

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

6.

Évnapok az esztendőben

„A szélességet az ég derekán keresztül
méltán nevezhetjük tehát Napútnak”

(Fazekas Mihály)

B2-páholy

V alahogy eszembe jutott. Talán mert augusztus van – és 2019. Akkor 1998-at írtunk, és ugyancsak augusztus volt. Egy éjszakai telefon Amerikából, hogy valami meghalt. Félek az éjszakai telefonoktól. Egyáltalán, a telefonoktól. A valaki, akiről beszélek, emlékezetem szerint kilenc évvel élte túl a valami halálát. És január 4-én halt meg. Ezt is egy telefonból tudtam meg. Azokban az időkben is volt nyár és tél. Akkor is éltünk, ha éltünk, ahogy ma is élek, ha élek, és már nem élünk. Mindketten nincs.

Elmondása szerint megvárta az éjszakát. Sokszor elmondta ezt, és sokszor hallgattuk ugyanazzal az első mesének járó figyelemmel – ugyanazt. Jankovics Jóska is, Szűgyi Zoli is. Mert mindig ugyanúgy mondta, nem volt mit kételkednünk benne. Pedig az egész olyan, mint egy mese, mint egy heroikus nagy mese, már-már olyan, amilyet a legjobb amerikai filmekben lehet csak látni.

Kétségtelenül hős volt. És sokféleképpen balek. De erről nem fogok beszélni, mert eldöntöttem, hogy nem rá, hanem egy augusztusi éjszakára akarok emlékezni. Arra sem, de nem tudok nem így tenni. S mert nem lehet csak az egyikre vagy csak a másikra emlékezni, az egyszerre emlékezet felment a részrehajlás bűne alól. Már ha a részrehajlás bűn. Nyilván akkor nem az, ha a rész hajlik, vagy a hajlás a rész. De ezen sem akarok gondolkodni. Annak az augusztusi éjszakának hosszú előtörténete volt.

Megvárta az éjszakát, a jugó tengerparton, egy sziklahasadékban. Úgy képzelem el, mint a filmekben. Leszáll az éj, nagy hold jön fel a kékes-fekete égre. Ő pedig beleereszkedik a fekete-kékes vízbe, óvatosan, mintha a víz locsogása nem nyomta volna el teste csobbanását a hatalmas éjszakában. Úszni kezd, óvatos karcsapapásokkal, kerülve a határórség tornyaiból a vizet pásztázó reflektorok fényeit. Úszik, úszik, ameddig el nem éri a teljes égi-földi-vízi sötétséget, és attól fogva számolni kezd. Számolni, hogy mikor kell élesen jobbra (vagy balra?) fordulnia.

És fordul, és megint úszik, és úszik és úszik. Aztán megretten a cápáktól, amelyeket nem lehet észrevenni a sötétben. Azok viszont őt észre fogják venni. Azután vizionálni kezd, a halott anyját látja, Budapestet, a hegyeket, az országot, amelyet maga mögött hagy, a vörös csillagokat, a sarlókat és a kalapácsokat. Aztán már nem lát semmit, csak úszik, csak úszik, és már csak a teste viszi, az az előre eldöntött akarat, hogy el kell érnie az olasz partokat.

Arra eszmél, hogy hálóban vergődik, rút férfisellőként, és erős karok egy hajó fedélzetére rángatják. Félig önkívületben föláll, talán ömlik a szájából a káromkodás vagy a víz, a halászok pedig leborulnak előtte, és ismeretlen nyelven kiabálnak fölfelé neki. Később, amikor valamennyire tudatára eszmél, jön rá, hogy az ismeretlen nyelv olasz, sikerült tehát átúsznia a tengert Jugoszláviából Olaszországba. Az emigrálásnak ezt az útját viszonylag kevesen választották, még a legmegátalkodottabb országelhagyók közül is.

A halászok pedig azért borultak le előtte, mert a hosszú úzás közben a zöld algák elborították a testét, és azt hitték, hogy a tenger istenét fogták ki véletlenül, az ragyog előttük, és könnyörögtek haragja elcsitulásáért.

Kezdhetette az új, szabad életet. Összes vagyona egy fecske volt, mert abban az időben csak ilyen típusú fürdőnadrágot lehetett kapni a Magyar Népköztársaságban, a fecske jobb oldalába beszúrt tőr, amelyen egy műanyag zacskóban lapultak az iratai. Nehéz mélyebbről kezdeni! Innentől már minden sikertörténet. A Leuveni Katolikus Egyetem, Amerika, San Francisco, Los Angeles, New York, majd az ottani végállomás, Chicago.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXI. évfolyam 6. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelvművelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (örökös szerkesztő) **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (tördelés), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Wenner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**,
Gráfik Imre, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radinóti Zsuzsa**,
Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).
Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.

Teléfono: (1) 247-6657 • (30) 511-3762 • E-mail: szongy@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu
A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor tárcája . . . . . borítóbelső

Előter

Horváth Ferenc évforduló-szonettje 3

Évnapok sora 3

Balassi Bálint

Kószeghy Péter: Balassi Bálint utolsó évei. 5

Szentmártoni Szabó Géza: A magyar Amphion 19

Virágh László: Kegyelmes szerelem 30

Téka

Szentmártoni Szabó Géza Rimay Jánosról. 32

Németh István Péter Pákolitz István

Simon István-siratójáról 34

Kabdebó Lóránt Jánosy Istvánról. 39

Balázs Géza Sinka István verséről. 45

Hangszóló

Sziklavári Károly: Erkel Ferenc

és a himnusz születése 49

Marosvécs

Helikon 61

Juhász Andrea Kuncz Aladáról. 62

Albu-Balogh Andrea Karácsony Benőről. 70

Veres Emese Gyöngyvér Járosi Andorról. 79

Miért

Töttös Gábor: Apponyi Sándorról 88

Debreczeni-Droppán Béla: Ismeretlen Hum-

boldt-émlékmű a pesti Múzeumkertben . . . 98

Kakasy Judit De Gérando Ágostról 105

Ablak

Tárnok Attila: V. S. Naipaul:

Az otthontalanság vákuumában 112

Dwa bratanki

Joanna Urbańska: Az emlékezet szolgálatában 117

Jerzy Snopek: Ady Endre lengyelországi

recepciójának történetéből. 121

Stanisław Vincenz: Ady lengyelül

(Szenyán Erzsébet fordítása) 122

Bogdan Adamczyk P. Kelemen Didákról . . . 130

Tárlat

Szok Iván alkotásai . . . . . színes melléklet

Bellák Gábor: Kép a képben (Csontváry) . . . 137

Örkény István

Blankó Miklós: A nyelvi udvariasság grotesksége 143
 Pölcz Ádám: A rövidség formái 147
 Deák-Takács Szilvia: Ballada a körgang csendes hatalmáról. 152
 Radnóti Zsuzsa: Levélrészlet. 154

Miért

Balogh István: Lármafa a Tisza partján. 156
 Biernaczky Szilárd.: Magna Hungaria 159

Mustra

Szalay Károly: A tóserdő remetéje 162
 Sarusi Mihály: Ej regő regény 167

Kiss Anna

Kiss Anna versei 173
 Köszönti: Halmi Tamás 176; Toót-Holló Tamás 176; Szakolczay Lajos 177; Iancu Laura 178

Kalász Márton új és kéziratos versei 179
 Tóth Sándor versei 183
 Dobai Péter Betelt serleg; Voltam élni. 185
 Petőcz András: Új utak. 187

Hangírás

Horváth Kornéllal Elek Szilvia beszélget 188
 Rojtkó Annamária interjúja Lóte Attilával 197
 Levélkeringő-5 201

Kovács Ildikó

Köszönti: Szondi György 210; Báthori Csaba 210; Wehner Tibor 211; Bognár Antal 212
 Horváth Ferenc stílusimitációi (Petőfi Sándor, Radnóti Miklós, Lászlóffy Csaba) 213

E számunk szerzői. 218

Illusztrációk

Szok Iván alkotásai 29, 78, 111, 116, 182, 179, 219

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 136.

Rabindranath Tagore: A felajánlás énekei (Ásványi Tibor fordítása)

NAPÚT

Irodalom, művészet, környezet

XXI. évfolyam 6. szám

Évnapok az esztendőben

ÖNARCKÉP

E számunk képzőművész vendége különböző technikákkal dolgozik (gobelin, falfestészet, plasztika). Művészetének legfontosabb alkotásegyüttese a szobrászat és a festészet eszköztársaságát és hatásmechanizmusait ötvöző festmény-domborművek sorozata, amely kompozíciókon általában olyan negatív testle nyomatok jelennek meg, amelyeknek festésmódja a domborműszerű illuzionisztikus hatást hangsúlyozza. A 75 éves Szok Iván festi meg sok éve már a Napút Hetedhét-díjjal kitüntetett műfordító jutalom-portróját. Műhelyében beszélgettünk vele: <http://www.naputonline.hu/2018/01/04/vendegsegben-szok-ivannal/>

Horváth Ferenc

Szonett az igazi megemlékezésről

(2019-es irodalmi évfordulóinkra)

Időtenségben létezhet idő?
Lehet számlálni örökben az évet?
Szűk esztendőket válthat ott a bő?
Kezdődhet új s új nap? S hogy érhet véget?

Akad-e óra, bambán ketyegő?
Hát kalendárium? Ugyan mi végett?
Hisz nincs ott összetevő s eredő,
hol mindenek öröktől egybeérnek.

Ki hány esztendő, ott nem látni rajta;
mind egykorúak: *Csáth, Radnóti, Dayka,*
Arany László, Örkény, Weöres, Ady.
Tersánszky, Déry s más nagy ünnepeltek...

S felesleges is talán mondani:
itt lenn *napi* figyelmet érdemelnek.

Évnapok sora

Léha vállalkozás: egymás mellett egy összeállításon belül emlékezni meg 2019-ben esedékes kerekébb évfordulókról. Természetesen: töredékükről. Esetleges is szinte, hogy történetesen melyikükről, s hogy hány szerző írásaival épp. Vállaljuk a képzelhető számonkérést.

Többszövegnyi az így született megemlékezés. Előfordul, hogy évfordulós köszönti poétai művel (vagy kottával) a jubilánst. Van sok példa a számtalan tanulmány-főhajtásra, van a kortársak köszönő versszavaira. Interjú is faggat idén ünneplőket. Velünk élők s klasszikusok, magyarok és külföldiek, az irodalom jelesei vagy más alkotó- és tudományterületek kiválóságai a megköszöntöttek. Magyar és nem magyar esemény is lehet a jubileum tárgya. Különböző az írások hangneme, a szakmai közlés vagy elemzés tárgyalása és tágassága. A jelenkori magyar irodalom jubiláns képviselőitől tisztelgésül prózarészletet, verseket teszünk közzé.

Ezúttal – ekként került két borítólappal közé e számunkban ötvenegy szerző alkotása. Harminckét személy jeles esztendeje, öt esemény megemlékezése – a „lettár”.

Nem futja a szavak fantáziája, hogy megannyi méltó kortársunkat külön-külön köszöntsük. E helyt kívánunk alkotóerőt és egészségderűt a kilencvenéves **Szalay Károlynak**, a nyolcvanötödik esztendejét töltő **Gaal Zoltánnak**, **Kalász Mártonnak**, **Lóte Attilának**, az 1939-es nemzedékből **Kiss Annának**, **Komoróczy Emőkének**, **Tóth Sándornak**, **Virágh Lászlónak**, a hetvenötödiket már elért vagy annak fogadására készülő **Biernaczky Szilárdnak**, **Dobai Péternek**, **Sarusi Mihálynak**, **Szok Ivánnak**, a hetven éve született **Kovács katáng Ferencnek**, a nála öt évvel fiatalabb **Horváth Kornélnak**, valamint **Petőcz Andrásnak** – a sorban hatvan esztendejével ő a legfiatalabb.

A többiek:

Balassi Bálint **1554–1594**

Rimay János **1569–1631**

Kelemen Didák **1683–1744**

Alexandar von Humboldt **1769–1859**

De Gérando Ágost **1819–1949**

Petőfi Sándor **1823–1949**

Apponyi Sándor **1844–1925**

Csontváry Kosztka Tivadar **1853–1919**

Karácsony Benő **1888–1944**

Járosi Andor **1897–1944**

Sinka István **1897–1969**

Kodolányi János **1899–1969**

Radnóti Miklós **1909–1944**

Örkény István **1912–1979**

Jánosy István **1919–2006**

Pákolitz István **1919–1996**

Lászlóffy Csaba **1939–2015**

A Himnusz megzenésítése: 1844

A Himnusz franciául: 1849

Budapesti Lengyel Intézet: 1939

Varsói felkelés: 1944

Kivégzések Zentán: 1944. november 9.

Éppenhogy késéssel: Kuncz Aladár 1885–1931, Vidiadhar Surajprasad Naipaul 1932–2018

Kőszeghy Péter

Balassi Bálint utolsó évei

Élete 1588 és 1594 között

A nagy fordulat Balassi életében: 1588. február 8-án kegyelmet kapott a királytól. Szinte új életre kel. Meggyőződése, hogy most fog jóra fordulni minden. Biztos benne, hogy megszerzi Losonczy Anna kezét, vele a hatalmas Losonczy–Ungnad-vagyont, visszaváltja, visszavásárolja elzálogosított, eladott birtokait.

Szebbnél szebb udvarló verseket ír, egy megkomponált kötetet állít össze, versciklusokat szerkeszt, lefordítja Cristoforo Castelletti *Amarilli* c. komédiáját, mindezt az udvarlás lázában.

Ettől kezdve a Balassa Andrással nagy sietve kötött egyezségeket vissza akarja csinálni, ám az unokabátnak esze ágában sincs elereszteni azt, amit már egyszer megkaparintott. A felek között kegyetlen jogi és nem jogi harc kezdődött, amelybe a Balassi testvérek részéről beletartozott András birtokának háborgatása, jószágainak elhajtása, András provizorának elkergetése Liptóújról, ottani teljes részének erőszakos elfoglalása (tehát nemcsak a negyedrésznek, amelyet Bálint eladott neki, hanem az Andrást Balassa János végrendelete és az 1587. augusztusi ítélet alapján megillető fél várnak), András borának csapra verése, lakosztályának feltörése stb. Balassi Bálint megfogalmazásában: „[...] kedvem ellenére kénytelen voltam az ő mesterkedésére áttérnem, és cselt csellel (mint mondják) kijátszani, hátratéve a testvéri szolgálatot [...]” A 3300 forintos negyedrészt-vételárát Balassi Bálint a megyénél letétbe helyezte, és megintette Balassa Andrást, hogy vegye fel a pénzt.

1588 márciusában remekül érzi magát, felszabadult a nyomasztó terhek alól. Így ír bizalmas rokonának, Kapy Sándornak: „Az Istennek hála én egészségben vagyok. Császár a pert megengedte, fizetésemet és helyemet úgy és ott rendelte, amint szinte kívántam, Újvárbán.” Ugyanebből a levélből tudjuk, hogy öccsével nincs túl jó viszonyban, azért nem akar Egerbe menni, hogy ne kelljen vele egy városban lenni. Arról is beszámol, hogy Dobó Ferenc immár békülni akar, s hogy: „Ládd-é, ki csuda az Isten dolga? Én az én Istenemnek nem győzők elég hálát adni róla, mert immár lelkem csendesz. Szabadságot is adtak mindkettőnknek az házasságra.” És hát ebben a levélben van az illusztris mondat, amely valószínűleg a Losonczy Annával tervezett házasságára vonatkozhat: „Ha az Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy *nagy úr leszek*, ha egyébképpen nem is, *farkam után*.” (A dőlt betűvel szedettek titkosírással.)

1588 áprilisában Balassi, ahogy szerette volna, 50 lovassal megkezdte érsekújvári katonáskodását. És jól érezte magát, mint ez Bajnaky Istvánnak 1588. május 10-én Ladislav Kolarhoz intézett leveléből kiderül: „Újvárbán annyira kéméltettek jó uraim mind ételt, s mind penig boritalt, hogy csak sajtkenyért étettek, és ritka sert itattak, de Balassa Bálint másképpen él véle, kit bizony nem is bánok.”

Néhány hónapi ott-tartózkodás után kitört a botrány.

A vár kapitánya Ferrando/Ferranto Zamaria/Samaria de Speciacasa volt (névalírása: Ferdinando Zamaria), aki egykoron Balassa János alatt szolgált. Az olasz nevű, de már Magyarországon született (apja Komárom főépítésze és dunai flottaparancsnok, Johannes Maria Speciacasa), magyar anyanyelvű Zamaria kiváló katona volt, aki ekkorra tiszteletet parancsoló vitézi múlttal rendelkezett. 1565-ben a bársonyosi réten a törökök elfogták.

Úgy szabadult ki, hogy a budai pasa Salm Eck grófnak ajándékozta. A tatai vár kapitányaként (1567–1575) építtette 1569 körül a déli védművet („Ferrando-bástya”), majd volt Csesznek várának kapitánya, 1577–1578 között komáromi főkapitány, 1582-ig a komáromi naszádosok kapitánya, furcsa módon („káderhiány” – írja Pálffy) 1581 és 1589 között egyszerre volt a győri főkapitányságbeli Veszprém, illetve a bányavidéki generalátusba tartozó és a Dunától északra fekvő Érsekújvár (ideiglenesen megbízott) főkapitánya, közben 1587-ben fogoly a portán. Zombori Antal paksi református lelkész a *Szent Makkabeusok mártíromságáról* című 1582-ben írt versét neki ajánlotta, feltehetőleg Zamaria érsekújvári ideiglenes főkapitánnyá való kinevezése alkalmából. Korábban, az 1560-as években felesége Paksy Borbála volt, aki 1588-ra már bizonytalannal meghalt.

A szokásos Balassi-életrajzok szerint e sikeres és bátor katona feleségével, leánykori nevén Zandegger Luciával, Balassi valami viszonyba keveredhetett.

A hölgy korábban Wilhelm Scheuchenstuelnek (1549–1587. június 19.; Eckhardt, tévesen, Scheuchenstuhlnak írja), a selmeci bányák kamarai igazgatójának volt a neje. Egyetlen adat igazolja, hogy ő lehetett Zamaria felesége: az egyik tanú szerint ugyanis a nej a „selmeci gróf özvegye”. Személyére még visszatérünk. Balassi Érsekújvárra menetelekor a 27-28. évében járt, Zamariával 1588. január 7-én volt az esküvője.

A katonai erény és a férfias szépség Zamaria esetében nem esett egybe. Stephan Gerlach 1573-ban naplójába lejegyezte a kapitány küllemét: „Ferdinánd alacsony ember, sűrű, fekete-barna nyírt szakállal, farkasbundában. [...] Hasonlít Thury Györgyhöz, aki erős, szőrös, bárdolatlan ember volt, olyan, mint a medve. Pompával nem törődött, csak az istállóban feküdt a lovak között.”

A kapitány, aki a Gerlach jellemzésétől eltelt 14-15 évben vélhetőleg nem lett szebb, elúzte magától feleségét, Balassinak pedig megparancsolta, hogy takarodjon a szeme elől, s apja emlékének köszönje életét. A költő mindent tagad, vitatkozik, hivatkozik törvényre, jogra, Werbőczyre, hangsúlyozva, hogy már szolgálatba lépésekor vállalta, lemond mágnási előjogairól, katonai szolgálata idején hajlandó bárkivel (akár holmi Zamariákkal) szemben törvényt állni. Szó szerint megismétli, mit korábbi ügyei kapcsán is mindig hangoztatott: „Ha rám bizonyulna a vád, kegyelmet nem kérek fejemenek.”

A feldúlt olasz azonban nem a magyar törvényektől várja becsületének visszaállítását. Balassi álngesztelő, inkább sértő szavaival csak olajat önt a tüzre. „Az Istenre kérem, menjen el a szemem elől, mert ha nem venném tekintetbe, hogy az ő apja valamikor az én uram volt, nem volna ilyen jó dolga! Menjen a szemem elől!” – üzeni újra a kapitány, s a költő végül kénytelen elhagyni Érsekújvárt. Zamaria maga ugyan nem üldözi, de tisztjei Balassi után mennek, megsebesítik embereit, s többek közt egy szekér lisztet vesznek el tőle. A Ba-

lassi várbéli házában található javakat is lefoglaltatja. Az érsekújvári vitézeken később a költő úgy állt bosszút, hogy amikor azok az eperjesi oktaviális székre igyekeztek, ahová a történekeért éppen Balassi idéztette be őket, útjukat állta, s az egykori bajtársak megismerkedhettek mind cifra szidalmaival, mind éles kardjával.

Ami a dolog érdemi részét illeti: történt-e valami, s ha igen, mi, arról az ügyre vonatkozó egyetlen fennmaradt irat nem sokat árul el. Idézzük:

„[...] egy papírban voltak bizonyos porok becsomagolva, melyeket orvos-ságként kell bevenni, mely papírban az volt írva, amint a tanú emlékezik, hogy aki azt tiszta borban veszi be, a bevétel után két óráig pihenjen, és végül áztatott kenyeret egyék. És hogy az asszony kérte, hogy bemehessen, mert ő is beteg, ha nem láthatja (köznyelven: *És hogy az asszony kérte, hogy bejöjjön, mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája.*)”

Hol voltak ezek a porok? Balassinál? Erre lehet következtetni, de az irat ezt nem mondja ki világosan. Mi közük az asszonyhoz? A szövegösszefüggésből kiragadva – ezt tette eddig az összes értelmező – persze a magyar mondat világos: az asszony (is) beteg lesz, ha nem láthatja (a porokkal magát kúráló) Balassit. Ez a vallomás mindenesetre megalapozottnak mutatja Zamaria úr féltékenységét. Az egész ügy 1588 nyarán, kora őszén történhetett, az első hitelesen keltezett, az esetre vonatkozó irat 1588 decemberéből származik. Az Udvari Haditanács, Ernő főherceg, Pálffy Miklós (1589 augusztusától Érsekújvár kapitánya), az egyházi hatóság 1588–1589-ben többször foglalkozott Zamaria és Balassi viszályával, e – minősítése szerint – becsületbeli üggyel. Bizonyos, hogy megint nagy botrány lett, s bizonyos, hogy Balassi katonai karrierjének egy időre ismét befellegzett. Hasztalan igyekezett a Haditanácstól újabb alkalmaztatást kapni, borral és lovakkal volt kénytelen kereskedni.

„Ferdinánd – írja Ernő főhercegnek Balassi a magát mentető levélben – az ő kitűnő feleségét, kit a ráfogott bűn gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házaseletet kezdett, a régi injuriák emlékét örök feledésbe temetvén.” Ez, szerinte, az ő teljes ártatlanságát bizonyítja. Mintha lenne némi éle az „az ő kitűnő felesége” kitételnek.

És most térjünk vissza Zamaria feleségének személyére. Van egy biztosnak látszó, már említett adat, az az Eckhardt által ismertetett tanúvallomás, amely legalább fél évvel a történeke után vétetett fel. Lehet jelentősége annak, hogy éppen Balassi Bálint kérésére: „Pozsony, Bars, Trencsén és Komárom megyékből hozott mindkét nembeli tanúktól.” Eme szöveg alapján tömeges kihallgatásra számíthatnánk, ám mindössze két tanú, nemes Gregorewech János galgóci lakos és felesége, Kata asszony vallomását tartalmazza. Az előbbi „(...) más nem tud, mint azt, hogy néha megszállt nála, a tanúnál, a selmeci gróf, ki a tekintetes Samaria Ferdinánd de Specie Casa feleségének első ura volt, de azt nem tudja, a mondott Ferdinánd néha jött-e hozzá. (...) mikor a mondott Ferdinánd felesége már özvegy lett, és egyszer özvegysége alatt nála, a tanúnál megszállott, levelet küldött Ferdinánd, oda, Galgórcra (...)” Kata asszony ugyanezt mondja, azzal kiegészítve, hogy: „mikor az említett Ferdinánd Újvárról szolgáljával levelet küldött későbbi feleségének, maga az asszony azt nem a szobában olvasta el, hanem ki az udvarra ült az istálló küszöbére, és ott olvasta el. Ő, a tanú, pedig azt kérdezte az asszony cselédei előtt, miért? Azt

mondta: a mi asszonyunk nem akarja ezt a levelet odabent olvasni, mert egy úr küldte neki Újvárról, Ferdinand úr.”

A fentiekből egyrészt kiderül, hogy a korban a hangosan olvasás volt az általános, azaz, ha valaki valamit olvasott, annak tartalmáról a közvetlen környezete is értesült, másrészt az elvonulás a levél bizalmas, csak a címzetre tartozó tartalmát valószínűsíti. Mégpedig akkor, amikor a hölgy még nem volt Ferdinánd felesége.

Minden tökéletesen világos: Ferdinánd már korábban is ismerte leendő feleségét, a „selmeci gróf” pedig ekkor valóban nem lehetett más, mint Scheuchenstuel, akinek felesége kétségtelenül Zandegger Lucia volt, azaz *Zamaria neje Lucia*.

Azért némi bizonytalanság mégis van a történetben. Figyelembe véve Scheuchenstuel halálának időpontját (1587. június 19), meglepő, hogy amikor a pár egybekelt, a szokásos gyászéből még majd fél év volt hátra. Továbbá Zamariának nem sok ideje maradhatott az udvarlásra, talán ha két hónap. 1587. jún. 27-én (tehát 8 nappal Scheuchenstuel halála után) ugyanis másodszer is török fogságba esett, s csak 1587 őszén szabadult. 1587. december 16-án pedig már bejelentette a Haditanácsnak házasságát. (Világosabb lenne a történet, ha ismernénk a Ferdinánd által leendő feleségének írt levél dátumát.) Zandegger Luciának Scheuchenstueltól két fiúgyermeke született, akik ekkor maximum 7-8 évesek (vagy kevesebb) lehetettek. Sorsukat ismerjük: Hanns Victor (osztrák kamara szolgálatában állt, majd gyáros lett) és Hanns Georg (Miksa bajor választófejedelem titkára). II. Ferdinánd kegyeltjei, akik 1610-ben új címeradományban részesülnek. Ez a karrier tökéletesen illik a Scheuchenstuel család leszármazottjaihoz, de elég nehezen képzelhető el Samaria nevelt gyermekeiről. Az osztrák források „Lucia Scheuchenstuelin, geborne Zandeggerin”, vagy éppen „Lucia von Scheuchenstuel (Zandegger)”-ről beszélnek, egy második házasságról semmilyen irat nem tud.

Továbbá a már említett tanúvallomásban, amely végig latinul van, ott egy magyar nyelvű, mondhatjuk, idézet: „mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája”. Ez bizony magyarul van. Valószínűtlen, hogy Lucia Zandegger e barbár nyelvet beszélt volna...

Mindez némileg megkérdőjelezi – igaz van ebben Szabó Gézának – Zamaria feleségének Zandegger Luciával való azonosítását.

1588–1589 telén Balassi Erdélybe utazgat, „jó hamar lovakért”. Ne szépsük, kupeckedésből akar némi pénzmaghoz jutni. Az „Ó nagy kerek kék ég” ezen kolofonszerű utalása, mivel versen kívüli adatok is támogatják, úgy gondolom, szó szerint veendő. Fölöttébb kétséges viszont a „Más kegyes is engem szeret, de én őt nem, noha követ nagy híven” versbéli megállapítás, amelyből Nemeskürty arra következtet: ha másra vágyott is, de legalább volt mellette valaki a mindennapokban. Azért a kétség, mert a vers eredetileg a *Szép magyar komédia* betétdala, azaz Castelletti darabja nyomán készült, a „más kegyes”-nek dramaturgiai okokból kell itt szerepelnie: nem más ő, mint a komédiabeli Galatea.

Losonczy Anna 1589 szeptemberében a nagy reményű ifjúnak, a Balassi Bálintnál 13 évvel fiatalabb Forgách Zsigmondnak mondja ki a boldogító (és

gazdagító) igent; mint Bálint írta: „az nyerhetetlen másnak adta magát.” Ha Balassi példás, epekedő és hűséges vőlegényhez illő életet élt volna ebben a két évben, Losonczy Anna valószínűleg akkor is máshoz ment volna férjhez, ám hősünk most sem tudott parancsolni a vérenek, s Anna döntésében a Zamaria feleségével való, az Udvari Haditanácsot is foglalkoztató botránynak is része lehetett.

Az 1587–1589 közötti időszak Balassi költészetében, mint már említettük, mérföldkő. Ekkor, a Losonczy Anna kezéért indított ostrom kezdetekor határozta el, hogy eddig írt verseit ciklusokba rendezi, ekkor írta az ún. Julia-verseket, szám szerint huszonötöt, ekkor a *Szép magyar komédiát*. Van olyan feltételezés, hogy a versekbéli Juliának, az életbeli Losonczy Annának ajánlott verseskötet kiadására készült, s hogy a kötet élére szánt metszetet is készíttetett magáról. Szintén feltételezés, hogy ez lehetett az előképe annak a 17. századi, a Balassák ősgalériájában fennmaradt, az Esztergomi Keresztény Múzeumban látható olajfestménynek, amely Balassi Bálint egyetlen, többé-kevésbé hiteles ábrázolása. Bizonyos csak annyi, hogy – a feliratból következően – az az előkép (metszet? miniatűr?), amelynek alapján a 17. századi képet festették, 1587–1588-ban készült. Érdemes jól megnézni. Az, hogy a bal kéz kardon nyugszik, jól levezethető a kor eszményéből, a vitéz katonából. De a bal kézben egy penna van, azaz tolltartó (s nem vezéri bot, mint sokan gondolták!), a tollas fejfedő alatt könyv, olyan könyv, amelyből kilógó feliraton: „Arte et Marte”.

A versciklus, ha töredékesen is, de megőrződött a Balassa-kódexben, amelyet a másoló bejegyzése szerint a „maga kezével írt könyvéből” írtak ki szóról szóra. Az olasz eredetiből, Cristoforo Castelletti *L'Amarilli* című pásztorjátékából készült *Szép magyar komédiának* pedig két változata is ismert: a teljes szövegét tartalmazó Fanchali Jób-kódex (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek) és az 1610-es években, Debrecenben kiadott nyomtatvány néhány lapnyi töredéke.

1589 őszére Balassi számára nagyot fordult a világ: tiszttség nem bízott rá, elszegényedett, Losonczy Anna kikosarazta, mind Végles, mind Liptóújvár ügyében pert veszített Balassa András ellenében.

Balassi a menedékhelynek tekintett Lengyelországba készül. A Nagyciklus utolsó versei közül a 60.-at, a 62–63.-at és a 65.-et keltezi, így szinte rávezet minket Lengyelországba menetelének időpontjára; az utolsó versben pedig búcsút mond hazájának, barátainak, mindenkinek, aki kedves neki („Valedicit patriae, amicis iisque omnibus, quae habuit carissima”), és beígéri versei elégetését. A halotti búcsúztatóra rájátszó forma erősíti a szerelmesétől megválni kénytelen zarándok, bujdosó képét.

Két korabeli forrás is, *nyilván nem függetlenül Balassi szándékától*, szinte romantikus keretbe helyezi Balassi elbujdosását. Az egyik Forgách Simon 1589.

szeptember 26-án, Surányból írt levele Pálffy Miklósnak: „[...] gyalog követem [...] Híbbén Balassi Bálintra találkozott volt, és igen jól tartotta. Végre szolgálainak osztotta minden marháját, és csak másodmagával, egy rossz paripán és egy rossz bőrdolmánba ment Késmárkká. Énnékem, a fiamnak [Forgách Zsigmondnak] és az feleségének [Losonczy Annának] örökkön-örökké való szolgálatját üzenté. Kérdette tőle, hová megyen, hogy énnékem tudja mondani. Azt mondta, hogy oda mégyen, ahová a két szemével lát. Azt is mondá, hogy egy nemesember volt véle. Annak az útba azt beszéllette, hogy Krakkóba mégyen, és ott öltözik olasz ruhába, és úgy indul el onnét. Kérdette: hová mégyen? Azt mondta, hogy az tengeren túl mégyen, és soha ez országba nem jű, és hogy azt sírva beszéllette volna, és az nemesember is sírt volna rajta, és hogy Késmárkra sem tért volna bé, hanem mentenment volna mellőle.”

A másik Illésházy István 1589. szeptember 29-én Rózsashegyen kelt (latin nyelvű) levele, melyben így számol be az Alsó-ausztriai Kamarának: „Ezen a vidéken az az újság, hogy Balassi Bálint átadta összes jószágait öccsének, Balassi Ferencnek, ő maga pedig egészen egyedül, lóra ülven, éjnek idején eltávozott ebből az országból Krakkó felé. Írt nekem is, hogy ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra. Bujdosása okául felhossa Balassa András, aki jószágaira tör, s akit nagyon fenyeget, és Ungnad Kristóf özvegyét, aki nem akart hozzámenni feleségül.” Forgách Simon átlát Balassin, így folytatja: „[...] Hiszem, jobb volt volna szolgálival igen jó szerver most Lengyelországba kancellárius hadába menni, aholott úrrá is lehetett volna, ha emberséget mívelt volna.” Sőt, mintha a közeljövőt is kitalálná, így folytatja: „De amint mutatta magát, nincs módja, hogy messze ment légyen, hanem csak lappagni akar köztünk ez praetextus [ürügy] alatt, hogy exiliumba [számkivetésbe] ment.”

Hazája elhagyását házassági tervének kudarcával és András fondorkodásaival magyarázta, tudatosan építve önnön fikciós, lovagi életrajzát. Az említett „négy év” már 1577-ben írt levelében megfogalmazódik, vajon mit akar mindig éppen négy évig csinálni Lengyelországban?

A zarándokká levésnek azonban, helyesen céloz rá Forgách, alapvetően más, prózaibb oka volt: bizonyosan tudjuk, Balassi Bálintnak Jan Zamoyski lengyel kancellárhoz írt leveléből, hogy egy tervezett, lengyel vezetésű törökellenes hadjáratához akart csatlakozni, amely azonban elmaradt. Gömöri György megtalálta azokat a királyi számadáskönyveket, amelyek a tervezett hadjáratához toborzott katonák zsoldjáról tartalmazznak kimutatásokat. Ezek között van az alábbi bejegyzés: „Wesselényi Ferenc úrnak foglalólul ezer lóra, amelyek már ott voltak a magyar határon Balassi úrral, és 169 gyalogosra, akiket a Hetman úr [Zamojszki] óméltóságához küldött, kiadott 2276 złoty 12 és fél groszyt.” A ló vélhetőleg lovasnak értendő, ezek szerint Balassi valóságos kis hadsereget toborzott.

Tette a Habsburg-Magyarországon árulással ért fel: Ernő főherceg 1590. május 9-én Bécsben kelt parancsa meghagyja a kapitányoknak, hogy fogassák el azokat, akik Lengyelország számára katonákat toboroznak, május 21-én pedig megismétli a parancsot, Nyári Pált és Dóczy Imrét külön is megfenyegetve.

Balassi hetekig Wesselényi Ferencné Szárkándy Anna vendégszeretetét élvezte Debnóban (itt jegyezzük meg, hogy Szárkándy Anna és Célia azonosítása minden valószínűség szerint téves), majd Krakkóban, Báthory András

környezetében tűnt fel. Többnyire Krakkóban tartózkodott. Sokat gondolhatott haza, 1590-ben Krakkóból így írt öccsének: „[...] ne véljen, uram, senki oly bolondnak, hogy ha ott kinn [a királyi Magyarországon] tisztességesen szolgáltatóknak velem, hogy örömesben az szolgálatban, mint az versfaragásban nem foglalnék az elmémet. De ha nem szolgáltatóknak velem, meggyek [mit tegyek]? Az hibeí bíróságot vegyem-é fel? Nem illik. Megházasodjam-é? Annak ellent mondtam. Azért, uram, így lévén az dolog, hogy meg sem házasodhatom, s az szolgálatra sem lévén hivatalom, nem jobb-e itt, *kisebb bosszúsággal s elmémnek vékony törődésével urakkal s hercegekkel való nyájasságban az időmet elmúlatnom, mint otthon csak sanyarságban és morgolódásban?* Bezzeg, ha valamely szorgos gondot bízának reám, mint Tatát vagy Palotát, ahol kín-kíntelen distrahálnom kellene az elmémet az virtus gyakorlására, elhadnám Krakkót érette, s úgy el is távoztathatnám az emberek rágalalmazását [...]” (Kiemelés tőlem – K. P.)

Őszinte szavak ezek, tükrözik lelkiállapotát, vágyait.

1590 végétől vagy 1591 elejétől a braunsbergi (braniewói) jezsuitáknál tartózkodott. Legalábbis ezt szokás feltételezni egy Rimaynak Braunsbergből írt, 1591 januárjában kelt levele alapján, amellyel újévi ajándékként verseket és két könyvet is küldött. A levél két, egymással nem teljesen azonos változatban ismert, Rimay egyrészt idézi a tervezett Balassi-kiadás előszavában, másrészt (és kicsit másképpen) idézi a Nádasy Tamásnak ajánlott apológiatöredékben. Az nehezen hihető, hogy Balassi két, nagyjából szó szerint azonos levelet írt volna, bizonyos, hogy Rimay stilizálási gyakorlatának maradt ránk két példánya. A levél egykori létezését bizonyítja, hogy az elején említett, Rimaynak küldött két könyv közül az egyik, Machiavelli *Disputatio de Republica Romanorum* című műve 1938-ban, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum Könyvtárából előkerült, s a provenienciáról két bejegyzés is tanúskodott: „Generoso domino Joanni Rimaj Hunc librum perpetui signat(?) amoris” – ebben Balassi kézírását vélte felismerni a könyvet felfedező Herepei János, továbbá Rimay írásával: „Hunc librum Generosus ac Magnificus Dominus Valentinus Balassa de Gyarmath mihi Joanni Rimaio Craccouia Mense Januario Anni 1591 eo fine misit, ut ... Joan. Rimai mp.”

Mivel a braunsbergi tartózkodás egyetlen emléke az innen írt levél, esetleg lehet jelentősége annak az eltérésnek, hogy az előszó „pruszországi Pranspergából”, azaz Braunsbergből, az említett sepsiszentgyörgyi példány bejegyzése Krakkóból küldött könyvről tudósít.

Mi tagadás, szívesen képzelnék ebbe a nemzetközi szellemi közösségbe, ebbe a korszerű, humanista központba, a braunsbergi katolikus megújulás fellegvárába Balassi Bálintot. Ahogy a tudós atyák könyvtárában Machiavelli államelméleti könyvét olvasgatja, ahogy ifjú honfitársait lenyűgözi frissen írt verseivel – de mindez csak képzelet. Az mindenesetre nagyon valószínű, hogy a genius loci hatott rá: vallásos gondolatok foglalkoztathatták, s megerősödhetett új hitében. S az is valószínű, amit elsőként Eckhardt vetett fel, hogy „Talán még itt Braunsbergben kapta kézbe Edmund Campionnak, egy hitvalló vértanú jezsuitának a protestánsok ellen írt »Tíz okait« (*Rationes decem*) azzal, hogy tollát immár Isten és az igaz hit védelmére használja fel.” Ez a munka, amelyet Balassi élete végéig fordított, Lengyelországban már 1584-ben, Wil-

nóban, két különböző lengyel fordításban is megjelent. Wilno és Braunsberg, a két jezsuita központ, szoros kapcsolatot tartott fent. Az egyik fordítást Piotr Skarga, a wilmói jezsuita akadémia első rektora, a lengyelországi ellenreformáció vezéralakja, számos új jezsuita iskola alapítója készítette. A másikat Kasper Wilkowski, Olaszországban tanult lublini orvos, aki aztán Wilmóban lett Mikołaj Krzysztof Radziwiłł udvari orvosa. Ő 1583-ban ariánusból katolizált, áttérése nagy port vert fel a maga idején, különösen, hogy tettének okait könyvben is feltárta, s ezt az írását Campion könyvének fordításához is mellékelte. Skarga a jóakarató olvasónak, Wilkowski Jagelló Anna királynénak ajánlotta munkáját.

Szinte bizonyosra vehető, hogy a latin nyelvű Campianus-kötet és a két lengyel fordítás megvolt a braunsbergi jezsuiták könyvtárában. Sajnos korabeli leltárjegyzéket nem ismerünk, a később felvettek meg félrevezetőek, hiszen a harmincéves háború során a rendház könyvtárát a svédek magukkal vitték, a kötetek egy része elkallódott, egy része Uppsalába került.

Igaza lehetett Eckhardt Sándornak abban is, amikor Balassi *Kegyelmes Isten...* kezdetű, „az tenger partján, Oceanum mellett” írt versét Braunsberg tengerparti városához kötötte.

Balassi Bálint lengyelországi tartózkodását lényegében addig nyomon tudjuk követni, amíg Lengyelországban volt. Amíg szervezi a zsoldossereget (levelek Dębńóból, Krakkóból), ellátogat a braunsbergi jezsuita kollégiumba. Ahogy a sejmben eldől – és 1590–1591 telén eldől –, hogy nem lesz semmi a tervezett törökellenes hadjáratból, 1591 tavaszán, hazatér Magyarországra.

Mindeközben Nagyszombatban, az esztergomi érseki szentszék előtt, folyt a házassági pör. Az 1591. szeptember 26-i ítélet szerint Balassi Bálint és Dobó Krisztina között „semmilyen törvényes és isteni törvényeknek megfelelő házasság nem történhetett, és együttélésük vérfertőző, az isteni akarattal és a kánoni törvényekkel ellenkező együttélés volt”. Az ítéletet Kutassy János pécsi püspök, esztergomi érseki vicarius generalis hozta. Balassit infámiában elmarasztalták, amely a korban igen súlyos ítéletnek, megbélyegzésnek számított.

Dobó Krisztinának már korábban engedélyezték, hogy újra férjhez mehessen. Balassinak is tetszett – 1591-ben – az ítélet, igyekezett a saját hasznára fordítani. Ettől kezdve tartja magát nőtlennek, amit Balassa Andrással szembeni perében mindig hangsúlyoz. Legényemberként ismét joga volt Liptóújvárhoz, hiszen az egyezés szerint Balassa András csak Bálint megházasodása után léphetett Liptóújvár birtokába.

1592 januárjában, Nagyszombatban, szokásos meggondolatlanságával, keresetet adott be a szentszéknel Losonczy Anna ellen. Hogy pontosan mi volt a per tárgya, nem tudjuk, az erre vonatkozó iratok elvesztek. Valami becsületbeli ügy, ha hinni lehet annak a későbbi bejegyzésnek, amely szerint az „infámia” bűnének vádja alól mentették fel Losonczy Annát. Az alperes februárban fölkereste Báthory István országbíró, hogy Balassi Bálint házassági ítéletének másolatát megszerezze. Az eredményt nem volt nehéz előre látni: a Balassi által Losonczy Anna ellen indított perben Kutassy János vikárius (ugyanaz, aki korábban Balassit házassága kapcsán infámiában elmarasztalta) kimondta, hogy Balassi vérfertőző és infámiába esett, így perképtelen. Losonczy Annának azonban ez nem volt elég, az egykor, mintegy tíz éve kölcsönadott (és persze soha vissza nem kapott) 1400 forint fejében Balassi a szerződésben lekötötte

200 jobbágyát telkestül; a felmérgeedett asszony most az országbírótól kéri a végrehajtást. (Noha elrendelik, nincs nyoma, hogy végbe is ment volna, Losonczy Anna talán futni hagyta az egykori udvarlót.)

A per során Balassi ügyvédje Pécsi Lukács. A jelentős katolikus íróval való kapcsolatra eddig nem figyelt fel a kutatás. Márpedig ez a Pécsi Lukács egészen bizonyosan az a Pécsi Lukács.

1589-ben lejárt Liptóútvár zálogba adásának ideje, a király Balassa János halálától (1577) számított 12 évig hagyta az örökösök kezén. Balassa Andrásnak a Balassi fivérek ellenében utoljára a pozsonyi országgyűlési törvényszék

ítélte meg (1589. október 27.), hogy iktattassék be Liptóútvár, Hibbe, Verbic, Plostin, Illanó, Dovalló és Vichodna helységekbe.

Ahol a történet kezdődik, látszólag éppen befejeződik egy hosszú előzményekre visszanyúló, több fordulót, perújítást megélt per, amely már minden jogi fórumot megjárt. Immár csak végre kell hajtani az egyértelmű ítéletet, birtokba kell helyezni

Balassa András Liptóútvárban. Ezt akadályozza meg Balassi Ferenc erőszakkal, nem tekintve jogot-ítéletet. Amikor pedig történetünk – ha nem is véget ér, de – a főszereplők halála miatt megszakad, éppen nagy esély van rá, hogy Útvár Balassi Ferenc kezén maradjon.

Összefoglalva, eme abszurditás állomásai:

1591-ben Mátyás főherceg leginkább a Balassa Andrásnak kedvező törvényes ítéletet szeretné megváltoztatni; a kamara egyelőre törvényességpárti, Balassa András oldalán áll, ám már ekkor felhívják a figyelmet Balassi Ferenc országszerte ismert katonai erényeire. Áprilistól kezdve az év végéig a hivatalosságok a törvénynek akár karhatalommal való érvényesítése mellett kardoskodnak, azonban akiknek ezt végre kellene hajtaniuk, gyakorlatilag megtagadják a parancsot, még hozzá a józan észre hivatkozva.

Nagyot tévednénk, ha ennek alapján azt gondolnánk, hogy a 16. század utolsó évtizedében Magyarországra valamiféle jogi-ügyviteli anarchia volt jellemző. Ellenkezőleg. Ekkor vezettek be olyan eljárásjogi újításokat, amelyek a perek gyorsabb lefolyását voltak hivatottak szolgálni, az ítéletek végrehajtásáról pedig szervezett, erős végrehajtó hatalom gondoskodott. De mindez mit sem ért az e szempontból abszolút kivételesnek tekinthető Balassi fivérek ellenében. Illésházy főispán és Pálffy főkapitány egyaránt pontosan tudta: ebben az esetben nem egyszerűen erőszak alkalmazásáról van szó, szabályos, hosszan tartó, emberéleteket követelő, tüzéséget is felvonultató háborút kellene vívni egy nagyon kemény és a hadviselésben nagyon tehetséges (ez főként Balassi Ferencre igaz) ellenféllel.

1592-ben győz a józan ész, a háború helyett az inskribált összeg letétele mellett döntenek. Még mindig Balassa András (illetve most már örökösei) a kedvezményezett, olyan feltétellel azonban, *amely a korábbi bírói döntést figyelmen kívül hagyja*. A Magyar Kamara egyetért Balassa András örököseivel, s látszólag a dolgok mennek a maguk útján: a következő év március 1-jére kitűzik a visszaváltást.

Ha megkésve is, három hónappal később, de lezajlik a visszaváltási komédia. Mátyás főherceg jó szándéka mellett bizonyos fokú naivságról is bizonyosságot tesz, amikor részletes, gondos instrukciót ír az átvételi bizottságnak. Most látszólag a Balassa András örökösei és a Balassa lányok nevében fellépő Paczoth András teszi lehetetlenné a visszaváltást, valójában azonban a forgatókönyv előre tudható volt: a Balassi fivérek akkor és csak akkor hajlandók (ha hajlandók) átadni a várat, ha a teljes inskripciót összeget felvehetik, ez minden fél számára világos kellett hogy legyen, akárcsak az, hogy sem Balassa András örökösei, sem a Balassa lányok nem fognak beleegyezni olyan megoldásba, ahol a Balassi fivérektől kell jogos követeléseik kielégítését várni.

A Pozsonyban tartott tanácskozás, amelyen a magyar főméltóságok vettek részt, *nagyon mást mond*, mint amit eddig a Magyar Kamara vagy az eperjesi oktavára összegyűlt tanács, holott az utóbbival részben azonos összetételű. A teljes inskripciót összeget Balassa János örököseinek, ebben a vonatkozásban, mivel a zálogszerződésben csak ők szerepelnek, Balassa János gyermekeinek kell átadni. Ez ellentétes Balassa János archaikus jogfelfogást követő végrendeletével. A többi fél, ha az összegből részesedni akar, keresse az igazát jogi úton.

Ehhez a nézethez csatlakozik a Magyar Kamara is. Innentől kezdve Balassi Ferenc pozíciói egyre erősebbek (és Bálintéi is, természetesen, aki lengyelországi vendégszereplése és az újabb botrány, az Ernő főhercegnek írt sértő levél után, infámiától megbélyegezve, okosan, igyekszik a háttérben maradni, s az egyébként is nála messze közkedveltebb öccsét tolni előtérbe).

Mi történt? Természetesen nem zárható ki, hogy a Balassi fivérek hathatós támogatóra leltek, alapvetően azonban a jogfelfogás változott.

A zavar tulajdonképpen Balassa János archaikus jogfelfogású végrendeletéből következett. Az ügy először a végrendelet kijelölte úton haladt, amelyhez a király is hozzájárult. Balassa Jánosnak joga volt úgy végrendelkezni, hogy a zálogbirtok fele oldalági rokonra szálljon, joga volt, de nem ez volt a szokásos. És a gyakorlatban a végrendelet és a kizárólag Balassa Jánost és gyerekeit zálogbirtokosként megjelölő zálogszerződés mindenképpen ellentétes volt egymással. A fenti ügyben a fordulat akkor következik be, amikor a perjog helyett, ahol nyilvánvaló volt a Balassa János végrendelete és a megnyert perek alapján Balassa Andrásnak és utódainak az igaza, egy másik, a zálogszerződésben foglaltakat előtérbe helyező jogfelfogás érvényesült. Balassa András és ügyvédei egy (nagyon is érthető) jogi hibát követtek el: elégségesnek vélték, hogy maga a király (illetve képviselője), továbbá a magyar bírói fórum elismerte a követelés jogosságát. Ám mindeközben elmulasztották (elégségesnek gondolva az előbbieket) magának a zálogszerződésnek az átíratását; voltaképpen új záloglevél kiadását kellett volna kérniük.

A pragmatikus jogfelfogás iskolapéldája Mátyás főhercegnek 1593. szeptember 22-én a királyhoz írt levele, amely Újvárt Balassi Ferenc kezén javasolta

hagyni. Vétkes hanyagságból, méghozzá Balassi Ferenc (és Bálint), a kedvezményezett hanyagságából jelentős birtoktestek hasítottak ki Újvárból, ezért – holott van jobb ajánlat! – Ferenc kezén kell hagyni a várat, hogy szerezze vissza az elvesztegetett területeket.

Bűnt jutalmaz. Ezt a javaslatot hagyja jóvá a király.

1593. január-február táján Balassi Bécsben járt, majd márciusban Körmöcbányán bukkant fel, hogy szokásos járandóságát felvegye. Egyrészt az újvári és a véglesi üggyel van elfoglalva, másrészt egy új (vagy régi?) szerelem kísérti: Batthyány Ferencnek írt levelében említi először a titokzatos, Fulviának nevezett hölgyet.

Rossz híre üldözi: 1593. július 24-én Pozsonyból ír levelet Joó János királyi személynök Pálffy Miklósnak. Ebben említi bizonyos nagyszombati apácák szökését: „[...] az kalastromból öt apáca szökött volt ki, négyet megfogtak, az ötödik elszaladott. Azt mondják, hogy Balassi Bálint uram dolga, mert az inasát is megfogták. Az kalastromot meggyújtották volt az elszökéskor, esmégg megótották. Mast is mind ott az város környül lakik Bálint uram, és az várost igen fenyegeti, ha az inast neki ki nem adják, láttam és olvastam az levelet, kit az városnak írt volt. Nem jó, hogy meg nem szűnik az gonosztételtül már.”

Elég rejtélyes ügy. Az apácaszöktetés mindenképpen Joó fenti levelének megírása előtt történt, méghozzá jó pár nappal korábban, hiszen azóta az inas ügyében levél íródott stb., tehát valamikor július tizenvalahányadikán, esetleg még korábban. Az időpont elég közel van Balassinak Batthyány Ferenchez, Pozsonyból, július 1-jén írt leveléhez, ebben, többek közt, ez olvasható: „Értettem belőle az Nagyságod hozzám való jó akaraját s azt is, azmit az gyűrű felől írt Nagyságod. Én Nagyságodnak mint az jó akaratot s mind az gyűrűt megszolgalom, mint uramnak, de az gyűrű felől Nagyságod semmit ne szorgalmaskodjék, mert jó őrizetben vagyon, ha Nagyságod kezében vagyon. Nagyságodnál én mindenkor megtalálom, valamikor kelletik. [...] Írja Nagyságod, hogy Nagyságod is níha-níha; mi es ide gyakorta, de tokítva.” Korábban, márciusban, pedig ezt írta Batthyáynak: „Nagyságod elemente után jutottak vala valami új versek elmémre, Poszedarszkynak adtam, Nagyságod kérje el tőle. Nem rosszak bizony, azmint én gondolom. Ha Nagyságod az gyűrűt Fulviának megküldené, bizony oly verseket küldhetnék, hogy az Stalmaster leányának (ha értené ám) megímelyednék az gyomra belé miatta!”

Annyi kihámozható: sajátos csereüzletről, sajátos költői honoráriumról van szó. Balassi az úrfinak udvarlásra alkalmas verset ad, az pedig, nyilván Balassi nevében, gyűrűt küld Fulviának, akiről ezek szerint pontosan tudja, hogy kicsoda. Eltelt bő három hónap, s a gyűrűküldés még napirenden van: Batthyány egy előttünk ismeretlen levelében szabadkozik, hogy valamiért nem tudta eljuttatni Fulviához a gyűrűt, erre válaszul Balassi megnyugtatója, nem baj, a gyűrűnek a legjobb helye egyelőre Batthyáynál van. Mintha még valamilyen nehézségbe ütközne annak a bizonyos gyűrűnek az átadása.

Októberben öccsével együtt fölkereste Nagyváradon unokatestvérét, Bocskay Istvánt, aki ekkor már egy éve a vár főkapitánya volt. Az éppen ott tartózkodó Gyulaffi Lestár erről így ír: „[...] Ide jöttek vala mind az két Balassiak visitálni Bocskai uramat.” Csak tisztelgő rokonlátogatás volt, vagy esetleg más, politikai célja is lehetett? Az erdélyi csapatösszevonásokat ismerve, az utóbbi

a valószínűbb. Szamosközy feljegyzései szerint „Váradra kilencezer embert küldött volt ki Báthory Zsigmond 1593 esztendőbe in Octobri, lovagot, gyalogot innen Kolozsvárrúl. Ott is vagyon Váradon nyolcezer ember, Szilágyból és Magyarországból valók. Szilágyból is lesznek háromezeren.” Ez időben Wathay Ferenc is Bocskay vendége volt, ő – saját elmondása szerint – augusztustól októberig tartózkodott Váradon, Ferdinand Hardegg megbízásából. Bocskayval szintén rokonságban állt, hiszen Bocskay felesége, Hagymássy Kata és Wathay unokatestvérek. A majdani fogságában (1602–1606) költővé és önéletíróvá váló Wathay Ferenc jól ismerte Balassi verseit, mégpedig nemcsak vallásos, hanem szerelmi énekeit is. Igen tanulságos, hogy mivé lesz Balassi Wathay tollán, más szóval, hogy mennyire más a két költő poétikája. Az mindenesetre bizonyos, hogy Váradon személyesen is találkoztak, így Wathay akár magától a szerzőtől is beszerezhetette azt a nyolc verset, amely közvetlenül hatott írásaira.

Novemberben Balassi csatlakozott a Pálffy Miklós vezette sereghez, többek közt részt vett a nógrádi várharokban is. Ekkor kerültek vissza olyan ősi Balassi-birtokok, mint Kékkő és Divény.

Május 4. körül érkezett az esztergomi táborba. Pár nappal korábban Hatvannál, a törökök elleni harcban, súlyosan megsebesült Balassi Ferenc. Van olyan feltételezés, hogy Balassi mintegy a halált keresni indult Esztergom ostromába. *Nem hiszem.* Éppen ellenkezőleg: mint életében már annyiszor, új életet, új egzisztenciát igyekezett teremteni, s ehhez az ostrom, a seregben való kitűnés jó alkalomnak kínálkozott.

Balassi – Rimay szerint – megkomponálta a látványt.

Egy festett zászlóval érkezett, verfelyes fehér kamokából (kockás mintájú fehér damasztvászonból) készült, a ráfestett kép: „hárfájával Dávid király vagyon térdén telepedve, öszvefogott s felemelt két kezeivel írva.” Ebben az a furcsa, hogy festett zászlót főleg temetésre szoktak csináltatni. De nem ilyenfajta ábrázolással, a temetési zászlókra, legalábbis az egyik oldalra, mindig az elhunyt címerét festetik. A főúri síremlékek kiegészítő kellékeként a 16. század második felétől válik gyakorivá a templomok falára kifüggesztett címeres, feliratos halotti zászló és az epitáfiumcímer. A 16. században a törökellenes harcokban sokrétűen felhasznált katonai zászlók egészen mások voltak, fő funkciójuk az egyes alakulatok megkülönböztetése volt.

Ad abszurdum: Balassi elkészíttette halotti zászlóját, s az alatt vonult be a táborba? Nem. Amit csinált, a 16. századi Magyarországon még sokkal abszurdabb (inkább a költészet, mintsem a való). Balassi egyszerűen a költőfejedelem attribútumát lobogtatva száll hadba. Hallatlan becsvágygal és öntudattal. Dávid a bűnbe eső, a más feleségét elcsábító, még a gyilkosságtól sem visszariadó bűnöst példázza, aki azonban töretlen hitéért, szép istendicséreteiért végül is kegyelemben részesül. Nagy úr és nagy költő. Természetesen mindez nagyon ráillik Balassira, ám Dávid a humanista felfogás szerint más, ennél is több: ő az első lírai költő. Magyarországon pedig, Rimay véleménye alapján, Balassi Bálintot illeti e cím. Gyanúnk bizonyossággá válhat: minden valószínűség szerint Rimay fantáziája rajzolta meg a dávidos zászló alatt harcoló költőfejedelem képét.

Sikerült olyan ágyúállásokat kiépíteni, amelyek képesek voltak a vár falát megbontani. Május 18-án a Vízivárosnak a Budai kapu és a Hévízfürdő tornya közötti városfalán már nagy rés tátongott, Istvánffy szerint: „behatolásra alkal-

mas, 15 lépésnyi széles”. Ezen a résen át próbáltak az ostromlók május 19-én, 20-án, majd 22-én a várba behatolni, ám – mindkét fél részéről – nagyon jelentős vérveszteség után a törökök mindig kiverték a támadókat.

Egy válogatott német csapat kapott engedélyt a harcra, a dicsőségszerzés lehetőségére. Csak a legmagasabb rangú magyar parancsnokok, Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc és Thurzó György, a leendő nádor, vehettek részt az akcióban. Balassinak nyilván minden összeköttetését fel kellett használnia, hogy bekerülhessen a németek közé. Vágyta nagyon a dicsőséget.

A 19-i ostrom alkalmával, áldozócsütörtökön sebesült meg.

Balassa Zsigmond jegyezte fel:

„Anno 1594 die 19. Maii minden két combját lötték által, és az barbélyok gondviséletlenségek miá holt meg 30. eius, és vitettem Újvárra. Azután nemso-kára, mintegy holnap múlva ölték meg az tatárok szegény Ferenc urat; temeték együtt mindkettőt Hibben.

Anno 1594 die 19. Maii Esztergom vára vívásakor, midőn ostromnak mentenek az vízárnak, lötték meg Balassi Bálint uramot az ostromon. Minden két combján általment az golóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély, Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak, és holt meg hertelen die 30. eiusdem. Interim Ferenc uram Hatvan alatt az törökkel való harcon sebesedett meg, ki miatt bátyját sem jöhetett látni, és azután az tatárok, hogy Husztra kijöttek vala, Debrecen táján, midőn az urak küldték volna meglátni, hol légyen az tatár és mi készülettel, környülfogták szegént, még az hatvani sebekből sem gyógyult volt meg, és ott ölték meg.”

Milyen részvétellel, rokoni szeretettel ír Balassa Zsigmond az elesett fivérékről! Kétségtelen, kettőjük halálával – ha meg nem oldódott is, de – fölöttébb leegyszerűsödött a Liptóújvár birtoklásáért folytatott harc.

A jezsuita évkönyv így írja le (az eredetiben latinul) a műtétet: „Amikor a borbély vasával sebéhez közelített, Vergiliusnak ezt az ismert verssorát mondta: Most van szükség bátorságra, Aeneas, most kell az erős szív!” Az idézetválasztás minden, csak nem esetleges. Ezzel Balassi (vagy inkább az a művelt jezsuita, aki e mondatot a szájába adta) a halálértelmezésnek ahhoz az irodalmi hagyományához csatlakozott, amelynek kezdetén Servius és Macrobius áll, amely Vergilius *Aeneis*-ét misztikus-jelképes értelemmel ruházta fel, s amely (nem kis mértékben Dante hatására) Vergilius reneszánsz (át)értelmezéséhez vezetett.

Balassi halálának napján Dobokay a haldokló e szavait jegyezte fel: „[...] az több szép mondási között imilyen arany sententiát kezdé mondani: *Christus mortuus est pro me, et ego diffidam? Tuus miles fui, Domine, tua castra sequutus sum.* Krisztus (úgymond) megholt énérettem, és én hogy kételkedjem? Te katonád voltam, Uram, és az Te seregedben jártam.”

Rimay János arról tudósít, hogy Balassi halálos ágyán fordította le a Végtelen irgalmú... kezdetű zsoltárt, továbbá őt, Rimay Jánost kérte, „hogya az ő halálát verseivel ékesítse meg”.

Látható: mind a katolikus, mind a protestáns hagyomány megkomponált halált szánt a költőnek.

A német haditudósító, Gabelmann viszont nem a magyar irodalomtörténeti mitológiát alkotó és alakító barátok, értelmiségiek, hanem saját (és katona-

társai?) markáns véleményét tolmácsolta, amikor június 3-án így fogalmazott (az eredetiben latinul): „Meghaltak [...] Balassi Bálint, magyar, de istentelen.” Az „istentelen” a protestáns (evangélikus), a magyar hitvitákban is forgó Gabelmanntól nyilván a pápistává lett, életét a jezsuita Dobokay társaságában befejező Balassi jelzője.

Egy nappal Balassi halála után Petrino olasz hadmérnök levelet írt Astorre Leoncellinek, a bajor herceg kamarásának. Ebben elmondja, hogy a Víziváros ostromát a Szent Tamás-hegyről szemlélte. Kurtz kapitányról és Balassi Bálint-ról is ír: „[...] il Colonnello Curtio, che e poi morto, alcuni Capitani Tedeschi, il Balassi mio grande amico de grandi d' Ungheria [...]” Magyarul: „Curtio ezredes [Kurcz kapitány], aki aztán meghalt, néhány német kapitány, s az én nagyon jó barátom, Balassi Bálint, a magyar főnemesek közül való...” Ha érdekel minket, hogy Balassi kivel-kikkel tudott a kortárs olasz költészetéről eszmét cserélni, jusson eszünkbe ez a „mio grande amico de grandi d' Ungheria” fordulat.

Dobokay Sándor a költő hátrahagyott holmija között találta meg Edmund Campion *Decem rationes* (Tíz okok) című latin vitairatának magyar részfordítását, Balassi utolsó művét. Ez azután 1606-ban jelent meg nyomtatásban, az első hét ok Balassi, az utolsó három Dobokay fordításában. Az előszóban Dobokay részletesen leírta Balassi halálának körülményeit, a költőt jezsuita példaképpé, Krisztus katonájává avatva. A nyomtatás költségeit Forgách Zsigmond, nem más, mint az egykori szerelmi vetélytárs fedezte. Felesége, Losonczy Anna, Balassi Bálint „mennyei nagy szépsége” a kötet megjelenésekor már hat éve halott.

A Balassi fivérek egyúttal temették el Hibbén, valamikor augusztusban, szüleik, Balassa János és Sulyok Anna mellé. 1633-ban a hibbei templom leégett, síremlékeik ekkor pusztulhattak el.

Szentmártoni Szabó Géza

A magyar Amphion

Négyszázhuszonöt esztendeje halt hősi halált
Balassi Bálint

Balassi Bálint úgy vonult be 1594 májusának első napjaiban az Esztergom ostromára készülő keresztyén sereg táborába, hogy ezúttal nem csupán a jó hírért-névért, hanem sokkal nagyobb ügyért, a hazáért és a keresztyénségért kötötte fel a szablyáját. A vérontásra, a keresztes hadjáratok óta, csak a Krisztus ügyéért vívott harc adhatott erkölcsi igazolást. Az igazi katonai ethoszt ő maga a Szentháromság második személyét, azaz Krisztust megszólító himnusában fogalmazta meg:

Az Szentháromságnak, kinek imádkoznak, Kristus, másod személye!
Régi vitézeknek, roppant seregeknek győzhetetlen Istene!
Tehozzád kiáltok, ki katonád vagyok, vígy, kérlek, vitézségre!

Régenten Dávidot, juh mellől az pásztort víd királyi felségre,
Midőn Góliáttal, az nagy óriással megvíva szemtől szembe,
Kit reménség ellen csudálatosképpen adál néki kezébe.

Jó Makkabéusnak, Jeftének, Sámsonnak, Gedeonnak, Juditnak
Eszet, bátorságot adál diadalmot, hogy vitézül járnának,
Midőn benned bízván, hadnagyságod után szerencsét próbálnak.

Most is vitézeknek te vagy bátor szívek, kik véled dicsekednek,
De az kevélyeknek, kik mással kérkednek, csak szégyenvallás helyek,
Mert kit te nem segísz, szíve, esze elvész, hátat ad ellenségnek.

Az te nagy nevedben én is most, Istenem, kötöttem fel szablyámat,
Sok jó szerencséket várok csak tetőled, s vitézlő sok szép jókot,
Mert nem fizetésért, sem gazdag prédáért járom, tudod, utamot,

Hanem szent nevedért s az szép tisztességért, kiben megkisebbítél,
Noha nem méltatlan, mert rút és szántalan bűnömért rám gerjettél,
De felejts el, kérlek, undok vétkeimet, lám, már eléggé vertél.

Te vagy szál kopiám, te vagy éles szablyám, jó lovam hamarsága,
Elmének vezére, karjaim ereje, én szívem bátorsága,
Bízván szent nevedbe, mégyek örvendezve, bátran káromlóidra.

Csak tereád hadtam életemet, Uram, valamely helyen járok,
Bátorságot, eszet, sok jó szerencsét csak jóvoltodtól várok,
Orcámról töröld el szép vitézségekkel szégyent, kit mégis vallok,

Hogy vidám orcával, szép háládással én felmagasztaljalak,
Ez széles világnak téged hadnagyomnak örömmel kiáltalak,
Vérrel festett szablyát ki ádsz olyanoknak, kik zászlód alatt járnak.

Balassi Bálintot az ostrom során ez az Istenbe vetett hite ösztönözte arra a bátorságra, hogy egy felettébb kockázatos gyalogos támadásban vegyen részt. Május 19-én, áldozócsütörtökön, azaz Krisztus mennybemenetelének ünnepén sebesült meg, majd május 30-án, pünkösd hétfőjén, megadatott neki a hősi halál dicsősége.

Az ekkor dúló tizenöt éves háború várívásairól és csatáiról nagyon sok kortársi beszámoló, újságlap és történeti munka született. Mátyás főherceg serege 1594. május 4-én kezdte meg az akkor már fél évszázada török kézen lévő Esztergom ostromát. A visszafoglalásra tett kísérlet különösen nagy figyelmet kapott.¹ A végül sikertelenül zárult ostromról szóló beszámolók Balassi sebesüléséről és haláláról is említést tettek, ám a költő utolsó napjainak történéseiről csupán három személy emlékezett meg részletesebben: Bálint unokabátyjának fia, Gyarmati Balassa Zsigmond (1572–1623); egy jezsuita szerzetes, Dobokay Sándor (1565–1621); valamint nálánál fiatalabb költő barátja, Rimay János (1569–1631), egy fikcióval elegyes gyászkölteményben.²

A közeli rokon két bejegyzést is írt a végzetes napokról, mégpedig az apjától, Balassa Andrástól örökölt családi biblia belső táblájára:

„Anno 1594 die 19 Maii minden két combját lötték által, és az barbélyok gondviseletlenségek miá holt meg 30 eius, és vitettem Újvárrá. Azután nemso-kára, mintegy holnap múlva ölték meg az tatárok szegény Ferenc urat; temet-tek együtt mindkettőt Hibbén.”

„Anno 1594 die 19. Maii Esztergom vára vívásakor, midőn ostromnak men-tenek az vízvárnak, lötték meg Balassa Bálint uramot az ostromon. Minden két combján átalment az golóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély, Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak és holt meg hertelen die 30 eiusdem, interim Ferenc uram Hatvan alatt az török-kei való harcon sebesedett meg, ki miatt bátyját sem jöhetett látni. És azután az tatárok hogy Husztra kijöttek vala, Debrecen táján, midőn az urak küldték volna meglátni, hol légyen az tatár, és mi készüllettel, környül fogták szegént, még az hatvani sebekből sem gyógyult volt meg, és ott ölték meg.”

Balassa Zsigmond ugyanúgy, miként a többi történeti forrás, egyértelműen puskagolyó okozta sebesüléséről írt. Május 19-én az esztergomi víziváros falán

¹ Tóth Sándor László, *Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma = A végvári dicsőség nyomá-ban. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról*, szerk. Kiss Gábor Ferenc és Kruppa Tamás, Szeged, 2004, 7–25.

² Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi Bálint halála = Rimay János, Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára*, szerk., sajtó alá r. és a jegyz. Ács Pál, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 78–86.

ágyúlövésekkel ütött széles nyiladékon válogatott csapat, köztük a sereg több főtisztje próbált néhány száz emberrel együtt fergeteges rohammal betörni. A törökök szakállas puskákkal tüzeltek rájuk, mégpedig nagyon megfontoltan a futó katonák lábára célozva. Háborús tapasztalatokon nyugvó taktika volt az, hogy a puskás katonák nem halálos lövésekre törekedtek, hanem inkább a mozgást gátoló sebek ejtésére, hiszen a nagyszámú sebesült kiiktatta az épen maradottakat is, akik inkább visszavonultak, csak hogy menthessék még élő, de vérben fekvő társaikat. Egy Balassival barátságban lévő, az ostromban vezető szerepet vivő olasz hadmérnök, egy bizonyos Petrino, részletes hadi beszámolójában azt írta, hogy a vízvárost megrohamozók közül százan estek el, ám négyszer annyi volt a sebesültek száma.³

Thurzó György (1567–1616), a későbbi nádor, aki maga is ott volt harcban, feleségének, május 20-án írt levelében, így számolt be az eseményekről: „Tegnap ismét az második várasnak, holott a vízvár vagyon, mentünk vala ustromnak. Pálffy uram is jelen volt. Bizony soha életemben én is nagyobb szerencsén nem voltam, mert ezer puskánál, szakállonál és taraszknál többet lőttem hozzám. Az ustromról az német gyalog futamodt meg. Mind balkéz felől s mind jobbkez felől sok ember hullott el mellettem, de mégis az Úr Isten engem békével és jó egészséggel meghozza. Őfelségének egy főember német hadnagyának, Kurtznak az lábát lőtték által. Balassi Bálint is sebes.”⁴

Balassi öccse, Ferenc még május 1-én sebesült meg Turánál, Hatvan alatt, s ő azt a sebesülést még túlélte. Balassi sebesülése eleinte szintén gyógyíthatónak látszott. Balassa Zsigmond első feljegyzése a borbélyok, azaz a seborvosok avagy felcserek mulasztásának tulajdonította rokona halálát. Csak a második, részletesebb feljegyzése pontosította a sebesülés színhelyét és mikéntjét. Új elem az a véleménye, amely szerint nem a magyar borbélyokat, hanem az ostromot vezető Mátyás főherceg borbélyát terheli a történetekért a felelősség. Nem tudni, hogy az elfertőződött seb kezelését illetően miről vitáztak a magyarok az idegennel, és azt sem, hogy elkerülhető lett volna-e a tragikus végkifejlet. Vélhetőleg az akkor még nem gyógyítható vérmérgezés okozhatta Balassi halálát, amely hosszú szenvedés után hirtelen következett be. A korabeli magyar borbélyok feladatait jól érzékelteti egy 1583-ból való borbélyszabályzat:

„Szükség továbbá, hogy az borbélymesterré leendő, jó erkölcsű, jámbor életű, és az borbély mesterségben jól tanított és forgott legyen, hogy meg tudjon orvosolni olyan nyavalyákat, melyeknek gyógyítása az ő mesterségéhez illik, azaz tudjon sebeket és fakadékokat gyógyítani, tudjon fogat kivonnia, tudjon szépen eret vágnia, tudjon megtört csontokat öszveforrasztania, tudjon kimenyült tagokat helyére állatnia, tudjon kelevényeket és különb-különbféle daganatokat meggyógyítania, tudjon kenő íreket jól csinálnia. Annak felette az több borbélymesterek előtt csinálja és fűzze meg ez íreket,

³ Chiara M. Carpentieri – Armando Nuzzo, *Egy olasz szemtanú beszámolója Balassi Bálint haláláról* = Lymbus, 2011, 53–83.

⁴ Zichy Edmund, gr., *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, czoborszentmihályi Czobor Erzsébethez, 1590–1616. I. kötet*, Budapest, 1876, 79.

tudnia illik szürke íret, camphorát, diaquillont, zöld íret és méreg vonó íret, dealteát, veres íret, populeont, egyptomi íret, görög íret, azaz diaconomot és öklelő íret.”⁵

Mindenképpen figyelemre méltó azonban, hogy Mátyás főherceg is gondoskodni kívánt Balassi megfelelő ápolásáról. Az 1594-es esztergomi ostrom során a Danckából érkezett Klemens Möller volt a sereg főborbély, azaz főkirurgusa.⁶ Lehetséges azonban, hogy nem sebész, hanem a sebészethez is értő, egyetemi végzettségű tudós orvos vizsgálta meg a költőt. Mátyás főherceg tábori főorvosa (Leibarzt, illetve archimedicus), az 1580-as évektől kezdve 1597 utánig, egy Bartolomeo Paravicino (Bartholomaeus Paravicinus Rhaetus) nevű, feltehetőleg észak-itáliai vagy svájci olasz férfiú volt.⁷ Egy év múlva, az 1595-ben Esztergomot sikeresen visszavívó fővezérhez, a halálosan beteg Karl Mansfeldhez is Paravicinót küldte Mátyás főherceg.⁸ Talán a két említett személy egyike lehetett a főherceg Balassit „vesztő” borbély, illetve orvosa.

Hasonló körülmények között halt meg a Balassival egyidős és vele sokban egybevethető angol petrarkista költő, Sir Philip Sidney (1554–1586), aki 1573 őszén Magyarországon is járt, sőt a bécsi udvarban Balassi Jánossal, Bálint apjával is találkozott.⁹ Sidney a németalföldi Flushing helytartójaként harcolt a spanyolok ellen. 1586. szeptember 26-án, Zuthpen ostromakor, egy muskétagyolyó sebesítette meg a combján, mert a támadás idején nem volt rajta a lábvértje. Arnhembe vitték ápolásra. Ott a gyógyulására számítottak, ám október 7-től kezdve egyre inkább romlott az állapota, s rá tíz napra ő is vérmérgezésben halt meg.¹⁰

Az Esztergom városában sebesülten fekvő Balassit gyakorta meglátogatta és végül halála előtt meg is gyóntatta egy jezsuita szerzetes, Dobokay Sándor. Ő volt az, aki Balassi Zsigmondnál is részletesebb beszámolót hagyott ránk a költő utolsó napjairól. A tizenöt éves háborúban katonáskodó Balassi Bálintnak a róla szóló rossz hírek közepette újólág bizonyítania kellett, hogy katolikus voltát komolyan veszi, ezért – talán Forgách Ferenc püspök kérésére – a mártíromságot szenvedett angol jezsuitának, Edmund Campionnak (1539–1581) a protestánsokkal (főként a kálvinistákkal) polemizáló *Decem rationes* című

⁵ Zoványi Jenő, *A sárospataki borbély-czéh rendszabályai. (Alkottattak 1583-ban, átnézettek 1607-ben.)*, Történelmi Tár, 1891, 149.

⁶ Stanislaw Sokól, *Ungarn und Danzig in medizinischer Beziehung im XVI–XVIII. Jahrhundert*, Orvostörténelmi Közlemények, 1959, 118.

⁷ Georg Wacha, *Matthias Archidux Austriae = Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 14. Band, *Beiträge zur Neueren Geschichte: Festschrift für Hans Sturmberger zum 70. Geburtstag*, Linz, 1984, 233.

⁸ Nicolaus Gabelmann, *Mansfeldiana militia Hungara*, Frankfurt, 1597, 40; Thallóczy Lajos, *Nicolaus Gablmann császári hadi történetirő emlékezete*, Történelmi Tár, 1896, 595.

⁹ Szentmártoni Szabó Géza, *Sir Philip Sidney, az európai és magyarországi utas = Európai utasok a vasfüggönyön innen és túl. Írások a Magyar Rádió „Kronika” című műsorából*, szerk. Filippinyi Éva, Magyar Rádió Rt. Kossuth Rádió, Budapest, 2004, 313–316.

¹⁰ Katona Gábor, *Vallás, szerelem, diplomácia. Sir Philip Sidney élete és művészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

vitairatát, *Tíz okok* címmel, 1593 végén fordítani kezdte.¹¹ A magyarításon folyamatosan dolgozott, hiszen kézírata 1594 májusában, az esztergomi várostrom idején is nála volt.

Balassi halála után a hagyatékát számba vevő jezsuita találta meg a hetedik ok végénél megszakadt fordítás kéziratát. Dobokay az általa befejezett Campianus-fordítást, évekkel később, az új erőre kapó katolikus egyház céljaira használta fel, „hogyan ezúton is valakik e könyvecskét olvasandanak, bizonyos, igaz, tökéletes ítélet tennének fölöle, minémű nagy buzgósággal és isteni ájtatossággal volt életének utolsó idejébe felgerjedve, micsoda hitnek vallásában adta is meg lelkét az ő teremő Istenének”. A könyv Pázmány fellépésével egy időben, 1606-ban, majd javítva 1607-ben jelent meg Bécsben. Az ajánlás annak a Forgách Zsigmondnak szól, aki 1589 őszén feleségül vette a Balassit kikoszarozó Losonczy Annát. Forgách hosszú ellenállás után, Pázmány Péter érveinek hatására, 1604-ben Vágsellyén, a jezsuiták körében tért át katolikus hitre.¹²

Dobokay a könyv előszavában személyes élményeit mondta el Balassi utolsó napjairól. A válságos állapotba került költőt feltehetőleg a már elfoglalt királyi város valamely épen maradt házában ápolták:

„Beteggyáiban, Esztergom városában gyakran nála voltam és véle sokat beszéltem. Ott voltam akkor is, mikor ugyanazon Pinkösd havának huszonhatodik napján keresztyéni módra meggyúnván, utolsó órájához szépen készült. Reá hallgattam arra is, mikor az mi idvezítő királyunknak és az ő szent anyjának, az szeplőtelen Szűz Máriának kegyes, ájtatos szókkal magát teljeséggel ajánlotta.”

Dobokay szerint Balassi utolsó szavai ezek voltak: „Christus mortuus est pro me, et ego diffidam? Tuus miles fui, Domine, tua castra secutus sum. Kristus – úgymond – megholt énérettem, és én hogy kételkedjem? Te katonád voltam, Uram, és az te seregedben jártam.”

Ezek a szavak a katonás szabályok és formák közt élő, magukat Krisztus katonáinak tekintő jezsuitákhoz igazodnak. A magyarországi jezsuiták, kis létszámuk miatt, az ausztriai rendtartomány felügyelete alá tartoztak. Dobokay Sándor 1594-ben, az ausztriai jezsuita rendtartománynak küldött éves jelentésében önmaga szerepére utalva kezdett írni Balassiról:¹³

„In his Magnificus Dominus Valentinus Balassi fuit, qui cum in oppugnatione Strigonii aenea pila pedem utrumque trajectus esset, sacerdotem illum

¹¹ Bátor Anna – Horváth Iván, *Adatok Balassi és Rimay életrajzához* = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, tomus XXX. Balázs Mihály köszöntése, Szeged, 2011, 44–52. (Campianus művének Forgách Ferenc veszprémi püspök által 1593. november 25-én, Győrött ajándékba adott, újra előkerült példányáról.)

¹² Frankl Vilmos, *Pázmány Péter és kora, első kötet (1570–1621)*, Pest, 1868, 30–31. – Kruppa Tamás, *A Tíz okok megjelenésének hátteréről*. = Balassi Bálint – Dobokay Sándor, *Campianus Edmondnak Tíz okai*, szerk. és a hasonmás szövegét gond. Hargittay Emil, Campianus latin szövegét gond. Bárczi Ildikó, Universitas Kiadó, Budapest, 1994, 243. → Archivum Romanum Societatis Jesu, provincia Austria, Roma, 133 f. 36'–38'.

¹³ *Monumenta Historica Societatis Iesu a patribus eiusdem societatis edita, volumen 131. Monumenta Antiquae Hungariae IV.*, Edidit Ladislaus Lukács S. I. (1593–1600), Romae, 1987, 114.

acciri jubet, a quo de peccatorum confessione admonitus; statim annuit, horamque confessioni faciendae constituit. Quo reversus sacerdos, Balassium ex libello precatorio pie Deo supplicantem invenit, cui conscientiam aperit magno sensu, Dei et Beatissimae Virginis auxilium imploratus.”

– Ezek között volt Balassi Bálint úr, aki mikor Esztergom ostromakor mindkét lábát fémgolyó járta át, odahívatta ezt a szerzetest, aki bűneinek megváltására intette. Rögvest igenelt és gyónástételének óráját is kijelölte. Amikor a szerzetes visszatért, Balassit egy imádságos könyvből az Istenhez kegyesen könyörögve találta, bűntudatát nagy érzellemmel tárta fel neki, Isten és Boldogságos Szűz segítségét kérve.

Dobokay a kéziratos beszámolóban Balassi sebének kezelését is megemlítette: „Eius vulneri dum chyrurgus ferrum admovet, illud Virgilius pronunciavit: Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo!”, azaz: Amikor a borbély vasával sebéhez közelített, Virgiliusnak ezt az ismert verssorát mondta el: Most kell a bátorság, Aeneas, most kell az erős szív!

Az Aeneis VI. részének 261. sorában a Sibylla mondja az idézett szavakat Aeneasnak, mielőtt a hős az alvilág kapuján belépett volna. A nyomtatásban is kiadott, rövidített jelentésből ez, a költő humanista műveltségét érzékeltető profán sor kimaradt.¹⁴ (Nota bene! A helyzethez nagyon illő latin idézetet csupán egy Padovában képzett orvos érthette meg, az egyszerű borbély aligha.)

Balassi talán nem is közvetlenül Vergiliustól idézte a verssort, hanem Seneca egyik, a halálfélelemről elmélkedő erkölcsi leveléből (82, 8):¹⁵

„...cum mors propius accedit. Possis illi dicere: Facile provocabas mala absentia: ecce dolor, quem tolerabilem esse dicebas, ecce mors, quam contra multa animose locutus es: sonant flagella, gladius micat: 'nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.' ”

– ...amikor a halál közeleg. Az ilyen emberhez így lehet szólni: Szívesen hívtad elő a távol levő bajokat; íme, itt a fájdalom, amelyet elszenvedhetőnek mondtál; íme, itt a halál, amely ellen gyakorta bátran beszéltél: csattognak a korbácsok, villog a kard: 'Most kell a bátorság, Aeneas, most kell az erős szív!'

Balassi költészetének toposzaira nagyon is ráillenek Seneca számonkérő szavai. Szerelmes verseiben gyakoriak a halált, a megöletést, sebesülést, kínlódást és a fájdalmat emlegető mondatok, akár valós értelemben, miként a VI. számú Caelia-énekekben:

Szerelmesétől vált, nem csuda, az halált hogyha fejére kéri,
Mert bújában halál orvosságot talál, fájdalomra végét éri,
De az szörnyű válás végtelen kínvallás, szívét örökké sérti.

¹⁴ *Litterae Societatis Iesu duorum annorum MDXCIII et MDXCV. Ad patres et fratres eiusdem Societatis superiorum permissu*, ed. Sebastiano Berettari, Neapoli, apud Tarquinium Longum, MDCIV, 412. – Idézi: Grosz Artúr, *Balassi Bálint utolsó napjai*, Irodalomtörténeti Közlemények, LXII (1958), 525–526.

¹⁵ A teljes levelet lásd: L. Annaei Senecae *Ad Lucilium epistolarum moralium quae supersunt*, edidit Otto Hense, in Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1898, 300–308. – Lucius Annaeus Seneca, *Erkölcsi levelek*, II. kötet, XI–XX. könyv, fordította Barcza József, Franklin-Társulat, Budapest, 1906, 17–24.

Akár pedig, miként a nagyciklus XXIII. versében, a szerelmi együttlét burkolt körülírása végett:¹⁶

Semmit mert nem gondolok immár szernyő halálommal,
Csak hogy ölessem meg te liliomszínő karoddal,
Én szerelmem, gyilkosom, boldog leszek azzal,
Ha az én kínaimnak végét éred halálommal!

„Nincs már hová lennem” kezdetű istenes énekében is elszántan beszél a halálról:

Vagy ha azt akarod, hogy túrjem ostorod,
Csak rút szégyentől ódd fejemet, ha bántod,
Halálomat, inkább elhozd, hogynem rútíts orcámat!

Dobokay a jelentésében kitért arra is, hogy Balassi egyetlen fiát, az akkor nyolcesztendő Jánoskát jezsuita iskolában kívánta volna taníttatni, s ennek érdekében levelet is írt Mátyás főhercegnek.

A jezsuita atya végül Jézusnak arra a példázatára utalt, amelyben a gazda a nappal hatodik, kilencedik és tizenegyedik óráiban felfogadott szőlőmunkásoknak azonos bért fizetett, s így lettek az utolsók elsők és az elsők utolsók (Máté, 20, 1–16):¹⁷

„Obiit tandem vir catholicissimus, et miles generosissimus, cuius ut vitam transactam universa admirata est Hungaria, ita in illius exitu omnes extollebant Dei clementiam, quae etiam undecima hora conductos primis adaequat.”

– Meghalt végül ez a teljesen katolikus férfiú és nemes lelkű vitéz, akinek eltelt életén bár az egész Magyarország csodálkozott, halálában mégis mindenki magasztalta az Isten kegyelmét, amely választottait a tizenegyedik órában is az elsőekkel teszi egyenlővé.

Dobokay a tizenegyedik óra körül való elhívás említésével burkoltan utalt Balassi botrányoktól hangos életére, és arra is, hogy a negyvenedik évében elhalálozott költő, 1586-ban történt conversiója ellenére, nagyon megkétségbe kezdett a katolikus hitelvek szerint élni.

A sikertelenül végződő esztergomi várostrom idején, mint császári haditudósító, jelen volt egy lutheránus iskolamester, Nikolaus Gabelmann (?–1596), akinek hevenyészett jegyzetei a bécsi udvari levéltárban maradtak fenn. Ez a Nádasdy Ferenc által támogatott német humanista korábban, *Monomachia*

¹⁶ Szentmártoni Szabó Géza, *Az olvasóhoz = Uó* (szerk.), *Ámor, álm és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29., Universitas Kiadó, Budapest, 2002. v-xxxvi.

¹⁷ Mt, 9–10. Cum venissent ergo, qui circa undecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios. Venientes autem et primi, arbitrati sunt quod plus essent accepturi: acceperunt autem et ipsi singulos denarios. – Amikor tehát jöttek azok, akik a tizenegyedik óra körül érkeztek, fejenként kaptak egy-egy dénárt. Jöttek pedig az elsők is, úgy vélekedvén, hogy ők majd többet kapnak, ám ezek is fejenként egy-egy dénárt kaptak.

címmel, egy kisebb hőskölteményt írt a lévai magyar vitézek és az esztergomi törökök közt 1581. május 1-én, Bozókon vívott párviadalokról.¹⁸ Gabelmann kedvelte a magyarokat, ám az esztergomi víziváros elleni rohamban elesettek felsorolásánál mégis sommás ítéletet mondott a mások által méltatott hősről. Talán azon háborgott, hogy a korábban protestáns Balassi közeli kapcsolatba került a jezsuitákkal. Június elején ugyanis ezt jegyezte fel:

„Item 3 Sturme geschehe: Ad arcem 1. ad montem divi Thomae 2. ad civitatem 3-us. In magno perierunt ad 1200. Perierunt Valentinus Balassi homo Ungarus sed impius. Item Engelhartus Kurzius legionis dux et Joh. Ruchartus a Schomberg bis laesus. Ultimo e incuria Galli (Bernhardi Leonis Galli) oberst Zeugmeisters perit quidem a Merenburg ex Familia ultimus.” – Ugyancsak 3 roham történt: a vár ellen az első, a Szent Tamás-hegy ellen a második, a város ellen a harmadik. Sokan, mintegy 1200-an haltak meg. Meghaltak: Balassi Bálint, magyar ember, de istentelen. Szintúgy Engelhart Kurz ezredes és a Schombergből való Johann Ruchart kétszer sebesült. Végül Bernhard Leo Gall főhadszertárnok gondatlanságából halt meg egy bizonyos személy Merenburgból, aki családjának utolsó tagja volt.¹⁹

Egy bizonytalan forrás szerint Balassi elveszett, második végrendeletében a jezsuitákra hagyta a salgói uradalmat.²⁰ Balassi lánytestvérei, Paczóth Andrásné Balassi Mária és Paczóth Ferencné Balassi Anna, akik protestánsok maradtak, Balassi fiát, Jánuskát mégsem a jezsuitákra bízta, hanem a sziléziai Boroszlóba, protestáns iskolába küldték.²¹ Bocskai István, Balassi Bálint unokatestvére is szíven viselte a fiú sorsát. A hatalmas vagyonnal rendelkező Dobó Ferenc általános örökösévé tette az ígéretes ifjút, aki azonban 1601-ben, 16 évesen meghalt. A sárospataki nagyúr a Balassi család történetét ismertető, díszes síremléket állíttatott neki a boroszlói Mária Magdolna-templomban.²²

A *Balassa-kódex* feljegyzése szerint maga Balassi kérte arra ifjú barátját, „hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg, kit véghez is vitt Rimay János”. A Balassi fivérekről írott magyar nyelvű *Epicédium* 1596-ban, Vizsolyban jelent meg először. A lutheránus szerző a 7+1 énekből álló ciklusában mitologikus és bibliikus eszköztárat használva magasztalta fel a két hőst.

Az *Epicédium* hosszú címirata szerint Balassi egy különös, nem harctéren szokásos zászlót lobogtatva érkezett Esztergom falai alá. E zászlót fehér, verfeles komokából, azaz kockás mintájú damasztvászonból csináltatta, erre pedig jelképes értelmű képet festetett. Rimay szavaival: „kin hárfájával Dávid király

¹⁸ Nikolaus Gabelmann, *Monomachia Hvngaro Turcica duobus carminum libris conscripta*, Monyorókerék, 1588, és Padova, 1590.

¹⁹ Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1594. Nachtrag, 1v fol.: Diariolum (Nic. Gabelmanni) quoddam brevissime conceptum mensium Maii, Junii, Julii ... anno 1594. – Hiányosan idézte: Takáts Sándor, *Régi idők, régi emberek*, 2. kiad., Budapest, 1930, 159.

²⁰ Mocsáry Antal, *Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statistikai esmértetése*, III., Pest, 1826, 226.

²¹ Eckhardt Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, a Magyar Szemle Társaság kiadása, Budapest, 1943, 206–212.

²² Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi János boroszlói (wrocławai) síremléke*, Napút, X (2008/10, december), 103–106.

vagyon térdén telepedve, öszvefogott, s felemelt két kezeivel írva." A lobogó másik oldalát alighanem a költő címere ékesítette, mégpedig a következő jelmonddal együtt: „Vita, quae fato debetur, patriae saluti solvatur”, azaz: Életemet, amellyel a sorsnak tartozom, a haza üdvére kell fordítanom!²³

Rimay a zászlóval Balassi szerepjátékát jelenítette meg, aki Istennel perlekedő poétaságában, pogányok elleni vitézségében, fergeteges táncában, üldöztetésében, számkivetettségében, sőt miként „Óh, én kegyelmes Istenem kezdetű versében, még vétkeiben is a zsoldárköltő királyhoz hasonlította magát:

Ellened való sok vétkem
Mint Dávidé, olyan nékem,
Kiért, azmint én azt vélem,
Veszett keserves életem.

A verssorozat III. darabjában Rimay a sebesült, barátaitól és szeretteitől búcsúzkodó Balassit beszélgeti, többek közt ilyen szavakkal:

Mit mondhatok? éltem, hol bátran, hol féltem kedvvel, búval, panasszal,
Hol méltó vádlásban, több rágalmazásban, mert egész föld foly azzal,
Vétkemben rettegtem, jómban örvendettem s vigadtam az igazzal.

S mindez főbb éltemben, hogy itt is fektemben Istent megkövethettem,
Minden útált gonoszt, ki Istentől megfoszt, szívemből kivethettem,
Dávidnak könyvéből, merítvén szívemből, ím, ezt énekelhettem:

E strófák után következik Balassi „Végtelen irgalmú, óh, te nagy hatalmú Isten, légy már kegyelmes!” kezdő sorú parafrázisa az 51. zsoldárból, amelyhez Rimay a margón a következő jegyzetet fűzte: „Ezt az psalmust az Béza verseiből ő maga fordította ki, csak halála előtt való betegségébe.” Nem valószínű, hogy a seblázzal küzdő költőnek lett volna ereje egy ilyen mives vers megírására. Ezt a parafrázist már korábban szerezhette. Rimay költői szabadsággal élve adta ezt a bűnbánati zsoldárt Balassi szájába, amelyet az egyházi gyakorlat régóta a haldoklók imádságaként tartott számon.²⁴ Balassi istenes énekeinek szóhasználata sokszor a szerelmi esdekléssel cseng egybe, miként éppen az 51. zsoldár parafrázisának 8. strófájában:

Teremts ismét bennem, teremtő Istenem, tiszta szívet kegyesen,
Fúdd belém ismegént, hogy nagy szívem szerént lelkem igazt szeressen,
Éngem, romlott szegént, rossz érdemem szerént haragod *el ne vessen!*

Ez a strófa az 1593-ban keletkezett saját kezű versfüzérnek *Az erdéli aszszony kezéről* című első darabjával vethető össze:

²³ Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi Bálint latin jelmondatáról* = A Balassi Bálint Intézet évkönyve 2003. Hungarológia a XXI. században, főszerk. Ujváry Gábor, Bp., 2003, 26–28.

²⁴ Szilasi László, *Balassi Bálint megtérése. Az utolsó vers jogán = Száz rejtély a magyar irodalomból*, Gesta Könyvkiadó Bt., Budapest, 1996, 24–25.

Ha szinte érdemem nincs is arra nékem, hogy ő engem szeressen,
Csak áldott kezével, mint szép ereklyével, engem, mint kórt, illessen,
Légyek ferge rabja, bátor ne szolgálja, csak szinte *el ne vessen!*

Balassi Zsigmond fentebb már idézett feljegyzése szerint, a két testvért együtt temették el a Magas-Tátra aljában fekvő Hibbe templomában, valószínűleg 1594 augusztusában. Rimay is azt írta *Epicédiumában* Bálintról és Ferenccről, hogy „Mint fogantak egy méhben, Nyugosznak egy sérben” (sér = sír). Hibbe mezőváros a Balassiak zálogbirtokához, a lipóújvári várhoz tartozván, temploma kegyúri jogon lett a család temetkezési helye.

Balassi Bálint hibbei sírjáról Rimay Jánosnak Balassi versei kiadása elé szánt, a XVII. század elején írott verse emlékezik meg. Ebben nevezte őt magyar Amphionnak. Miképpen a görög mitológiabéli Amphion aranylantjának szavára Théba városának fala a szertesztét heverő kövekből magától felépült, Balassi is úgy teremtette meg költői tehetségével az előző kor szétszórt építő-elemeiből a magyar poézist. Ez a metafora egyben arra is utal, hogy Balassi költészetében a jellegzetesen magyar, valamint a közös európai hagyomány és szellemiség szorosan egybefonódik.

Rimay szójátékot alkotott a Balassa családnévből, mert a régi magyar nyelvben egy rubinhoz hasonló drágakövet neveztek balassának. (Vélhetőleg ez a mindennapi jelentéstartalom térítette a család nevét a később állandósuló Balassa név irányába.) E vers volt a legpublikusabb, hiszen két évszázadon keresztül – több mint ötven egymást követő kiadásban – a Balassi és Rimay istenes énekeit tartalmazó kötet élén *Ad Valentinum Balassam Joannes Romainus* címmel szerepelt:²⁵

Bálint, nemzetedben ki voltál Balássá,
Munkádot kiadom, hogy minden szem lássa;
De élit elmédnek, nem vélem, kaphassa,
Kinek Apollónál nem volt tanulása.

Vagy Siren, vagy Circe, vagy magyar Amphion,
Arany írásodban nincsen penészes ón;
Egy igén többet nyomsz, mint más nagy rakás szón,
Aki ebben kétes, nyomozzon balhát són!

Terhelje elméjét vak balgatagsága,
Kinek munkáidhoz nincsen kívánsága,
De szeret és óhajt azok társasága,
Elmédnek, kik értik, hogy nagy gazdagsága.

Én pedig írásid nyomát kinyomozom,
Ne bánd, új életre hogy nevedet hozom,

²⁵ Szentmártoni Szabó Géza, *Rimay János Balassit magasztaló verse = Humanizmus és gratuláció. Szolgálatomat ajánlom a 60. éves Jankovics Józsefnek*, szerk. Császtvay Tünde, Nyerges Judit, Budapest, 2009, 410–416.

Emlékezetedet mindenütt hordozom,
S így híred-nevedet, mint lehet, toldozom.

Nyugodjál, s koporsód legyen dicsőséges,
Állapatunk most itt nem gyönyörűséges,
Kit te ékesgettéél, Eger is törökes,
Kévánom, hogy legyen lelked üdvösséges!

Hibbe városának, hol nyugszol, állása
Ott vagyon, Krivánnak hol magas havasa,
Vendégfogadóját minden úgy szállhassa,
Séredet, tekintvén, hogy meg is áldhassa,

Mondván: Itt fekszik az a Balassa Bálint,
Ki kevés öröm közt nyelt sok keserves kint,
Kinek írásiban, aki jól is tekint,
Elméje bársonyán szemlélhet skárlát színt.

ODÜSSZEUSZ TÁVOL

Kegyelmes szerelem

Ad notam "Loafsang van Marie"

Balassi Bálint

Virágh László

S

1. Ke - gyel - mes sze - re - lem, ki ily jól tél ve - lem, ál - dott le - gyen te ne -
 3. Ez föld szép vi - rá - ga, él - te - tő il - lat - ja hogy - ha szi - vem - be ha -
 5. Ez vi - lát mi - né - künk, ki - ben mi most é - lünk, ven - dég - fo - ga - dó há -

A

1. Ke - gyel - mes sze - re - lem, ki ily jól tél ve - lem, ál - dott le - gyen te ne -
 3. Ez föld szép vi - rá - ga, él - te - tő il - lat - ja hogy - ha szi - vem be ha -
 5. Ez vi - lát mi - né - künk, ki - ben mi most é - lünk, ven - dég - fo - ga - dó há -

T

1. Ke - gyel - mes sze - re - lem, ki ily jól tél ve - lem, ál - dott le - gyen te ne -
 3. Ez föld szép vi - rá - ga, él - te - tő il - lat - ja hogy - ha szi - vem - be ha -
 5. Ez vi - lát mi - né - künk, ki - ben mi most é - lünk, ven - dég - fo - ga - dó há -

B

1. Ke - gyel - mes sze - re - lem, ki ily jól tél ve - lem, ál - dott le - gyen te ne -
 3. Ez föld szép vi - rá - ga, él - te - tő il - lat - ja hogy - ha szi - vem - be ha -
 5. Ez vi - lát mi - né - künk, ki - ben mi most é - lünk, ven - dég - fo - ga - dó há -

7

ved! Ve - szen - dő vol - tom - ban, hogy se - gél - lél mos - tan,
 tott, Mi - ért szo - mor - kod - jam, s vi - gan mért ne lak - jam,
 zunk, Ki - ben ha ma la - kunk, vagy jót, vagy bút lá - tunk,

ved! Ve - szen - dő vol - tom - ban, hogy se - gél - lél mos - tan,
 tott, Mi - ért szo - mor - kod - jam, s vi - gan mért ne lak - jam,
 zunk, Ki - ben ha ma la - kunk, vagy jót, vagy bút lá - tunk,

ved! Ve - szen - dő vol - tom - ban, hogy se - gél - lél mos - tan,
 tott, Mi - ért szo - mor - kod - jam, s vi - gan mért ne lak - jam,
 zunk, Ki - ben ha ma la - kunk, vagy jót, vagy bút lá - tunk,

2

12

há - la le - gyen te - ne - ked! Kér - lek, pa - na - szi - mért,
 mért vi - sel - jek bá - na - tot? Hi - szem, e - lég ed - dig,
 de hol - nap meg ki - mú - lunk, A - zért a - zon le - gyünk,

há - la le - gyen te - ne - ked! Kér - lek, pa - na - szi - mért,
 mért vi - sel - jek bá - na - tot? Hi - szem, e - lég ed - dig,
 de hol - nap meg ki - mú - lunk, A - zért a - zon le - gyünk,

há - la le - gyen te - ne - ked! Kér - lek, pa - na - szi - mért,
 mért vi - sel - jek bá - na - tot? Hi - szem, e - lég ed - dig,
 de hol - nap meg ki - mú - lunk, A - zért a - zon le - gyünk,

há - la le - gyen te - ne - ked! Kér - lek, pa - na - szi - mért,
 mért vi - sel - jek bá - na - tot? Hi - szem, e - lég ed - dig,
 de hol - nap meg ki - mú - lunk, A - zért a - zon le - gyünk,

17

ki té - ged gyak - ran ért, jó - dot ró - lam el ne vedd!
 az mig nem vol - tam vig, hadd él - jek már jó na - pot!
 az mig tart é - le - tünk, lé - gyen vig te - lünk - nya - runk

ki té - ged gyak - ran ért, jó - dot ró - lam el ne vedd!
 az mig nem vol - tam vig, hadd él - jek már jó na - pot!
 az mig tart é - le - tünk, lé - gyen vig te - lünk - nya - runk

ki té - ged gyak - ran ért, jó - dot ró - lam el ne vedd!
 az mig nem vol - tam vig, hadd él - jek már jó na - pot!
 az mig tart é - le - tünk, lé - gyen vig te - lünk - nya - runk

ki té - ged gyak - ran ért, jó - dot ró - lam el ne vedd!
 az mig nem vol - tam vig, hadd él - jek már jó na - pot!
 az mig tart é - le - tünk, lé - gyen vig te - lünk - nya - runk

Szentmártoni Szabó Géza

Egy vitatott évfordulóról

450 esztendeje született Rimay János

Rimay János költő, prózaíró és diplomata születési idejét a kutatók egy 1616. április 26-án, Bozókon történt kihallgatás jegyzőkönyvéből állapították meg. A Balassa Zsigmond hűtlenségi perében huszonhatodik tanúként meghallgatott Rimay ebben az iratban Nógrád vármegye 43 éves esküdtjeként szerepel.¹ Ebből a XIX. század végén megismert adatból számolták ki azt, hogy a költő 1573-ban születhetett.

1942-ben Vargha Anna közleményéből vált ismertté Magyarországon az a már 1727-ben Leidenben kiadott terjedelmes latin nyelvű levél, amelyet Rimay János 1592. augusztus 20-án, Trencsénből írt az akkori idők legjelesebb humanista tudósának, a holland Justus Lipsiusnak (1547–1606).² Rimay ennek az újsztoikus gondolatok jegyében megfogalmazott levelének

mindjárt az elején tudatta magáról, hogy 1569-ben született.³

A levél latin szövegét, hozzáfűzve annak több helyütt téves magyar fordítását is, Eckhardt Sándor adta ki ismét, mégpedig 1955-ben, Rimay János műveinek kritikai kiadásában.⁴ A továbbiakban a levelet mások már csupán az ő magyarításában közölték.⁵ Újabban azonban előkerült a levél kalligrafikus betűkkel ékes eredetije is a leideni egyetem könyvtárában. Ennek latin szövegét és a korábbiánál pontosabb magyar fordítását Bene Sándor adta ki egy nagylélegzetű tanulmány függelékében.⁶ A levél kezdete az ő fordításában így hangzik:

Ha életemről, annak kezdetéről és eddigi útjáról csupán az eltelt idő mérve számolnék be neked, művelt férfiak legjelesebbje, kicsiny feladatot,

¹ Komáromy András, *Rimay János életéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1894, 181.; Ferenczi Zoltán, *Rimay János (1573–1631)*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1911, 9–10. és 114.

² Vargha Anna, *Justus Lipsius és magyar szellemi élet*, Budapest, 1942.; *Johannes Rimaianus ex primariae nobilitatis Hungarus unus, J. Lipsio = Sylloges epistolarum a viris illustribus scriptum, tomus I.*, ed. Petrus Burmannus, Leidae, 1727, 619–623.

³ Sexagesimo et nono supra sesqui millesimum Christi anno ortus, in secundum hunc atque nonagesimum devenerim.

⁴ Rimay János, *Összes művei*, összeállította Eckhardt Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 223–230.

⁵ *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, kiad. Klaniczay Tibor, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982, 822–829; Rimay János, *Írásai*, Balassi Kiadó, Budapest, 205–210.

⁶ Bene Sándor, *Rimay vindicatus: Rimay János Justus Lipsius-hoz írott leveléről = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28., szerk. Kecskeméti Gábor, Tasi Réka, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Miskolc, 2012, 139–188.

mondhatni könnyű terhet vennék magamra: Krisztus ezerötszázhatvankilencedik esztendejében születvén érkeztem ehhez a mostani kilencvenkettedikhez. Ám ha elmémbe veszem e csekélyke idő oly sok veszedelemmel fenyegető s gyakran az üdvösséget is veszélybe sodró viharait, arra kell jutnom, hogy meg nem öregedtem ugyan, mégis elég sokat éltem.

A két születési adat közti ellentmondás ugyan elbizonytalanította a kutatókat, ám továbbra is inkább az 1573-as dátumot fogadták el hitelesnek, nem pedig a költő saját nyilatkozatát, az 1569-es esztendő! A szakmai konszenzus mellett így érvel Ács Pál lexikoncikke: „a perirat tűnik hitelesebbnek, mivel humanista toposz volt a valós életkor tendenciózus elleplezése.”⁷

Ezzel szemben az vethető fel, hogy a perek során általában ránézésre állapították meg a tanúk hozzávetőleges életkorát. Rimayt ugyan a maga szellemi közegében nagyra tartották, ám a kihallgatók szemében ő csupán Nógrád vármegye egyik köznemesi származású esküdtje volt, aki a 26. tanúként tett vallomást.⁸ Rimay amúgy 1616-ban éppen nőülés előtt állt. Több oka lett volna tehát ekkor magát négy évvel fiatalabbnak mondanania, mint 1592-ben ugyanennyivel öregbíténie.

Rimay 1603 nyarán Naprágyi Demeter (1564–1619) erdélyi katolikus püspöknek írt levelében arra utalt, hogy ők ketten közel egyko-

rúak, ugyanis: „midőn azokról az régi időkről és napokról emlékezem, akik nevedékeny korunkban is szövetséget tartattak köztünk.”⁹ Ez a mondat sokkal inkább a csupán ötévnyi korkülönbséget igazolja, mint a kilencet.¹⁰

Rimay Balassi Bálint verseinek kiadásához készített előszavában a következőket írta: „része vagyok annyiból ez énekeknek én is, hogy tíz-tizenkét esztendős korombeli ítélettel is munkálkodott ezeknek némelikebe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásit és örömet, kikbe semmi igazgatás sem láttatott szükségesnek lenni.”¹¹

Nos, ha Rimay 1569-ben született, úgy a nála 15 évvel idősebb Balassi házasságkötés előtti udvarló verseit olvashatta tizenkét esztendősen. Az már kevésbé valószínű, hogy Balassinak az 1584-es házasságkötése utáni zűrzavaros életében lett volna alkalmá és kedve a kis Rimayval a verseiről cseverészni.

Rimay a magyar nyelvű versekről értekezhetett a családjával szoros kapcsolatot tartó Balassival, ám a latin nyelvű, filozofikus tartalmú írásokhoz már érettebbnek kellett lennie. 1592-ben, többek közt, azt írta Lipsiusnak, hogy a holland tudós 1586-ban megjelent válogatott leveleit¹² az 1591 körül elhunyt, barátjának mondott Briberi Melith István szepesi kamarai tanácsostól kapta meg egy vendégség alkalmával. Balassi Bálint is ekkortájt, 1591 januárjában küldte

⁷ Ács Pál, *Rimay János*. = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, középkor és kora újkor, X.*, főszerk. Kószeghy Péter, Balassi Kiadó, Budapest, 2010, 104.

⁸ Item 26. aprilis in Bozok, vigesimus sextus testis, nobilis Joannes Rimay, juratus assessor comitatus Neogradensis anno aetatis 43.

⁹ Rimay János, *Összes művei*, i. m., 233.

¹⁰ Naprágyi Demeter életadatai a győri székesegyházban lévő feliratos sírkövén olvashatók.

¹¹ Rimay János, *Összes művei*, i. m., 41.

¹² Justus Lipsius, *Epistolarum selectarum centuria prima*, Antverpiae, 1586.

el Krakkóból Rimaynak Macchiavelli *Discorsijának* latin fordítását.¹³ Nos, inkább hihető, hogy egy huszonkét esztendő fiatal történi mindez, mint egy tizennyolc évessel.

Gimesi Forgách Mihály (1569–1603) és Révay Péter (1568–1622), a későbbi koronaőr, akiket Rimay a maga szellemi körébe sorolt Lipsiusnak küldött levelében, ugyancsak írtak a holland tudósak, az előbbi 1588. november 14-én Wittenbergből, az utóbbi pedig 1592. július 27-én Holic várából. Révay egy, a barátjára való

utalással kezdte sorait: „Cum generosus dominus Joannes Rimai, animus meus idividuus, hisce diebus ad me venisset”, azaz: Midőn a nemzetes Rimay János úr, az én elválaszthatatlan lelkem, ezekben a napokban nálam járt.¹⁴ Nos, mindebből nagyon valószínű, hogy Rimay közel egyidős volt velük.

Több szól tehát amellet, hogy 1569 a költő való születési ideje. Ebből pedig az következik, hogy Rimay János születésének az idén van a 450. évfordulója.

Németh István Péter

A kerékpár-keréktől Illés szekereig

A száz esztendő Pákolitz István
Simon István-síratója a 20. századból

Még nincsen száz éve sem, hogy Várkonyi Nándor számára a dunántúli mint költőtípus ugyanolyan érvényes kategória/kánon/rang volt, mint az alföldi vagy az erdélyi. Várkonyi 1940-ben írt a Nyugatban a dunántúli tájköltészetről tanulmányt, s Pável Ágostonnal és Weöres Sándorral együtt antológiát is tervezett dunántúli költők alkotásaiból.

Kedves költőim közül, itt a Dunántúlon, most két alkotó születésének centenáriumát ünnepeljük. Százesztendő lenne Jánosy István és Pákolitz István. Hadd említsek egy harmadik dunántúli költőt is – akinek keresztneve megegyezik az övékkel –: Simon Istvánt. Mind Jánosy (*Somlai hegy felé – Simon István emlékére*), mind Pákolitz (*Sümege*) igen szép versben siratta el az 1975-ben, mindössze 49 esztendősen elhunyt Simont. Pákolitz István búcsúversét idézve és megközelítve emlékezem s hajtom meg fejemet a dunántúli

¹³ Balassi Bálint, *Összes művei, I.*, összeállította Eckhardt Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951, 381.

¹⁴ Antoine Coron, *Justus Lipsius levelezése a magyarokkal és Révay Péter kiadatlan levele Lipsiushoz*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1976, 490–496.

poéták előtt. Pákolitz István Pakson született, éppen a dunai limes-nél. Íme a költeménye:

A sümegi várfal tövében
pedáloz egy suttyó serényen;
váz alatt kalimpál a kölök,
az *abrincsban* „nyolcas” lődörög.

Simon Pista nyomja a pedált,
végső hajlékára rátalált:
hazaért – és nemcsak Bazsiba,
hanem a menny-égi lagziba;

Hol a műút eltér Bazsiba
s gágázik egy csapat vadliba,
gyémántszikrás fénnel elpereg
a csámpás *bicigli* kereke.

ahol napszállattól reggelig
tücsök-citeráját penget,
s a rozoga *bringa* külleje
tüzet fog, mint Illés szekere.

A Pákolitz-vers a címadásával, de a szövegben kurzívvval kiemelt tájszavakkal is eligazít, melyik vidéken is járunk. A sümegi vártól a műúton át, a Balaton felé, szülőfalujáig követhetjük gondolatban a költő Simon Istvánt diákkorában, egészen Bazsiig, ahol eltemették. Utolsó napjait egy olyan kórházi szobában töltötte, amelyet kezelőorvosa, Dr. Mészáros István választott, hogy onnan vidékére, illetve a várra láthasson. 1975 kora nyarán számtalan kortárs, barát jött a sümegi kórházba, hogy utolszor kezet szoríthasson Simon Istvánnal. Közöttük volt Aczél György, aki a család közlése szerint bocsánatot is kért végül a költőtől, a Kortárs egykori főszerkesztőjétől.

Pákolitz versbeli útja a konkrét tájban mindössze 7 kilométernyi, ám mitikussá tágul az időben. A halott költőbarátot gyermekként fotografálja, filmezi. Felnőtt kerékpárjának üléséből le sem ér a pedálig a lába (mint Petőfi juhászának a számárról), de a gyalogláshoz képest a kerékpár szállni tud, s ő az örök gyermekek találékonyságával – állva a drótszamáron – jobb lába talpát a váz alatt a túlsó pedálra helyezi. (Aki próbálta, hajtott már így, ebben a különleges testtartásban, különösen jó egyensúlyérzékkel kellett rendelkeznie. Régi görög szobrászmesterek számára nem kisebb föladat lett volna egy ilyen kissrác megmintázása, mint a *Diszkoszvető* figurája!)

A kerékpáros kölyök képe nem statikus. A 49 esztendő költő halott, moccanatlan fekszik a bazsi temetőben, fölötte Arany János verse hangzott el, s a helybéli siratóasszonyok éneke. A kerékpár dinamikussá teszi a halottról szóló verset. (Miképpen Ady koporsó-paripája, vagy a Gare de l'Estről kirobogó mozdonya, ami maga után húzza azt a vagon, amelyben ő maga a halott.)

Jánosy István szintén mozgásban lévő közlekedési eszközön látatja elhunyt édesapját, valamint az elsiratandó Simon Istvánt. Először csak egy nyűtt szekér viszi őket a Somló felé – borért; ám e kedves zsánerkép áttűnik a kelta szekéretmetkezések idő-rétegeibe:

...és a kelta kocsi földbe emelkedik,
s felhők közt futamul tova.

A *sümegi úton* című Simon-vers Jeszenyint idéző látomása éppen ott, ahol „a műút eltér Bazsiba”:

*Állnak kétoldalt az akácfák
dércsipkés körgallérosan,
mint a hajdani diáklánykák,
amíg nem jön egy szélroham...*

Simon István már 1958-ban elkészítette a biciklis önarcképét, háttérében a sümegi vadgesztenyékkel:

*Ti jöttetek most újra vissza,
idézitek sok lábnyomát,
míg hajt a régi biciklista
a kedves kisvároson át.*

(A sümegi vadgesztenyék)

A kerékpár – kétségtelenül – motívum lett a dunántúli költők verseiben Pákolitz Sümegen című versének születésére már. Weöres Sándor holdkóros biciklistaként látatja versének titokzatos hőst: „Néha, kinek lelke tiszta, / látja, mint önmagát, / a holdkóros biciklista / mint megy az éjen át...” Simon István halálának esztendejében jelent meg Kormos István utolsó verseskötete, az *N. N. bolyongásai*. Abban szerepel egy Weöres Sándort köszöntő költemény, a *Rajz a Nap-köszörűsről*, aki nem más, mint a csöngői mester kerékpáron. A biciklije/kerékpárja/velocipédje pedig akkora, hogy a Nap és a Hold lehet csak a kereke. És „Csíz-csőrrel köszörül / fene villogó fényeket...”. Pákolitz István Sümegen című versére ez a Kormos-vers is hathatott. Ám Pákolitz Simon-siratója inkább Simon István verseinek pastiche-a lett. A csapat vadliba Sümeg és Bazsi között például Simon híres madár-szimbólumára utal. A *Vadludak* című Simon-versben (1969) libegő vándor égi nép közül fegyverrel egyet-egyet ugyan le lehet lőni, de az vonul tovább, együtt, elfogyhatatlanul. Miképpen Ady is kap mindig új s új lovat. Ha másképpen volna, akkor e kerékpár-allegória képsorát csupán úgy lehetne befejezni, hogy az egyik lábát a váz alatt átnyújtó, pedálozó elbukik. Elesését, kölyök-végzetét akár kerékabroncsának nyolcása, akár kátyú vagy kődarabra hajtás okozza is. Ha csak egy pillanatra kizökken-nénk a vers mitikus idejéből, s a pusztán sültvalóra ügyelnénk, az elhasaló kis hős hiába „fény-küllőzött fél magyar eget” (Ady). Viszont így a végtelenített körök egy más – szinte csillagi – pályára terelik figyelmünket. A körkörös mozgást Pákolitz versében ugyanis fény-, hang- és hőhatás kíséri. A halotti tor helyett menny-égi lagziba jutunk, hol tücsök-citerán játszik a hazatért költő. Simon István *Éjféli tücsök* című költeménye szól erről a szakadatlan muzsikáról. (Szabó Lőrinc önéletrajzi ciklusába, a *Tücsökzenébe* is a végtelenség érzetét csempészi e réti muzsika, amely becirpel még a kattogó vonatba is, és zeng tőle az egész Dunántúl.)

*Könyvet és tollat
fiókba teszek,
karórámért nyúlok,
kereke receg.*

*kint meg cirr-cirr,
egybefolyó hang,
mit a tücsökszó ad –
most húzzák fel
az idő rugóját.*

(Simon István: *Éjjéli tücsök*)

Az örök kör és jelképe: a kerék hivatott az ember számára fölfogni az időt mint az egyik legelvontabb fogalmat, a leglényegesebb egzisztenciális kérdést. Alkonyok és reggelek forognak, no meg évkörök. Simon István *Húsvéti körmenet*, Pákolitz István *Húsvét* címmel írta versét. Mindkettőből allelujázva tör ki az öröm a megújulás, a föltámadás ünnepén:

*Föltámadás ízű
világot virágzó
földszagú reménység
tavasz-alleluja*

(Pákolitz István)

*...kék hegyek alatti tiszta falu
megfáradt, áhítatos
kimosdott népe...*

*...évenként egyszer csak vígan kidalolják
teli torokból,
világgá szórják a tavaszi porból
a nagy himnuszt, az áleluját.*

(Simon István)

A százesztendőös Pákolitz István verseskönyveit újraolvasva nem csupán Simon Istvánról emlékező költeményéből, de egész lírájából kimutatható, hogy mennyi közös téma, rokoni érzés fért a két dunántúli életműbe, amelyeket hajszálerek, vagy éppen gyökerek kötnek össze. A dunántúli flóráról Simonnak és Pákolitznak szinte azonos című verse született: *Gyümölcsoltó napján* (SI) és *Gyümölcsoltó* (PI). Egyformán cseresznyét, s nem cseresznyét mondtak s írtak versbe. Sőt! Simon és Pákolitz mintha négykezest játszottak volna egy képzelt dunántúli klavíron, amikor külön-külön virágzó almafákat pillantottak meg:

*Talpig szíromfehérben
Áll a visszasírt éden*

*Hófehér szíromzapor
Zuhog az almafáról*

*Kihajló legszebb ágán
Kivirágos királylány*

Pákolitz István fenti, *Almafa* című versében ugyanúgy az elveszített Édenkert látványa fogad minket, ahogyan Simon István *Almafákjában*:

*Mikor fája először föltűnt
lapályon, szőlőhegyeken,
rákenték azt az édes ősbűnt,
amelynek neve szerelem.*

*Mintha ezért ültette volna
az ember dévaj bosszúból.
Kígyózik is föl a hegyre, dombra
almafából a hosszú sor.*

Szép adalék a rokonságukhoz, hogy mindketten költeménnyel tisztelegtek a betyárok sírjánál.

*A gyöngyösi betyárcsárda
Pandúrokkal körülzárva
A karabély kétszer dörren
Két betyár borul a földre*

*Ezernyolcszázhatvankettő
Verje meg a nagy Teremtő
Répa Rozi a csárdába
Pandúrok lábkapcája*

*Messzehangzó szép harangszó
Két szomorú vadgalamb szól
Egyik zokog Vak Illésért
Másik a Kökes Pistáért*

(Pákolitz István: *Betyársírok*)

*Ebben a csárdában durrantott a pandur,
Subri földre rogyott, Vak Illés fölajdult,
de nem adták ingyen, míg volt golyóból,
folyt a pandur vére, mint a tocsogó bor.
Puskával kezében, hogy mindenki lássa,
halt meg a püspöknek hajdani kanásza.*

(Simon István: *Betyárok csárdája*)

Simon István és Pákolitz István alkotási mellett ne feledkezzünk el Juhász Ferenc *Betyárok sírja* című verséről sem! Juhász Ferenc prózában is igen gyönyörűen írt a Sümeg környéki tájról, Simon bölcsőhelyéről.

S hogy nem csupán a valahai Pannónia terein éltek, írtak és gondolkodtak humánusan, hanem messzibb tájakon is, arra szintén találtam lírájukban bizonyítékot. Pákolitz István 1962-ben, Simon István elébb, 1953-ban emlékezett

meg Buchenwaldban az áldozatokról (PI: *A buchenwaldi vendéglő előtt*; SI: *Buchenwaldi rapszódia*).

A *Sümege*n című Pákolitz-vers befejező képében Illés próféta Ady Endre által is megénekeltek szekere jelenik meg. Jánossy István szekere is előbb a föld alatt, aztán az egekben jár. Pákolitz a pastiche-ok természetete szerint utal Simon István költeményére (*Ballada a szekeresről*), amelyben Simon Ady Endrét mint az ószövetségi, élve elragadtatott prófétát idézte:

*Gomolyog a tejút pora,
Ady Illés szekerén ül,
gyeplőtelen, zabla nélkül
röpíti két táltos lova,
magyar sors és költőének.*

A kerékpár tüzes szekérré válik; tűnik, lényegül át Pákolitz István versében. S nem csupán a Simon István strófái nyomán, de a négystrófás búcsú-vers képeinek logikája szerint is.

Kabdebó Lóránt

„Harc a démonnal”: egy nagy költő emlékezete

(Jánossy István 1919. május 18. – 2006. augusztus 14.)

Kezdem három, ma már anekdotának számító történettel.

Amikor két, valaha „újholdas”, akkor árnyékban vergődő költőről magam érdeklődését követve – Szabó Lőrinc-monográfiám zárókötetét befejezve – a nyolcvanas évek első felében belefogtam egy-egy portréba, amelyekből utóbb monográfia virágzott ki, akkor még nem számítógéppel fogalmaztam. Tintával írtam, szövegemet agyonjavítva, melyet korábban anyám gépelt le, halála után pedig az „írók gépirójá”-hoz vittem át gépirataimat, Trabantommal, majd Zsigulival, keresztül a városon. Férje kortársa volt a kiválasztott költőknek, maga is ér-

tő részese irodalmi köröknek. Amikor érdeklődésére kiejtettem számon a két nevet, Jánossy Istvánt és Lakatos Istvánt, villámgyorsan belevágott: vigyázz, ezek nagy költők. Mire vívóállásba pózolva magam rávillantam: tudom, azért írok róluk. Nem akármik véleményét idézem. Szegény Márta fiatalon halt meg, hosszan szenvedve, látogatói-ápolói között gyakran találkoztam Esterházy Péterrel, és a temetési beszédet Mészöly Miklós, az említett Péter és jómagam tartottuk, a szövegemet az akkor is rangot jelentő Magyar Nemzet közölte. Ezt követően kényszerültem átszokni a laptopra, melynek azt a változatát hasz-

náltam még, amelyen voltak ugyan már magyar írásjelek, de a klaviatúrán még nem voltak ezek feltüntetve. Ilyen gépen írtam meg Jánosy Istvánról a monográfiámat.

A másik történetet maga Jánosy István mesélte el, és ezt a jelenetet érzem költészete és gondolkozása leginkább jellemző, és mostanra is sugárzó példázatos jellegzetességének. Amikor elbeszélte az ötvenes évekbeli kétségbeesítő élethelyzetét, megemlítette: a mélypontra alkoholistaaként elhatározta, véget vet életének. A pesti Duna-parton levetkőzött meztelenre, ruháiban benne hagyva maradék filléreit és igazolványait. Belevetette magát a vízbe. Lelki ereje és testi kondíciója azonban ellene mondott az ördög csábításának, szerencsésen átúszott a Dunán, és bekopogott szobrász barátja műtermébe. A Várkert Bazár omladozó termeiben ugyanis akkor műtermek voltak. Ha valaki véglegesen ki tud gyógyulni az alkoholizmusból, akkor ennek legbiztosabb tesztpróbája: mer koccintani, nem fél, hogy visszaveszi hatalmát az alkohol. Amikor költészetéről monográfiaírással közben beszélgettünk, bizony, mert így velem koccintani. Költészetében, szellemében és testi mivoltában meg tudott szabadulni a kísértésektől. Szokásom volt, hogy ha valakiről írni akartam, elvegyültem olyan társaságban, amelyben maga az alkotó is jelen volt. Most is látom, amint az Írószövetségben betoppantam egy beszélgető társaságba, ahol éppen akkor Jánosy István vitte a szót. Emberként is méltónak találtam arra, hogy költészetének méltatásába belekezdjek.

És idézzek e sor végére egy költészetét jellemző pillanatot. Amikor ott honaink egyikéből költöztettük könyveinket, félig aludva már, egy könyvet a lábfejemre ejtettem. Dühösen vettem

kézbe, és éppen Jánosy István drámafordításainak kötetét fedezem fel benne. Seneca *Oedipus* drámájánál nyílt ki a kötet. Beleolvastam. Csodálatos magyar szöveggel gyönyörködtetett, bele az éjszakába a kötet. Persze hogy nem tudtam olvasatlanul hagyni ezt a sugarasan varázsló drámai költői vereszetet. Nem a dráma, hanem a magyar versnyelv maradt mindmáig emlékezetemben.

Az emléke előtt tisztelgők ez évben ünneplik születésének centenáriumát. És bár neve és életműve még a versszeretők körében is kevésbé ismert, mégsem valami hivatalos szervezés, hanem értékének ismerői külön-külön kezdenek összeszervezkedni, hogy méltó helyén láttassák a magyar költészetnek ezt a jelentős alkotóját. Pedig vagyunk néhányan – a versről egyébként különbözőképpen gondolkozók –, akik tudjuk, hogy egyik legrangosabb költőnk, a magyar líra egyik legsajátosabb nyelvformáló zsenije. Magam valaha pusztába kiáltó szóként hirdettem meg, egy teljes monográfiát szentelve emberi és költői csodájának. Felolvastam lejegyzett álmaiból, mire rákérdeztem: honnan tudtad, miként kíznatnak az emberek a visszarendező zsarnokság idején? – Nem tudtam, csak szenvedtem álmaimban – válaszolta –, és verseimmel szabadulni akartam szenvedtető álmaimtól. – És ekkor több rádiós sorozatomban elmondtam költészetének fájdalmas eredetét, az ördögi kísértések megszállottságából menekülni akaró feltámadás-vágyódását. Egyetlen embert találtam, aki átértette pokolra szállásának mélységét. És befogadta. A kor világirodalmi nagyságú génusza, Juhász Ferenc, aki akkor még szerencsére szerkesztő is volt, az Új Írás démonokkal küzdő íróinak műveit áldozatosan a világra elé táró főszerkesztője. Szentkuthy,

Schéner, Hajnóczy, Ágh Pista látomásainak folyóiratba gyűjtője, valamint a török világban papok nélkül maradt, megszállott ország népi imádkozásából kisarjadt szövegeinek értő-átélő gyűjtője, Erdélyi Zsuzsa gyűjtött szövegeinek megszólaltatója, meg a fiatal Száraz Miklós György első varázslatos regényének, az *Ezüst macskának* felfedezője, bevezetője, közlője, és hát ami minderre alkalmassá nemesítette, saját szenvedtettségének kidalolója, a *Mérgezett Mennysország* és a *Fekete Saskirály* rideg vívódásai világának átélője és felvállalt barátai feloldódásvágának magába gyűjtője.

Majd fájdalommal kellett beletörődenem, hogy irodalomértő közönségünk és közösségünk nem érez fogékonyt a költészetéből sugárzó, a nemzetet és a keresztény összetartást sugalló erő befogadására. De hál' Istennek, mostanra megjelentek a költészetére fogékony olvasók, szerkesztők, internet-üzenetek, telefonhívások keresnek kapcsolatot az összefogásra, hívva a részvételre életműve életre keltésében.

Nemrégem hasonlóképpen, innenonnan összeverődött olvasók és diákok bizonyították, amiről ifjúságomban még egyik legjobb költő kortársammal vitázva párbajoztunk, hogy Weöres Sándor csak „Sanyi manó”-e, vagy a világirodalom egyik legkiemelkedőbb, magyar nyelven verselő géniusza. Ma már képmásával díszített mozdony is hirdeti szeretett nagyságát, és ennek igazságát senki nem vonja kétségbe. Örülnék, ha megérhetném, hogy Jánosy István centenáriuma is meghozná az ő költészetének az emberi lényekben a fájdalmat megélő és oldani törekvő csodálatos emberi példázatosága átérzését.

Egyelőre Zsugyel János, a Miskolci Keresztény Szemle főszerkesztője az

evangelikus.hu honlapon készített régebbi rádiós beszélgetéseinkből egy életrajzi összeállítást, hogy legalább az érdeklődőket tájékoztassa Jánosy István keserű sorsáról és pályaképéről: Jánosy István életinterjú 1_2_3_4 szerkesztett.pdf.

***

Amikor itthon szinte társtalanul egyedül maradván már ő maga sem hitt rendkívül sajátos – ahogy mondta: „bagolyrúgta” – verseiben, költői tematikáját a műfordító találatai igazolták vissza. 1971-ben megjelenik *A valóságos oroszán* címmel a század lírájából válogatott műfordításkötete, benne Jeszenyintől Elioton keresztül Ginsbergig és Ezra Poundig, Dylan Thomastól a Confessional Poetry költőig, sőt a Beatlesekig felmutathat egy kötetnyi híres verset, amelyet egytől egyig akár sajátjaként is közölhetne. „Szabálytalan” verseket, amelyek mind egyfajta belső küzdelemről vallanak. Olyan verseket talál a világirodalomban, amelyek nem közvetlen politikával vagy szociológiával foglalkozva mégis a század mélystruktúráját mutatják fel. Nem arról beszélnek, amit tudatosan megélünk szenvedéseink közepette, hanem azokat a mélyben munkálkodó tendenciákat engedik megszólalni, amelyeket rendszerint nem is ismerünk, mégis ezek „eredményeként” szenvedjük megpróbáltatásainkat. Olyan versek ezek, amelyekben egy tőlünk független belső program szólal meg; a köznap ember ennek kiszolgáltatva éli életét, a költő pedig alkalommá válik ezeknek az erőknek a felszínre hozására. Jánosy költészete így és ezáltal részévé válik nemcsak a magyar történelem erővonala megrajzolásának, de a huszadik századi világirodalomnak is. Goethei értelemben is: őbenne

és őáltala is hozzátevődik valami új, eddig nem ismert a világirodalom egészéhez. Megkockáztatom: talán éppen ő lehetne az a magyar költő, aki fordításban tudna figyelemre méltót mondani a más nyelveken olvasók számára is.

Ugyanakkor ez az álomvilág közvetítésével felszínre kéredzkedő-törekvő-követelődző démoni pusztító erő magában a versben is megkapja a maga ellenpontozottságát. A költő mondja: álmait legtöbbször mindjárt versformában írja le, mert ez a számára legalkalmasabb tömörítési lehetőség. Ez Jánosy István sajátos létformája – tehetem hozzá én magam. Mert ő maga „költői adottság”. Már ez is az egyik pacifikáló tényező.

Egyikfajta – mondom. Merthogy éppen ezek a leírások akarnak kiszabadulni ezek közül a meghatározók közül. A rácsodálkozás egyben Jánosy jól ismert fizikai gesztusa: ahogy mosolyogva megrázza a fejét. Mintha azt mondaná: – ez lehetetlen. Ezért van az, hogy azután azt is mondja, hogy csak önmaga, ösztönös költői adottságában képtelen lett volna pacifikálni ezeket a tőle független, mégis belőle, általa ömlő, álmait eltöltő pusztító erőket. Ehhez kellett a poeta doctus-lét, a verstől független klasszikus igényű gondolkozás és nyelvművelési készség. És túl ezen, a létezése legmélyén élő hit, mely a gonosz ellenében az isteni jószágot tartja – Heisenberg alapján – a Központi Rendnek. Így sikerül az Örök örvény ellen tusázó Rész-Rend káoszának ellenállnunk. Tanulmányai éppen azt gondolják végig, milyen erők segítették a győzelembevéshez az álmok mélyén élő poklokban. Miként maga fogalmazza: „Vígaszt talál itt minden szenvedő”.

***

Az értők közül is csak kevesen fogták fel mindeddig életművének értelmét, kapcsolódtak az áramkörbe, amely a létezés és a történelem legrejtettebb titkai felé tájékozódva fogta költészetébe az emberlét metafizikai sejtelmeit. Amiről Berzsenyi – költőnknek vérszerinti őse-rokona – azt írta: „kit a bölcs lángesze fel nem ér, csak titkon érző lelke ohajtva sejt”.

„A Jánosy család egyben kultúrtörténet is” – kezdte a művészettörténész Frank János valaha a testvéréről, Firincről (Jánosy Ferenc festőművészről) szóló kritikáját. Joggal, hiszen a család szinte mindegyik – közeli vagy távoli – tagja jelentős személyiség, és – hasonlóan mondjuk a Dienesekhez vagy a Polányiakhoz – a világ minden tájára eljutott közülük valaki, emlékezetes pályát megélve. Nagybátyja például Peking szecessziós műemléki városnegyedét álmodta meg, melyre a kínaiak is oly büszkék mostanában.

Jánosy István különös módon alkotó költő. Verse létrejöttének ő, intellektuális személyében valóban csak médiuma: a vers álmainak a terméke, amelyet utóbb prózában leír, nyersanyagként elraktároz. Ebből a prózai rögzítésből alakítja a verset, mint tették a tizenkilencedik század kezdetéig, André Chenier-ig meg Csokonaiig gyakorlatukban a költők. De még Baudelaire esetében is előfordult hasonló előre fogalmazás. Talán az sem véletlen, hogy Jánosy készítette a *Waste Land* talán legérvényesebb magyar fordítását: hiszen saját gyakorlatában Eliot és Pound kettős alkotói munkafázisát ismétli, a mindent rögzítő első fogalmazványból alakítja (saját szavával: koholja) az általa érvényesnek tartott műalkotást.

Imigyen életműve (élete és műve) sajátos paradoxonra épül, amelyet a kortárs fül eleddig nem tudott vagy

nem mert kihallani. Jánosy legműveltebb költőink közé tartozik, *doctus* a filológia, a teológia, a retorika és a verstan minden ága-bogának ismeretében, műfordítói életműve az angolszásztól az óind irodalmakig terjed, verseinek nagy része az európai keresztény kultúrára épülő gondolkozásmód és a magyar nemzeti tájékozódás ötvöződéséből alakuló költemények sorozata, ugyanakkor verseinek egy része elemi erejű álomviadal, őszöntős, szinte primitív elbeszélése valaminek, amit a század folyamán mindnyájan átélünk. Csakhogy az átélők tudatosodott reflexiói és a költő elbeszélése között fáziskülönbség van, furcsa módon a költő javára: a versek akkor születtek, amikor a történekekről még senkinek sem volt *ténybeli* tudomása. A versekben a legrejtettebb, történelmileg legtitikosabb bűnös tettek kerülnek tényszerű elbeszélésre: mintha Tinódi-szerű krónikás mondaná a maga megélt történeteit, nem is törődve a formálás művességével. Valamilyen rettenetes hír akar feltörni, nyilvánosságra jutni, nem törődve a kimondó személyes sorsával, és éppúgy hanyagolja a kimondás megformált-ságát. Annál inkább érdekes ez, mivel a kimondó a legművesebb formálni tudó, és személyében a legvédtelenebb, értesülések nélküli elitértelmiségi. Sohasem politizáló, sőt ellenpolitikus: amikor a külső világ elviselhetetlen lett, arra az időre alkohalmámorba oltotta tudatát. Nem élesen akart tájékozódni, hanem sehogy. És ez a kioltott tudat gyűjti magába mégis a legtöbb információt a pontos elbeszélhetés kínjával együtt.

Ezt az eseményelbeszélést magam is csak véletlenül vettem észre, egy sajátos „egybeolvasás” során. Amikor Jánosy hetvenedik születésnapja közelegvén, az ilyenkor szokásos köszöntő

cikkre készülve verskötetét kötetlen ellazultsággal olvastam, sajátos egybeesésre figyelhettem fel. A Magyar Nemzetben akkoriban jelentek meg, sorozatban a 301-es parcella ürügyén történelmünk titkos bűntetteiről a leírások. Olvasom az egyiket, háborgok, olvasom a másikat, megborzongok. Jánosy kötetében tárgyyszerűen leírásra kerül mindaz, ami akkor, szinkronban történt, tudtunkon kívül, föld alatt, föld felett az országban. Hogyan is tudhatta ez a szerencsétlen ember mindezt? Szerencsétlen, mert rajta csodálatos módon átfutván a „rossz hírek”, szervezetének el kellett viselnie ezek „tartalmát”: benne lejátszódott a szenvedéseknek az a passiója, ami börtönök százaiiban megtörténhetett.

És mindehhez tudnom kell: Jánosy nem amolyan „halottlátó”: médiumsága nem a közvetítésben merítődött ki. Ehhez a médiumsághoz kellett a „poéta *doctus*”-ság is: a felvett „anyag” szituálódik a tudatában már az álom idején, teológiai és poétikai archetipusokban, kódoltan jelenik meg, a *hír* egyben a *műalkotás* nyersanyaga is. Nemcsak itt és nemcsak így történik, ami megtörtént, hanem szervül az általános emberivel – pontosabban: az *embertelen* jelleggel. Mert miről szól a teológia és a poétika: az embertelen, a bűnös világ kiváltódásainak rítusairól. A hóhér és az áldozat egyazon jelenlétéből hogyan születik meg az áldozás: a katarzis, amely az embert kimentí bűnös létéből. És kezdődik „minden előlről”, mint Babits „örök folyosó”-ján. Kortársai közül volt, aki látott „szilfán halat”, mint egykor Horatius (Szabó Magda), és átélte a Passiót egyfajta tudat szűrőjén át (Pilinszky). Csakhogy Jánosy tudatával nem vett részt ebben a rítusban, – ezért kortársai el is különítették magukat tőle. Költészetének tudatonkívüliségét önma-

guktól idegennek tartották. Nem azok vették maguk közé, ahová valójában tartoznia kellett volna, hanem azok, akik rálátással figyelték, felfedeztek benne valamit sajátos egyediségéből (Vas István, a felfedező, és Juhász Ferenc, a közlő szerkesztő).

Mert amit az Újhold költői a tudat szintjén ütköztettek, az Jánosynál egy szinttel mélyebben történt, a tudattalanban. Nem személyes sorsának elfojtott erői pusztították, rongálták sorsát, hánykódtatták költészetét, mint hihették a vele rokonszenvező ismerők. Ez csak a felszín lehetett. Hozzá nem Freud a kulcs, sokkal inkább Jung, akit utóbb ő maga is értelmező-tanácsadóként fogadott el tanulmányai világában. Amikor már megértette önmagát, tudta, hogy az ő Vergiliusa poklainak megértésében csakis Jung lehet. Jung adja kezébe a ceruzát, hogy leírja álmai katasztrófáit. De a költő áll értetlenül szemben ezekkel a katasztrófákkal: mert tudja előzményeiket, tudja az archetípus múltbeli kötöttségeit, de nem tudja, mi sugallja éppen *most*, és éppen *ezeket* a történeteket. Veszi tehát őket mint sorscsapást, és hagyja, hogy a kollektív tudattalanban vívják meg a maguk csatáját. Korábban magam „harcban a démonnal” címkével láttam el ezeket a verseket. Hívén, hogy maga Jánosy harcol önmaga kiszabadításáért. De ezekben a versekben nincsen semmi személyes: a közdelem nem

önfelszabadító. Annál inkább megköttött. Jánosynak ebbe a küzdelemben nincsen beleszólása: ez nélküle folyik, de őbenne. Ő csak pusztul azáltal, hogy színterévé válhatott egy megújuló „Gügantomachiának”. Ezért van az, hogy a katarzis is csak látszólagos, esetleg poétikai, a *költő* beleszólása. A küzdelem a személyes sorson kívüli erők szembesülése: archaikus történet, amely a történelem mindegyik bugyrában újra és újra megismétlődik. Jánosy István legfeljebb az a nagy tudású, poétikai erényekkel megáldott modern kori Jób, akiben és aki által felerősödik ez a küzdelem. Azok a versei, ahol személyisége, gondolkozása, vágyakozása beleszól a műalkotásba, azok a kiváltódás megverselése: tudata számára ugyanis az Isten, aki őt annyi személyes vészből kiemelte – csakis jó lehet. És ebből következően a poétikailag kifejezhető világrend és világerkölc is erre a harmóniára törekszik. De azok a versek, ahol maga nem juthat szóhoz, legfeljebb a benne csatázó őserők öltöznek történetekbe, egyszerre hírt adva mai nem személyes és nem ismert történetekről és kapcsolva hozzá archetípust minősítésül, ezek lesznek az ő sajátosan egyedülálló alkotásai. A huszadik század talán legemlékezetesebb üzenetei. Nem az élete szól bele ezekbe az alkotásokba, hanem ezek formázzák még az életét is.

Balázs Géza

Tánc a temetőben

Sinka István: *Anyám balladát táncol*

Fél évszázada halt meg Sinka István. A Biblia világába merülten érte a halál, 1969. június 17-én.

Ő is Bihar, Nagyszalonta szülötte, mint Arany János. „A szavak harsogva szakadtak ki belőlem, s mondanivalómhoz hegyek és síkságok kellettek a népükkel együtt” – vallja Sinka István. Nem véletlen, hogy stílusa, nyelve is hasonlítható Arany Jánoséhoz. Makkai Ádám írja: „Sinka István nyelvezete Arany János-i. Olyan tájszavakat és kifejezéseket hozott a magyar nyelvbe, mint a XX. században senki más. A néphagyomány szinte alig ismert mélységeit fedezte fel. A népköltészet, a népballada, a siratók ősi poétikáját hozta felszínre.”

Balladatánc. Egyetlen verssel, az *Anyám balladát táncol* című versével mutatom ezt be. A cím is utal a balladára, stílusa pedig be is teljesíti a műfaj követelményeket. Ősi, titkos, homályos, nehezen érthető szokást elevenít fel. Egyes elemzői szerint egy pogány korig visszavezethető, de már sehol sem gyakorolt szokást, a halottas táncot örökíti meg benne Sinka István:

Egyszer volt szép az anyám tánca,
mikor kendőjét gyepre hányta,
a Korhány vizénél, Pusztapándon,
s bokázó lába pásztortúznél,
öles apám öröme
szállt, mint illat a virágon.
De gyönyörű lábán víg figurát
eredő táncába ő se vitt,
csak mutatta ringó mozdulattal
halálba járó őseit.
Mert ugyanaz sírt fel a flótán,
hogy meghaltak azok ima nélkül,
nagy szakállal, akasztófán.

S hajnaltájon, lengő szélben,
hogy fény nyílt két nyárszemében,
elébe raktak tíz szál gyertyát,
hat másikat meg karikába. –
Köztük anyám ott sugárzott,
s kis csizmája lángot vert át.
Az ősi ritmust pásztorok füttyölték...
Kettő-kettő felállott szélről,
jelezve, hogy a csúfolt ő

szép feje most halálba révül.
S a holtak szemét, ahogy lezárták:
ezt a sirató, örök búcsút
a nyárfák alatt már öten járták.

Akkor meg, mikor sírt nyitnak,
közéjük lendült hatodiknak
apám is, kinek lépteit
úgy mérte az öt táncoló,
mint ki utolsó fordulattal
az egész műbe értelmet vitt...
Mikor a gyertyák porig égtek,
még anyám eljárta a végét:
egy szál virág körül koszorút táncolt...
A juhászok meg már csak nézték,
hogyan az égen hold ballag át
s csudálja nagy, fehér szemmel
anyám lábán a balladát.

A ballada tehát egy archaikus népszokásnak, a rituális halottas táncnak a költői látomása, mégpedig egy furcsa halott emlékére, aki „nagy szakállal, akasztófán” végezte életét. A különös tánc adja meg a halottnak kijáró végtiszteességet.

Korhány, Pusztapánd. A helyszín Sinka szülőföldje, a versben is megjelenő Korhány (a Berettyó mocsárvilága) és Pusztapánd. Márkus Béla írja a Tiszatájban: „az emlékezés kikristályosítja a versformákat, zártabbá, komponáltabbá teszi őket, egyszerűsíti, ugyanakkor tájszavakkal tűzdeltté, helyi zamatúvá alakítja a nyelvet. Egyszersmind a szokások, babonák, különös sorsok és foglalkozások is felelevenednek, újraravázlódnak egy táj hangulata. Tamásda, Kézapuszta, Mezőgyán, Orosi, Barmó, Varsányhely, Kót, Pusztapánd, Darvasér, Korhány, Hórindzsa, Libárdi, Radvány – pusztákkal és tanyákkal, patakokkal és erekkel, falvakkal és erdőkkel körülhatárolható, valóságos táj jelenik meg Sinka költeményeiben. Földrajzi pontossággal, néprajzi hitelességgel, és azzal a többlettel, amit a belülről ismert világ apró jeleinek, egy-egy mozdulásának érzékelése jelent. Ez az ismeret s ez az érzékenység alázatossá tette Sinkát: az a költő, aki előbb még titokkal teli vezérnek látta magát – fölismerte igazi küldetését, hogy rajta kívül nincs más, aki »egy jó szót mondana« ezekről a történelem alatt élő emberekről. A szerep ekkor már, még ha dalban vagy balladában, hosszú énekekben vagy zsánerképben vallja is ki magát – a krónikaíróé, a hiteles szavú emlékezőé.”

Lássuk közelebbről a ballada három fontos mozzanatát: halottas tánc, éjszakai esemény, „csúfolt ő”.

A halottas tánc. Vegyük sorra a versben megjelenő cselekedeteket! Kezdetben csak az anya táncol: „De gyönyörű lába víg figurát / eredő táncába ő se vitt, / csak mutatta ringó mozdulattal / halálba járó őseit.” A lassú női tánc után,

amidőn „a csúfolt ős szép feje halálba révült”, vagyis az ítéletet végrehajtották, az anya elé tíz, köréje hat szál gyertyát gyújtottak, és két-két pásztor állt melléje: „S a holtak szemét ahogy lezárták: / ezt a sirató, örök búcsút / a nyárfák alatt már öten járták.” Amikor megásták a sírt: „közéjük lendült hatodiknak / apám is, kinek lépteit / úgy mérte az öt táncoló, / mint ki utolsó fordulattal / az egész műbe értelmet vitt...” S miután a gyertyák porig égtek: „még anyám eljárta a végét: / egy szál virág körül koszorút táncolt”, mintha rítuszáró lassú női táncával a sírra virágkoszorút helyezett volna.

A tánc furcsa, nem vidám: „gyönyörű lábán víg figurát / eredő táncába ő se vitt”. Ezek és a további jelzések mély jelentéssel bírnak, megfejtésükhöz Faragó József néprajztudós kutatásait hívom segítségül. A halottas táncot valaha a család, a rokonság, a temetés résztvevői a temetési szertartás záradékaként a sír körül a temetőben járták el a halott tiszteletére és emlékére. Az ókereszténység századaiban, majd a középkorban a hivatalos egyházi szertartások mellett tovább éltek eleinte megtúrt, később tiltott és kárhozzátott pogány táncos szokások: tánc a templomban, a temetőben a sírok körül és között; halottvirasztóban és a halotti toron.

A halottas táncsal egy korábbi, pogány szertartás emléke rajzolódik ki. Faragó József ezt írja a Kortárs című folyóiratban: „Mivel a halotti torra valaha rögtön a temetés után, a temetőben került sor, a tor és a tánc tilalma összemosódott. (...) Nálunk legelőször az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat emlékezik meg a torról [... és] kötelességévé teszi a plébánosoknak: akadályozzák meg, hogy a résztvevők táncra perdüljenek. Az 1279. évi budai zsinat 46. végzése már a kiközösítés terhe alatt intézkedett: A papság ne tűrje, hogy a nép a temetőkertben vagy magában a templomban táncra kerekedjék, mert Szent Ágoston szerint is inkább kapáljon vagy szántson valaki ünnepnapon, semmint hogy táncoljon.” Csaknem ezer éve tiltják, és egy 20. századi költőnél mégis megjelenik? Kevés adatunk van a temetőben való táncra. Az egyik Kálmány Lajostól 1912-ből: „A múlt század hatvanas éveiben még a sírnál táncoltak a temetés szertartása után a fiatalok.” A magyar költészetben Sinka István balladája az egyetlen, amely az ősi halottas táncot megörökítette. A ballada a költészet nyelvén minden lényegest jelez, amit a néprajztudomány a halottas táncról és az egyházból kitagadottak temetéséről tud. A „meghaltak azok ima nélkül” utalásból kitűnik, hogy a halottbúcsúztatás az egyházi és világi törvények ellenére történik. Az anya, az apa meg a pásztorok szertartásos táncukkal jelképesen végigkísérik a kivégzettek útját a sírjukra helyezett koszorúig; a harangszó helyett hangszerként „a flóta sírt”, a tánchoz pedig „az ősi ritmust a pásztorok füttyölték”. A 20. századi Biharban lehetett-e valós élménye a halottas tánc Sinkának? Valószínűleg nem, de a szóbeli hagyományban szó eshetett róla. Faragó József szerint: „Sinka származásánál és küldetésénél fogva ösztönösen és tudatosan a népi kultúra történelmileg és lelkileg is mélyen rejtőzködő rétegeit, emlékeit, töredékeit sűrítve összegezte életművében.”

Éjszaka. Ahogy a balladából utalásosan kibontakozik: éjszaka, flótával (fuvolával), gyertyákkal búcsúztatják az „ima nélkül” meghaltakat. Az időtartam hosszú, az egész éjszaka: hajnalig tart: „Mikor a gyertyák porig égtek...” Különös jelentősége van az éjszakai mozzanatnak. Éjszaka ugyanis legföljebb

siratnak, de nem temetnek. Itt tehát titkos, tiltott szertartásról van szó. A tíz szál gyertya és karikában a másik hat szál az egyházi szertartás fényét pótolja, a pásztorok flótája pedig az egyházi éneket. Különös, fura cselekményt is sejtet a „balladai félhomány”, amelynek részletei nem derülnek ki: „Akkor meg, mikor sírt nyitnak”, „S a holtak szemét, ahogy lezárták”. Mintha valóságban is felnyitnák a halott sírját és lezárnák a holtak szemét. Föltehetőleg szimbolikus cselekményről lehet szó.

Csúfolt ősök. Kiket siratnak, kiknek járják a halottas táncot? A következő mozzatokra utal a ballada: „halálba járó” ősök; „meghaltak azok ima nélkül, / nagy szakállal, akasztófán”; „csúfolt ős / szép feje most halálba révül”, „a holtak szemét, ahogy lezárták”... Kik haltak meg „ima nélkül”, „akasztófán”? Leginkább köztörvényes bűnözők, akiknek nem járt ki az egyházi végtisztesség. Ez esetben nem tudjuk meg pontosan, hogy kikről is van szó, de sejtethető: a nép nem tekintette őket köztörvényes bűnözőknek, ezért sajátos, titkos formában megadta nekik a végtisztességet. A vers nyelvtana azt is sejteti, hogy egyszeri szertartásról van szó, de olyanról, amely általában a végtisztesség nélkül meghalt ősöknek szól: „Egyszer volt szép...” (vagyis csak egyszer történt meg). A „mutatta ringó mozdulattal / halálba járó őseit” pedig arra utal, hogy több ősről van szó jelképesen. Faragó József írja: „a halottas tánc ugyanis ezúttal nem egy személy búcsúztatására szolgál, miként a néphagyományban évszázadokon át szokásban volt, hanem valamennyi lázadó ős tiszteletére, akiket a mindenkori uralkodó rendszer halállal büntetett. Ezzel az általánosítással Sinka a magyar halottas táncnak történelmi-társadalmi háttérrel, távlatot, szerepet adott, és fejfáknál meg sírköveknél maradandóbb költői emlékművet állított mindazoknak a »csúfolt ősöknek«, akiknek a maguk idején sem egy harangkondulás, sem egy ima, sem a temetőben egy talpalatnyi sírhely nem jutott.”

A néphagyományok nemegyszer több évszázados vagy akár évezredes távlatokra is visszanyúlnak. A ballada pedig kiváló műfaj ennek érzékeltetésére. Ráadásul Sinka István balladája több mint egy pogány korig visszavezethető titokzatos halotti szertartás felidézése. Egy általános emberi követelmény, a halottaknak, ősöknek megadandó végtisztesség parancsának való megfelelés. Különös tekintettel, ha a „csúfolt ősök” – egy másfajta ideológia, értékrend szerint – nem is voltak gonosztevők.

Megjegyzés: Ha egy néprajztudós vezeti gondolatainkat egy vers megértésében, mélyebbre jutunk. Faragó József tanulmányának segítségével igyekeztem megvilágítani a különös szokás (balladatánc) és különös vers értelmét. Az írás megszületésében Bíró Gergely (Cák) és Holczer József (Kecskemét) volt segítségemre.

Sziklavári Károly

„...a nemzeti himnuszt neked kell megírni, addig a szobából ki nem lépsz”

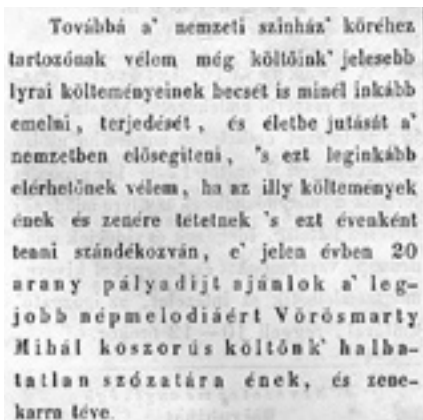
175 éve született Erkel Ferenc dallama

A késő reformkori kultúra mesés ívű kibontakozása jórészt a Nemzeti Színház intézményéhez, azon belül is egy kivételes tehetségű igazgató, Bartay Endre (András) személyéhez kötődött. Bartay néhány esztendőnyi direktori működése elegendő volt ahhoz, hogy pályázati kiírásaival és vezetői döntéseivel fölpezsdítse a honi művelődés vérkeringését, épp a Nemzeti Színházat téve meg a fejlődés centrumává. Távtatos hatású kiírásainak gyümölcse lett a *Szózat* és a *Himnusz* zenéje mellett a népszínmű is (mint új, specifikusan magyar szellemű színjátéktípus).

Midőn az első direktori hirdetmény – benne a *Szózat* megzenésítésére szóló felhívással – a sajtóba került,¹ Vörösmarty Mihály 1836/37 fordulóján megjelent költeménye már évek óta a *nemzetet megszólító* alkotás hevületével sugározta át a magyarság szellemi életét. Érzékeltetésképp elegendő Deák Ferenc 1842. évi – majd utóbb följegyzett – dicsőítő beszédéből idézni: olyan „nemzeti ereklye” a *Szózat*, melynek olvastán „több, hosszasabb magyarázatra nincsen szükség”.²

Bartay 1843. évi megzenésítési hirdetménye így szólt:

A beadás határideje az esztendő virágvasárnapja volt. Huszonkét pályamunka érkezett, amelyek közül jelenleg tizenöt kottaanyaga hozzáférhető, Egressy Béni díjnyertes kompozícióját is ideértve.³ A május 10-i bemutatón az ő dallama mellett két további, a bírálók által kiemelt megzenésítés csendült föl: Thern Károlyé és Fáy Gusztáv. Adler

Továbbá a 'nemzeti színház' köréhez tartozónak vélem még költőink' jelesebb lyrai költeményeinek becset is minél inkább emelni, terjedését, és életbe jutását a' nemzetben elősegíteni, 's ezt leginkább elérhetőnek vélem, ha az illy költemények ének és zenére tetetnek 's ezt évenként teani stándékozván, e' jelen évben 20 arany pályadíjt ajánlok a' legjobb népmelodiáért Vörösmarty Mihál koszorús költőnk' halhatatlan szózatára ének, és zene-karra téve.

¹ A Regélő (Pesti Divatlap) 1843. január 29-i számában jelent meg, január 26-i fogalmazási dátummal.

² A Szózatról, a vers recepciótörténetéről, megzenésítéseiről (stb.) lásd a kritikai kiadás jegyzetanyagát: Vörösmarty Mihály összes művei. *Kisebb költemények II. (1827–1839)*. Sajtó alá rendezte Horváth Károly, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960. Benne Deák Ferenc gondolatairól: 627.

³ E művekről s a nagyrészt anonim pályázati anyagról lásd a jelen tanulmány szerzőjének dolgozatát: *Néphimnusz-kísérletek, „nemzeti népdalok” és Szózat-megzenésítések a XIX.*

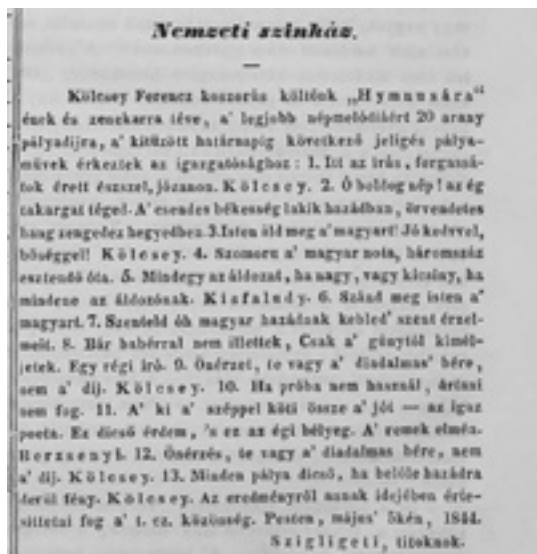
György (Erkel Ferenc apósa) és a nagyenyedi Mester Károly nevét ismerjük még a pályázóké közül. De pályázaton kívüli Szózat-megzenésítők is bőséggel akadtak akkortájt – köztük Erkel Ferenc. Kompozíciója elnyerte Vörösmarty tetszését, majd nyilvánosan is fölhangzott (1843. május 30.), revideált verziója öt esztendőre rá nyomtatásban is megjelent. Az egyetlen olyan Szózat-megzenésítés volt Egressy díjnyertes – és heteken-hónapokon belül már mindkét Haza-szerte⁴ énekelt – melódiája mellett, amelynek jelentősebb utóéletéről beszélhetünk.⁵

Bartay 1844. évi pályázati felhívásait ugyanaz a lap közölte elsőként, mint az esztendővel korábbi hirdeteményt is.⁶ A *Himnusz* megzenésítésére vonatkozó szakasz:

Beadási határidőként május elsejét jelölte meg Bartay. Tizenhárom pályamunka érkezett, amelyekről ekképp tájékoztatott Szigligeti Ede színházi titkár:⁷

A díjnyertes és egyes sorszámot vi-

3or. Miként tavál, ugy ez idéa is meggyőződése az, hogy a' nemzeti színház' köréhez tartozik, költőink' jelessebb lyrai költeményeinek becsét mível inkább emelvi, terjedését és életbe jutását a' nemzetben elősegíteni, 's ezt leginkább elérhetőnek véli, ha azilly költemények ének- és zenére ítéltnek, 's ezt évenként tenni szándékozván, ez érben ismét 20 arany pályá díjt tüz ki a' legjobb népmelódiáért — Kölcsey Ferencz koszorús költőnk' Hymnusá-r a' ének és zenekarra léve. Ezen Hymnus olvasható Kölcsey öszves munkáinak I. kötete' 113dik lapján.

selő Erkel Ferenc-melódiával együtt a dicséretet kapott megzenésítéseket – Egressy Béni hármás, Molnár Ádám négyes, Travnyik János hatos, Éliás Márton tizenegyes, valamint Seyler Károly tizenkettes és tizenhármás sorszámú szerzeményeit – egyaránt megismerhette a Nemzeti Színház közönsége a július 2-i bemutató alkalmával. A pályázati munkák közül – Erkel Ferenc vegyeskarra és ze-

század derekán, in: Bónis Ferenc (szerk.), *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok a nemzeti romantika világából*, Budapest, Püski Kiadó, 2005, 8–47.

⁴ Egykorú kifejezéssel élve, Magyarország és Erdély kettősségére utalva.

⁵ Bővebben lásd a jelen tanulmány szerzőjének dolgozatát: „...a hazát keresztülirádó nemzeti dalunk...”. *Erkel Ferenc Szózata*, in: Ittész Mihály (szerk.), *Részletek az egészhez. Tanulmányok a 19. és 20. század magyar zenéjéről. Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére*, Budapest, Argumentum Kiadó – Kodály Zoltán Archívum, 2012, 106–114.

⁶ Regélő (Pesti Divatlap) 1844. március 3. (február 29-i fogalmazási dátummal ellátva).

⁷ Regélő (Pesti Divatlap) 1844. május 12.

nekarra írt alkotása mellett⁸ – az alábbi kompozíciók maradtak ránk, olykor csupán torzóként a kéziratanyag részbeni elkallódása miatt:⁹

– Egressy Béni megzenésítése férfikarra és zenekarra: 3. sorszámú pályamű, jeligéje: „Isten áldd meg a Magyarot”¹⁰

– Jankó Mihály jelige és sorszám nélküli megzenésítése,¹¹ háromféle kézirat változatában ismerjük¹²

– ismeretlen szerzőjű megzenésítés férfikarra és zenekarra: 7. sorszámú pályamű, jeligéje: „Szenteld Óh Magyar Hazádnak kebled szent érzelmeit”¹³

– ismeretlen szerzőjű megzenésítés vegyeskarra és zenekarra: 8. sorszámú pályamű, jeligéje: „Bár babérrel nem illettek / Csak a' gúnytól kíméljete. / Egy régi Író.”¹⁴

– ismeretlen szerzőjű, jelige és sorszám nélküli megzenésítés férfikarra és zenekarra¹⁵

Erkel Ferenc saját jeligéjét is Kölcseytől választotta (aki a zeneszerző által „rajongásig kegyelt és kedvelt” költők egyike volt¹⁶): „Itt az írás, forgassátok érett ésszel, józanon. Kölcsey” (*Vanitatum vanitas*). Majd a *Himnusz* versszövegét épp a megzenésítés tette olyan fokon közismertté, amilyenek Vörösmarty *Szózata* minősült már a pályázati kiírás előtt.¹⁷ Erkel dallama több ízben is föl-

⁸ Másolt partitúrája: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 1/c.

⁹ Legutóbbi leírásuk, amelyhez képest a jelen közlés újdonságot is tartalmaz: Riskó Kata, *Erkel Himnuszának keletkezése és hagyományozódásának története az első világháborúig*, in: Tóth Magdaléna (szerk.), *A magyar Himnusz képes albuma*, Budapest, Argumentum–OSZK, 2017, 97–127.

¹⁰ Kézirat: MTA Zenetudományi Intézet könyvtára (Major Ervin hagyatéka), C–388 sz. Fond. 2/58.

¹¹ enyedi Jankó Mihály (1818–1896): polgármester, jogász, uradalmi kormányzó, zeneszerző. (https://www.gyorikonyvtar.hu/gyel/index.php/Jank%C3%B3_Mih%C3%A1ly,_enyedi_és_http://kunymuzeum.hu/honap-mutargya/janko-mihaly-a-kulturaszereto-uradalmi-kormanyzo.) Életútja részben Gyórhöz kötődött, *Himnusz*-megzenésítését is ott adta elő a helybeli férfikar 1847. január 31-én (Dr. felpéczi Petz Lajos, *Győr város zenei élete. 1479–1926*, Győr, Győri Ének- és Zeneegylet, 1930, 20.).

¹² Vegyeskari, férfikari, valamint zongorakíséretes férfikari verziókban. Előbbiek lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, népszínházi gyűjtemény 335.; utóbbié: Győri Egyházmegyei Levéltár, a győri székesegyház kottatára, J. 1. Jelen sorok írásakor a győri gyűjtemény intézményi zárva tartás miatt nem kutatható, az azonosítás alapjául Bárdos Kornél munkája szolgált: *Győr zenéje a 17–18. században*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 421. (a Vavrincez Veronika által összeállított tematikus műjegyzék 758. száma).

¹³ Kézirat: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 10869.

¹⁴ Kézirat: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, népszínházi gyűjtemény 1344.

¹⁵ Kézirat: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, népszínházi gyűjtemény 792/56.

¹⁶ Ábrányi Kornél szavai: *Erkel Ferenc élete és működése*, Budapest, Schunda V. József kiadása, 1895, 213.

¹⁷ A *Szózat* eredendő népszerűségéről Bartay 1843. évi, idézett fogalmazásmódja is világosan árulkodik: „20 arany pályadíjt ajánlok a legjobb népmelódiáért Vörösmarty Mihál koszorús költőnk halhatatlan Szózatára”. Egy esztendővel később, a *Himnusz*-pályázat kiírásakor már a Kölcsey-köteten belüli lapszámot is meg kellett adnia!

hangzott nyilvánosan már rögvest a bemutató évében,¹⁸ s dacára, hogy szinte kezdettől fogva nemzeti himnuszként emlegették, csak 1989-ben lett törvényi szabályozás útján is azzá.

Zenei világát illetően szintézisjellegről beszélhetünk: alapvetően nyugatias melódiavonalába magyar stíluselemek vegyülnek (míg Erkel 1843. évi *Szózat*-zenéje egészében magyar muzsika volt). Nyitó dallamsora még csak önmagába visszahajló ívében emlékeztet a neves bécsi előképre, a *Gott erhaltéra*, a következő frázis viszont már Haydn azonos szerkezeti szerepű melódiaszakaszának szinte hangról hangra egyező megfelelője.¹⁹

Az 1840-es évtized közepe táján a *Himnusszal* és a *Szózattal* párhuzamosan több, eltérő karakterű dallam, többfajta funkciót betöltve élt nemzeti énekként – s mellettük a *Rákóczi-induló* instrumentális nemzeti zeneműként – a köztudatban. Jó néhány további elkallódott – vagy mára úgyszólván feledésbe merült – hazafias melódia szolgált az 1843–44. évi *Himnusz*- és *Szózat*-megzenésítések közvetett-közvetlen előzményéül. Ezek egy része nyilvánvalóan a Joseph Haydn által 1797-ben komponált *Gott erhalte...* császárhimnuszt helyettesítő szándékkal keletkezett (a kor mindenre kiterjedő, nemzeti szellemben fogant törekvéseinek jegyében), míg mások bárminemű himnikus jelleg nélkül váltak nemzeti gondolatiság hordozóivá. Minthogy az 1810-es évektől egyre gyakrabban – de a század közepéig még nem *feltétlenül* – csendült föl nálunk a *Gott erhalte* hivatalos ünnepeken, természetesen mondható, hogy a császárhimnusz versszövege – máskor pedig nemesen ívelő dallama – több alkalommal is az inspiráció jelentékeny forrásának bizonyult a magyar király- (vagy nép-) himnusz-kísérletek alkotói: költők, muzsikusok számára.²⁰ (Éppúgy, ahogy annak idején a császárhimnusz versszövegírója is az Angliában megismert nemzeti ének, a későbbiekben angol himnusszá lett *God save the King*-től nyert konkrét mintát, majd szerzeményéhez az idősödő Haydn is valamilyen fokú indíttatást.) A szabadságharc előtt még aligha gondolt valaki is gyűlölettel erre a dallamra. A korviszonyokra jellemző, s ma már megmosolyogtató eset zajlott le a Turszkygyalogezred fölesketésekor a magyar alkotmányra, 1848. június 1-jén: előbb a *Gott erhaltét* játszotta el a zenekar, majd később a *Rákóczi-indulót* is!²¹ A *Gott erhalte* csupán a szabadságharcot követően vált közutálattá tárgyává a magyarság szemében, mivel magának az elnyomatásnak lett hangzó jelképévé. E viszonyu-

¹⁸ A bemutató körülményeiről, valamint a mű utóéletéről lásd: *Kölcsey Ferenc minden munkái. Versek és versfordítások*, sajtó alá rendezte Szabó G. Zoltán, Budapest, Universitas Kiadó, 2001, 735–765.; *Himnusz. Kölcsey Ferenc költeménye / Erkel Ferenc zenéje. Keletkezéstörténeti tanulmánnyal közreadja Bónis Ferenc*, Budapest, Balassi Kiadó, 2010; Riskó Kata hivatkozott tanulmánya.

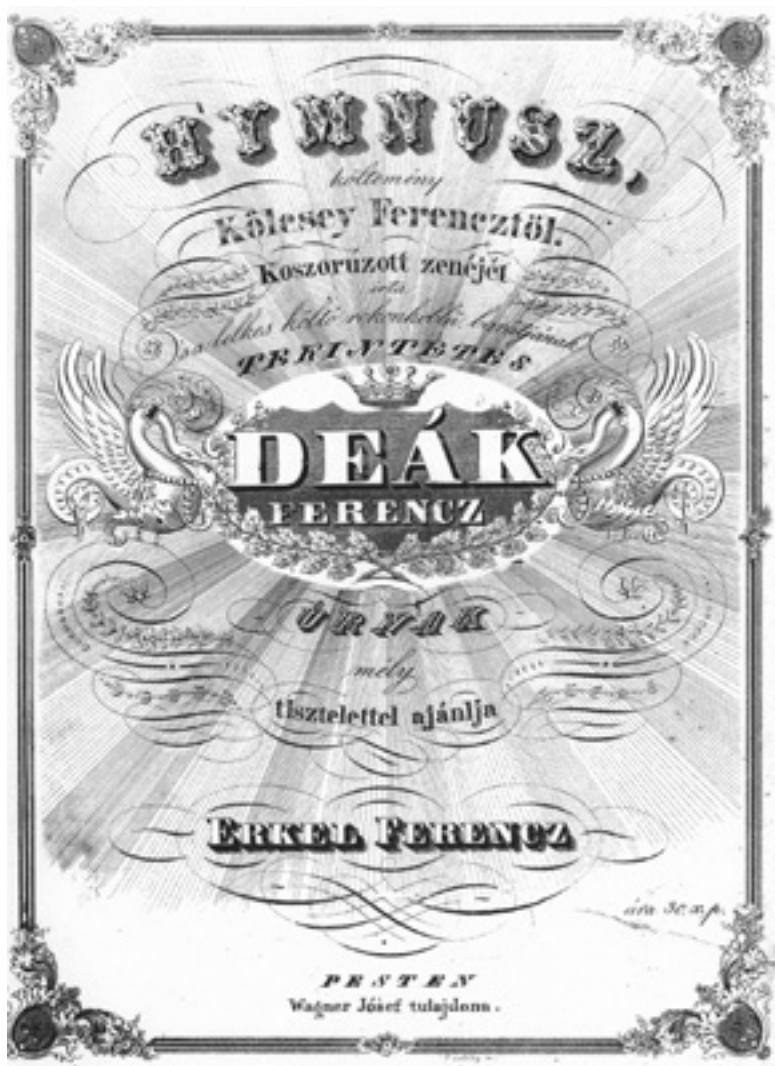
¹⁹ Lásd Bónis Ferenc hivatkozott munkáját (30–31.); a nyitó dallamív német stílusú köznyelvi jellegéről lásd Vikár László tanulmányát: *A népies műdal-stílusról, II. rész*, in: *Énektanítás 1959/6.*, 13., lásd továbbá Major Ervin észrevételét az *Erkel Ferenc műveinek jegyzéke* című bibliográfiában. In: Bónis Ferenc (szerk.), *Magyar zene-történeti tanulmányok. Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, Budapest, Zeneműkiadó, 1968, 24.

²⁰ Lásd erről részletesebben a jelen tanulmány szerzőjének hivatkozott dolgozatát: *Néphimnusz-kísérletek, „nemzeti népdalok” és Szózat-megzenésítések a XIX. század derekán*.

²¹ Karch Pál, *Pest-Buda katonazenéje 1848-ban*, Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1983, 26.

lásokon a kiegyezést követő időszak sem változtatott lényegileg: az erőszakos politikai múlt felhangjait megőrizte a magyar emlékezet. S ez különösen a XX. század első alkalmánys válságának idején vált konfliktusteljessé, midőn – többnyire immár különösebb retorziók nélkül, de a közéletet minduntalan felkavaró hevülettel – napról napra követték egymást a különféle *Gott erhalte*-botrányok. E parázs mindennapok legművesebb művészi tükre – *Gott erhalte*-persziflázásával – az ifjú Bartók Béla *szimfóniai költeménye*, a *Kossuth* (1903).

Mint arra már történt utalás, Erkel Ferenc *Himnuszának* nyugati jellegű dalamvonalát eredetileg magyar *choriambus*- és nemzeti muzsikákra jellemző további („verbunkos“-) ritmusképletek ékesítették.²² A pályázati kézirat mellett ilyen volt még az első kiadás is (Wagner József, Pest, 1844: lásd a kottamellékletet).

²² Lásd ezekről Bónis Ferenc és – még részletesebben – Riskó Kata hivatkozott tanulmányait.

HYMNUS,
Kölesy Ferencztől

Koszoruzott Melodia

szertője

ERKEI FERENCZ.

ANDANTE RELIGIOSO.

Soprano.

Alto.

Tenore.

Basso.

Pianoforte
 Orgue, ou
 Physharmonica.

Tamtam.

The musical score consists of six staves. The vocal staves (Soprano, Alto, Tenor, Bass) are in a common time signature and contain mostly rests, with a final note in the fourth measure. The piano/organ part is in a common time signature and features a melodic line with a dynamic marking of *p* and markings for *Tutti legato.* and *ritard.* The tamtam part is in a common time signature and features a simple rhythmic accompaniment.

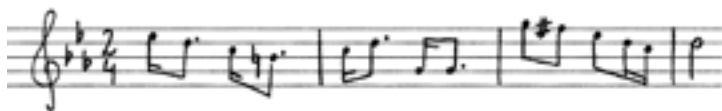

The image shows a musical score for voice and piano. It consists of two systems of staves. Each system includes a vocal line (soprano and alto clefs), a piano accompaniment (treble and bass clefs), and a grand staff (treble and bass clefs). The lyrics are in Hungarian. The first system of lyrics is: "Ja . ten, áldd . meg a' Ma : gyart jó kedvel, bõ . ség . . gel,". The second system of lyrics is: "nyújts fe . lé . je vé . dõ kárt, ha künd el . len . ség . . gel;". The score includes dynamic markings such as *ff* and *fp*. The piano part features complex chordal textures and arpeggiated patterns.

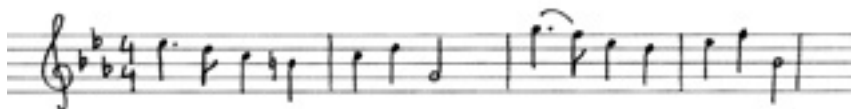
Ja . ten, áldd . meg a' Ma : gyart jó kedvel, bõ . ség . . gel,

nyújts fe . lé . je vé . dõ kárt, ha künd el . len . ség . . gel;

Szintúgy a kompozíció magyar stílusrétegéhez tartozik egy átvétel saját Szózat-zenéjéből:²³

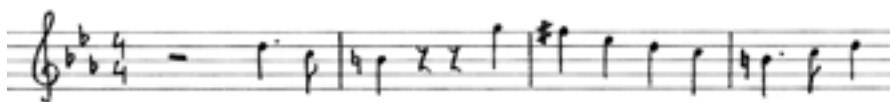
A nagy vi- lá- gon e kí- vül Nin-csen szá-mod-ra hely

Bal- sors a- kit ré- gen tép Hozz rá víg esz-ten-dőt

A bővített szekundlépést tartalmazó, ízesen magyaros hangzású záróív megfelelőjét már az 1840-ben bemutatott *Bátori Máriában* fölfedezhetjük:²⁴

Mária (kétségbeesve)

Jaj ne- kem! Ó, ments ki in- nen, Is- te- nem!

A *Himnusz* vokális zárószakaszának is megvan az előzménye ugyanebben az operában, az I. felvonásfinálé ünnepi karmuzsikáinak egyikeként:²⁵

²³ Vö. Bónis Ferenc hivatkozott tanulmányával (26–27.), ám itt a *Szózat* 1843. évi verzióját vettük alapul az összehasonlításhoz. (Utóbbiról lásd részletesebben a jelen tanulmány szerzőjének hivatkozott dolgozatát: „...a hazát keresztüliadó nemzeti dalunk...”.)

²⁴ II. felvonásfinálé (No. 14., *Larghetto*: 65–68. ütem). Köznyelvi fordulat, amely már a hangszeres *Rákóczi-nótából* ismerős.

²⁵ No. 7: 84–88. ütem. A melódiaív változata megjelenik a finálé rá következő kartételében is (170–182. ütem), további rokona ugyanennek a számnak a 253–254. üteme (előzményével együtt: 237–238. ütem).

bol-do-gít-va nem-ze-tün-ket á- raszt- va fé- nyi- vel

De még véletlenül se ütközzünk meg Erkel – alighanem minden szerzői szándékot nélkülöző – dallamkölcsonzésein: lényegében J. Haydn is ugyanazt tette a császárhimnusz-melódia komponálásakor, amelynek szintúgy megvannak a régi nyugati himnódiában kimutatható előképei, ahogyan az újabb – elsősorban a XVIII. századi – zenében, beleértve saját kompozícióit is.²⁶ A *Gott erhaltét* esztendővel megelőzően komponált *Trombitaverseny* különösen érdekes tanújelét adja, hogyan érlelődött-formálódott már Haydn muzsikájában az oly jellegzetes nyitómelódia!²⁷

A *Bátori Mária* egységesen öröm-affektusú karával – s így annak magasba ívelő befejezésével – szemben a *Himnusz* énekelt szakaszának végső dallamfrázisa viszont ünnepélyes méltósággal lehajlik.²⁸ E pillanat sarastrói áthallására figyelmeztet a szakirodalom, hiszen a hangszerkíséretben egy jellegzetesen „varázsfuvolás” – W. A. Mozart művének afféle „vezér-” harmóniameneteként ismert –, hatásában mély értelmű zárlati akkordsor társul a *Himnusz* utolsó dallamhangjaihoz.²⁹ A megzenésítő Erkel ezzel olyan – szakrális többletjelentést is hordozó – tartalmat tudott hozzátenni a költeményhez, amelyet félreismerhetetlenül *reformkorinak* tarthatunk. Kölcsény strófáinak zárógondolata önmagában még – a versszöveg kollektív tónusú fogalmazásmódja ellenére is – magányos, keserű költői fohász. (Kínálkozó hasonlatként: téli, januári fohász.) Ahogyan a költeményt roppant dimenziókban értelmező Illyés Gyula látatja e befejezést: „Szárnyalásából a vers megérkezett, ez a jelen. Ez a magyar béke. Reményért, vigaszért igazán csak az éghez lehet fordulni. E szakasz után olyan a csönd, mint az orvos szavaira: itt már csak Isten segíthet. Ebben a valóban halotti csöndben száll fel az utolsó szakasz sóhajtása. [...] A vers a legkétségbeesettebb reménytelenség bólintó magyaros beismerése után behunytt szemű fohászban

²⁶ Lásd H. C. Robbins Landon áttekintését: *Haydn / Chronicle and Works in Five Volumes / The Years of 'The Creation' / 1796–1800*, London, Thames and Hudson, 1977, 271–274.

²⁷ Lásd az *Andante* tétel kezdetét, valamint a finálé 39–43. ütemeit!

²⁸ Az operakar diadalmas tónusú kicsengése mégis tovább élt valamelyest a *Himnusz* befejezésének eredeti – az énekszólamoktól eltávolodó, fölfelé kanyarodó – zenekari anyagában, jóllehet, *pp* dinamikai utasítással. A pályázati *Himnusz*-partitúra facsimile közreadását lásd Bónis Ferenc hivatkozott munkájában.

²⁹ Lásd Bónis Ferenc hivatkozott munkáját. A hangnemválasztás is azonos: az *Esz-dúr* a *Varázsfuvola* keret-tonalitása.

oldódik fel.³⁰ Ám e feloldódás relatív érvényű marad Kölcsey poézisében. „A *Hymnus*, a nemzet közös éneke, önkínzó magányban keletkezett” – figyelmeztet az elemző Lukácsy Sándor,³¹ s e megállapítás igazságtartalma még az életmű előrehaladtával elsőként megtalált kollektív hangvétel ellenére is szilárd tény: a költői folytatás nem sokkal később a *Remete* és a *Vanitatum vanitas* lett. A nemzet már újabb életperiódusában fogant erkeli befejezésből – az előjáték anyagát visszaidéző hangszeres utójátékkal együttesen – érezhetően kicsendül a bizakodás szava. Olyannyira, hogy e lezárás kapcsán *Himnuszunkról* is elmondhatjuk: „több, hosszasabb magyarázatra nincsen szükség”. Idézzük ide mottószerűen Vörösmarty Mihály 1840. évi Liszt-ódájának sorait! „Jobb korunk jött. Újra visszaszállnak, / [...] A kihalt vágy s elpártolt remény”, és főként: „hála égnek! / Még van lelke Árpád nemzetének”. Magát a gondolati lényeket – négy esztendővel híres Liszt-ódája előtt – így sűrítette egyetlen, lapidáris mondatvégebe a hon ünnepektől: „Él nemzet e hazán.”

Kölcsey és Erkel *Himnusz*-befejezéseinek különbsége: különbség 1823 és 1844 között.³² (Folytatva az iménti hasonlatot: különbség a hosszú „nemzeti tél” vége, majd a „nemzeti kitavaszkodás” ideje között.)³³ Az erkeli befejezés ünnepélyessége meghittén csöndes, kollektív reformkori hálaadás, hálaének is egyben, amelynek emelkedettsége úrrá lesz a keserv és vigasztalanság tónusain.

Végezetül álljanak itt Vas Andor³⁴ méltató sorai Erkel *Himnuszának* első kiadásáról:³⁵

„Négy tagból álló bevezetés előzi meg az ének kezdetét, lassú s összeolvadó hangokban, melyek közt a legszebb hatást a ‚tamtam’ teszi harangszerű hangokban, előre figyelmeztetvén a hallgatót, hogy amit hallani fog, vallásos, emelkedett buzgóságot igényel, mely hangok azonban elnémulnak, mintegy nagyobbak, szebbnek engedve helyet, mihelyt maga az ének kezdődik.”

„És ha magyar vagy, [...] ha valaha e nemzet kiállt szenvedései, hosszas gyötrelmei, röviden felvillanó fényszakaival hirtelen ellobadó fölemelkedésének, ha valaha a jelen küzdései, törekvése, a zsidbasztó állapotból kiemelkedni iparkodása, – ha mindezek agyadban valaha megfordultak, ha lelked ezek-

³⁰ *Magyarok. Naplójegyzetek* (Részletek), in: Illyés Gyula, *Az író hűsége*, válogatta (stb.) Domokos Mátyás, Budapest, Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány – Kortárs Kiadó, 2002, 67.

³¹ *A Hymnus és a Szózat*, in: Lukácsy Sándor, *A hazudni büszke író. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Balassi Kiadó, 1995, 115.

³² Hasonló következtetésre jut Lukácsy Sándor is hivatkozott tanulmányában, egy Kölcsey- (*Rákóczi nimfájához*: 1814) és egy Vörösmarty-vers (*Jóslat*: 1847) textusának összevetésekor.

³³ Ne feledjük el azt sem, hogy Erkel is a honi kultúra építőmesterei közé tartozott akkoriban. Túl volt immár két operájának össznemzeti sikerén: az 1840-ben színre vitt *Bátori Mária* után 1844. január 27-én – pár hónappal a *Himnusz* komponálása előtt – káprázatos örömmámorban került nyilvánosság elé a *Hunyadi László*.

³⁴ Hazucha Xavér Ferenc (később: Kelményi László) írói álneve.

³⁵ *Életképek*, 1844. szeptember 25., a hosszú cikk két részlete (részint modernizált szövegközlés).

re emelkedett, s szíved mélyéről remegő fohász kelt a nemzetek istenéhez, e honra s nemzetére áldásért esedező; ha szereted, mint kell, mondom, a magyar nemzetet, lehetlen e hangokra mélyen meg nem indulnod, lehetlen kínos kéjjel, kétség és remény közt a homályfödte jövőndő iránt, mély elérzékenyülés nélkül e felséges hymnusznak főleg második és utolsó szakaszát, hatályos és valódi nemzeti hangjaival, melyekben oly szépen egyesül a töredelmes bűnbánat az imafohászt esdeklő szózatával; – melyre, ha még egy általános pillanatot vetünk, meg kell egyszersmind azt is mondanunk, hogy az egy oly kerekded, összevágó s egymásból folyó dal-öntvény, melynél népénekké cél-szerűbbet nem kívánhatni.”

*

Általánosan ismertnek mondható a Gárdonyi Géza tollából – jóval Erkel halála után – közölt, tréfás mellékízű történet a *Himnusz* komponálásával kapcsolatosan.³⁶ Eszerint Bartay direktor kérdőre vonta színházi karmesterét a pályázati határidő lejártát megelőző napon: nyújtott-e be *Himnusz*-megzenésítést? S mivel nemleges választ kapott, ellentmondást nem tűró temperamentumossággal rázárta a szobaajtót: „Csináld meg rögtön!” Az újabb szakirodalom többször is rációfolni igyekezett a Gárdonyi által megörökített eseményre, kimondatlanul is legendagyártással vádolva meg az író. Holott az elbeszélés még Erkel életében napvilágot látott – szerényebb keretek között ugyan, mint Gárdonyinál, sőt részleteiben el is térve attól, a kulcsmomentumokat mégis magában foglalóan. Székely Józsefnek a Pesti Napló 1888. április 18-i, reggeli számában *Erkel Ferenc dal-műveiről* címmel közölt cikke az alábbi idevágó mondatokat tartalmazza:

A »himnusz« története azt is mutatja, mily véletlenül támad Erkelnél a zenei és költői eszme. A Kölcsey himnusza megzenésítésére 20 arany pályadíj volt kitűzve s még egy nap vala hátra a kiszabott határidőből, midőn benyit Erkelhez Bartay s azt kérdi tőle: »pályázott-e?« Erkel azt felelte, hogy »nem«, sőt »nem is akar pályázni.«
»Micsoda?« kiáltott rá Bartay, a nemzeti himnuszt neked (pertu barátok voltak) kell megírni, addig a szobából ki nem lépsz« s azzal rácsukta Erkelre az ajtót.

„A »himnusz« története azt is mutatja, mily véletlenül támad Erkelnél a zenei és költői eszme. A Kölcsey himnusza megzenésítésére

20 arany pályadíj volt kitűzve s még egy nap vala hátra a kiszabott határidőből, midőn benyit Erkelhez Bartay s azt kérdi tőle: »pályázott-e?« Erkel azt felelte, hogy »nem«, sőt »nem is akar pályázni.«

»Micsoda?« kiáltott rá Bartay, » a nemzeti himnuszt neked (pertu barátok voltak) kell megírni, addig a szobából ki nem lépsz« s azzal rácsukta Erkelre az ajtót.”

Tekintve, hogy a cikk még a zeneköltő életében megjelent, a történet aligha származhatott mástól, mint magától Erkeltől. Feltételezve továbbá, hogy a pályázati kottapéldányokat – a beérkezett, majd vélhetően egyazon szekrényben tárolt csomagokat – egyszerre számozták végig a felbontáskor – ami hihetőnek és praktikusnak tűnhet a színházi élet nyüzsgő mindennapjainak tükrében –,

³⁶ Fabó Bertalan (szerk.), *Erkel Ferencz Emlékkönyv*, Budapest, Pátria, 1910, 212–214.

magyarázatot kaphatunk arra, miért is viselhetett egyes sorszámot Erkelnek a jelek szerint igen kései pillanatban beadott megzenésítése: az elsőből utolsók, míg az utolsókból elsők lettek a beszámozással.³⁷ Minthogy a pályázati határidő 1844. május elsején járt le, az elbeszéltek alapján április 30-át tekintetjük a *Himnusz*-dallam születésnapjának.

Bartay Endre 1841-ben

A fiatal Erkel Ferenc portréja

³⁷ S nem Erkel pályázati *szándékáról* vall, hogy nem volt tagja az elbíráló bizottságnak – ahogyan időnként kommentálják e tényt –, hanem éppen fordítva: azért nem *lett* tagja a bizottságnak, mert pályázott. 1844 júniusának közepéig nincs hír a bizottság összetételéről (és miért is hozott volna ebben végleges döntést Bartay még a pályázati határidő vége előtt?).

Helikon

A 2000 májusában bejegyzett Helikon – Kemény János Alapítvány, mely elsődleges feladataként a két világháború között működő Helikon írói közösséghez tartozó alkotók kulturális örökségének megőrzését és népszerűsítését vállalta, minden évben megrendezi a helikoni leszármazottak találkozóját, melyen – adott évfordulókhoz kötődve – megemlékeznek a Helikon valamelyik tagjáról.

A Helikon a jelölt korszak legfontosabb erdélyi irodalmi csoportosulása; tagjai 1926-tól évente találkoztak vendéglátójuk, báró Kemény János marosvécsi várkastélyában. Az írói kör szoros kapcsolatban állt az 1924-ben létrejött Erdélyi Szépműves Céhhez (amelynek több alapítója a Helikonnak is tagja lett, s amelyet sokan egyenesen a Helikon kiadójának tekintettek), félhivatalos orgánuma, az Erdélyi Helikon a régió akkori legjelentősebb irodalmi folyóirata volt. A világnézeti, felekezeti különbségek, irodalmi irányzatok és nyelvezetek fölé emelkedő, elvben csak az értékekre tekintő csoport tagja volt a kezdetektől többek között Áprily Lajos, gróf Bánffy Miklós, Gulácsy Irén, Hunyady Sándor, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Nyirő József és Tamási Áron. A későbbi találkozókra az újonnan pályára lépő fiatalok legtehetségesebbjei is meghívót kaptak.

Ez évben négy alkotóról emlékeztek meg a helikoni leszármazottak találkozásán, amit a rendezvény e pontjának címe indokol: A helikoni íróparlament mártírjai. A második világháború utolsó szakaszában négy helikoni író lett az erőszak áldozata. Közülük háromra vonatkoztak a zsidótörvények. Kettejüket, Karácsony Benőt – prózájának ma is viszonylag szűk körű, de lelkes tábora van – és a korszak alig ismert, kitűnő és nagy műveltségű, de írásaiból kötetet soha össze nem állító esszéíróját, Lakatos Imrét, aki rövid ideig az Erdélyi Helikon szerkesztője is volt, 1944-ben Kolozsvárról Auschwitzba deportálták. Ligeti Ernőt, az erdélyi magyar szellemi élet két világháború közötti szakaszáról szóló Súly alatt a pálma íróját, aki szintén „zsidónak minősült”, de időről időre mentesítették a törvény hatálya alól, s 1943-ban Kolozsvárról Budapestre költözött, ahol a Magyar Nemzet munkatársa lett, nyilasok gyilkolták meg 1945 elején (halálának tehát jövőre lesz a 75. évfordulója, de sorsa a korábban említettekhez kapcsolja). A negyedik helikoni mártírt, Járosi Andor evangélikus esperest, aki posztumusz megkapta a Világ Igaza kitüntetését, a szovjetek hurcolták el több ezer kolozsváruval együtt, miután bevonultak az ellenállást nem tanúsító városba. Ő Magyitogorszkban halt meg, 1944 decemberében.

Alább Karácsony Benőről és Járosi Andorról közlünk egy-egy tanulmányt az idei marosvécsi előadók tollából. Lakatos Imréről Filep Tamás Gusztáv beszélt a vécsi várban, Ligetiről Juhász Andrea tartott előadást, bemutatva egyben Filep Ligeti Ernő. Egy urbánus transzszilvanista című, ez évben megjelent könyvét.

A blokk harmadik tanulmányában Juhász Andrea a helikoni közösség egyik legtekintélyesebb tagjának, az Erdélyi Helikon szerkesztőjének, a korszak erdélyi magyar irodalmi értékeszményei rendszerezőjének, „ideológusának” portréját rajzolta meg. Ennek alkalmát egyebek mellett az adja, hogy Juhász társszerkesztésében – az író egybegyűjtött műveinek sorozatában – ez év augusztusában jelent meg Kuncz Aladár Kritikák, portrék, tanulmányok című kétkötetes könyve.

Juhász Andrea

Noirmoutier-tól Marosvécsig

Kuncz Aladár portréja

Noirmoutier és Marosvécs: egy franciaországi és egy erdélyi várkastély. Noirmoutier erődjét a vikingek ellen építették a IX. században, a sziget lakosságának és az ott élő szerzeteseknek a védelmét biztosította. Az évszázadok alatt több támadás érte, angolok, spanyolok ostromolták; a francia forradalom óta főként börtönként működött. Marosvécs várát a korábban ugyanott állt római erőd köveinek felhasználásával emelték a XIII. században, még a tatárjárás előtt. Az erdélyi fejedelemség időszakában nagyon sokszor cserélt gazdát, míg végül a Kemény család birtokába került, ahol több mint háromszáz éven át, az államosításig megmaradt.

Európában a várak a korai középkortól a hatalom központjai: a vár a hozzá tartozó földek és telkek fölé magasodott, ellenőrizte, irányította az életet, és támadás esetén megvédte a birtokot az ott élőkkel együtt. Az ellenség célja ebből következően mindig a vár bevétele volt. A XIX. századra azután elvesztették hadászati jelentőségüket: nem várakat, hanem városokat és területeket foglaltak el a hadseregek, a hatalom központjai ekkorra a nagy ipari, közigazgatási centrumok lettek. A várak jelentősége és funkciója átalakult. Noirmoutier erődje a védelmet nyújtó központból a foglyokat biztosan elkülönítő börtönné változott. Marosvécs gótikus és reneszánsz épületét, ahonnan egykor Kemény János erdélyi fejedelemeként lovagolt új csatákra, a XIX. század végén Möller István tervei alapján újították fel,¹ tették lakályosabbá a következő Kemény-generációk számára. A kanyargó Maros fölé magasodó kastély, a terebélyes fákkal teli kert ekkorra inkább a kényelmes és természetközeli életmód feltételeinek biztosítására szolgált.

Ahogy a várkastélyok szerepe, úgy változott azok irodalmi motívumként való jelentése is. A középkori irodalomban a hatalom szimbólumaként jelent meg a vár, a trubadúrköltészetben a vágyott nőt jelképezte, az ostrom pedig az udvarlás képi megjelenítésére szolgált. A vallásos költészetben a vár a hit erejének képe – egyik példa erre a Luther által is híressé lett 46. zsoltár parafrázisának metaforája: *Erős vár a mi Istenünk*. A modern műalkotásokban, a XX. században a várkastély új jelentéseket kap: Kafka regényében a kastély rejtélyes hely, a tudás központja, ahova K., az egyszerű polgár nem juthat be. Ady Endrének *A vár fehér asszonya* című versében az összetett jelentésű vár-szimbólum ábrázolja a kiismerhetetlen, megfejthetetlen személyiséget. Ugyanígy az egyén múltját – benne az elzárt titkokkal – jeleníti meg ez a szimbólum Bartók Béla operájában, *A kékszakállú herceg várában*.

¹ Möller István specialitása volt a gótikus és reneszánsz épületek rekonstrukciója. Ő készítette például a gyulafehérvári székesegyház, a zsámbéki templom, a vajdahunyadi vár felújításának a terveit.

A huszadik századi magyar irodalmárnak, Kuncz Aladárnak az életében a címben szereplő mindkét vár – Noirmoutier erődje és a marosvécsi kastély – különleges helyet kapott. Noirmoutier-ban Kuncz, a századelő művészetrajongó polgára az első világháború alatt volt fogoly, civil internált, végső soron ellenség. Védelmező erőd helyett börtönné vált a szerzetesek hajdani hajléka, olyan fogházzá, amely a háborús hadszíntérré változott Európa peremén zárta el Franciaország egykori rajongóit, vendégmunkásait, átutazóit. Ahogy egész generációjának, úgy Kuncznak is alapvető tapasztalata volt az a hatalmas törés, amit az első világháború jelentett életükben.

Marosvécs, a másik várkastély egy újabb történelmi helyzetben lett meghatározó helyszín Kuncz életében: a kastély ifjú tulajdonosa, báró Kemény János 1926-ban ide hívta meg az erdélyi magyar írókat, hogy egyfajta irodalmi parlamentként a kisebbségi kultúra ügyéről beszéljenek közösen.² A húszas évek kisebbségi magyar irodalmi életének egyik legjelentősebb eseménysorozata indult ezzel el, az erdélyi Helikoni Napok, melyben Kuncznak is kulcsfontosságú szerepe volt.

Miképpen került a kritikus, irodalmár Kuncz előbb a franciaországi várerődbe, azután a Maros partjára, és miképpen alakították ezek a helyek az életét? Ezt vázolja fel az itt következő portré.

Kuncz Aladár Aradon született 1886. január elsején. Apai ágon német eredetű, dunántúli, asszimilálódott, honorácior család sarja, nagyapja uradalmi erdész volt, aki mindkét fiát egyetemre küldte. Aladár nagybátyja, Kuncz Adolf,³ premontrei szerzetes tanár és iskolaigazgató volt Szombathelyen, majd csornai kanonok. Ez az apai generáció – jellegzetesen XIX. századi módon – természettudományos érdeklődésű: a szerzetes nagybácsi Szombathelyen Foucault-ingát épített,⁴ az apa, Kuncz Elek pedig természettudományi szakos középiskolai tanár. Ő már messzire, az ország távoli vidékeire került el a Dunántúlról: Nagyszebenben, majd Losoncon dolgozott, Aradra már a középiskola igazgatójaként érkezett 1882-ben. Karrierje azonban nem állt itt meg: előbb 1890-ben a nagyváradi tankerület főigazgatójává nevezték ki, majd két évvel később az erdélyi tankerület élére került Kolozsvár központtal. Az utóbbi már magas pozíciót és felelősséget jelentett. A családfő mint a dualizmus kori magyar királyság hivatalnok-értelmiségi rétegének tagja a modern állam kulturális intézményrendszerét, ezen belül a közoktatást építette Erdélyben, és örködött annak működése felett. Kuncz Eleknek a különböző egyházak és nemzetiségek iskoláival szemben kellett az állam törvényeit és előírásait keresztülvinnie. A rá emlékezők szerint munkáját igazságosan és nagy tapintattal végezte.⁵

² Pomogáts Béla, *Kuncz Aladár*, Kolozsvár, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, [2001] (Kriterion Közelképek), 136–137.

³ A nevét z nélkül használta.

⁴ A kísérlet lényege, hogy a Föld tengelye körüli forgását bizonyítja. Szombathelyen Kuncz Adolf kísérletét 2010-ben rekonstruálták. Lásd erről: Tánzos Mihály, *Még mindig forog a Föld – Leng az inga Szombathelyen*, nyugat.hu, online forrás: https://www.nyugat.hu/tartalom/cikk/foucault_fele_ingakiserlet_szombathely

⁵ Lásd erről: *Kuncz Elek emlékezete*. Az országos középiskolai tanáregyesület kolozsvári körében 1916. március hó 25-én, a tankerület főigazgatója emlékének szentelt díszgyűlésen tartott előadások, Kolozsvár, Ajtay K. Albert könyvnyomdája, 1916.

A népes család legnagyobb tragédiája a kilenc gyermek édesanyjának, a székely értelmiségi családból származó Csonka Ágnesnek 1892-ben bekövetkezett korai halála volt.⁶ Kuncz Aladár olyan családban nőtt tehát fel, amelyeknek feje az állam szolgálatában álló polgár volt, aki fiait értelmiséginek nevelte, és ők jogászok, orvosok, mérnökök, tanárok lettek. Aladár a kolozsvári piarista gimnázium után az új elitképzőben, az Eötvös József Collegiumban és az egyetem magyar és klasszika-filológia szakán tanult.⁷ A kollégium a bölcsészeti diszciplínák mellett azzal a francia szellemiséggel ismertette meg Kunczot, ami élete végéig a legfontosabb kulturális referenciát, viszonyítási pontot jelentette számára, mint ahogy kollégiumi társainak: Laczkó Gézának, Szabó Dezsőnek is. Emellett a tudományok tiszteletét és az alázatos munkát tanította meg a francia mintára létrehozott intézmény. Kuncz 1907-ben védte meg doktori dolgozatát,⁸ amelyet Toldy Ferencről írt, munkájában a XIX. századi magyar irodalomtudós modern szempontú portréját rajzolta meg.⁹ 1908-tól azután Budapesten tanított a VI. kerületi főgimnáziumban,¹⁰ aktívan részt vett az 1910-es tanármozgalomban: társaival a közoktatás hatékonyságának növelését követelték.¹¹ Publikációkat is közölt az oktatásügy problémáiról és a mozgalomról.¹²

Tanári munkája mellett az irodalmi életbe is bekapcsolódott, az épp egy éve működő Nyugatban 1909-től jelentek meg kritikái és novellái. Szemléletéhez közel állt az Ignotus által képviselt irodalomfelfogás, annak európaisága, modernsége. Ráadásul nem volt egyedül döntésével: a szintén az Eötvös-kollégiumból jött Balázs Béla és Kuncz gyermekkori barátja, Laczkó Géza is a Nyugatnál jelentkezett, ahogy az egyetemen megismert Babits és Kosztolányi is. Kunczot hamar barátjává fogadta a nagy szerkesztő, Osvát Ernő. Ennél is fontosabb baráti kapcsolat volt az, ami Ady Endréhez fűzte. Az együtt átmulatott éjszakák, az országért való közös gondolkodás, tenni vágyás, a mindkettejüknek meghatározó Párizs-élmény mellett Kuncz természetesen rajongója is volt Ady művészetének. A költő halála után, a húszas években visszatérően reflektált Ady költészetének utóéletére. A modern magyar zsenit látta benne, aki élete feláldozásával verselte meg azt a magyar tragédiát, melyet csak ő volt képes előre látni.¹³

⁶ Ezekről lásd: Kuncz Ödön, *Életem 1884–1965*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017 (ELTE Jogi Kari Tudomány 38), [8]–15.

⁷ Kuncz egyetemi tanulmányairól lásd: Rózsafalvi Zsuzsanna, *Kuncz Aladár egyetemi évei és tanárai – eddig ismeretlen dokumentumok tükrében = „A nekifeszült mentő-akarat”*. Kuncz-emlékkonferencia, szerk. Boka László, Brok Bernadett, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, MMA Kiadó, 2019, 15–28.

⁸ *Uo.*, 22–25.

⁹ Kuncz Aladár, *Toldy Ferenc*, Bp., Stephaneum Nyomda, 1907.

¹⁰ A mai Kölcsey Ferenc Gimnázium

¹¹ *Pomogáts, i. m.*, 29–33.

¹² *Az irodalom és az iskola*, Népművelés, X. kötet, 1910, [102]–105.; *Dr. Weszely Ödön: A modern pedagógia útjain*, Nyugat, 1910/20, 1476–1478.; *Megjegyzések a tanármozgalomhoz*, Nyugat, 1910/21, 1567–1568.; *Balogh Jenő államtitkár programja*, Nyugat, 1910/24, 1900–1902.

¹³ Kuncz Adyról szóló cikkei: *Emlékezés Ady Endrére*, Nyugat, 1920/3–4, 43–48.; *Ady Endre*, Vasárnapi Újság (Kolozsvár), 1924/29, 3–7.; *Az ötvenéves Ady*, Ellenzék, 1927. november

Első Nyugat-beli írásai bátor hangú kritikust mutatnak. Kedves tanáráról, Riedl Frigyesről írott portréjában magabiztosan bírálja az egyetemi tekintélyeket és alkot véleményt tudományos irányokról az ifjú ember.¹⁴ Magáról a kritika műfajáról több korabeli szerzőhöz hasonlóan azt tartotta, hogy az nem a tudomány, hanem a művészet része, ám a szaktudás az irodalomtörténet alapos ismerete nélkül nem művelhető eredményesen. Tudományos munkáinak egy része olvasmányos, érdekes, ám jelentős eredményei nincsenek. Kritikáiban ugyanakkor okos és szellemes szerző, markáns ítéleteket fogalmaz meg, magabiztosan veri el a port az idejétmúlt pozitívista irodalomtörténeti munkákon és az avított műveket előállító alkotókon. Saját szépirodalmi működése a legnagyobb jóindulattal is csak tollpróbának tekinthető: tudatos író, de még csak keresi egyéni hangját a modern témákat felsorakoztató, többnyire morális konfliktusokat színre vivő, kisszámú novellájában.

A fiatal Kuncz mintegy magától értetődőnek vette a kultúra és azon belül az irodalom fundamentális szerepét, azt, hogy kultúra nélkül nem képzelhető modern állam, modern magyar nemzet. Az ebből fakadó erkölcsi parancs vezérelte az ifjú kritikust, amikor a nem korszerű irodalomtudomány képviselőit támadta, amikor a modern, nyugat-európai mintákat követő oktatásért szólalt fel. Már ekkor megnyilvánult a később Erdélyben meghatározóvá váló, de alapvetően mindig is jelen lévő közösségi lény: a tanármozgalomban és a Nyugat körül is csoportban működött. A századelő, különösen a tízes évek első része felívelő korszak volt, a Monarchia építményét ugyan elavultnak, nehézkesnek látták az akkor élők, de biztosították a fejlődést – a vita a fejlődés módja körül folyt. Kuncz ekkor a progresszió irányához vonzódott.

Az ifjú tanárember, irodalmár 1914-ben, ahogy már öt éve minden szünidőben, Franciaországba utazott nyaralni. Ez a vakáció azonban máshogyan végződött, mint a korábbiak. Kunczot a háborús mozgósítás után nem sokkal ellenséges állampolgárként internálták. Egy ideig egy périgueux-i garázsban, azután Noirmoutier várkastélyában, végül 1916-tól Île d'Yeu erődítményében raboskodott, német és monarchiabeli civilekkel együtt közel öt évig, és 1919 tavaszán érkezett haza a franciaországi fogságból. Az internálás a háború kitörésekor néhány hónap kényszerű fogságnak ígérkezett, ahogy egész Európa, Kuncz és társai is rövid háborúra számítottak. A teljes jogfosztottság, megaláztatás és fogolylét azonban hosszú évekig tartott. A bezártság, a tehetetlenség, a külső körülményeknek való teljes kiszolgáltatottság gyakran megtörte az internáltakat. Ebben a helyzetben a fogság legnagyobb tétje az volt, hogyan tudják megőrizni az önazonosságot, a belső szabadságot, a morális tartást. Kuncz és fogságbeli társai jelentős erőfeszítéseket tettek az öt év alatt: rengeteget olvastak, nyelveket tanultak, a szűkös körülmények között is igyekeztek tevékenyek maradni. Kuncz angolul tanult, előadásokat tartott, színdarabokban lépett fel, és írt. Feljegyzéseket a napi eseményekről, a fogolytársakról, német nyelvű tanulmányt Vörösmartyról, Katonáról; belekezdett egy francia regény fordításába és egy önálló regény megírásába. Ez utóbbi, az előkerült kéziratok tanúsága

21., [9.]; *Álom*, Ellenzék, 1928. január 18., 4.; *Tíz évvel Ady Endre halála után*, Ellenzék, 1929. január 28., [9.]

¹⁴ Riedl Frigyes, Nyugat, 1909/6, 309–313.

szerint, a később *Felleg a város felett* címmel megjelentetett regény első változata volt.¹⁵ A művészet, az irodalom tehát a mindennapi elfoglaltságot jelentette, és ezzel a túlélés legfontosabb eszközeként szolgált a közel öt év alatt.

A világháború a boldog békeidőket zárta le radikálisan, és megroppantotta az európai civilizációt. A háborús internáltak a szenvedéseik közben éppen hogy az európai civilizációba kapaszkodtak, hogy saját civilizáltságukat, moráljukat meg tudják tartani.

A magyar internáltak csak a háború befejezése után fél évvel szabadultak, az egész Európán végigsöprő spanyoljárvány még ott tizedelte meg őket 1918 karácsonján Île d'Yeu kazamatáiban. Kuncz Aladár 1919 tavaszán érkezett Budapestre. Laczkó Géza így idézte fel hazatérő barátját: „1914-ben úgy ment el, mint a *Salome Wilde*-ja, s 1919-ben úgy jött meg, mint a *De profundis Wilde*-ja. 1914-ben elegáns, friss, vidám, előkelő úr volt. 1919-ben kinőtt ujjú kabátban, foszló kézelőjű ingben, gyűrötten, gondozatlanul, nikotintól sárga ujjakkal, tétovázó járással”.¹⁶ Büntetésképpen egy másik iskolába helyezték át (pedig csupán egy nyaralást kapott a Tanácsköztársaság idején), mégis folytatta a tanítást, és folytatta az írást is. Ekkor komoly mennyiségű műfordítást is készített. Francia nyelvből fordított: bestsellereket, Gobineau *Reneszánszát*, Anatole France önéletrajzi regényét és egy kötet Maupassant-novellát.¹⁷ A húszas évek elején publikált írásai között több igényes esszéet találunk, melyek gyakran egészen meglepő gondolatmeneteket tartalmaznak. Az ezek alapjául szolgáló filozófiai ismeretanyag – Schopenhauer, Hegel és főként Bergson – nagyrészt a fogság önművelő tevékenységének az eredménye volt.¹⁸ Ekkor publikált novelláiban jelent meg az élet örömeiről már lemondó férfi hős, aki leginkább a múlt iránti nosztalgiának él, holott Kuncz ekkor még a harmincas éveiben járt.

Váratlan fordulatot hozott azonban 1923 húsvétja. Kuncz leutazott Kolozsvárra a családjához ünnepelni, ám vissza már nem tért onnan. Tanári állásából szabadságoltatta magát, és munkát vállalt fiatalkorának városában, a kolozsvári Ellenzék című napilapnál. (Az egykori függetlenségpárti újság ekkor a második legnagyobb példányszámú napilap volt Erdélyben.) A Vasárnapi Melléklet az ő szerkesztésében lett az egyik legfontosabb irodalmi fórum Erdélyben.

A fővárosból vidékre, jóllehet az erdélyi magyar kulturális élet központjába került; döntése sokakat meglephetett, ám esete nem volt egyedüli – Kós Károly egyetemi karrierjét hagyta Budapesten, Bánffy Miklós a Magyar Királyság külügyminisztere volt, mielőtt a családi birtokaira költözött Erdélybe. Hogy

¹⁵ Erről lásd a regény új kiadásának előszavát: Juhász Andrea, *Regénytrilógia töredékekben*. A *Felleg a város felett* szövegváltozatai, keletkezés és jelentésrétegei = Kuncz Aladár, *Felleg a város felett*, szerk., Juhász Andrea, Bp., Kolozsvár, Országos Széchényi Könyvtár, Kriterion, 2016 (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái III), [5]–28.

¹⁶ Laczkó Géza, *A Dadi és a Kuncz. Egy barátság regénye*, Erdélyi Helikon, 1931/7, 523.

¹⁷ Arthur Gobineau, *A renaissance*, Bp., Genius, 1921; Tristan Bernard, *Államtitkok*, Bp., Athenaeum, 1921; Pierre Benoit, *Királyasszony szeretője*, Bp., Genius, 1922; Hippolyte Taine, *Napoleon*, Bp., Kultúra, 1922; Anatole France, *Virágzó élet*, Bp., Genius, 1923; Guy de Maupassant, *Parent úr*, Bp., Athenaeum, 1925.

¹⁸ Ilyen például: Romain Rolland, *Nyugat*, 1920/17–18, 853–864.; *Petőfi zsenije*, *Nyugat*, 1923/1., [9]–20.; *A mi Madáchunk*, *Nyugat*, 1923/3, 135–140.

Kunczot mi vezette, arról nincs egyértelmű adatunk, legközelebbi ismerősei, rokonai is csak találgattak. Rosszul sikerült szerelmi kalandját akarta maga mögött tudni? Vagy a háború előttinél rosszabb iskolából lett elege? Vagy talán gyerekkori álmához, a szépíróvá váláshoz volt szüksége az erdélyi közegre? Ma még nem eldönthető. Az azonban bizonyos, táskájában ott lapultak a fogságban írt szövegei: elsősorban is befejezetlen regénye, amely a háború előtti Kolozsváron játszódtott, valamint feljegyzései, melyek a *Fekete kolostor* ősszövegei voltak.

Kuncz Kolozsváron nappal a redakcióban dolgozott, este társasági életet élt, kávéházakba, színházba, szalonokba járt. Barátai közé tartozott a politikus, gazdálkodó, mecénás Teleki Ádám gróf, a városban újságíróskodó Hunyady Sándor, a Kolozsváron nagy befolyással bíró Bornemisszáné Szilvássy Karola, és nem utolsósorban az ifjú, Amerikából hazatért báró Kemény János.

A Trianon után Romániához került magyarság államalkotó nemzet tagjából vált nemzeti kisebbséggé; a kisebbségi magyar irodalom intézményeinek ebben a gyökeresen új civilizációs helyzetben kellett létrejönniük. A magyar kultúra ezzel kényszerű decentralizáción ment át. A húszas években épphogy csak a kezdetén tartottak a regionális intézmények szervezésének; Kuncz ebbe a munkába csatlakozott be és játszott meghatározó szerepet. A Nyugatnak a századelőn kialakított irodalomszemléletét hozta magával, ilyen módon az irodalom autonómiájának modern elvét adaptálta az erdélyi helyzetre. Az adott kedvezőtlen helyzetben úgy látta, hogy az irodalom terén félre kell tenni a politikai, társadalmi, vallási megosztottságokat, a kisebbség erőinek a minőségelv mentén történő fejlesztésére van szükség. Egy ilyen módon létrehozandó közös, európai színvonalú, de a helyi életben gyökerező, azt kifejező irodalmi kultúra jelenthet azután olyan megtartó erőt, ami a magyar kisebbség létezését, fejlődését a továbbiakban szellemi tekintetben megalapozza. A megosztottság fölé emelkedés, európaiság és minőség – ezek Kuncz transzilvanista irodalmi programjának alapjai. Az erdélyi Helikon, az 1926-ban, részben Kuncz bábáskodásával, Kemény János marosvécsi kastélyában létrejött írói csoportosulás ennek a képviselőjére vállalkozott. A több száz éves fák árnyékában egy alapvetően defenzívában lévő csoport gyűlt össze hosszú éveken át, hogy számot adjon a munkáról, és erősítse tagjaiban a kultúrateremtés ethoszát. Marosvécs vára otthont adott az íróknak és az irodalomnak, óvón, védelmezőn vette körül őket, és történelmi levegőjével bekapcsolta a helikoni mozgalmat az erdélyi hagyományba.

Kuncz Erdélyben is pedagógus volt: nem siránkozott, hanem szervezőként, szerkesztőként, kritikusként beleállt a kultúrateremtő munkába – ugyanazzal a morális paranccsal, mint a háború előtti pesti mozgalmakba, és ahogyan a háborúban, a fogság idején is tette. *Erdélyi Lexikon*ában Osvát Kálmán úgy fogalmazott, hogy az irodalompolitikus Kuncz nem konfliktusokon keresztül érvényesíti elképzeléseit, munkálkodása megengedő, mégis sikeres.¹⁹ Valóban, Kuncz finom diplomataként, háttérbe húzódva, de rendkívül tudatosan és kitartóan dolgozott. Szerkesztőként is a Nyugatot tekintette mintának: a minő-

¹⁹ Osvát Kálmán, *Erdélyi Lexikon*, Nagyvárad, Oradea, Szabadsajtó Könyv- és Lapkiadó RT., 1928, 165.

séglvet próbálta érvényre juttatni, miközben tisztában volt azzal, hogy az erdélyi magyar kisebbségi közeg más, mint a háború előtti magyarországi, és neki itt és most kell olvasókat és írókat nevelnie. Az Ellenzékben magyarországi és erdélyi szerzőket éppúgy szerepeltetett, mint más országok kisebbségi magyar szerzőit, közben ismeretterjesztő cikkeket közölt, pályázatokat, akciókat eszelt ki. Támogatta az Erdélyi Szépmíves Céh munkáját, történelmiregény- és novellapályázatot, később magyar irodalomtörténeti kézikönyv megírására felszólító pályázatot íratott ki.

Szerkesztői, kritikusai tevékenységének a csúcsát a marosvécsi írók irodalmi lapjának, az Erdélyi Helikonnak általa szerkesztett évfolyamai jelentették. 1929 őszétől, Áprily Lajos távozása után vette át a folyóiratot, és szerkesztette 1931 tavaszáig. Az erdélyi magyar irodalom legjobbjai mellett Babits, Kosztolányi, Móricz, Karinthy írásai jöttek sorra, és itt is közölte az utódállamok kisebbségi magyar íróinak műveit, valamint Erdély más nemzetiségű alkotóinak munkáját is. Komoly világirodalmi rovatot indított és élénk vitákat kezdeményezett. Munkáját csak betegsége és halála akasztotta meg.

A kritikáiban, esszéiben Gyulai Pál nyomdokain haladva magyarázta el közönségének, hogy valódi kritika nélkül nem létezhet igazi irodalom.²⁰ Kuncz jó példával járt elől: fontos erdélyi könyvekről rendszeresen írt kritikákat. Közben a kortárs magyar irodalmat is igyekezett bemutatni az erdélyi olvasóknak – az Ellenzékben megjelent portrészorozata máig értékes írásokat tartalmaz Kosztolányiról, Móriczról, Szabó Dezsőről, Karinthyról.²¹ Esszét írt arról, hogy miképpen befolyásolta a háború az irodalmat, egy másikat arról, hogyan veszélyezteti a politika az irodalom autonómiáját.²²

Mindezek mellett szépirodalmi művekkel is jelentkezett: az Ellenzékben megjelent tárcanovelláinak többsége a háború traumájához kapcsolódott. Az évtized végén pedig túllép a kisepikán. Egy unokahúgának, Máthé-Szabó Magdának írt 1928-as levélben adja hírül, hogy dolgozik a regényén.²³ Ez az a mű, amit 1929 őszétől az Erdélyi Helikonban *Felleg a város felett* címmel saját maga közölt folytatásokban, és amelyeknek első változatát még az internáltságban írta. Eközben látott hozzá fogsága élményének könyvvé formálásához is. A *Fekete kolostor* gépiratának első oldalán olvasható feljegyzés szerint a művet 1931. március 1-én adta le az Erdélyi Szépmíves Céh kiadónál. A következő napokban az alig több mint 46 éves Kuncz megbetegedett, és pár hónap szenvedés után, június végén, Budapesten meghalt. A két dátum között azonban elindult a *Fekete kolostor* diadalútja, amely bizonyos szempontból napjainkig tart. Kuncz halálakor Erdély a minőségi irodalmat és európaiságot hirdető, Budapestről hazatért szerkesztőjét, kritikusát siratta, Magyarország pedig egy konyvsiker, a *Fekete kolostor* szerzője fölött tartott gyászt.

²⁰ Gyulai Pál példája, Ellenzék, 1926. január 25., [9.]

²¹ Kosztolányi Dezső, Ellenzék, 1923. április 29. [9.]; Móricz Zsigmond, Ellenzék, 1923. június 10. [9.]; Szabó Dezső, Ellenzék, 1923. július 22., [9.]; Karinthy Frigyes, Ellenzék, 1923. október 7., [9.]

²² Az irodalom és a háború, Ellenzék, 1923. augusztus 12. [9.]; Irodalom és politika, Ellenzék, 1923. szeptember 16. [9.]

²³ Lásd: OSZK Kézirattár, Fond 399.

Hogy mi volt a *Fekete kolostor* hatásának a titka? A franciaországi internáltak krónikája a nagy közös élmény, a világháború történetének egy ismeretlen oldalát beszélte el a kortárs olvasók számára: a tétlenségre ítélt fogolyként passzív szenvedéstörténetét. A mű alaphelyzete, az ismert világ szélén fekvő szigetek erődítményeibe zárt emberek sorsának bemutatása archetipikus irodalmi motívumot is felidéz (lásd a *Monte Cristo grófját* vagy az 1924-ben megjelent *Varázshegyet*). A *Fekete kolostor* a fogság nagy emberi drámáját a művészek és intellektüelek szempontjából elbeszélte szenvedéstörténetként ábrázolja, és egyebek mellett azt a küzdelmet is bemutatja, amit azok emberi és művészi szabadságuk, integritásuk megtartásáért folytattak. A világháború következményeként megrendült egzisztenciák és identitások világában a polgár és a művész helyzete is megroppant, a művet e válságos helyzetet előlegző metaforaként is olvashatták. Ugyanakkor Kuncz szövege a Monarchia hatyúdalként is értelmezhető volt. Az első kritikuskok a könyv erejét abban találták meg, hogy mindaz, amit a mű elbeszél: megtörtént valóság, nem pedig fikció. Kuncz műve a regény nagy átalakulásának időszakában jelent meg, amikor a valóság, az önéletrajziség és a tények egyre inkább behatoltak a műfaj anyagába. A *Fekete kolostor* a memoár és a regény határán álló, eredeti kompozíciójú, „vegyes” mű, melyben a valós élményanyagot a regényírás eszközeivel teszi elevenné a szerző.

Kuncz Aladár saját élete, és egyben Európa nagy traumáját formálta irodalommá a *Fekete kolostorban*. Könyve címéül a franciaországi Noirmoutier nevének fordítását választotta, és a sziget erődjét műve egyik központi szimbólumává tette meg – ezzel egyfajta halhatatlanságot ajándékozott a várkastélynak. Közel öt évig volt fogoly a várerődben. Nagy műve azt beszéli el, hogy az európai civilizáció összeomlásakor a túlélés kulcsát éppen az nyújtja, hogy a végsőkig ragaszkodni kell a civilizációhoz. 1926 és 1930 között, Erdélyben Kuncz éppen öt éven át vett részt a marosvécsi Helikoni Napokon, és enélkül talán nem, vagy nem ilyen minőségben írta volna meg a szenvedés között is a túlélést, a kultúra mindent legyőző erejét hirdető művét. Halála után négy évvel, 1935-ben állították fel Marosvécs kastélyának kertjében Kuncz Aladár asztalát, melyet Kós Károly tervezett: a műtárgy a korán elhalt író örök jelenlétének szimbóluma. A franciaországi kastélyt ő tette halhatatlanná, az erdélyi kastély pedig máig őrzi Kuncz Aladár szellemét és emlékezetét.

Albu-Balogh Andrea

Megtalált szövegek?

Karácsony Benő írásai a Gyulafehérvári Hírlapban

Karácsony Benő erdélyi író életműve sajátos, érdekes, különleges színfoltja a magyar irodalomnak. Kifejezésmódja, hangvétele – bár bizonyos jegyek tekintetében Krúdyval, Kosztolányival vagy Karinthyval mutat párhuzamot –, közvetlenül mégsem hasonlítható senkihez a magyar irodalomban. A maga korában az erdélyi szerzők viszonylatában teljesen társtalan volt.¹ Témái egyszerre bírnak partikuláris és egyetemes kitekintéssel. Partikulárisan az író korát, főként a 20. század első felének erdélyi valóságát célozzák meg, egyetemes mivoltukban az emberhez méltó lét iránti elkötelezettség kifejeződései, stilisztikailag pedig plaszticitás, derűs ironia és játékoság jellemző rájuk. Írásunkkal a 75 éve elhunyt Karácsony Benőnek szeretnénk emléket állítani, aki 1944-ben többekkel – Ligeti Ernővel, Lakatos Imrével – együtt az embertelen eszmék áldozata lett.

Jelen tanulmányban egy bizonyos alkotói korszakának tanulmányozásáról, a kutatás műhelyitkairól és eredményeiről, valamint további kérdéseiről szeretnénk értekezni. Mindezzel célunk felhívni a figyelmet a kiváló íróra, akinek életműve méltó az alapos szövegfeltáró kutatómunkára.

Jegyzetek Karácsony Benő portréjához. Karácsony Benő ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyik többszörösen átélte a 20. század borzalmait, előbb az első világháborút, ahol katonaként is szolgált, aztán hazajött a frontról egy új világba, ahol meg kellett teremtenie az egzisztenciáját, valamint erdélyi íróként megtalálnia helyét és olvasótáborát. Gyulafehérváron Klärmann Bernátként látta meg a napvilágot 1888-ban zsidó családban. Születési anyakönyve és a gyulafehérvári római katolikus főgimnáziumba történő beiratkozási dokumentumok szerint édesapja Klärmann József szabó, édesanyja pedig a Budapestről származó Grüner Lina. A gyulafehérvári izraelita elemi iskola négy osztálya után a római katolikus főgimnáziumba írták, ahol nyolc évig diákoskodott. Tagja volt a gimnázium önképzőkörének, itt aratta első sikerét is, ezt ő maga állítja a vele készült interjúkban. Sajnos, az iskola önképzőkörének anyaga csak hiányosan maradt fenn, emiatt ezeket az írásokat nem ismerjük. Az érettségi oklevelet a kolozsvári római katolikus gimnáziumban szerezte 1906 szeptemberében. Ennek hátterében egy latin pótvizsga és egy iskolai botrány

¹ Vö. Németh László vélekedésével: „Egészen társtalan a magyar irodalomban ez a szeszélyesen csapkodó, zilált, mindig váratlan fordulatot hozó, a gunyorosság, az egykettőre könnyekig szökő megindulásnak, az intuitív sziporkázásnak ez az állandó egzaltáltsága, amely akarva, nem akarva elragadja az embert.” Németh László, *Pjotrúská*, in: *Uó, Két nemzedék. Tanulmányok*, Budapest, 1970, 219–221., illetve in: *Protestáns Szemle*, 1928b/7. 531–532.

állott, amiről most nincs lehetőségünk részletesen írni.

Hogy az egyetemi tanulmányait hol és mikor kezdte, valamint hol és mikor fejezte be, még mindig nem tudni pontosan. A szakirodalom eddig azt állította, hogy Nagyváradon a Királyi Jogakadémián volt jogászhallgató, de édesapja betegsége miatt tanulmányait nem tudta befejezni.² A nagyváradi Jogakadémia megfelelő anyakönyveit átnézve bizton állíthatjuk, hogy Karácsony Benő nem volt nagyváradi joghallgató, mivel neve nem szerepel az anyakönyvekben. A szakirodalom állítása szerint édesapja betegsége és családjának anyagi csődje következtében félbeszakította tanulmányait, de arról nincs adat, hogy ez mikor történhetett. Hazaköltözött Gyulafehérvárra, ahol a Gyulafehérvári Hírlap munkatársa lett, közben pedig vizsgáit is igyekezett abszolválni. Ennek a korszaknak az ismertetése nagyon ködös és elnagyolt a Karácsony Benőről szóló életrajzi leírásokban. Az viszont bizonyos, hogy 1908 és 1909 között Gyulafehérváron élt, amit a Gyulafehérvári Hírlapban néhány, a saját nevével ellátott novella is bizonyít. Tehát, ha be is iratkozott valahová jogi fakultásra 1906-ban (az érettségét követően), nem sokra rá hazaköltözhetett szülővárosába.

Az első világháború után megnősült, felesége a temesvári kórházban megismert, dési származású ápolónő, Klármann Teréz (a családnév egyezése véletlen egybeesés). Házasságkötésük után Kolozsváron telepednek meg, itt születik meg fiuk, Ferenc is.³ A szakirodalmi adatok szerint a

jogi egyetemet Kolozsváron fejezi be (bár erről mindeddig nincsenek megbízható adataink), de az már köztudott, hogy ügyvédi irodát vezetett a városban. Ennek tényét a kolozsvári levéltárban megtalált, a működési engedély ellenében befizett számlabizonnyalatok is igazolják.

Karácsony Benő Kolozsváron fokozatosan bekapcsolódott a kialakuló, megszülető erdélyi irodalmi életbe. Már az 1920-as évektől jelentek meg novellái kolozsvári lapokban, a rövid életű diáklapban, a Reményben (1920/1921), aztán a Napkeletben, a Pásztortűzben, az Erdélyi Helikonban, és a Cimborában is. Első önálló kötete *Tavaszi ballada* címmel Marosvásárhelyen jelent meg az Erdélyi Könyvbarátok Társaságának kiadásában 1925-ben. A novelláskötetet regények követték, amelyek már az Erdélyi Szépművés Céhnel láttak napvilágot Kolozsváron: a *Pjotruska* 1927-ben, az *Új élet kapujában* 1932-ben, a *Napos oldal* 1936-ban, az *Utazás a szürke folyón* 1940-ben. Utolsó regénye, *A megnyugvás ösvényein*, ami a *Napos oldal* folytatásának tekinthető, halála után pusztumusz műként jelent meg Kolozsváron 1946-ban a Józsa Béla Athenaeum kiadásában.

1934-től az Erdélyi Helikon írórtársaság tagja lett, ettől kezdve egészen 1940-ig rendszeresen eljárt a helikonisták évenkénti irodalmi találkozójára, aminek Marosvécsen Kemény János kastélya adott otthont. Kolozsváron a Helikon-törzsasztalt látogatta az egykori New York, ma Continental kávéházban, 1932-től a romániai Pen Club magyar alosztályának tagja

² Lásd: Baróti Pál, *Karácsony Benő*, in.: K. B., *Tavaszi ballada*, vál. és utószót írta Baróti Pál, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968, 333–355., továbbá Tóth H. Zsolt, *Széttagposott ösvény. Karácsony Benő élete és műve*, Balassi Kiadó, Bp., 1994, 8–9.

³ Tóth H. Zsolt, *i. m.*, 10–11.

és pénztárosa volt. Mindez bizonyítja, hogy a helikonista írók társaságához tartozott, és a húszas-harmincas években termékeny író volt. Regényeit a korabeli kritika megosztott véleménnyel fogadta. Egyesek lelkesen üdvözölték kiváló stílusérzékeért, regényeinek különös és különös hőseiért, mások nem látták eléggé „erdélyinek”, eléggé „transzszilvánnak” írásait.⁴ A második világháború után sokáig a cinikus jelzővel bélyegezték meg Karácsony Benőt, mivel hősei nem jutnak el a világboldogító szocialista eszméig.⁵ Ennek ellenére a hatvanas években megtörtént Karácsony Benő életműkiadása. A legnagyobb sikernek a *Napos oldal* örvendett, amely 1960-tól Erdélyben és Magyarországon is számtalan kiadást megért. 2017-ben a Nemzeti Könyvtár sorozat részeként is megjelent Budapesten. Karácsony Benő összes műveinek kiadására legutóbb (2011-től) a nagyváradi Riport Kiadó és a Holnap Kulturális Egyesület vállalkozott. Mindez azt mutatja, hogy a szerzőnek ma is van olvasótábora, és hogy örvendetes módon életműve a magyar irodalom klasszikusainak sorába tartozik.

Karácsony Benő 1944-ben halt meg Auschwitzban. Életének utolsó mozzanatairól Salamon László visszaemlékezéséből tudhatunk.⁶

„Megtalált szövegek” Karácsony Benő gyulafehérvári újságírói korszakából. Az író kéziratjai, illetve a még fel nem fedezett szövegek után kutatva vannak behozhatatlan

veszteségek, illetve vannak olyan lemaradások, tennivalók, amelyekkel az utókor tartozik Karácsony Benőnek, akinek életműve méltó a további kutatásra. A hagyaték sajnálatos módon vagy elpusztult, vagy eddig még nem került elő. Tehát a hagyaték vizsgálata terén korlátozottak a lehetőségeink. Ellenben érdemes azon folyóiratok megfelelő lapszámait átnézni, amelyekben a szerző tudomásunk szerint közölt; részint annak okán, hátha találunk a lapokban Karácsony Benő által írt, eddig fel nem fedezett szövegeket, részint pedig ugyanazon szöveg folyóiratban közölt, illetve kötetben kiadott változatának összevetése végett, ugyanis Karácsony Benő több novellája és regényrészlete jelent meg előzőleg a korabeli lapokban, utána pedig kötetben is, vagy pedig fordítva. Példaként említhető, hogy a Pásztortűzben több részlet is olvasható később megjelent regényeiből. A szövegváltozatok révén valamelyest az író műhelytitkaiba is betekinthetünk. A Karácsony Benő által frekventált lapok vizsgálata a következő „kutatási útvonalat” rajzolja meg: Gyulafehérvári Hírlap – Remény – Napkelet – Pásztortűz – Erdélyi Helikon – Cimborá.

Jelen tanulmányban az első állomáshellyel, a Gyulafehérvári Hírlappal foglalkozunk. Kutatásunk egy nagyobb vállalkozás állomása: szándékunkban áll azokat a lapokat áttekinteni, amelyekben tudomásunk szerint Karácsony Benő publikált.

Karácsony Benő gyulafehérvári novellái a *Nyári délután a régi Fehér-*

⁴ Karácsony Benő kanonizációjáról lásd: Balogh Andrea, *Változások egy életmű körül. Karácsony Benő kanonizációjáról*, in: Berszán István (szerk.), *A változás kultúrája – régiók és mozgásterek*, Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2013, 247–262.

⁵ Vö. Kötő József, *Cinikus volt-e Karácsony Benő?*, Korunk, 1962/11., 1384–1386.

⁶ A visszaemlékezés itt olvasható: Vezér Erzsébet, *Karácsony Benő, PIM Évkönyv*, 1964, 198–199.

várt című, 2006-ban a Kalota Kiadónál megjelent, Balázs Imre József által szerkesztett kötetben olvashatók, cím szerint a következők: *Az asszony, Levél, Románc, Hangulatok, Hanna sorsa*. Ezeket Karácsony Benő 1908-ban és 1909-ben közölte Klärman Benő vagy Kóró Béni név alatt. Mindezt kutatásunk is igazolta. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a Gyulafehérvári Hírlapban közölt novellák nem kerültek be a Karácsony Benő életében kiadott első és egyben utolsó novelláskötetbe, a *Tavaszi balladába*. Elképzelhető, hogy a zsenyéknél tartott írásokat nem látta alkalmasaknak arra, hogy kötetbe válogassa. Az említett novellák sokkal érzelmesebb jellegűek, mint későbbi írásai, és a századvég romantikus-nosztalgikus hangulatát tükrözik.

Karácsony Benő novelláinak kiadását illetően a következő a helyzet: 1968-ban az Irodalmi Könyvkiadó gyakorlatilag újra kiadta az 1925-ös kötetet, de megtoldotta az író két drámájával. A szerkesztő, Baróti Pál az első kiadást összevetette a folyóiratokban történő esetleges második közléssel, és ez utóbbit jelentette meg a kötetben. 1990-ben újra napvilágot láttak a novellák *Líra* címmel Géczi János szerkesztésében, kiegészítve néhány, az író kolozsvári korszakához kapcsolható írással, melyeknek pontos származási helyét a szerkesztő nem közölte. Ezt követte a 2006-os kiadású *Nyári délután a régi Fehérvárt*, amelybe belekerültek a gyulafehérvári novellák is.

A Gyulafehérvári Hírlap (az egyszerűsítés kedvéért GyH), eredeti helyesírás szerint Gyulafehérvári Hírlap, heti rendszerességgel jelent meg, magát független orgánumnak tartotta. Emellett a századelőn Gyulafehérváron az erdélyi katolikus irodalmi társaság

lapja, a Közművelődés is működött. Nem volt ritka a két lap egymással folytatott csatározása sem.

A *Nyári délután a régi Fehérvárt* című kötetben szereplő, ún. gyulafehérvári novellákat Karácsony Benő 1908-ban és 1909-ben publikálta, ami bizonyítja, hogy ezekben az években bizonyosan a lap munkatársa volt. Kutatásunk során azonban átvizsgáltuk 1906-tól (az érettség követően) egészen 1911-ig az összes lapszámot. Ennek során a 2006-ban kiadott novellákhoz képest még sikerült beazonosítani néhány olyan írást, ami minden bizonnyal Karácsony Benő szerzeménye lehet, továbbá van olyan is, amiről csak sejthető, hogy Karácsony Benő írása, de bizonyítékunk nincsen rá. Hozzá kell tennünk, hogy a korabeli gyakorlat szerint a Gyulafehérvári Hírlapban legtöbb a névtelen tudósítás, beszámoló, és gyakoriak az álneves írások is. Mindez nagyon behatárolja és megnehezíti a kutatást. Karácsony Benő a lapban közölt novellái közül hármát (*Az asszony, Levél, Románc*) Klärman Benő, kettőt (*Hangulatok, Hanna sorsa*) pedig Kóró Béni néven publikált. Ezeket leszámítva sehol sem jelenik meg Klärman Benő neve, sem cikkek aláírójaként, sem pedig a lap szerkesztőségének tagjaként, viszont van néhány olyan álnév, ami mögött ő rejtőzhet.

Karika és kb. írásai. Leginkább karcolatnak nevezhető a „Karika” tollából származó két írás, amely a lap tárcarovatában jelent meg. Hogy Karika Karácsony Benő lehet, azt – vélekedésünk szerint – több tény is igazolja. Egyrészt a szövegek keletkezése egybeesik Karácsony Benő már „beazonosított” novellás korszakával, ugyanis mindkét írás 1909-ben látott napvilágot. Másrészt a Karika

név többféle módon is rájátszik az író nevére, főként a Klärmannka továbbgondolása lehet. Továbbá, ha összevetjük a lapban megjelenő cikkek aláíróival, nem találunk más nevet a Klärmannon kívül, amelyikre a Karika utalhatna. Harmadrészt pedig az az ironikus, csípős hang, ami a két szöveget jellemzi, nagyon hasonlít Karácsony Benő stílusához, leginkább azt a hanghordozást idézve, amit későbbi regényeiben, főként a *Pjotruskában* vagy a *Napos oldalban* alkalmaz. A remekül megírt, frappáns kis szövegek többek között bírálják a kortárs regényirodalmat és írói szokásokat, kiindulópontjuk pedig Fráter Loránd nótáénekes és dalszerző gyulafehérvári hangversenye (Fráter Loránd a híres Fráter család sarjaként először katonai szolgálatot teljesített és országgyűlési képviselőként is működött, 1906-tól azonban a nótaszerzésnek és a hangversenykörutaknak élt). A tárcák nagyon ironikusan közelítenek a délibábos népi romantika eme dalszerzőjéhez. Az első írás, az *„Újabb levél Nettikéhez”* 1909. márc. 14-én, a következő pedig *Válasz Karikának* címmel és Nettikéd aláírással március 21-én jelent meg, azaz a következő lapszámában meg is érkezett „Nettike” válasza.

Ízelítőül néhány részlet:⁷

Újabb levél Nettikéhez

Édes Nettike!

Megígértem magának, hogy aztán megírom a Fráter Loránd hangversenyét is, hogy legalább papíroson élvezhesse végig, amit mi közlekedési eszközeinkkel: szemünkkel és fülünkkel szedtünk magunkba. Megígérttem s meg is teszem. Majd a re-

gényt is megírom magáról, de mostanában nemigen volt időm; tudja: az élet gondjai lekötöttek, meg aztán el is fújták már azoknak az ábrándos éveknek a csapisztrájkot, amikor az ember regényt szeretne írni. Na, de hátha majd a tavasz föltámaszt bennem is ezer illúziót, ezer hangulatot, ráhúzza a szemeimre azt a bizonyos rózsaszín fátyolt, virágokat hint széjjel a szívembe, s a szárnyaim mozogni kezdenek és én repülök, repülök a nap felé büszkén, dacosan, – ha ugyan le nem zuhanok a porba szárnyaszegetten, mint annyi álmom, annyi reményem... De hát ezt nem panaszképp mondtam, csak úgy elő akartam készíteni a méla hangulatra, ami leveletem átjárja, mert ezt is kiábrándulás szülte, csalódás teremtette. (...)

Ezt mind azért mondom, Nettike, hogyha aztán meg is kritizáltuk ezt a hangversenyt s kifejezést adunk nyilvánosan is elégedetlenségünknek, ezt ne vegye zokon, ehhez jogunk van, mert megfizettük az árát. Fráter Loránd kapott ezért a fellépéséért 820 koronát. Egy vasúti bakter, aki fagyban, jégesőben künn bejárja a vonalrészét, éjjel négyszer-ötször félbeszakítja pihenését s megvizsgálja a pályatestet, hogy nincs-e valami baj, nem kap egy esztendőre annyit, mint Fráter Loránd egy estére. Épp ezért a szép pénzért énekelt Fráter Loránd 11 v. 12 nótát körülbelül 27 perc alatt, mert a szüneteket nem számítom, kapott tehát minden percért több mint 30 koronát. (...)

De hát nem ez a fő itt, Nettike, hanem egyéb. Mondtam már, hogy mi azért mentünk erre a hangversenyre, hogy azt a hangot halljuk. Rózsika

⁷ A szövegeket az aktuális helyesírási szabályoknak megfelelően jegyezzük le. Pl. *Újabb levél Nettikéhez* helyett *Újabb Levél Nettikéhez*.

azért jött; Zsiga báék, meg Vilma néniék, Irénkéék Zalatnáról ruccantak le ide, mind csak azért, hogy azt a hangot hallják. És azt a hangot nem hallottuk, mert Fráter Loránd nem volt diszponálva. Tudja, most mindent így fejeznek ki kerülő szavakkal. Nem mondják, hogy: bolond, hanem: ideges; nem mondják, hogy: számár, hanem: korlátolt. (...)

Így bizony, édes Nettike, így járunk mi ezen a héten. Nem is írok többet, mert ha jót nem írhatok, minek vegyem igénybe annyi ideig a türelmét? A regényhez aztán hozzáfognok – valamikor. Az adatok a kezeim közt vannak. Netti néniéket is belevegyítem. A tantiékat is. Ha valamit akar még belevétni, aztán írja meg.

Üdvözli és gyógyulást kíván

Karika.

Válasz Karikának

Édes Karikám!

Bocsásd meg, édesem, hogy ilyen későn válaszolok leveledre. De hát szidd össze a szerkesztő urat, miért nem jelenteti meg a lapot minden nap. Úgy tudom, hogy jóban vagy a szerkesztő úrral. Igazán megmondhatod neki, jobban tenné, ha gyakrabban adná ki a lapot és kevesebbet kurizálna – másoknak. Ha már velem nem törődik, ne törődjék másokkal sem. Különben semmi közöm hozzá. Amióta vele szakítottam, csak reád gondolok, s ha kívánod, neked is örök hűséget esküdhetek, habár ezt a múlt heti leveled után nem érdemeled.

Máskor ne írj nekem 41 fokos lázban levelet és ne referálj nekem felcsigázott érzésekkel végighallgatott hangversenyről. (...)

A leveled vétele után métermázsaszámra kapom a budapesti lapokat. (Ne ijedj meg, a Magyar Figaró

nincs köztük.) És ezekben kék írónnal be vannak karikázva azon cikkek, amelyek Fráter Lorándról, hazánk ez idő szerint legnagyobb magyar dalköltőjéről szólnak.

Azt írják, hogy a Royalban rendezett hangversenyei alkalmával a legintelligensebb emberek jönnek össze, akik nem győzik csodálni Fráter művészetét, magyaros ízzel és érzéssel előadott magyar nótáit, istenadta remek hangját és egyszerű, közvetlen előadását. Azt is olvastam, hogy az ország majdnem minden nagyobb városában énekelt és mindenütt csodálták, bámulták és dicsőítették Fráter Lorándot, akit te agyonkritizáltál. (...)

A cikkekből vett részletek egy-egy sora, mondata „odaadható” lenne a Pjotraska vagy a Napos oldal szereplőinek is. Témák, motívumok sora illeszthető a regényekbe: a zuhanással végződő repülés Csermely Ikarusz-repülésével vonható párhuzamba a Pjotruskából, a művészetet elbogatellizáló, naiv író figurája, aki Karika személyében jelentkezik a cikkben, sok egyezést mutat a Napos oldal álművészekről szóló leírásaival. Továbbá az ironiának az a gyakorlása, ami mintegy öntudatlan módon önmagát figurazza ki (lásd Karika írói „műhelytitkait”), hasonló a Karácsony Benő regényeiből jól ismert eljárás-hoz (vö. *Utazás a szürke folyón*, *Napos oldal*, *A megnyugvás ösvényein*). Karika „cikkeit” olvasva valamelyest kitapintható, hogyan is formálódott az a jellegzetes írói hang, ami a beérkezett Karácsony Benőt jellemezte. Mintha bátrabban vállalná ezekben az álneves szövegekben később megtalált írói hangját, mint a Klärmann Benőként vagy Kóró Béniként publikált novellákban.

Még egy olyan írást találtunk a lapban, amelyikről határozottan állítható, hogy szerzője nem lehet más, mint Karácsony Benő. A cikk műfajilag és címében is riport, ami a lap 1909. febr. 7-i számában olvasható, ugyancsak a *Tárcza* rovatban. A *Riport* az izraelita nőegylet báljáról tudósít, amiről a méltatás hangján ír, a rendezvényt színvonalasnak ítéli. A szöveg inkább tárgyilagos, és kevésbé irodalmi jellegű, mint „Karika” és „Nettike” írása. Aláírója kb., aki bizonyosan Klármann Benő lehetett.

Egy regényrészlet előzménye.

A Gyulafehérvári Hírlapban olyan cikket is találtunk, ami egyezést mutat Karácsony Benő egyik regényével. „Demos” álnévvel ellátva jelent meg 1907. május 21-én, és a város tűzbiztonságának hiányosságairól szól. Az írás felkelthette a helyi közvélemény figyelmét, és valószínűleg érzékenyen érintette a tűzoltóegylet vezetését, mivel a következő lapszámában a parancsnok hevesen védte az egyesület jó hírét. Demos írásának érdekessége, hogy kísérteties egyezést mutat Karácsony Benő *Pjotruska* című regényének egyik részletével, ami a város központjában pusztító tüzesetről szól, ahol a kárt a felszerelés hiánya és működésképtelensége, az egyleti tagok felkészületlensége, valamint a város vezetőségének felelőtlensége okozott. A cikk és a regényrészlet egyezésén kívül nincs semmilyen konkrét fogódzók arra vonatkozóan, hogy a publicista Demos valójában Karácsony Benő, de ennek ténye nem is zárható ki. Bárki is volt a szerző, a *Pjotruska*ban leírt tüzesetnek minden bizonnyal a Gyulafehérvári Hírlapban közölt, a tűzoltósággal kapcsolatos írás lehetett az ihletforrása.

Részlet a cikkből:

Városunk tűzbiztonsága

(...)

Különösen az utóbbi időben bánnak mostohán városunk tűzbiztonsági ügyével. Összetett kezekkel nézik, hogy a tűzoltóegylet csekély számú tagjai széjjelmennek, a felszerelés ott hever gondozás nélkül, gyakorlatokat nem tartanak, tagokat nem toboroznak. A tűzoltózenekar pedig csak papiroson létezik.

Ha kiütne a tűz, bizony nem tudom, hogy mit csinálnánk vele. A fecskendőt sem tudják kezelni.

A belső bajokon kívül vannak külső bajok is. Ilyen például az, hogy az egész főtéren nincs víz. A piacon van egy kút, de nem használható. Ennek a kútnak nincs felelős gondviselője. Tűz esetén tehát már a víz hiánya miatt is a legnagyobb veszedelemben forogna a főtér. Ezen segíteni kell és pedig a legrövidebb idő alatt. Az egyetlen főtéri kutat használható állapotba kell helyeztetni, de azon kívül a piac keleti és északi oldalain szintén kell bővizű kutakat ásatni.

Nagyban veszélyeztetni továbbá a tűzbiztonságot a főtér kellős közepén zsindeyes fedelű szín alatt létező kőszénraktár is, ahol tűzveszélyes üres petróleumoshordók hevernek egy csomó bolti szemét, zsíros gyertya és szekérkenőcsös ládák társaságában. Vajon ki biztosítja a főtéri lakosokat arról, hogy ezen tűzfészekben a legnagyobb vigyázat mellett is tűz nem fog támadni? (...)

Karácsony Benő *Pjotruska*jában mintha mindaz szó szerint bekövetkezne, amit Demos „megjósolt” a Gyulafehérvári Naplóban:

Csermely fogalmazó megragadta a kalapját, futólépcsőben elindult a Kár-

páti Figyelő című helybeli sajtóorgánium szerkesztősege felé.

– Hollá, Kiriljovics Pjotr – kiáltotta be a nyomda ablakán –, nem zavarom?... Ez esetben tartson velem... Szagoljon csak a magasba... Érzi? Pörkölt bocskorszag... Jöjjön, Pjotr-ruska, égnek a bocskorok...

Mire a fogalmazó Kiriljovics Pjotrnak nevezett barátjával a helyszínrre érkezett, a bóraktár lángokban állott. Lassankint előrobogott a tűzoltóság is. Az előrobogás akként történt, hogy a park végén álló színből elővonszoltak egy pókhálós szivattyút, az egyik fodrászüzletből kivágtatott egy pofaszakállas, pepita nadrágos, kötélöves tűzoltó, fején hevenyészett szolgálati sisakkal, kezében rücskös vászonvödörrel, dúsan tallérozott tűzoltó díszzubbonnyban, szájában lapos sárgaréz sípot tartva. Strombolinszkynek hívták. Strombolinszky Mátyás, borbély és tűzoltóparancsnok. Kitűnő tűzszakértő és felülmúlhatatlan bariton. A tűz égését konstatálni és a tűzoltóság által előidézett fejletlenséget nála jobban túlbógni senki sem tudta.

– Forverc, pumpaparancsnok úr... forverc már aztat a бүdös szivattyú... csakányok előre... tömeg hátra, és oltani már aztat a tűz, mert elalszik.

A közelben egy fedett kút állott. Az egyik fedődeszkát leszedték róla, és a tömlő végét beeresztették a nyíláson. A fodrász megduplázta a baritonját.

– Hátra az összes tömeg, ha mondom... saját kuncsaftok is hátra... És Herrgott, lássuk már bugyborékolni aztat a víz...

A szelíd fodrász vérfagyasztó tűzoltóparancsnoknak bizonyult. A víz azonban megmakacsolta magát, és egyáltalában nem óhajtott bugyborékolni. A tűz zajosan rotyogott, és már

a szomszéd vasraktárt is nyalogatni kezdte, de a fecskendő vászoncsövei még mindig laposan, dögölt giliszták módjára feküdtek a kövezeten. Felütötte fejét az a gyanú, hogy a szivattyúba paszuly, esetleg kukoricaszem tévedt. Szétszedték a szivattyút, Strombolinszky bömbölve adta ki az újabb parancsokat, közben a vasraktár is olvadásnak indult.

A Kárpáti Figyelő szerkesztője, aki fanyar mosollyal nézte a tűzoltóeset zajos hadmozdulatait, átsétált a tér túlsó oldalára, amely mögött csendes patak volt. Megnézte a kiszáradt patakmedret, aztán visszatérve a kúthoz, kiemelt a zsebéből egy doboz svédgyufát, néhány szálat meggyújtott, és a tömlő számára készített nyíláson át szép lassan beleejtette a kútba.

– Nézzen bele – mondta a fogalmazónak.

Csermely lekuporodott a kút mellé, és fejét bedugta a nyíláson. Aztán hevesen visszakapta.

Hoháháhú, Kiriljovics Pjotr – nevetett meglepődve. – Képzeld csak... a gyufák tovább égnek...

„Kérdéses” szövegek. Még számos más olyan írást is találni a lap hasábjain, aminek szerzője akár Karácsony Benő is lehet, de ennek tényét egyértelműen nem tudjuk bizonyítani. Csak a felvillantás szintjén: a *Krónika* rovat 1909. jún. 20-án jelentkezik először, aláírója a Krónikás, és minden számban ironikus-groteszk színben, görbe tükröt tartva hívja fel a városlakók figyelmét valamilyen megoldásra váró problémára. A szövegek formája többnyire vers, de nyilvánvaló, hogy a szerző nem a formai bravúrra, hanem a tartalomra helyezte a hangsúlyt, és a kecskerímekek szerepe az ironikus mondanivaló kiemelése. Hogy a

Krónikás lehet akár Karácsony Benő is, ahhoz ismét csak *Pjotruska* című regényét hívjuk segítségül. A regénybeli főszereplő a csipős tollú fiatal újságíró, Baltazár György, akire a városi méltóságok sokszor megharagszanak figyelemfelhívó cikkei miatt, illetve éppen a tűzeset kapcsán olvasható, hogy a fiatal szerkesztő egy kis versikét közölt, ami „egy négysoros kis vigyor volt, egy mélységes pukkedli mindazok előtt, akik a város vezetésében szerepet játszottak. Kis dalocska volt egy kútról, egy szál gyufáról és a bocskoriparról” – olvasható a regényben. Nem kizárt, hogy Klärmann Benő is írt ilyen kis „dalocskákat” gyulafehérvári újságíró korában, nem kizárt, hogy 1909-ben és az utána következő néhány évben a Krónikás Klärmann Benő volt. De erre az ironikus szem-

léleten és a regényből vett utaláson kívül nincs más bizonyítékunk.

Karácsony Benő gyulafehérvári újságírói korszakáról korántsem gondoljuk, hogy mindent elmondtunk volna, vagy hogy minden hiányzó mozaikot ki tudtunk volna egészíteni. Találtunk olyan szövegeket, amelyeknek minden bizonnyal Karácsony Benő a szerzője, ilyen a *Riport*, ilyennek véljük a Karika névvel ellátott karcolatot és a Karikának küldött „válaszlevelet” is. Továbbá vannak olyan cikkek, amelyek esetében csak sejtésünk lehet az írások mögötti Klärmann Benőről, de egyértelműen ezt nem tudjuk bizonyítani. Kutatásunk végessége és korlátai ellenére remélhetőleg sikerült néhány érdekes szemelvényt gazdagítani az író életművéről szerzett eddigi tudásunkat.

KALOTASZEGI MENYASSZONY

Veres Emese Gyöngyvér

A soktálentumú ember

Írásomat egy vallomással kell kezdenem: nem vagyok Járosi-kutató. Amióta a barcasági csángók történetével, ezen keresztül pedig a Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház történetével foglalkozom, többször eldöntöttem, hogy most már Járosi Andor mindenféle írását is össze kellene gyűjteni, és megrajzolni végre a 20. század erdélyi magyar evangélikus egyháza egyik legnagyobb alakjának portréját. Ahogy nem vehet a kezébe az érdeklődő egy kötetet a magyar püspökség, ezen belül az esperességek megalakulásáról, úgy fontos személyeiről sem. Járosi Andor mellett elég csak a korán elhunyt kollégáját, jelentős munkatársát, dr. Kiss Bélát,¹ az egykori csernátfalusi lelkészt, teológiai tanárt kiemelni.

Időközben Járosi Andor személyével és munkásságával többen is foglalkozni kezdtek, így Murádin János Kristóf erdélyi történész gulágra hurcolása okán, Benkő Tímea szintén erdélyi teológiai tanár liturgiai reformja kapcsán, sőt, mára már a publicisztikai írásaiból szerkesztett kötete megjelenés előtt áll, de Filep Tamás Gusztáv művelődéstörténész is igen gyakran emlegeti a szerkesztő, cikkíró Járosit az Erdélyi Helikon vagy a Pásztortűz lapszámaiban forgatva. Gulág, Helikon, liturgia, zsidómentés – és nyilván lehetne még további címszavakat említeni, amelyek mentén Járosi Andor személye és munkássága felbukkan a különböző tanulmányokban, kutatómunkákban. Az összefoglalás azonban igencsak várat magára. Ráadásul ezen írás is inkább egy adalék kíván lenni a Járosi-képhez, leginkább néhány levele kapcsán, amelyeket a magyarországi Evangélikus Országos Levéltár őriz.

Legelőször is néhány életrajzi adat Járosi Andorról. A *Romániai magyar irodalmi lexikon* címszava szerint Újsándorfalván született 1897. december 5-én, és 1944. december 26-án Magonytogszokban halt meg. Író, színikritikus. Középiskolai tanulmányait a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban és a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte, Eperjesen és Kolozsvárt folytatott teológiai tanulmányait Marburgban fejezte be. 1920-tól a kolozsvári magyar evangélikusok lelkésze, 1931-től teológiai magántanár. A Pásztortűz állandó munkatársa, 1939-től szerkesztőbizottsági tagja. Főleg könyvismertetésekért, a művelődési életet figyelemmel kísérő Krónika rovatot vezette, 1936-tól rendszeresen közölt színikritikákat. Részt vett az Erdélyi Szépmíves Céh és a kolozsvári Magyar Színház drámapályázatának bírálóbizottságában (1936), az

¹ Kiss Béla (1908–1951) helytörténész, etnográfus, zenei szakíró, lutheránus egyházi író. Bartók Béla munkásságának egyik első méltatója (l. Kiss Béla, *Bartók Béla művészete*, Ifjú Erdély kiadása, Lengyel Albert könyvnyomdája, Kolozsvár, 1946). Írásai az Erdélyi Helikon, a Déli Hírlap, a Havi Szemle, a Magyar Dal s egyházközségi lapok hasábjain jelentek meg. Az Evangélikus Naptár és a Harangszó című vallásos lap szerkesztője, az Evangélikus Élet folyóirat munkatársa. Szerencsére Kiss Béla írásainak gyűjteményes kötete már szerkesztés alatt áll, talán év végéig napvilágot is láthat.

Ifjú az Erdély és Erdélyi Helikon munkatársa, a marosvécsi Helikon-találkozók meghívottja. Zenebarát, hangversenyeket rendezett és hangversenykritikákat írt. Állást foglalt a transzilvanizmus mellett [...], kolozsvári esperesként tiltakozott a fasizmus, a zsidók elhurcolása ellen. 1944 őszén hadifogságba került, ott halt meg.

Már ez a néhány fenti sor is jelzi, hogy Járosi Andor tevékenysége, akinek csak 47 év adatott, milyen szerteágazó volt. Ahogy Túróczy Zoltán² evangélikus püspök megjegyezte: „Sok tálentummal megáldott ember volt, s aprópénzre váltotta fel idejét és erejét. Szegények és üldözöttek prókátoraként szaladgált sokszor napokon át. Ölbe tett kezek munkába indításáért, fáradt lelkek vigasztalásáért, küszködő lelkek hitre jutásában való tusakodásért sohasem sajnálta sem magát, sem idejét. Ezért nem szabad a kérdést így feltenni: Mi maradt utána? Csak így: Ki maradt utána? Szétosztogatta a tálentumait. Le nem írt könyveit másoknak mondta el. Alkotásokat nem létesített. Embereket formált.”³ Az egykori püspök megemlékező szavaiból éppen ezen utolsó mondatot emelném ki: Járosi Andor embereket formált, tanítványokat hagyott hátra, akik büszkén vallották magukat azoknak. Ezek sorába tartozik a korábban említett lelkész kolléga, barát Kiss Béla, de Benczúr László (1915–2008) is. Amikor 1949-ben, Járosi Andort hivatalosan is halottá nyilvánították, a magyarországi Lelkipásztor decemberi számában számtalan megemlékezés jelent meg. Akkor Benczúr László igen hosszan írt „Andor bácsiról”, akinek személyes kisugárzása készítette őt és teológustársát, hogy Kolozsvárra menjen egy teológiai félévre: „Erre úgy került sor, hogy 1935 őszén előadásokat tartott Sopronban a teológián; Erdély akkor egy igazabb emberség és magyarság példaképe volt számunkra. Ő pedig ezt az Erdélyt – a titokzatos szót – egészen közel hozta hozzánk előadásaiban és személyében.”⁴ Benczúr László és Koren Emil⁵ életében a kolozsvári félévvel megkezdődött életük döntő szakasza. „S hogy ez kezdődött, az is Andor bácsi személyiségének titkára tartozik” – írta Benczúr, aki élete folyamán többször is emlékezett erre az időszakra. 1956-ban püspöki titkárként elkísérte Dezséry László püspököt erdélyi körútjára. Beszámolójában ismét kitér kolozsvári félévre: „Szinte hallottam Járosi Andor szavát, amint a főtér közepén álló Szent Mihály templom szépségét magyarázta tanítványainak egykor s hozzátette: »Fiacskám, nagyobb csoda ez a templom itt Európa keleti

² Túróczy Zoltán (1893–1971) evangélikus lelkész, 1939-től a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke. 1945 után a hatalom börtönbe zárta, majd szabadlábra helyezése után 1948-ban kegyelmi úton megszüntették a vele szembeni bűnvádi eljárást. A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület még abban az évben püspökké választotta. Szintén 1948-ban Mády Zoltán dunán-inneni egyházkerületi felügyelővel együtt ő írta alá az evangélikus egyház képviselőletében az állammal kötött egyezményt. Állami nyomásra 1952-ben nyugdíjazták, azonban 1957-ben az Északi Evangélikus Egyházkerület gyűlekezeti püspökké választották, majd még az év decemberben újra állami nyomásra félreállították.

³ *Hiábavaló élet?*, Lelkipásztor, 1949. december, 438–439.

⁴ Benczúr László, „Andor bácsi”, Lelkipásztor, 1949. december, különszám, 443–450.

⁵ Koren Emil (1915–1998) a budavári gyülekezet evangélikus lelkésze, esperes, az 1960-as években az Evangélikus Élet főszerkesztője, 1958–1985 között püspökhelyettes. Zsidómentő tevékenységéért 1987-ben vehette át a Világ Igaza díjat.

sarkában, Kolozsvár főterén, mint a dóm Kölnben. Több emberség kellett megépítéséhez.« Kolozsvár diákkorom tanulóvárosa is. Az 1936-ban itt töltött félév életem legdöntőbb szakasza. Egy igazabb, tisztultabb magyar életet és egyházi életet ismerhettem meg akkor. Milyen jó volt délután egy pillanatra mindenkitől elszakadni, beülni az evangélikus templom egyik fehér templompadjába, ahonnan azelőtt Reményik Sándor »kicsi papjának«⁶ az igehirdetéseit hallgattam, aki meg tudta győzni hallgatóit arról, hogy nagy dolog az evangélium, »nagyobb, mint a legszebb költemény«. Jó volt megköszönni Istennek könnyes hálával minden jó adományát, és kérni segítségét a jövő feladataihoz.”⁷

Hogy ez a kapcsolat mennyire fontos volt tanár és tanítvány számára egyaránt, azokból a levelekből körvonalazódik, amelyek az Evangélikus Országos Levéltár Benczúr-hagyatékában találhatóak. Sajnálatos módon, Benczúr leveleiről nem tudunk semmit, úgy tűnik, hogy nem maradtak meg a családi hagyatékban. Talán ezek is áldozatul estek, amikor az oroszok feldúlták a kolozsvári lelkészlakot. Pedig jó lenne olvasni, hogy milyen kérdések foglalkoztatták a teológust, majd ifjú lelkészt, milyen eseményekről írt az egykori tanárnak. Válaszaiban Járosi igen részletesen beszámolt az erdélyi mindennapokról: az egyházi életről, a teológusokról, lelkészekről, irodalomról, művészetről, és természetesen a saját családjáról is. Ezek közül válogatok most néhányat.

„Kedves jó Lacim! Drága vigasztaló soraidat⁸ nagyon-nagyon hálás szívvel vettem. És még egyszer köszönöm jóságodat, hogy azon a nehéz éjszakán velem voltál. El nem képzelheted, hogy mit jelentett magam mellett tudni egy minket szerető résztvevő, imádkozó szívet! [...] Drága Lacim! Még annyit szerettem volna Veled beszélni! Engedd meg, hogy pár dolgot figyelmedbe ajánljak. Egyszer azt, amit többször mondtam: az ember mások szolgálatáért van a világon! Tedd ezt életterveddé! Oly sok a nyomorúság, s Jézus így akar adni [olvashatatlan]: Máté 25. f[ejezet].! Ha Sopronba visszatérsz: ebben az évben csak a szigorlattal, közvetlen tanulmányokkal foglalkozz. Emellett: Barth⁹ egy-egy cikkével. Nagyon ajánlom, kutasd fel: Das Worth Gottes und die Theologie című könyvében a Reformierte Lehre,¹⁰ aztán főképen a prédikációra vonatkozó két cikket. [...] Ez a kötet sokat fog mutatni Neked. Hiszem, hogy megmaradsz, sőt megerősödsz lutherizmusodban, Isten jó munkát végeztetett Veled itt. Úgy gondolom, hogy azért, mert megengedte Neked ezt a nekem kedves félévet itt töltened, várja, hogy ennek a gyümölcseit ott értékesítsd.”

„Kós Károlyék tervezik a magyarsági színházestéket: Budai Nagy Antal, Tündöklő Jeromos, Kakassy brassói újságíró¹¹ és Bánffy Nagy Úr (Attila-drá-

⁶ Reményik Sándor, *Az én lelkipásztorom* – Járosi Andornak.

⁷ Evangélikus Élet, 1956. október 7.

⁸ Kisfia elhunyt után

⁹ Karl Barth (1886–1968) protestáns teológus, a dialektikus teológia kidolgozója. A náciizmus uralomra jutása után a német Hitvalló Egyház mozgalmának elindítója, a Barmeni Hitvallás egyik szövegezője. 12 kötetes egyházi dogmatikája a protestáns hit összefoglalása.

¹⁰ Isten szava és a teológia; Megreformált tanítás.

¹¹ Kakassy Endre (1903–1963) közíró, szerkesztő, író, irodalomtörténész, műfordító. A vörös kör című darbjáról van szó.

ma) darabjai mennek.¹² Jób Dániel¹³ és Lantos¹⁴ itt voltak, és elintéztették az ügyet. Tündöklő Jeromost Isacu szépművészeti felügyelő¹⁵ (sánta, Ady barátja) betiltotta.¹⁶ Nagy heccek voltak körülötte. A zsidók magukra vették, a Magyar Párt azzal gyanúsította Tamásit, hogy Jeromos = Bethlen György;¹⁷ a színészt berendelték a Magyar Pártba, kihallgatták (Forgács¹⁸). A katolikusok is haragszanak. Újságírók hadakoznak. Szóval áll a harc keményen. Áronka Tavaszy¹⁹ bácsihoz a klubban, mikor az egyik főellenség, Olajos Domokos²⁰ jön asztalukhoz: Nem bánám ezt a fejet egy hétig magamon hordani! – Tavaszy bácsi: Hátha a Sulyokét²¹ kellene? – Inkább fej nélkül járnék! A Brassói Lapokat, Néplapot betiltották. Már két hete nincs lap. 500 ember kenyere vész. Kacsó Sándor²² is az utcán van. Indoklás nincs. Szentimrei²³ Sztánán készül valami téli üdülőhelyből megélni. 1936. XI. 28-án.”

„A Pásztortűz! Nagy fába vágtuk fejszénket: a Pásztortűz átalakult havi képes folyóirattá.²⁴ Afféle erdélyi Tükör²⁵ lesz belőle. Persze, mi nem tudunk olyan ragyogó papírt adni, sem annyi képet, cikkeink is szerényebbek lesznek, de azért csak megleszünk valahogy. Az első szám január vége felé jelenik meg.

¹² A budapesti Vígszínház 1936–1937-ben erdélyi drámaciklus keretében Kós Károly, Tamási Áron, Kakassy Endre és Bánffy Miklós egy-egy darabjának bemutatását tervezte.

¹³ Jób Dániel (1880–1955) színházi rendező, író, műfordító, újságíró, színházigazgató, ekkor a budapesti Vígszínház művészeti vezetője.

¹⁴ Lantos Kálmán, a Révai Irodalmi Intézet Részvénytársaság igazgatója.

¹⁵ Emil Isac (1886–1954) román költő, 1920–1940 között az erdélyi művészet és színházművészet felügyelője.

¹⁶ Tamási *Tündöklő Jeromos* című darabjának bemutatójáról I: Járosi cikkét a Pásztortűz 1936. évi 21. számában.

¹⁷ Bethlen György gróf (1888–1968) földbirtokos, politikus, a romániai Országos Magyar Párt elnöke

¹⁸ Forgács Sándor (1890–1944) színész, a *Tündöklő Jeromos* címszerepének alakítója.

¹⁹ Tavaszy Sándor (1888–1951) református teológus és filozófus. A kolozsvári református teológiai tanulmányait a berlini és jénai egyetemeken folytatta. Hazatérése után 1910-től a Református Teológia tanára, később igazgatója. 1913-tól püspöki titkár, 1935-től püspökhelyettes volt. Több folyóirat (Református Szemle, Pásztortűz, Az Út stb.) szerkesztésében vett részt, az Erdélyi Helikonnak pedig a főmunkatársa volt. 1923-tól ő szerkesztette *Az Út Könyvtára* című sorozatot. Filozófiai írásaiban az egzisztencializmust ötvözte a kisebbségi etikával.

²⁰ Olajos Domokos (1885–?) szerkesztő, újságíró, egy időben az Országos Magyar Párt kolozsvári tagozatának alelnöke.

²¹ Sulyok István (1891–1945) erdélyi politikus, újságíró, a Magyar Kisebbség egyik szerkesztője.

²² Kacsó Sándor (1901–1984) szerkesztő, közíró, tanulmányíró. 1923 és 1925 között a Keleti Újság, 1925-től 1927-ig az Újság munkatársaként dolgozott. Indulásától az Erdélyi Helikon munkaközösségének tagja volt, az úgynevezett székely írócsoporthoz tartozott. 1938–1940 között a Brassói Lapok főszerkesztője. A lapot a levél írásának idején csak időszakosan tiltották be.

²³ Szentimrei Jenő (1891–1959) erdélyi magyar költő, író, drámaíró, kritikus, színháztörténész, színházigazgató, a helikoni közösségben fejlődött és vált ismertté.

²⁴ A lap anyagi gondokkal küzdött, de szerkesztőváltások is voltak.

²⁵ A Tükör képes irodalmi folyóirat, amely 1933 és 1942 között jelent meg Budapesten, szerkesztője Révay József (1881–1970) író, irodalomtörténész, műfordító, klasszika-filológus.

Tavaszy-vezércikk,²⁶ Reményik-vers,²⁷ Áprily Tavasz bácsi-turistának dedikált verse,²⁸ Kovács Laci írt Babits új kötetével kapcsolatosan Babitsról,²⁹ közöljük szegény Kovács Jóska³⁰ ([olvashatatlan]) posthumus [!] novelláját, Gy. Szabó³¹ képeit, magam Robinson-illusztrációkról³² írok, Császár a Kós–Szemlér–Szenczei transzilván vitájáról,³³ V. Ziegler³⁴ a japán, kínai tusfestésről adott cikket, Lakatos a „vírus”-ról ír.³⁵ Nem is tudom, hogy mi lesz még; mindenesetre „gazdag” lapszemle, színház stb. De majd küldök egy számot, s akkor meglátod. A Nyíró darabjának³⁶ itt nem volt igazi sikere, bár itteni viszonylatban sokszor játsszák, a színészek, népek sírtak. A Helikonban nem a szokott kritikus, Kovács L.³⁷ írt róla, hanem – erős kritikával – Kádár.³⁸ A Pásztortűzben illő formában én vágtam el.³⁹ Mindezek ellenére nagy ünnepeltetések voltak. Irodalom? Tamási még mindig vajúdik. Regényét másfél éve írja. Reményik Sándor nagyon-na-

²⁶ Tavasz Sándor, *Az irodalom mint nemzeti létforma*, Pásztortűz, 1938/1–3. szám.

²⁷ Reményik Sándor, *A völgy felett*, Pásztortűz, 1938/1–3., 36.

²⁸ Áprily Lajos, *Veletek vándorolgotok. Tavasz Sándornak*, Pásztortűz, 1938/1–3., 3.

²⁹ Kovács László (1892–1963) író, szerkesztő, kritikus. Az Erdélyi Szépművészek Céh lektora, az Erdélyi Helikon szerkesztője. A cikk címe: *Babits Mihály, a költő* (I: Pásztortűz, 1938/1–3., 4–5.).

³⁰ Kovács József (1906–1937) erdélyi magyar író, újságíró, kritikus. Nemzedékének egyik legszélesebb látókörű, európai kitekintésű képviselője; pályájának kiteljesedését korán bekövetkezett halála akadályozta meg. A novella címe: *Mária néni*. Gy. Szabó Béla rajzaival jelent meg (I: Pásztortűz, 1938/1–3., 11–15.).

³¹ Gy. Szabó Béla (1905–1985) erdélyi grafikus.

³² *Gyermekkorunk hőse – képekben*, Pásztortűz, 1938/1–3., 33–36.

³³ Szemlér Ferenc (1906–1978) ügyvéd, költő, író, műfordító, kritikus. A marosvécsi Helikon írói közé tartozott, 1944–1946-ban Brassóban szerkesztette a Magyar Népi Szövetség Népi Egység című napilapját. 1953-tól az Igaz Szó szerkesztője volt. Vezető szerepe volt a romániai magyar irodalomban, egy ideig az írószövetség titkára, az Utunk és a Művelődés szerkesztőbizottsági tagja volt. Szenczei László (1909–1980) publicista, elbeszélő, műfordító, irodalomkritikus, filozófus. Szemlér Ferenc 1937-ben közölte az Erdélyi Helikonban (592–604.) *Jelszó és Mitosz* című vitairatát, amely az erdélyi irodalom transzilvanista eszményeit bírálta. Kós Károly azonos címmel közölte válaszatát még abban az évben (Erdélyi Helikon, 1937, 766–770.), Szenczei László pedig *A transzilvanizmus és az erdélyi fiatal irodalmi nemzedék problémájához* címmel a Korunkban (1938, 65–70.) szólott hozzá a kérdéshez. L. Császár Károly, *Vita a transzilvanizmus körül*, Pásztortűz, 1938/1–3., 8–49.

³⁴ Vásárhelyi Ziegler Emil (1907–1986) művészeti író, festőművész, grafikus. Reményik Sándor halála után vette át a Pásztortűz főszerkesztői tisztségét. 1944 őszén a front elől Budapestre menekült, végül Németországban került nyugati fogságba. Családjával együtt onnan vándorolt ki Ausztráliába. Az *Új erdélyi antológia* (Kolozsvár, 1937) írócsoportjával indult. Művészeti tárgyú cikkeit, tanulmányait az Erdélyi Helikon, Pásztortűz, Hitel, Láthatár közölte. Képzőművészként Kolozsváron, majd Budapesten többször is kiállított. A levélben említett cikk címe: *A tus művészei* (I: Pásztortűz, 1938/1–3., 8–10.).

³⁵ Lakatos Imre, *A vírus*, Pásztortűz, 1938/1–3., 46–47.

³⁶ *A Jézusfaragó embert* 1937 végén Kolozsváron is bemutatták.

³⁷ Kovács László.

³⁸ Kádár Imre, *A Jézusfaragó ember*, Erdélyi Helikon, 1938/1., 21–24.

³⁹ Járosi Andor, *A Jézusfaragó ember (Nyíró József havasi drámája)*, Pásztortűz, 1937, 471.

gyon rosszul van már július óta. Egy sort sem írt azóta. Ilyen tartósan súlyos beteg még nem volt. Félünk, nehogy rossz vége legyen. Tavasz bácsi a Szépmíves Céh számára egy vándor-regényt írt.⁴⁰ Pár fejezetet felolvasott nekünk. Torda, Retyezát, Bucsecs stb. Turisztika, földrajz, term. tudomány, művelődéstörténet, bölcsesség és sok minden lesz benne. A fiatalok máskülönben egy antológiát adtak ki Abafáy⁴¹ (Brassó) bevezetésével egy csomó novella van benne. Szembeállítás akart lenni – nem sikeres! Csupa Helikonban, Pásztortűzben megjelent írás, egyedül Vass Albert írt újat, de hát ő olyan Helikonista! Szemlér a Helikonban megállapította, hogy a transzilv[anizmus]. »jelszó és mítosz«. Kós a Helikonban, Szenczei a Korunkban válaszolt. Ez is sok dumát váltott ki. Végül a Baumgarten-díjjal kapcsolatban Kós interjút adott Szentimreinek, mire a Brassói Lapok rájött: »a fiatalok fogják be a szájukat, s dolgozzanak«. Ez hát a Kós nemzedéki programja. A theológián minden csendes. Az ötödév tudományos része itthon, a gyakorlati nyár fele künn lesz Csombordon. Tanáraink, diákok szorgoskodnak. Imre Lajos a Helikonba írt egy fejezetet leendő könyvéből: a kisebbségi sors erkölcsstana és neveléstanáról.⁴² Nehézkesen ír, de nagyon figyelemreméltón. [...] Munkám sok, segítségem kicsiny. De egészségem, türelmem, jó kedvem van, s így csak elleszünk valahogy. Kvár, 1938. I. 19.”

„Kvár, 1944. szeptember 20.

Kedves, jó Lacikám! Dr. Mikó Imre országgyűlési képviselő⁴³ a holnapi parlamenti ülésre utaztában magával viszi leveletem, hogy nektek feladja. Így hiszem, ha az Úristen megóvja őt, ez úton eljut hozzád e pár sorom, mely mindannyiótokat Isten megőrző oltalmában, jó egészségben, erőben találjon. Innen a levél fájdalmas körülmények között íródik. Március 19. óta rohamosan megyünk lefelé. Az utolsó nagy fázis az elmúlt hét vége volt, amikor az orosz-román csapatok Tordánál voltak, s kis híja, hogy Kolozsvárra be nem jöttek.⁴⁴ Elképzelheted a szorongást, ami bennünk volt. Már azokban, akik még nem

⁴⁰ Tavasz Sándor, *Erdélyi tetők. Úti élmények és természeti képek*, Erdélyi Szépmíves Céh, Cluj, 1938.

⁴¹ Abafáy Gusztáv (1901–1995) író, publicista, irodalomtörténész. 1935-től jelentek meg írásai a Brassói Lapokban, az Erdélyi Helikonban, a Pásztortűzben és a Független Újságban. 1937-ben Jancsó Elemérrrel és Szemlér Ferencsel közösen szerkesztette az *Új erdélyi antológia* kiadványt. Később a bukaresti Állami Könyvkiadó magyar szerkesztőségének első főszerkesztője lett.

⁴² Imre Lajos, *A kisebbségi élet erkölcsstana*, Erdélyi Helikon, 1938/1., 1–12.; 1938/2., 121–131.; 1938/3., 169–178. A könyv végül nem jelent meg.

⁴³ Mikó Imre (1911–1977) jog- és államtudományi író, műfordító, író. 1937-ben országgyűlési képviselővé választották Udvarhely megyében az Országos Magyar Párt színeiben, de a parlamenten kívüli Goga-kormány kinevezése folytán nem kapott igazolást. A második bécsi döntés után az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője és vezetőségi tagja. A kisebbségi jogvédelmet szolgálta, s mint az új nemzedék szószólója, mindenkor kapcsolatot tartott fenn a demokratikus értelmiségi körökkel és a baloldallal. 1944 őszén a Kolozsvárról elhurcolt magyar polgári személyek között került szovjet fogságba.

⁴⁴ A tordai csata időszaka 1944. szeptember 15. és október 7. között. A csatában a magyar-német seregek közel egy hónapra feltartóztatták a román és szovjet seregeket, megakadályozva azok betörését a magyar fennhatóság alatt levő Észak-Erdélybe.

mentek el innen. Mert sokan az események előszelétől érintve elfutottak. Mert ez meg így kezdődött. Először vezérkari tisztjeink indították útnak családjaikat. Omen⁴⁵ – gondoltuk, de kibírjuk. A nyugtalanság azonban mind nagyobb lett. Egyszer csak a tisztviselők családjai is megindultak jó nyaralás után »utónyarálásra«. Ez is ment. A naponkénti légi riasztások miatt indokolt volt. Hogy sokan a bűtort is útnak indították...? De aztán fenyegetővé vált helyzetünk. Megindult Dél-Erdély »lerohanása« pont egy heti titubálás⁴⁶ után, aztán jött Torda elfoglalása. Természetesen nagy ünneppel. Zászlókkal mentek át vezető uraink, volt bankett jó kedvel, bőséggel. Remetei Filep Imre⁴⁷ unitárius, a német–magyar társaság titkára a református (!) nagytemplomban »hatalmas szónoklatot« tartott a pincéből, börtönökből előkerült »ünneplésre vágyó« tordaiaknak, mások okosan igyekeztek ezer pengőre cigarettát, borsot, kávét, s egyéb árucikket en grossban⁴⁸ vásárolni, eltelve szociális érzékkel, hogy az itteni sokat nélkülöző magyarok többet ne nélkülözzenek. [...] Szóval, a veszélyeztetett Kvárról hirtelen elment a pénzügy, posta, üzletvezetőség stb. stb. Még a vám is meglógott, úgyhogy napokig a városházán sem volt senki. Üzletek bezártak. Édes dal zengett a tájon: »Édes Erdély, itt vagyunk, Ha bajban vagy elhagyunk.«⁴⁹ Maradtunk szaktudás nélkül. A szaktudósok elmentek: ki autón, ki vonaton, kinek hogy tellett rang és pénz szerint. A nagy szaktudósok elől nehezen, a kis szaktudósok tipegve, de rendületlenül. A németek visszaszorították az orosz! És mi itt vagyunk. Most a németek költözködnek az elhagyott lakásokba! Nota bene: a szászokat Észak-Erdélyből a németek ürítették ki. [...] Marosvásárhely: a szaktudomány és kapcsolt részei, a begyulladt erdélyiek elmenekülve egyetlen vezető maradt a különböző papokon kívül, Papp Károly helyettes polgármester. Nincs polgárőrség, nincs katonaság, nincs hivatal. Az emberek a pincében laknak. A német katonaság és a nép az üzleteket nyitogatja. Senki szólni nem mer. Lakásokat is fosztogatnak. Míg ennivaló és bor van, addig nincs baj, de azután...! Farkas szerint az emberek: ha már a szaktudomány elment, jöjjenek az oroszok, csak valami regula legyen. Egyszóval, ha az oroszok nem jönnek, kommunizmus lesz. Kós írt Tamásinak, hogy a kalotaszegi papok közül többen megfutottak. [...] De a civilek igen megrostálódtak. De elegen maradtunk azért. [...] Tamási munkában. A jó magyar Nyíró Pesten! Olajos Domokos elment »papírért«! Finta Zoltán⁵⁰ ki a zsidó cikkeket és a kőműveseket írta – el! Még sok jó magyar. A jó Isten segítse őket. Itthon megvagyunk. [...] Schneller Károly⁵¹ az utolsó napokban, hosszás vergődés után, miután az egyetem kilátástalan maradt, elment. Vasárnap volt az egyetemi évnyitó. Légiriadó lévén, az

⁴⁵ Bajjós jel.

⁴⁶ Tétovázás.

⁴⁷ Remetei Filep Imre (1915–1970) unitárius lelkész. Magyarországra való települése után, 1966–1968 között az unitárius egyház helyettes püspöke volt.

⁴⁸ Nagy tételben

⁴⁹ Vitéz Somogyvári Gyula *Erdélyi induló* című megzenésített versének parafrázisa.

⁵⁰ A költő Finta Zoltán 1943-tól megjelenő állandó rovata, a Magyar Arcvonal a Keleti Újságban jelenik meg. L.: <<https://erdelyikronika.net/2017/.../a-keleti-ujsgajobbratolodasa-1940-es-1944-kozott/>>

⁵¹ Schneller Károly (1893–1953) jogász, statisztikus, egyetemi tanár. Nemzetközi hírű tudós.

egyetem pincéjében. Miskolczy a rektor,⁵² Haynal⁵³ a dékán. Itt van Klimkó⁵⁴ is. Sokszor vacsora, ebéd közben is elalszik. Éjjel-nappal operál. [...] Az egyetem 80-90 tanárából úgy 20. [...] Csak sok mártír ne legyen! Én t[udni]j[llik]. megértem, ha valaki aggódik és elmegy. Csak, ha »igen jó« magyar volt, hős, bátor vitéz, s nem olyan rossz, mint én, akkor ne menjen. A szaktudósok ne mentek volna el túl hamar, s ne hagytak volna itt tudomány nélkül! S ne vittek volna ki mindent! Ti. éppen siettek itt hagyni mindent. Hiszen lehet, hogy nekünk is el kell mennünk. De addig még egy kis dolgunk nekünk van. No, de sietek! Fiú vagy lány? A jó Isten legyen veletek. Mindannyiótokat ezerszer csókol, ölel igaz testvéretek: Andor bácsi⁵⁵

A fenti levél volt az utolsó, amelyet Járosi Andor Benczúr Lászlónak írhatott. Néhány nap múlva a légvédelmi pincéből éppen előjövő lelkészt elhurcolták az oroszok. Magnyitogorszkban halt meg 1944 karácsonyán tifuszban, ahol tömegsírbán nyugszik. A visszaemlékezések szerint ott is hivatásához méltón gondozta a foglyokat, karácsonykor még úrvacsorát osztott. A család azonban halálhíreről akkor még nem tudott. Az egyház képviselői is, de ismerősök is próbálták megtalálni, és segíteni az érdekében. Mindez kiderül Járosi Andorné és Benczúr László levelezéséből is, amelynek idézésétől most eltekintettem. Mint ahogy e rövid írás kereteit szétfeszítette volna zsidómentő tevékenységének részletezése, amelyért méltán nevezik az erdélyi Wallenbergnek. De nem szóltam Reményik Sándorral való viszonyáról, Reményik halála utáni emléképolásnak. Idézhettem volna itt is leveleket, amelyeket Járosi Túróczy Zoltán püspöknek írt, és egy friss kutatás eredményeként kerültek elő szintén az egyházi levéltárból. A fenti sorokból talán mindenképp kiderül, amit a püspök írt róla megemlékezésében: valóban soktálemű ember volt. E sorok befejezéseként pedig következzen egy megemlékezés Benczúr Lászlótól, aki haláláig Járosi-tanítvány maradt.

Emlékezés Járosi Andorra. Húsz évvel ezelőtt, 1944. december 26-án, abban az időben, amikor a főváros körül bezárult az ostromló seregek gyűrűje, s huzamosabb tartózkodásra vonultunk le a pincébe, távol szeretett városától – Kolozsvártól – eltemették Járosi Andor volt kolozsvári lelkészt, teológiai tanárt.

Nem rendkívüli emberek hősi halálával távozott, hanem a háborús idők sok-sok ezer emberének szürke halálával – lágerban halt meg, tifuszban. Nem csodálkozott volna senki azon, ha a nyilasok végezték volna ki, vagy ha őt is bepréselték volna egy marhavágómba azokkal a nyomorult áldozatokkal együtt, akiknek az ügyében annyiszor emelt szót igehirdetéseiben és hatóságok előtt, akikért sokszor kockáztatta életét, s akik igazi testvérré és lelkipásztorra találtak benne. Ha így hal meg, mártírként emlegetik. De sírját se tudjuk.

⁵² Miskolczy Dezső (1894–1978) orvos, neurológus, a modern ideg- és elmeorvoslás egyik úttörője. 1930-tól 1940-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen tanszékvezető az Ideg- és Elme-gyógyászati Klinikán. 1940–1945-ig a kolozsvári egyetemen tanszékvezető, 1944–1945-ben rektor is. 1945–1964-ig a Marosvásárhelyi Orvostudományi Karon tanszékvezető. 1964-től 1969-ig a budapesti Orvostovábbképző Intézet tanszékvezetője. A magyar agy kutatás egyik úttörője.

⁵³ Haynal Imre (1892–1979) orvos, belgyógyász, endokrinológus és egyetemi tanár.

⁵⁴ Klimkó Dezső (1900–1972) sebészorvos, orvosi szakíró.

⁵⁵ A teljes levél a *Transzilván proféta* című írásban olvasható. In: Pro minoritate, 2017. ősz, 72–102.

Találkoztam gúnyolódó emberekkel, akiknek nem tetszett annak idején Járosi Andor mindig aggódó szeretettel, de prófétai hévvel mondott sok-sok figyelmeztetése. Azt mondták: látod, mi értelme volt Járosi Andornak kiállania az üldözöttek mellett, szenvedélyes harcot indítania egyházban és a szellemi életben a fasizmus minden formájú megjelenése ellen? Mi értelme volt várnia a felszabadulásra, ha végül egy fogolytábor priccсэн kellett lehunynia szemét? Találkoztam azonban olyan emberekkel is, akik azt mondták: ha valakinek túl kellett volna élnie a második világháború szörnyűségeit és megérdemelte volna, hogy életben maradjon, ő feltétlenül ezek közé tartozott.

Egyáltalán nem mutatós és hősiés halála mégis tanúskodik valamiről. Járosi Andor nem a maga hasznát kereste, amikor elébe ment a jövőnek, nem önmagát akarta biztosítani, mikor a fasizmusnak ellenállt. Az Oroszország elleni hadüzenet idején, amikor püspöki körlevélben kiadott rendelkezés szerint kellett imádkozni szószekeinken az „istentelenség ellen küzdő magyar fegyverek sikeréért”, Járosi Andor a szilveszteri istentisztelet alkalmával a zsúfolt kolozsvári templomban megrázó imát mondott a fasizmus áldozataiért. Beidéztek a hadbíróásra. Meghurcolták a nyilas lapok. Egyházközségében is hajszát indítottak ellene. Sokan emlékeznek az 1944. nyarán Nyíregyházán tartott lelkeszkonferenciára. Tisztelettel püspöke iránt és lelkesztársai iránt szeretetét meg nem tagadva, de a legkeményebb szavakkal küzdött ott azért, hogy szűnjék az elvakultság, amely végül az általa is meghirdetett katasztrófába vitte népünket és egyházunkat.

Járosi Andornak személy szerint – sokakkal együtt – rengeteget köszönhetek. A tanítvány és a barát háláját a Lelkipásztor 1949-es Járosi emlékszámban róttam le. Most éppen ezért nem a személyesre kívánom tenni a hangsúlyt. Mai jelentőségére szeretnék rámutatni. Ezt abban látom, hogy prófétai szellemben munkálkodó lelkipásztor, humanista és nevelő volt Járosi Andor. Prófétai szellemben elsősorban nem az ösztönösen jó politikai tájékozódási képességet értem, ami különben fontos és értékes tulajdonság, hanem azt, ha valaki műveltségét és józan eszét arra tudja használni, hogy a dolgokat mély összefüggésekben lássa meg és olyankor tudjon már állást foglalni, amikor a helyes állásfoglalás sokak számára még érthetetlen. Járosi Andorban megvolt ez a készség. Ezért tudott szembefordulni a középosztály (noha ő is ehhez tartozott) konzervatívizmusával is, de a népieskedők álradiálizmusával is. Ez a két magatartás a sovinizmus, az antiszemitizmus és az antikommunizmus jegyében talált egymásra a két világháború közötti időben. Kettőjük frigyéből született az ún. „keresztyén-magyar világnézet”.

Voltak hívek és lelkeszek, sajnos nem túlságosan nagy számmal, akiket nyugtalanított a keresztyénségnek és ennek a végzetesen hazug, sokakat megejtő álkeresztyénségnek az összekeverése, de olyan mélyrehatóan, sokoldalúan, saját személyének olyan odaszánásával tudomásom szerint senki sem küzdött evangélikus egyházunkban az álkeresztyénség leleplezéséért, visszazsorításáért, mint Járosi Andor.

Emléke, tanítása, életének kisugárzó hatása sokak szívében él. Jelenünket gazdagítjuk, ha nem engedjük feledni.⁵⁶

⁵⁶ In: Evangélikus élet, 1964. december 27.

Töttős Gábor

Apponyi Sándor gróf: egy élet a nemzetért

A XX–XXI. század emberének sejtelve sincs arról a szakadéknyi társadalmi különbségről, amely egy közhalandót elválasztott a maga korában a főnemesség tagjaitól. A történelmi elit több képviselője vált méltatlanná elődeihez, s lett az alatt élők keserű gondolatainak tárgya, de szép számmal akadt köztük olyan is, akit méltán jegyezhetünk a magyarság képzeletbeli aranykönyvébe. Ebben feltétlenül az első lapok egyikére kívánczik a magyar kultúra feledhetetlen apostolának, gróf Apponyi Sándornak a neve. Tevékenysége jól példázza azt az áldozatos életet, amellyel minden társadalmi réteg előrelépését szolgálta.

„**Egy valóságos magyar gróf**”. A fejezet homlokára írt cím Tompa Mihály kis költeményének címe is 1848-ból. A plebejus költő kifakadása – mely érdemessé tette művét arra, hogy az 1950-es években először megjelent *Hét évszázad magyar versei* kötetébe is bekerüljön – magáért beszél:

Bécsben születték a világra,
Párizsban növelkedett;
Londonban nőtt, a guta
Nápolyban ütötte meg.

S hazájának semmi sem jut?
Ah, dehogyan! majd hazá-
Hozzák méltóságos bélit,
Melyet e föld hizlala.

Ha most képzeletben ugrunk egy bő évszázadot, s beleolvasunk Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban* című kötetébe, legföljebb a megfogalmazás cizelláltságában találunk némi különbséget, a lényegben és az indulatban alig.

„– A magunk szerezte hatalom veszélytünetei a pszichopátia körébe tartoznak, az érdem s küzdelem nélkül kapott – az örökölt – hatalom veszélyei már a pszichóziséba. Váratlanul érte ezúttal is a fordulat, tekintete nagyon tájékozatlanul járta az arcom, hozzáfűztem hát, akaratlanul: – Az egyik a lélek, a másik az elme zavarának a szakterülete. [...]”

Ezt akartam elmondani a grófnak, kettős célzattal. Ráeszméltetni, hogy a tudat mélyén a megmagyarosítás itt megnépiesítést jelent: visszatérést egy elkülönültségből. S benevezni egy elmélkedésre méltó fölfogásba. Abba nevezetesen, mily nagy művészi feladat úgy gyűlöletessé tenni egy társadalmi osztályt – vagy jelenséget –, hogy ne személyeiben érezzük gyűlöletesnek, mert a bizonyítás így esetleges, hanem szerkezetében!

De a gróf csak az imént hallottakat forgatta a fejében.

– Az egész magyar mágnásosztály történetét ön az elmekórtan egy fejezetébe utalja?

– Engedelmével, először is kettőbe. És csak az újabb történetét. S az is csak föltevés. Nem bizonyos, hogy odakerül.”

Akivel Illyés beszélget, gróf Apponyi Károly, Rácegrespuszta egykori ura. Az író azonban nem tudja, hogy ezt a birtokot a beszélgetőtárs apja vette meg gróf Apponyi Sándortól.

Neki a pusztá több mindent köszönhetett. Alighogy atyja halála után 1876-ban végleg hazaköltözött, 1878-ban megnősült, s ifjú nejével, Esterházy Alexandrával hozzáfogtak környezetük gyökeres átalakításához. Rácegrespuszta a több ezer katasztrális holdas birtoknak eldugott, jelentéktelen szeglete volt. A megye egyetlen hetilapja, a Tolnamegyei Közlöny 1877. február 4-én hírül adta: „Gróf Apponyi Sándor a rácegresi pusztán tanítói állomást alapított, még pedig olyan fizetéssel, melyből a tanító nem csak hogy nem teng, hanem tisztességesen meg is élhet. [...] Kívánatos volna, ha földesuraink utánoznák e szép példát, mert az csakugyan elszomorító dolog, hogy a pusztai cselédek gyermekei a legnagyobb részben minden iskoláztatás nélkül nőnek fel.”

Áprilisban a megyei szántásversenyre annyi díjat ajánlott fel, amennyit hat nagybirtokos együttvéve. „Május közepén nyitattott meg a vidék szegényebb sorsú lakosai részére az újonnan kitatarozott lengyeli gőzfürdő, mely Lengyel községtől kelet-északi irányban egy negyedórai gyalogjárásra az erdőség egy kies völgyében fekszik. [...] Gróf Apponyi Sándor úr nagybátyja iránti kegyelet és hála érzetből tartja fenn e gőzfürdőt, változatlanul fenn hagyva az 50 év óta fennlevő használati árakat, mi által a vidék betegek igen jó sikerrel használják tán az egész országban legolcsóbb gőzfürdőt.” (Még állandó fürdőorvost is alkalmaz majd 1898-tól.) Nem csoda, ha ezután némi szimpátiával követték az új földbirtokos életét. Így esett, hogy megírták 1878. szeptember 15-én: „Gróf Apponyi Sándor az általánosan szeretett és becsült fiatal főúr igen nagy veszélyben forgott. Ugyanis múlt hó 17-én lovagolni indulván, paripája megbokrosodott s a megvadult állatot – a kantárszj is elszakadván – lovagja nem volt képes megzabolázni. A ló lovag nélkül száguldott vissza a lengyeli kastélyba s a gróft, a keresésére indult családtagok a szántóföldek között találták meg – eszmélet nélküli állapotban. Karján, vállán és fején erős sérüléseket szenvedett s csak az isteni gondviselés különös kegyének köszönhető, hogy a neki vadult paripával való borzasztó küzdelemben életét nem veszté. Most már – mint halljuk s hinni is szeretjük – veszélyen kívüli állapotban van.”

Karácsonykor már jobb hírről szólt a fáma *Egy főúr* címmel – igaz, 1879. január 19-én (ezzel is jelezve, mennyire az isten háta mögött fekszik az a pusztá): „A pálfai plébániához tartozó gróf Apponyi Sándor nagy terjedelmű rácz-egresi szép birtokán ma ritka fényű egyházi ünnepély ment végbe. Ma avattatott fel egyházi szertartással azon díszes új iskolaépület, melyet a néhai párisi nagykövetnek, gróf Apponyi Rudolfnak ritka nemes szívű és vallásos buzgalmű özvegye és ennek magas műveltségű fia, gróf Apponyi Sándor az ifjúság vallásérkölcös neveltetése céljából 4000 forintot meghaladó honfíui áldozatkészséggel létrehozott. [...] A magas, tágos világos tanterem – a grófi család nagylelkűségéből – dúsan van felszerelve a törvény követelte minden taneszközökkel; a ká-

polnaszerű iskolaépületet szép magas torony és díszes kereszt ékesíti; a simontornyai születésű derék új tanító: Mihálovics Dénes úr számára pedig van két kényelmes, padlózott szoba, 500 forint évi díj és minden kellő gazdasági melléképület.” (A kiváló tervezés – amely vasárnapra mozgatható berendezéssel lehetővé tette, hogy kápolnává alakítsák, ott misét

tartsanak – Geiger Flóriánt, az első magyar professzornő, Dienes Valéria és a becsületrenddel kitüntetett Dicenty Dezső nagyatyját dicséri, s ma is múzeumként látogatható.)

Nem akármilyen érdekesség, hogy ebbe az iskolába járt Lázár Ervin, de negyedfél évtizeddel előbb Illyés Gyula is, aki az első Tolna megyei sajtóba írt cikkében emlékezett is erre... Meg arra is, hogy „Városban tízéves koromig egyetlen-egyszer fordultam meg, Szekszárdon, a kórházban, szememben valami vasszikkát víve, amelyet horgolótűjével, lapulevelével és különféle kenőcseivel hasztalan próbált kikúrálni Varga néni, a kultúra letéteményese otthon, a pusztán.” (Illyés Gyula: *Puszták népe*). Hogyan lehetséges az, hogy egy cseléd gyermekét Tolna vármegye közkórházába viszik, hát nem a sötétség birodalma ez? Nem bizony, s éppen Illyés születése évétől nem az. „Nagy fontosságú értekezletet tartottak Tolnavármegye minden részéből összesereglett földbirtokosok, bérlők, lelkészek, községi jegyzők és tanítók folyó hó 7-én Szegszárdon, a vármegyeház nagy tanácstermében, hogy megbeszéljék azon módokat: miképpen lehetne az »Országos Gazdasági Munkás- és Cseléd-Segélypénztár« intézményét terjesztetni és megkedveltetni a néppel. Az értekezleten gróf Széchenyi Sándor főispán elnökölt, aki az értekezletet összehívta. [...] Viharos éljenzést szült a főispán abbéli kijelentése, hogy gróf Apponyi Sándor már minden munkását és cselédjét biztosította.” Erre már aligha gondolt az író, aki gyermekként a keserves utat megélte...

A gróf felesége a nőkhöz közelebb álló területen alkotott maradandót. Dézsi Lajos 1924-ben azt írta róla: „Esterházy Alexandra grófnő a proletárdiktatúra idején energiájával megmentette a kastélyt a kifosztástól. Gyermekszanatóriumot rendezett ott be s odaadással ápolta a kisdedeket.” Ebből akár azt is hihetnénk, csupán érdekből tette, pedig a cselekedet logikus eseménysorból következett. Már 1909-ben ő kezdeményezte a Tolna megyei gyermekmenhely-osztály megalakítását, Ruffy Pál miniszteri tanácsos, aki „első hálás, köszönő szavát Apponyi Sándorné grófnőhöz intézte, aki alkalmat és módot nyújtott arra, hogy az országos állami gyermekmenhely Szekszárdon zászlót bonthatott a legnemesebb cél érdekében”, azt is megjegyezte: „Ez az első eset, hogy vármegyeileg kísérelik meg a szervezkedést.” A grófnő szellemesen rövid megnyitójában április 14-én kifejtette: „iparkodni akarunk, hogy a társadalom a maga részéről is lelkesen támogassa azt a nagy, országszerte megindult mozgalmat, melyet az állam az állami gyermekvédelem érdekében megindított. Ami pedig

a módot illeti, arra nézve nem kaptunk utasítást. Jól van ez így. *Mert a könyörületesség nem szorul utasításokra. A könyörületesség mindig leleményes ahol kell, gyöngéd eszközökhöz nyúl; ahol szükséges, erélyt is tud kifejteni.* Munkája lelkes és példamutató lehetett, mert 1910 júniusában az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület Apponyi Sándorné grófnét elnökévé választotta. A világháborúban – melynek első hetében férje autóját a Vöröskeresztnek adta – a Hadi Árvák Otthona Dunaföldvárott az ő kezdeményező felhívására létesül 1916-ban, amikor a Vörös Kereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényével is elismerték. Két év múlva, 1918 májusában „50 ezer koronát áldozott névtelenül a vármegye gyermekvédelmi céljaira”. „Hát hiszen kitől tanuljuk meg, ha nem az ilyen nemes lelkektől a zajtalan munka, cselekvés puritán szerénységét, a hazafias áldozatkészség nemes erényét s azt a szelíd, csendes örömet, amellyel a hiúság nélkül való jó cselekedet sugározza be a lelket és szívet?!” – írta a névtelenség fátylát fellebbentő Bodnár István főszerkesztő a Tolnavármegye és a Közérdekben.

Amikor 1917-ben megjelent a belügyminiszter „országos anya- és csecsemővédelemre vonatkozó tervezete”, az imént idézett lap megírta augusztus 2-án: „Bizonyára csak kevesen tudják, hogy még mielőtt e tervezete napvilágot látott, vármegyénkben Gróf Apponyi Sándor v. b. t. t. az ő közismert nemes ügybuzgóságával és áldozatkészségével szervezett egy köznévelői állást Lengyel székhellyel, melyre dr. Szana Sándor budapesti gyermekmenhelyi igazgató ajánlatára Sebestyén Mária védőnőt hívta meg. A védőnő működése a székhelyen kívül Závod, Kisvejke, Mucsi, Apar, Hant, Szárazd községekre terjed ki. A védőnő a szükséghez képest hetenként többször is meglátogatja a gyermekágyas anyákat, kitanítva őket a helyes csecsemőápolásra és táplálkozásra. Figyelemmel kíséri a csecsemők további ápolását, megbetegedés esetén orvoshoz utasítja, a segélyre szorulókat anyagi támogatásra ajánlja. Ezen működése természetesen teljesen díjtalan.” A rivális laptárs 1918. május 12-én már másképp írja: „Sebestyén Mária lengyeli védőnő, akit gróf Apponyi Sándorné hívott meg, őszinte közvetlenséggel számol be az anya- és csecsemővédelemben elért sikereiről. 1917. évi július havában foglalta el állását. A körorvos, a plébános és a tanítók nagyban elősegítették áldásos működését.” De ugyanitt megtudjuk azt is: „Dr. Gobbi Gyula pécsi gyermektelepi igazgató főorvos szabad előadásban [...] kiemelte különösen gróf Apponyi Sándorné minta bölcsődéjét.” Erre viszont már 1930-ban a Tolnamegyei Ujság – aligha véletlenül – úgy emlékezett a grófnő nekrológiájában: „Ismeretes, hogy lengyeli kastélyában a háború alatt nagyobb csecsemőotthont létesített.” Aligha kell mondanunk, hogy a kicsinyek ingyen élvezhették a birtokos országosan többször kitüntetett tehenészetének kiváló tejét...

Egy nagybirtokos hétköznapijai. Természetesen fölmerül a kérdés: mi állt emögött, honnét, miből származott a grófi pár anyagi ereje? (Sokat sejtető adat 1893 szeptemberéből: „gróf Apponyi Sándor úr Lengyelen állíttatott fel olyan szereletet [!], melynek segélyével az időjóslatok az illető környékekkel naponként közölhetők”, novembertől „lengyel-majori birtokán telefon összeköttetést állítanak fel”.) Amikor ugyanebben az évben összeírják az ország 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokosait, Apponyi Sándor tulajdonában a Völgységi járás-

ban 3415 kh-t találunk. (Ez közel 2000 hektár mai mértékegységben.) Ennek fele (1717 kh) erdő, közel harmada (1073 kh) szántó, a többi rét, legelő, kert, s mindössze 10 katasztrális hold szőlő. A Közérdek 1909. szeptember 25-i híre azonban már más képet mutat: „Apponyi Sándor gróf, aranygyapjas főkamara mester lengyeli birtokán egy 80 holdas szőlővel kapcsolatban, mintaszerű a pincekezelés is. Maga a pince villannyal világított, felszerelve a motor erővel hajtott legmodernebb gépekkel. E pompás felszerelés s általában a szüretelő gépek megtekintésére Nits István, borászati és szőlészeti központi felügyelő vezetésével hétfőn nagyobb társaság rándul ki Szekszárdról Lengyelbe, hol az uradalmi tisztikar be fogja mutatni a különféle gépek miként való működését.”

Ez természetesen csak a lengyeli és kisvejkői szőlőterület, másutt még jócskán lehetett új telepítés – és azt kísérő, másokat évtizedekkel megelőző gépészeti fejlesztés. De vajon milyen minőséget állíthattak itt elő? Hét évvel az iménti hír előtt a Tolnavármegye a torinói mezőgazdasági kiállítás kapcsán nemcsak azt írta meg 1902 novemberében, hogy „gróf Apponyi Sándor a finomabb peccsenye- és desszert-borok kategóriájában a »Szegzárd vidéki« címmel kiállított boraiért a nagy díszoklevelet nyerte el. Ilyen kitüntetés csak négy olasz, egy francia és egy német kiállítónak adtak, s Apponyi borai ezek között is a francia és egy olasz kiállítót megelőzték”, hanem a cikk végén felsorolta a dicsőség állomásait is: „borai már eddig a következő kitüntetésben részesültek: Budapest 1885. nagy bronzérem, Pécs 1888. díszoklevél, Brüsszel 1888. nagy aranyérem, Bécs 1890. ezüstérem, Budapest 1896. díszoklevél, Brüsszel 1897. nagy aranyérem, Szeged 1900. aranyérem, Páris világkiállítás ezüstérem, Pótzsony 1902. aranyérem, Turin 1902. díszoklevél.” Azt sem feledték el, hogy „A turini kiállítás óta Apponyi pincekezelőségéhez már több olasz megrendelés érkezett, ami a borok kiváló és föltűnést keltett minőségének fényes bizonyítéka.” Mondanunk sem kell, hogy hasonló sikerekért sokan imádkoztak akkoriban, de a gróf gazdasága nem bízta jövedelmét a szerencséjére.

Ez is az oka annak, hogy a megye legtöbb adót fizetőinek sorában – gróf Apponyi Géza (akinek majd Rácegrespusztát eladja) három-négyszer akkora jövedelme mögött – leggyakrabban a második, néhány rossz évben a harmadik helyet foglalja el. Nem minden birtokát kezelte saját maga, hanem jobbnak látta bérbe adni. „Rácegresi uradalmát e napokban bérbe vette dr. Strasser Imre budapesti ügyvéd” – adja hírül a Tolnavármegye mutatványszáma 1890 decemberében. Schweitzer József – Szilágyi Mihály *A Tolna megyei zsidók története 1868–1944-ig* című művében ezzel kapcsolatos adat is fennmaradt: „Rácegrespusztán dr. Strasser Imre bérel földet. Régi hűségesei között tízezer korona jutalmat osztott ki profitjából bérlete lejártával.” „Gróf Apponyi Sándor 15 évre bérbe adta 938 kat. hold kiterjedésű József pusztáját évi 7800 forint bérösszegért Honig Albert baranya-mágocsi lakosnak” – értesülünk a fenti lap 1891-es első számából.

Ha azt hisszük, hogy a sajtó egyformán ítélte meg a gróft és bérelőjét, tévedünk, s mulatságos esetet hozhatunk fel példának. A Közérdek 1905. szeptember 23-án a következő kis színessé tette olvasói elé. „Humánus gróf. Apponyi Sándor gróf v. b. titkos tanácsos megengedte, hogy tolnamegyei birtokán Rudolf-majorjában levő tanköteleseket a téli rossz időben a varsádi iskolába az ő fogatain szállítsák be és azon hozzák is vissza mindennap. E major

5,35 km távolságra fekszik Varsádtól, de így kocsin a 19 mindennapi tanköteles mégis könnyen juthat el az iskolába." Egy hét múlva ez némiképp módosult. „Humánus gróf című múlt heti tanügyi hírünkre vonatkozólag illetékes helyről helyreigazítást vettünk. Azt írtuk ugyanis, hogy a gróf saját fogatjain viteti az iskolás gyerekeket a téli időszakban a varsádi iskolába. Mivel a Rudolf major bérbe van adva, hírünk oda módosul, hogy az ottani bérlő Hónig Dávid szállítja a tanköteles gyermekeket Varsádra – így ez tisztán az ő érdeme. *Így is szép emberbaráti cselekedet!*”

Jóval később arról is képet kapunk, hogyan fizette alkalmazottait; 1921-ben, amikor „egy előkelő, VII. rangosztálybeli köztisztviselő összes pénz és természetbeli illetménye kereken évi 40.000 koronára értékelhető”, „Gróf Apponyi Sándor lengyeli birtokán: 400 korona készpénz, 6 hektoliter búza, 14 hl. rozs, 2 hl. árpa, egy nyolcad hold kert, 1 hold tavaszi vetés, 12 kg kőszó, 3 öl gömbfa, 4 db sertéstartás és villanyvilágítás a konvenció, körülbelül 53.000 korona értékben.” (Ennél a megyében csak Apponyi Géza juttatásai értek többet 2000 koronával.) Emellett saját doktorral ingyenes orvosi ellátást biztosított alkalmazottainak az uradalom, s 1899-től házi gyógyszertár is volt Lengyelen.

A birtok gazdasági erejét nem rendítette meg az sem, hogy a grófi pár legkevesebb egymillió koronát jegyzett a nyolc hadikölcsön során, s emellett természetesen bőkezűen osztotta hírlapilag nyugtázott adományait. Mondhatni, rendkívül szerényen éltek, ezért nem rázta meg őket a Tanácsköztársaság idején még a szocializálás sem, csupán annak egy később említendő részlete.

Mindez 1919 őszén változott meg. Ki ne fogadna be egy árva, elüldözött felvidéki rokont? A gróf unokaöccse, Apponyi Antal Jabláncból (ma: Jablonica, Szlovákia) menekült ide, s a Tolna megyei gyermektelen, 76 éves nagybácsi nemcsak keblére ölelte, hanem fiává is fogadta. Őt bízta meg a birtok vezetésével és vagyonának kezelésével. „Az örökbefogadott fiatal gróf be is költözött a lengyeli kastélyba és a gazdálkodásban megnyilvánult legelső ténykedése az volt, hogy negyven új szolgát fogadott fel és azoknak piros libériát csináltatott. Hasonló külsőségekben merült ki egész működése, úgy hogy az 1924. év végén el kellett őt távolítani a birtokról, mert célnélküli, szükségtelen költségeivel vagyoni válságot idézett elő.” Ez már a vele zajlott perből való idézet, akárcsak az ott feltárt tény: „működésével félmillió aranykorona kárt okozott a lengyeli uradalomnak”. Klein Antal 1932. június 1-jei országgyűlési beszédében pontosan felsorolja azokat a bankházakat, melyeknek – a telekkönyv C-lapja szerint – hétmillió cseh korona, 35.000 dollár és 34.000 angol font kölcsöneivel és azok kamataival terhelte meg a birtokot.

Az ifjú gróf országgyűlési képviselőséggel is próbálkozott, de az első – hét szavazattöbbséggel elnyert – mandátum után másodszor már az indulást sem kockáztatta meg, mert szavazói utoljára a választáskor látták. Amikor azután a megözvegyült grófné a Gyűjteményegyetemre (a Nemzeti Múzeum-, az MTA-, de szándéka szerint főleg az OSZK-ra) hagyta birtokát, a kitagadott gróf évtizedes pereskedésbe kezdett. Több millió aranykoronát követelt részben a birtok köteles része, részben nagybátyja a magyar államnak tett adománya után.

Van úgy, hogy az ember fontosabbnak érzi magát az egész nemzetnél... De lehet, hogy ebben is az irodalom a hibás, elvégre Kárpáthy Abellino is lehet példaképe valakinek, nemcsak a rokonsága.

Út a nevezetes adományig. Gróf Apponyi Sándor eddig bemutatott tevékenységével önmagában tisztos megbecsülést vívhatott ki – későn meglelt szűkebb hazájában, Tolna megyében. Munkássága, mecénási jövőteremtése ott is jóval többet eredményezett. Egyik ifjú papját, aki a závodi plébánián szolgált, rávette arra, hogy kezdjen ásatásokat a lengyeli sáncban, amelyről kiderült: újkőkori földvár, s több tízezer feltárt tárgyával az ún. *lengyeli kultúra* bölcsője. Ez szerte Európában létezett, de még Trójával is mutat párhuzamokat, s mindenütt ennek nyomán neveztek el. Mindehhez nemcsak az kellett, hogy 25 katasztrális hold erdőt kivágasson, a törekvő, s az ő híres könyvtárát meg a gróf útján beszerzett modern szakirodalomban elmélyülő ifjú papját szállíttassa, munkásait fizesse, hanem az egésznek távlatba helyezése is. Wosinsky Mórt, mert hiszen róla van szó, szorgalma (annyi ásatást és leletmentést végzett, mint az utána következő száz évben az összes megyei régész), nyelv- és szakirodalom-ismerete elismertté tette a kontinensen. Egykori kegyura pedig közbenjárt, hogy Szekszárdra kerülhessen.

Így esett, hogy mikor Apponyi Sándor 1894 decemberében a főispáni jubileumon „a könnyű díszmagyar ruhában meghült”, hetekig kedves papjánál őrizte a betegágyat. Könnyen lehet, hogy ennek sokat köszönhetünk, mert három hónap múlva Wosinsky a saját és mecénása nevében bejelenti: felajánlják gyűjteményüket, s ezzel kívánják a leendő Tolna vármegyei múzeum alapjait megvetni. Felajánlásuk óriási lelkesedést szül, s előbb a gimnáziumban, majd 1902-től a Schickedanz és Herzog tervezte épületbe kerül a páratlan értékű gyűjtemény, melyet – akárcsak egykor Lengyelen – messze földről keresnek fel a szakemberek. De azért ez mégiscsak helyi dicsőség...

Ami jóval több ennél, az jóval régebben is kezdődött. Erről Pogány György emlékezett meg: „1864. november 23-án Rónay Jácint – akkor menekült újságíró, Darwin lelkes híve, korábban a magyar szabadságharc tábori papja, pár évvel később Erzsébet királyné és Rudolf trónörökös tanára és címzetes püspök – a londoni Piccadillyn Quarits antikváriusnál régi könyvekre alkudozott. Naplójába beírta a 16 magyar vonatkozású mű címét és megjegyezte: »szép könyvtárt lehetne összeállítani azon munkákból, melyek idegen nyelven hazánkra vonatkozólag íratlak.« Majd resignáltan hozzátette: »Óhajtottam volna e műveket megszerezni, de az osztrák nagykövet fia, gr. Apponyi alkuszik azokra; véle nem versenyezhetek.«”

Valóban nem versenyezhetett. Nem tudhatta, hogy ez lehetett ugyan véletlen találkozás, de ahogy Sándor gróf megírja híres kétkötetes katalógusának latin előszavában: szinte még gyermekként bújta már az antikváriumokat magyar vonatkozású műveikért. (Nyelvi akadályai nem voltak: a görög, latin, francia, német, angol, olasz mellett boldogult a spanyollal, édesanyjától – az egykori cári belügyminiszter lányától – kizárt, hogy ne tanult volna meg oroszul, s természetesen magyarul.) A későbbi időkre így emlékezett: „A hatvanas esztendőben Londonban, Párisban, Rómában szedtem össze első könyveimet. Szerencsém volt, hogy ellentálltam sok mindenféle csábításnak, hogy magyar dolgokra vettem magamat. És minthogy külföldön magyarországi, vagy magyar nyelvű nyomtatványokra vajmi ritkán akadtam, gyűjteményem köre eleve meg volt szabva. Gyűjtöttem tehát: magyar szerzőknek nem magyar nyelven írt, a haza határain kívül megjelent munkáit és idegen íróknak

Magyarországra vonatkozó, vagy magyarokhoz ajánlott, külföldön nyomtatott műveit.”

Hogy milyen eredménnyel, vagyis az 1868-ban az Akadémián történetek Dézsi Lajos elevenítette föl Apponyi Sándor 80. születésnapjára a Magyarság hasábjain. Toldy Ferenc felolvasásában nemcsak bemutatta az addig „létezni sem sejtett” legelső drámai emlékeink egyikét, mondván: „a mai napot méltán lehet a magyar irodalomtörténet ünnepnapjául üdvözelnünk”, hanem a felfedezőt is méltatta: „Emlékeznek tisztelt társaim, hogy a harmincas években Pozsonyban közhasználatra szolgálva, virágzott gróf Apponyi Antal, a francia udvarnál akkori nagykövet, jeles könyvtára. A tudományszerető és hazafiúi lelkű főúr fiának, a mostani londoni austro-magyar nagykövetnek, gróf Apponyi Rudolf úrnak huszonnégy éves fia, Apponyi Sándor, az, kiben nemcsak különösen nemzeti irodalmunk és könyvészetünknek művelt, rokonszenves, és amit örömmel emelek ki, egyszersmind nagykészültségű, sőt szellemes barátját, hanem buzgó és szerencsés gyűjtőt is van szerencsém bemutatni, ő e lelet horderejét felismerve, megszerezte azt...”

Az 1844. január 19-én Párizsban született, külföldön iskolázott ifjú gróf, aki tehát a könyveket közkinccsé tevő családba született, hamarosan nemcsak beteljesítette a hozzá fűzött várankozást, hanem messze túl is szárnyalta azt. Pedig először 1868-ban hazatérve lelkesen próbálkozik a politikával: a főrendiház legifjabb jegyzőjeként azonban balul üt ki futárszolgálat a bátaszék-zákányi vasút ügyében, majd 1869. március 18-án a kölesdi választókerületben győzi le őt, a kormánypárti jelöltet Perczel István balközéppárti, aki viszont hamarosan Tisza Kálmán jó embere s főispán lesz. A politikai karrier még egyszer megcsillan 1894 júniusában, amikor „a kormányválság alkalmából miniszteri és államtitkári állásokra komoly kombinációba jött”: „Apponyi Sándort a földmívelési miniszteri tárcával kínálták meg”, de szerencsénkre nem fogadta el.

Végleges hazatelepülése után hat évvel, 1882-ben már „az országos könyvkiállításon lengyeli könyvtárából 51 becses és szép régi könyvet, valamennyi ritkaság, pompás kötésekben állított ki”. Hihetőleg ekkor örököltette meg őt feleségével a jeles Borsos József mester. Mindent elmond a kép e harmonikus házaspárról. A férjét szerető, munkáját végtelesen tisztelő s még a korrektúrázásban is segítő asszony, aki maga kiváló festő: 1906-ban a párizsi nemzetközi iparművészeti kiállításon tüntetik ki, a Szépművészeti Múzeum megveszi az *Aratás után* című képét 1916-ban, férje olajfestésű portréja pedig az OSZK féltett kincse. S a férj, aki szelíd örömeiben szívesen osztozik feleségével, akit gyengéd mozdulattal érint.

A nőket, köztük Isotta Nogarola (1418–1466) tudós olasz humanista írónőt, Verona

szülöttét, aki még a pápa előtt is szónokolt, egyik-másik egyházfőt meg a török kiűzésére buzdított, s egyébként az Apponyi család rokona is, külön tiszteli: műveit két kötetben összegyűjtve jeleníti meg – a róla készült metszettel együtt.

De vajon hogy látják őt a kortársak? „Maradandó nevet állított könyvtárának s magának a bibliográfusi irodalomban is Apponyi Sándor gróf abban a nagy művében, mely eddig két kötetben jelent meg és részletes leírását tartalmazza páratlan hungari-

ka gyűjteményének. A két kötetben, mely ötvenkét nyomtatott ívre terjed, 1538 művet sorolt elő és ismertet. Valamennyit (egy-kettő kivételével, mely még dédőse gyűjteményéből való) maga gyűjtötte s valamennyi a lengyeli könyvtár gazdag kincseinek csak egy részét teszi: a tizenötödik századtól 1730-ig terjedő időben megjelent műveket. A harmadik kötet, mely azóta talán nyomtatás alatt is áll, mert anyaga teljesen készen volt, a nemes grófnak 1720-on innen datált könyveit és újabb szerzeményét tartalmazza” – írja a Budapesti Hírlap 1905. január 25-i számában Gyalui Farkas. (Később még egy újabb kötettel bővült az 1927-ben kiegészült munka: Apponyi, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, I–IV., München, 1903–1927.)

A dicsérő megemlékezés alkalma azonban szomorú volt: az ország művelt közönsége rettent meg, amikor egy héttel előbb kigyulladt a páratlan múkinckeket s a pótolhatatlan könyvgyűjteményt őrző kastély tetőzete és padlása, a lángokat az összesereglett környékbeli tűzoltók és a helybeliek igyekezete fékezte meg; de a kárt százezer forintba becsülték. A születésnapját Pozsonyban ünneplő gróf táviratból értesülve előbb a tűzről, majd könyvgyűjteménye megmeneküléséről, nejevel azonnal hazaindult. „Pénteken délután két óraker Lengyelre érkeztek, könnyezve szemlélték a nagy pusztulást. A tűz keletkezésének oka ismeretlen. A nemes szívű gróf nem is engedti kutatni. Nem akar bűnbakot, ami úgy sem használna.” Ehelyett sebtében cselekedett, és Fellner Sándor budapesti műépítész tervei szerint már júliusra elkészült a szinte minden veszedelmet kibíró kastély.

De nemcsak természeti veszedelmek adódtak az idők során, hanem társadalmiak is. A Tanácsköztársaság idején az nem rendítette meg, hogy birtoka mellett könyvgyűjteményét is állami tulajdonba vették, hiszen ezt már ő is elhatározta, de mikor be sem akarták engedni, az már igen elkésérintette... Végül igazi hivatali ízű megoldást találtak: kinevezték könyvtárórré (ma úgy mondanánk: könyvtárossá) – a saját könyvtárába.

Amikor öt év múlva unokaöccse méltatlanná vált az örökségre, leghőbb vágya volt, hogy a két emberöltő alatt gyűjtött ritkaságai – a legrégibb rólunk

szóló, 1474-es külföldi hírlapközleménytől számos metszeten át a magyar ősnymtatványokig – méltó helyükre kerüljenek. Ezért gyűjteményét „1924. szeptember hó 15-én kelt rendelkezésével halála esetére a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának adományozta és ezzel lehetővé tette, hogy ez a nagyértékű gyűjtemény, amely óriási értékű forrásmunkákat tartalmaz, egységesen álljon a kutatók és könyvkultúra művelőinek rendelkezésére” – írja a korabeli sajtó. Mennyivel veretesebbek az adományozó eredeti szavai: „Áthatva attól a kívánságtól, hogy magyar vonatkozású történeti könyvtáram a hozzáértőknek tudományos kutatásra és gyönyörködtetésre szolgálhasson, a könyvtár fennmaradását biztosítandó, érett megfontolás után határoztam...”

„A könyvtárt haláláig saját őrzetében tartja lengyeli kastélyában. Szakértők szerint a könyvtár mai értéke 30 milliárd papírkorona.” Ez átszámítva 510.030.060 aranykorona, nem túlzás tehát Hóman Bálint állítása, aki megjegyzi: egyrészt ma már nem lehetne összegyűjteni ezt az anyagot, másrészt az értéke kétévi nemzeti jövedelemmel ér föl. E gondolatot a gyorsan megalkotott törvényjavaslat betérjesztőjeként gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter mondta el, mire a nemzetgyűlési napló szerint 1924. november 26-án valóságos üdvrivalgás fogadta: „Élénk éljenzés és taps, a képviselők felállva éljeneznek.”

A rövid három paragrafusból álló 1925. évi I. törvénycikk így kezdődik: „1. §. E szakasz ünnepélyesen deklarálja a nemzet háláját gróf Apponyi Sándor nagyértékű adományáért.”

„A gróf nagyapponyi Apponyi-család az Árpáddal bejött 108 magyar nemzetség egyikének a Pécz nemzetségnek sarjadéka” – ahogy Nagy Iván írja, (s persze, a nemzetség okleveleit szintén a Bibliotéka Apponyiana áldozatos főura adta ki) a keresztes hadjáratban, Buda 1686-os visszavívásánál s még sok egyébütt tettekkel tündöklő nemesek és grófok sorába lépett Apponyi Sándor. Az 1925. április 18-án elhunyt főúr ravatalánál szépen és fennköltén sorjázta a beszédek, de a Tolnamegyei Ujságban Bodnár István – rímekbe szedve – mást is látott:

Hol volt a Ház? Kormány? Zászlósarak?
 Pár rokon mágnás lépdelt ott busan,
 A tisztelt Ház szabadságon mulat?!
 S zászlós nagy úr, temettünk – koldusan...
 Szerény tűzoltók álltak sorfalat –
 Minisztereknek sok dolguk lehet?
 Nincs most király... Az – *udvar* elmaradt...
 – Mi voltunk ott csak – apró „skriblerek!”

Debreczeni-Droppán Béla

Ismeretlen Humboldt-emlékmű a pesti Múzeumkertben

A Washington–Humboldt-emlékkő a megújult Múzeumkertben (Rosta József felvétele)

Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeum parkjának északkeleti szegletében áll egy egyszerű, szinte teljesen ismeretlen kőemlék, már jórészt olvashatatlan latin felirattal, melyen Washington elnök neve alatt még kivehető a világ valaha volt egyik legnagyobb természettudósának, Alexander von Humboldtnek a neve is. A sokak számára talapzatnak tűnő kővön az első véset az első amerikai elnöké, ezért róla kapta a nevét: *Washington-kő*. Noha legalább annyira kaphatta volna a nevét Humboltról is, akit az emlékállító tisztelete mellett személyesen is ismert.

Az emlékállító. Az emlékkövet pedig felsőkubini és nagyolaszi Kubinyi Ferenc (1796–1874) jeles reformkori politikusunknak köszönhetjük, akinek gazdag életútját, ha röviden is, de érdemes összefoglalnunk.

Kubinyi már az első reformországygyűlésen jelen lehetett mint a távollévők egyik követe, majd 1835-től immár Nógrád vármegye választott követeként vett részt a diéta munkájában. A következő egy évben sok jelentős felszólalás köthető a nevéhez: többek között ő tett javaslatot az országgyűlésnek a Nemzeti Múzeum új (ma is álló) hajléka számára szükséges hatalmas összeg megajánlására. Miután ezt az indítványt a követek 1836-ban elfogadták, a következő évben el is kezdődhetett a nagy építkezés, és mire az befejeződött, Kubinyi Ferenc öccse, Ágoston vezette az intézményt. Az 1840-es évek elejétől halálukig szinte semmi olyan nem történt a magyar tudományos közéletben, amelyben e testvérpár ne vett volna részt. A két Kubinyi például fontos szerepet vállalt a Magyar Természettudományi Társulat megalapításában csakúgy, mint a Magyarhoni Földtani Társulat és az Országos Régészeti és Embertani Társulat létrehozásában. Előbbinek az alakuló ülését a vidéfalvi Kubinyi-kastélyban tartották, és a geológusok e szervezetének Ferenc egy ideig elnöke is volt. Emellett még paleontológusként, azaz az őslénytan kiváló szakértőjeként, valamint régészként is számontartja őt a tudománytörténet, hiszen példának okáért a

Kubinyi Ferenc, Franz Eybl litográfiája,
1843 (Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

magyar ősrégészeti kutatás az ő kistere-
nyei ásatásával kezdődött. Munkásságá-
nak elismeréséül az Akadémia 1841-ben
levelező, 1858-ban tiszteleti tagjává vá-
lasztotta.

Kubinyi Ferenc a reformellenzék je-
les alakja volt, akit Vahot Imre a követ-
kezőképpen jellemzett: „Előadása igen
valós, alapos, ő az ellenzék egyik leg-
szilárdabb jellemű tagja.” Az 1847. évi
országgyűlés idején már a közvélemény
szemében is elismert, kedvelt politikus,
aki a titkosrendőrség figyelmét is fel-
keltette. Született például olyan besúgói
jelentés, amelyben egyenesen az ország-
gyűlés egyik vezéralakjaként szerepelt.
1848-ban a népképviselői országgyűlé-
sen Losonc város követeként vett részt,
és a szabadságharc alatt mindvégig a te-
vékeny képviselők közé tartozott. Világos
után őt is perbe fogták, majd kilenc évi
váfogságra ítélték. Nem kellett azonban
letöltenie teljesen büntetését, mert József

nádor özvegyének és bécsi természettudós barátai, valamint öccse közben-
járásának köszönhetően 1852-ben kegyelmet kapott. Ezt követően – a rövid
1861. évi országgyűlés tartamát kivéve, amelyen a Határozati Párt képviselő-
jeként tért vissza a politikába – élete végéig történelmi és természettudományi
kutatásaival foglalkozott. E tevékenységének említésre méltó eredményeként
tartjuk számon az 1862. évi isztambuli kutatóútját, melynek során Henszl-
mann Imrével és Ipolyi Arnoldddal számos Corvinát fedezett fel és hozott ha-
za. Publikációinak felsorolásától e cikk keretei között el kell tekintenünk, de
mindenképpen fontosnak tartjuk 1853–54-ben megjelent, *Magyarország és
Erdély képekben* című négykötetes, Vahot Imrével együtt szerkesztett soro-
zatának megemlítését, melynek kötetei máig a magyar honismereti irodalom
legfontosabb és legigényesebb darabjai közé számítanak. Kubinyi Ferenc
78. születésnapja után egy héttel hunyt el Budapesten. Emlékét és nevét több
fosszilis állatfaj mellett közterületek és a szécsényi múzeum őrzi.

Aki közel hozta hozzánk a Kosmoszt. Alexander von Humboldt báró
(1769–1859) korának legkiválóbb természettudósa volt, akinek munkássága
jóval a halála után is nagy befolyással volt a természettudományi és földrajzi
kutatásokra. Több tudományág megalapítása is az ő nevéhez fűződik, mint
például az összehasonlító klimatológia vagy a növényföldrajz. A modern föld-
rajztudomány egyik legnagyobb alakja több földrész addig ismeretlen vagy
alig ismert vidékét járta be és írta le először, ismertette meg a világgal. Vul-
kanológiai kutatásai is jelentősnek mondhatóak. Humboldt élete fő művében,
a négykötetes *Kosmosban* (Stuttgart, 1845–1858) összefoglalta mindazt, amit

a Földről a 19. század közepén tudni lehetett és egyúttal kialakította az egységes földtudomány szemléletét. Kora talán legmeghatározóbb természettudósát világszerte elismerték, így Magyarországon is jelentős tiszteletnek örvendett. A korabeli források és a nem sokkal későbbi, Humboldt születésének 100. évfordulóján (1869) született ünnepi megemlékezések is erről tanúskodnak.

De azt is elmondhatjuk a világhírű német természettudósról, hogy ő is rokonszenvezett a magyarokkal. François Sulpice Beudant (1787–1850) francia geológus például Humboldt ösztönzésére járta be 1818-ban a történeti Magyarország vidékeit és publikálta *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie* címmel 1822-ben három (plusz egy atlasz-) kötetben annak földtani leírását. A magyar földtan szempontjából korszakalkotó munkát aztán három év

Alexander von Humboldt a dolgozószobájában,
Eduard Hildebrand 1848-as
festménye után készült nyomat
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

múlva Humboldt anyanyelvére is lefordították. Beudant fő művében többek közt megalkotta a történeti Magyarország első földtani térképét. A magyar közvéleményben csak Humboldt Sándornak emlegetett tudós számos magyar utazóval, tudóssal, tudománypártoló főúrral ismeretségbe került. Köztük elsőként Podmaniczky József bárót (1756–1823), politikust, jeles művészet- és tudománypártoló mecénást kell megemlítenünk, aki maga is több tudománnyal foglalkozott behatóbban. A londoni Royal Society első magyar tagjával (1780) a neves földrajztudós a pozsonyi hegyről nézte az előtte elterülő vidéket, és azt a Mississippi tájékához hasonlította. Humboldt nagyra becsülte Rosty Pál (1830–1874) mexikói tájról készült fotóit is, amelyekből egy sorozatot kapott a készítőjétől ajándékba. Ezeket aztán egy szép nyílt levélben köszönte meg, melyben mindenki pártfogásába ajánlotta a magyar földrajztudóst és fotográfust. Hasonlóan elismerően viszonyult Prónay Gábor báró (1812–1875) akadémikushoz is, aki *Vázlatok magyarhon népéletéből* című munkáját küldte el neki tisztelete jeléül. Az említetteken kívül elmondható még, hogy az első külföldiek között volt, akik Petőfi költészetét méltatták, és azok egyike is, akik a 1849 utáni magyar emigrációval rendkívüli módon szimpatizáltak.

Titokban állított emlékmű. A pesti Múzeumkertben ma is látható, Alexander von Humboldtnak is emléket állító követ olyan ember készítette, aki személyesen ismerte ezt a kiváló tudóst. Almási Balogh Pál (1794–1867) orvos, nyelvész említette a német természettudósról szóló akadémiai emlékbeszék-

dében, 1859-ben – ugyanis Humboldt halála előtt fél évvel a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjának választotta –, hogy Kubinyi Ferenc 1833-ban többször is találkozott és beszélgetett a világhírű tudóssal, amikor mások mellett Zipser Keresztély Andrással (1783–1864) a német orvosok és természetvizsgálók boroszlói nagygyűlésén vett részt. Az egyik beszélgetésük alkalmával Humboldt Kőrösi Csoma Sándort a világ egyik legnagyobb tudósának nevezte. Kubinyi tiszteletét néhány évvel ezután úgy fejezte ki felé, hogy az Ipolytarnócon 1836-ban általa feltárt és meghatározott miocén kori ősfá kövületét *Petraefactum giganteum Humboldtianak*, azaz *Humboldt óriás kövületének* nevezte el. Több mint két évtizeddel később, 1858-ban pedig kőemléket állított tisztelete jeléül az akkor még élő nagynevű kollégájának.

A már említett akadémiai emlékbeszédből az is kiderül számunkra, hogy Kubinyi eredetileg váci villájának kertjében állította fel a mementót, mégpedig – ahogy ezzel kapcsolatosan Almási Balogh Pál akadémikus fogalmazott –: *„...a köz-szabadság két nagy hősének, Washingtonnak és Humboldtnak a nevét és emlékét egy négy lábnyi magasságú tatai szürke márvány koczkába vésett szép latin felirással kívánta örökíteni”*. Tehát Kubinyi nem a Múzeumkertben, a forradalom kertjében helyezte el a magyar „köz-szabadság” emlékművét, hanem váci villájának kertjében, tette ezt azért vidéken és magánterületen, hogy lehetőleg titokban maradhasson a dolog, és így ne legyen baja belőle neki, akire börtönbüntetést szabtak ki 1848–49-es szerepéért, és azoknak se, akik részt vettek a megemlékezésen, mert hogy nem egyedül helyezte el kertjében az emlékkövet, az több mint valószínű. Jelenleg erre vonatkozó források hiányában arra gondolhatunk csak, hogy Kubinyi Ferenc az emlékkövön szereplő (évfordulós) napon a közeli, március 21-i születésnapjának megünneplése ürügyén láthatta vendégül barátait.

A Washington–Humboldt-emlékkő közterületen való elhelyezését nyilvánvalóan nem engedélyezték volna a hatóságok, és nem feltétlenül azon két személy miatt, akiknek a kőemléket dedikálta. Az emlékállítás kőbe vésett dátuma miatt vált volna ez lehetetlenné, hiszen a Kubinyi Ferenc által készített emlékkő utolsó sorában a következő véset szerepel: A[NN]O 1858 D[IE] 15 MARTII. Ez pedig egyértelmű utalás az 1848-as pesti forradalom napjára, éppen annak 10. évfordulóján. (Egyér-

A Washington–Humboldt-emlékkő felirata
(Rosta József felvétele)

telmü azért is, mert ha szobrokra, emlékjelekre felkerül az avatás, felállítás dátuma, akkor szinte minden esetben csak az évszáma szerepel rajta, a hónapja és napja nem.)

A 48-as forradalom első emlékjele. E dátum azonban más megvilágításba állítja a Washington nevet. George Washington (1732–1799) a függetlenségi háború amerikai főparancsnoka, győztes hadvezére volt, aki a függetlenség kivívása után az Amerikai Egyesült Államok első elnöke lett (1789–1797). Halála után személyének jelentős kultusza alakult ki Amerikában, majd az 1830-as évektől Magyarországon is egyre erősebbé vált a tisztelete. Később, az 1848–49-es szabadságharc idején az angol uralommal szembeni, XVIII. század végi amerikai szabadságharc párhuzamba került a magyar függetlenség kivívásáért folytatott harccal. Ez az amerikai–magyar párhuzam nemcsak nálunk jelentkezett, hanem 1849 után az Egyesült Államokban is, elsősorban Kossuth Lajos híres 1851–52-es amerikai körútja alkalmából mutatkozott meg látványosan. Kossuthot mindenhol hatalmas tömeg várta, New Yorkba érkezésekor, 1851. december 6-án 100 ezer amerikai fogadta ovációval. A *The Sun* című lap az esemény kapcsán leírta, hogy ez alkalommal a Broadwayen az Amerika Múzeumot képekkel és zászlókkal borították be, az egyik Kossuth-portré alatt pedig a magyar és az amerikai zászló a következő felirattal volt látható: „*Kossuth, the Washington of Hungary*” (Kossuth, Magyarország Washingtonja). E megjelölés aztán számos, Kossuth tiszteletére 1852-ben és 1853-ban vert amerikai érmén is megjelent, melyből aztán több változatot is készítettek. A Washington–Kossuth, azaz az amerikai elnök és a magyar kormányzó-elnök (a két szabadsághős) közötti megfelelés Magyarországon is működhetett, még ha nem is széles körben. Az emlékkövet készíttető Kubinyiról, valamint politikus és tudós környezetéről mindenesetre feltételezhető, hogy ismerték az említett párhuzamot. Ennek alapján kijelenthetjük, hogy a Nemzeti Múzeum kertjében ma is álló, Washingtonról elnevezett emlékkő tulajdonképpen Kossuth titkos emlékműve.

A Kubinyi váci, pontosabban a Vác melletti Papvölgyben fekvő (azóta elpusztult), az 1840-es években Császár Ferenc által építtetett villájának a kertjében felállított emlékkő később aztán a fővárosba, a Nemzeti Múzeum kertjébe került. Ennek pontos időpontja egyelőre nem ismeretes, de lehetséges, hogy felállítása után egy-másfél évvel, már 1859-ben megtörtént

Kossuth New-York-i fogadtatása, 1851. december 6-án

Az emlékkő eredeti helye, az egykori Kubinyi-villa épülete és kertje az 1883-as kataszteri térképen (Vác Város Levéltára)

az átszállítás a fővárosba, hiszen Kubinyi Ferenc ekkor adta el váci villáját Degré Alajosnak. A Humboldtnek is emléket állító követ a testvére által vezetett Nemzeti Múzeumba vitethette, de kerti elhelyezésére aligha kerülhetett ekkor még sor. Kubinyi Ágoston finoman szólva sem tartozott a forradalmárok közé, és nem kockáztathatta pozícióját azal, hogy engedélyt kérjen egy olyan emlékkő elhelyezésére, amit a forradalom tizedik évfordulójára datáltak. Még akkor sem, ha annak létezése a hivatalos szervek előtt is ismeretessé válhatott, hiszen fellebbentette róla a fátylat a Humboldt halála után tartott és nyomtatásban is napvilágot látott akadémiai emlékbeszéd. Az emlékkő aztán

1865-ben pasztikusan is bemutatásra került a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XI. nagygyűlésén, amelyet augusztus 28. és szeptember 2. között tartottak Pozsonyban. Ennek során, a Grassalkovich-palotában rendezett kiállításon volt látható mint *„Humboldt Sándor tiszteletére még életében ... emelt, szürke márványból készült emlék mintája.”* Elmondhatjuk tehát, hogy az ismertetett emlékmű első említései kimondottan Humboldt nevéhez fűződnek.

A Washington–Humboldt-emlékkő múzeumkerti elhelyezésére valószínűleg a kiegészítés utáni időig várni kellett. 1869 után már az a Pulszky Ferenc (1814–1897) igazgatta a nemzet múzeumát, aki az 1830-as évektől barátja és a reformellenzékben harcostársa volt Kubinyi Ferencnek, és az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban is tevékeny szerepet játszott.

Mindenesetre az 1873-as kataszteri térképen már fel van tüntetve, mégpedig éppen ott (az épület északnyugati sarkához közel, a Pollack Mihály tér felőli részen), ahova 1916-ban a Régészek emlékét felállították.

Az egyszerű emlékkő ma már jórészt kivehetetlen latin feliratát szerencsére Peregrinus írói álnéven valaki lejegyezte az utókor számára és közölte a *Kecskeméti Lapok* 1880. augusztus 29-i számában magyar fordítását is adva: *„Washington a nemzeteknek szövetségével, az Új-Világnak férfiasan szerzett erővel és saját példájával megtanította az utókort arra, mit képes végbe vinni, mit visszautasítani a férfierő; Humboldt Sándor a földkerekség és a természetnek titkait kémlelve beigazolta, hogy sem a tenger háborgó hullámai, sem a hegyeknek csúcsai, sem a miveletlen népeknek vadsága meg nem akadályozhatja azt, hogy a tudomány szövétneke át ne rezegje a világegye-*

temet; mindkettőnek, mint férfiasságával, mély tudományával, emberséges érzületével kiváló férfiúnak, amannak halála után, emennek még életében halhatatlannak, hálás köszönetet fogadott, az emberiségnek és a természetnek barátja, Kubinyi Ferencz, az 1858-ik évben Márczius hó 15-ik napján.”

Az 1880-as évektől aztán szinte teljesen megfeledkeztek róla, mígnem 1933-ban a Budapesti Hírlap hasábjain Gyarmathy Sándor, a Magyar Rádió első rendezője (Gy. S. monogrammal) *Ismeretlen Washington-émlék* címmel nem írt róla egy figyelemfelhívó cikket, indítványozva rendbetételét is. Ez, a magán-

A sokak számára szobortalapzatnak tűnő emlékmű 1949 körül (Az eredeti fotó Tasnádi Andrásné Böhöm Edit tulajdonában – a képen húga, Katalin.)

tulajdonban fellelt korabeli fotókat szemügyre véve, meg is történhetett. Ezt követően azonban újra feledésbe merült, amit az is segített, hogy az utóbbi évtizedekben bokrok és tiszafák nőttek körbe. E sorok írója 2016-ban az ujkor.hu történelmi portálon hívta fel újra a figyelmet az elfeledett emlékműre, először bemutatva annak történetét és jelentőségét. A legutóbb, 2018–2019-ben lezajlott történetikert-rekonstrukciónak köszönhetően környezetét is rendezték és biztosították láthatóságát. A park külső sétányának visszaállításával az eredeti helyén meghagyott egyszerű emlékmű tehát már nem „láthatatlan” többé, sőt nagyon is szem előtt van.

A múzeumkerti Washington–Humboldt-émlékkőről összességében elmondhatjuk, hogy amilyen jelentéktelennek tűnik, olyan jelentős: egyrészt első ismert és fennmaradt emlékjele kokárdás forradalmunknak, másrészt első magyarországi emlékműve George Washingtonnak és Alexander von Humboldt-nak. A világhírű természettudósnak mellesleg az egyetlen (míg Washingtonnak nem, hiszen 1906-ban egész alakos szobrot kapott a Városligetben) hazai emlékhelye ez, de hogy igazán azzá váljon, ahhoz megemlékezések, ünnepi alkalmak kellene. Idén szeptemberben erre jó alkalmat nyújthat Humboldt születésének 250. évfordulója.

Kakasy Judit

Rendkívüli barátunk, De Gérando Ágost évnapijai (1819–1849)

170 éve annak, hogy a Le National 1849. augusztus 23-i számában Kölcsey *Himnusza* először megjelent francia fordításban, prózában. Szerzője a lényében magyarrá lett De Gérando Ágost. E megható vállalkozás önmagában is sokat elárul a korának mindennapjait intenzíven megélt, franciának született, Párizsban és Pesten, illetve Hosszúfalván felváltva tartózkodó, felkészültségben, rátermettségekben rendkívüli, harmincéves nemesifjúról. 1845-ben, Észak-Magyarországon, egy tisztújítási ünnepségen hallotta meg az akkorra már megzenésített költeményt, s nyomban elhatározta, hogy átteszi a szövegét franciára. A *Himnusz* egy éven belül Európa-szerte ismert lett.¹ A francia változatot széles körben csak 1849-ben publikálta fordítója, addig egyébként lefordította Vörösmarty *Szózatának* néhány versszakát is. A francia közvéleményt megrendítették a magyar szabadságharc kényszerű végét előrejelző hadijelentések 1849 július-augusztusában. Augusztus 23-án együttérzéssel olvashatták a nem erőtlén, de a magyar szabadsággal Európában nem túl széles körben rokonszenvező egyik sajtótermékben, a mérsékeltén republikánus Le National lapjain, Auguste De Gérando *Steppes de Hongrie* címmel folytatásban megjelenő, korábbi

magyarországi élményeit részletező útibeszámolójának újabb részét s Kölcsey *Himnuszá*nak szövegét.

« Dieu bénis le Hongrois; donne lui la joie et l'abondance. Étends vers lui un bras protecteur quand il combat l'ennemi. Après tant de coups du sort cruels, donne d'heureuses années à ce peuple, qui a expié déjà et le passé et l'avenir.

Tu as conduit nos ancêtres sur les cimes sacrées des Carpathes. Par toi, les fils de Bendéguz ont conquis une belle patrie. Et partout où grondent les flots du Danube et de la Theiss, les descendants d'Arpad le Héros ont prospéré.

Pour nous tu as fait ondoyer l'épî mûr sur les plaines de la Gumanie, tu as fait dégoutter le nectar des ceps de Tokai. Souvent tu as planté nos étendards sur les remparts turcs, et l'armée de Mathias a fait gémir Vienne la fière.

Mais nos crimes allumèrent la colère dans ton sein, et, de ton nuage tonnant, tu lanças la foudre. Tu fis voler sur nous la flèche du Mongol pillard, tu nous accablas du joug turc.

Combien de fois des lèvres de l'Osmanni sauvage a retenti le chant de la victoire sur les collines d'ossements de nos armées vaincues! Combien de

¹ Sipos Lajos, *Les traducteurs français des chants nationaux hongrois d'Auguste de Gérando à Alexandre Dumas*. Paris, 1937, 237.

fois, ô ma belle patrie! tes propres fils ont-ils frappé ton sein! Combien de fois as-tu vu creuser par tes enfants la tombe de tes enfants!

Le fugitif en vain se cache: le sabre l'atteint jusque dans sa retraite. Il regarde autour de lui, et, dans sa patrie, il ne trouve pas de patrie. Il gravit les montagnes, il s'enfonce dans les vallées, et avec lui la douleur et le désespoir. A ses pieds est un déluge de sang, sur sa tête une mer de feu.

Il y avait là une ville, maintenant c'est un amas de pierres. Là, ont voltigé la joie et la gaieté; maintenant, on y entend les plaintes, le râle de l'agonie. Ah! la liberté ne sort pas du sang des morts. La larme de la dure servitude tombe des yeux de nos orphelins.

Dieu! aie pitié du Hongrois que frappe la tempête. Étends tes bras vers la mer de ses douleurs. Après tant de coups du sort cruel, donne d'heureuses années à ce peuple, qui a expié déjà et le passé et l'avenir. »²

Sorsszerűnek is mondható akár, hogy éppen a jelen történéseire oly közvetlenül reagálni tudó periodikum, egy napilap számai, amelyben az első,

hihetetlenül pontos fordítás megjelent, úgy elkallódtak, hogy a következő, voltaképpen második francia verzió (Desbordes-Valmores, Hyppolite és Ujfalvy Károly Jenő tollából) az 1851-ben megjelent német fordítást vette alapjául.³

„A nekünk kárt tevő, s minket sértő dolgok főbbike az, hogy a külföld el van árasztva felőlünk hamis hírekkel, s ferde nézetekkel, és a gúnyok s helytelen vádaknak s magunk mentiségének a sajtó általi útja e honban előttünk el van zárva, s külföldön is nekünk nem kevésbé megnehezítve. Mérhetetlen s becsülhetetlen haszon leend azért, ha oly nemes kebel, tiszta fő s jó tollból, mint az öné fog a külföld honunk s ügyünk felől igaz adatokat s felvilágosítást kaphatni.”⁴ A tömör jellemzés nyilvánvalóan utal arra, hogy az 1848–49-es szabadságharcot megelőző időkből már mennyire elenséges nézetek láttak napvilágot az európai sajtóban a magyar politika célkitűzéseivel kapcsolatban.⁵

Mégis, milyen mozgatórugói voltak ennek a francia fiatalembernek, hogy ennyire mélyrehatóan megismerje a magyarok múltját, jelenét? Miért adta

² Sipos, i. m., 239–240.

³ Sipos, i. m., 240–241.

⁴ Ifj. Báró Wesselényi Miklós levélfogalmazványa *De Gérando Ágosthoz*, MOL Mikrofilmtára, in: *A francia–magyar kapcsolatok történetének fényes láncszeme: De Gérando Ágost, 1819–1849*, bev., vál., szerk. Hornyák Mária, Martonvásár, 1999, 18.

⁵ Szinnyei József tényeket, adatokat tárgyilagosan fölvonultató munkájában, a *Magyar írók élete és munkáiban* De Gérando Ágostot így mutatja be: „A magyar hazát lelkesedéssel megszerette; Magyarországra jövén, közelebb akarta hozni a két népet. Ezért utazott hazánkban és közölte tanulmányai eredményét Franciaországban; sok ismeretterjesztő s politikai cikket irt főképp a *Nationalba*.” – Egyik mai elemzője, kifejti: „Már reformkori publikációival is igyekezett a nyugat-európai közvélemény figyelmét a Kárpát-medence problémáira jobban ráirányítani. Történetírásunk alaposan feldolgozta a romantikus francia liberális forradalmár 1848–1849-es magyarbarát munkásságának történetét, rámutatott az elsősorban Párizsra koncentráló, és a német térségre is kiterjedő újságírói tevékenységére.” Ld. Erdődy Gábor, *Auguste de Gerando hírlapi cikkei a magyarokról a belga sajtóban, 1849 júliusában. Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*, Szombathely, 2012, 93–96.

ténylegesen is életét a magyar szabadságért, törekeny egészségével mit sem törődve? Nem kétséges, hogy a reformkort Európa-szerte jellemző honszeretet, ez esetben két hon iránt is, a francia férjnek magyar felesége iránti elkötelezettségéből vett alapvetően erőt. Életrajzának ismerői egyetemesek abban, hogy De Gérando „fő munkatársa felesége volt. Nemcsak azzal segített neki, hogy az ő révén megnyíltak számára az erdélyi mágnások kastélyai, hanem hogy vele együtt beutazta Erdélyt, sőt elkísérte férjét gyakran fárasztó kirándulásában is.”⁶

Spanyol eredetű, elszegényedett francia nemes apa, Antoine III de Gérando báró, építész és királyi titkár, valamint olasz grófnő, Marie-Rose Barberi di Breccioldi házasságából született Auguste De Gérando, Lyonban, kétszáz éve, 1819. április 4-én. Korán, nyolcévesen elveszítette édesapját. Versailles-ban, a Collège Royalban kezdte meg tanulmányait, a történelem érdekelte igazán. Az érettségét követően nagybátyja, Joseph-Marie de Gérando tanácsára jogi tanulmányokat folytatott az École des Chartesban. A kellemes külsejű, de gyenge fizikumú ifjú nagybátyja párizsi szalonjában ismerkedett meg gróf széki

Teleki Emma grófnővel, Brunsvik Teréz unokahúgával. Auguste és Emma mondhatni azonnal eldöntötte, hogy összeházasodik, és valóban, a család ellenvetéseit figyelmen kívül hagyva, esküvőjüket 1840. május 14-én meg is tartották. Két gyermekük született, időrendben Antonina (1844–1914), és Attila (1846–1897), akiről és akiknek a tragikusan korán megözvegyült édesanya számos szépirodalmi művet, mesét, regényt írt. Rendkívül mozgalmas nyolc évet tölthettek együtt. Mint mérsékelt liberális, Párizsban Alphonse de Lamartine-t támogatta az 1848-as februári forradalomban és a köztársaság kikiáltásában. A pesti, márciusi események arra ösztökélték, hogy Párizsban is jelen legyen, és diplomáciai befolyást szerezzen a születőben lévő, új magyar kormánynak. 1849 nyarán Ágost a magyar zászlót sikeresen megmentette a győri csatában az ellenség elől, de a világosi fegyverletételt követően Lipcsébe, majd Drezdába kellett menekülnie, ahol teljesen kimerülve, 1849. december 8-án meghalt.

A neki adatott harminc évet bőszéggel fölhasználta újonnan szerzett személyes tapasztalatai, benyomásai, nézetei megírására, publikálására.⁷

⁶ Birkás Endre, *Francia utazók Magyarországon*, 1937, később Bajomi Lázár Endre, *Teleki Emma életéről és műveiről*, 1976, 139.

⁷ A legismertebbek önálló kötetben: – *Néhány észrevétel Báró Wesselényinek ezen munkájára: „Szózat a’ magyar és szláv nemzetiség’ ügyében”, és a’ magyar és szlávokhoz intézett tanács egy idegen baráttól.* (Lipscse, 1843); – *Essai historique sur l’origine des Hongrois.* (Paris, 1844); – *La Transylvanie et ses habitants 1–2.* (Paris, 1845); Németül: *Siebenbürgen und seine Bewohner.* (Leipzig, 1845); – *L’Esprit public en Hongrie depuis la Révolution Française.* (Paris, 1848), Magyar fordításban: *Politikai korszellem Magyarhonban a francia forradalom óta.* 1. rész: *A’ szabadságeszmék története 1790-től 1847-ig.* (Pest, 1848.), Német fordításban: *Ueber den öffentlichen Geist in Ungarn seit dem Jahre 1790.* (Leipzig, 1848). Széchenyi István könyvtárában mindkét kiadás megvolt (ld. OSzK Katalógusa); – *Question austro-hongroise et intervention russe.* (Paris, 1849.); – valamint számos publicisztikája, így a *Les Steppes de Hongrie* sorozat is, in: *Le National*, 1849. jún. 17. – aug. 26., németül: *Die Pussten in Ungarn. Reiseerinnerungen. Nouvelles Zeitung* (Leipzig), 1849. okt. 13. – dec. 8.

A *La Transylvanie et ses habitants* két kötete és az *Essai historique sur l'origine des Hongrois* című munkái alapján ajánlotta MTA-tagságra 1846 decemberében Báró Eötvös József, Bajza József, Péczely József, Luczenbacher és Horváth Mihály.⁸

A *Transylvanie* megírásához adódott a téma, felesége szülőhelyének, a Nagybányához közeli Hosszúfalvának fölkeresése házasságkötésüket követően; onnan több utat, két körutat is megtett, összesen mintegy egy év alatt. Felesége a háttérből „szervezte” a szállást kastélyokban, nemesi kúriákon, de első útjára maga is elkísérte. Feltehetőleg a nehezen leküzdhető távolság miatt, de viszonylag kevés nyugat-európai utazó kereste föl addig, a XIX. század folyamán, a keleti végeket. Mai világunkban is a Párizs–Nagybánya távolságot hozzávetőlegesen 20 óra alatt teszi meg egy személygépkocsi, de akkoriban leginkább postakocsin, csézán vagy lóháton közlekedtek... Szükség volt tehát arra a csillapíthatatlan kíváncsiságra, amellyel az ifjú férj közelebbről meg akarta ismerni a Teleki család ősi fészket és lakóit, közelebbről Erdélyt. Különös időutazás lehetett már önmagában is a saját korát meg- és átélő, liberális forradalmi nézeteket

valló, vagyontalan franciának a régi világ jellegzetes képviselőjét, az antik férfieszményt megvalósító, jobbágyaival paternalistán bánó, idősödő Teleki Imre gróffal, egyszersmind mágnással való találkozás. Egyúttal lefegyverző tény lehetett a világnak ezen a táján nyugat-európai iskolázottságú, műveltségű, nemritkán liberális nézeteiket hangoztató nemesemberek között mozogni. Ekkoriban tanult meg jól magyarul és románul is. Lelkesen részt vett az erdélyi országgyűlésen Kolozsváron, ahol éppen az erdélyi jobbágság felszabadításának jogi lehetőségéről vitatkoztak a nemesek – erről rögtön tájékoztatta Michelet-t, francia történészprofesszor barátját is. Közvetlen segítségei közül kiemelhető Miksa sógora is, aki az idős gróffal együtt sorra adta Ágost kezébe az erdélyi vonatkozású forrásirodalmat a család könyvtárából.⁹ A nyolcszáz oldalas monográfia harminckét fejezetből áll, nagy része csak mostanában jelent meg magyarul. Igazi sikerét jelzi, hogy első kötetét néhány éven belül kétszer is kiadták Párizsban.¹⁰ De Gérando Hunyadi János iránti rajongása még a Collège de France-beli tanulmányai során alakult ki, amelyet, Erdélyt járva, Lászlóra, és Mátyásra is kiterjesztett.¹¹ Általában a szabadság-

⁸ Vizsota Gyula, *Tagajánlások az Akadémiában*, Akadémiai Értesítő, 17 (1906) 11, 638–639. in: *A francia–magyar kapcsolatok történetének fényes láncszeme: De Gérando Ágost, 1819–1849*, i. m., 20.

⁹ A forrásokról részletesen ír Gajda Péter: *Auguste De Gérando La Transylvanie et ses habitants* című művének latin és francia nyelvű forrásai, in: *Nyom-követés 2. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete; Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, Budapest, Újvidék, 2017, 23–36.*

¹⁰ *La Transylvanie et ses habitants*, 1-2, Seconde éd. revue et augm. Paris: Comptoir des Imprimeurs Unis – Impr. de Guiraudet et Jouaust, 1850. – Kossuthnak ez a kiadás volt meg. Gajda Péter legfrissebb fordítása mindkét kiadást figyelembe veszi (Kolozsvár, Kriterion, 2018, 485 p.).

¹¹ Rubin Péter, *Francia barátunk, Auguste de Gérando (1819–1849)*, Akadémiai Kiadó, 1982. idézi „Hunyadi, aki egész életében harcolt a törökök ellen, aki a viszontagságok

harcosokért, Rákócziért, Thökölyért lelkesedett.

Úti élményei közepette az ifjú Wesselényi báróval is vitába szállt egy másik írásában, és cáfolta, hogy a szabadelvű franciák valaha is szövetségre lépnek majd az önkényuralmi berendezkedést kedvelő oroszokkal, a németekkel szemben. Egyikőjüknek sem lett igaza egyhamar...¹²

Michelet¹³ nagy hatással volt Auguste-re, és később Emmára is,

együtt hallgatták előadásait a Collège de France-ban, s ezen kívül is tartották vele a kapcsolatot, majd életre szóló barátság alakult ki közöttük. Módszerét, a lehetséges források föl-kutatását, közlését helyesnek tartották és alkalmazták.¹⁴ Ugyancsak a Collège-ben tanított Edgar Quinet,¹⁵ másik tanítómesterük, akinek az elő-adásain ugyancsak százával jelentek meg a liberális értelmiségiek, ahogy a lengyel költő, Mickiewicz¹⁶ óráin is.

és igazságtalanságok közepette is mindig nagy maradt, és akinek sírját nem kímélték meg, a magyar nép képviselője a történelemben, azé a hősiés népé, amely a kereszténységet védve ma már elfelejtett, félelmetes háborúkat viselt.” p. 61.

¹² Ld. 7. sz. lábjegyzet: *Néhány észrevétel Báró Wesselényinek ezen munkájára...* (Rubin, i. m., 28–32.)

¹³ Michelet, Jules (1798–1874), francia történétíró, bölcész, 1838-tól a Collège de France történelemtanára, beválasztották az Akadémiába is. Demokratikus köztársasági nézeteit rendkívüli párosszal fogalmazta meg. 1850-ben elveszítette tanszékét. Bretagne-ba vonult vissza, ahol sajtó alá rendezte két nagy művét, az *Histoire de France*-t (Paris, 1853) és az *Histoire de la Révolution française*-t (Paris, 1879). Utóbbit De Gérando Antonina fordította le magyar nyelvre (Kolozsvár, 1884–1886).

¹⁴ Rubin, i. m., 39.

¹⁵ Quinet, Edgar (1803–1875) antiklerikális filozófus, történész, politikus, költő. Verseit a „haza nagyságának újraélesztése” ihlette. Az 1851-es államcsínyt követően, Victor Hugóval, és más republikánus meggyőződésű sorstársával Brüsszelbe menekült. Moha amnesztiát kapott III. Napóleontól 1859-ben, csak 1870-ben tért vissza Franciaországba, a Collège-ben ekkor katedróját is visszakapta. Közben Svájcban tanított, immár demitizálva a forradalommal kapcsolatos nézeteit. A bordeaux-i nemzetgyűlésben interpellált Thiers-vel szemben, az általa „köztársaságpartiak nélküli köztársaságként” jellemzett politikai viszonyok közepette. Néze-teivel fokozatosan elszigetelődött, a III. Köztársaságot már nem érte meg.

¹⁶ Mickiewicz, Adam (1798–1855) a XIX. század egyik legnagyobb romantikus költője. Leg-ismertebb műve: *Pan Tadeusz vagy az utolsó birtokfoglalás Litvániában. Nemesi történet 1811–12-ből tizenkét verses könyvben* – a lengyelek hivatalos nemzeti eposza, amelyet Párizsban írt 1832–34-ben, és 1834 júniusában jelent meg először. Litvánia területén élő lengyel nemesi családban született. A litván és lengyel értelmiségiek egyaránt a nemzeti szabadságról ábrándoztak. Az orosz fennhatóság azonban kötelezte az oroszországi tartózkodásra. Ekkor került kapcsolatba Puskinnal és a dekabrista mozgalommal. Egy reménytelen szerelmet követően, végre nagy nehezen engedélyt kapott az ország elhagyására. 1840-től a Collège de France-ban a szláv irodalmak tanára volt. 1848-ban lengyel légiót próbált szervezni Rómában, de hamarosan visszatért, és a Tribune des peuples lapot szerkesztette, amelyet kisvártatva betiltottak. 1852-ben a Bibliothèque de l’Arsenalban lett könyvtáros, de a krími háború kitörésekor azonnal Törökországba ment, hogy lengyel légiót szervezzen. Konstantinápolyban halt meg kolerában. 1890-ben a Wawel székesegyházában, a Nemzeti Bárdok Kriptájában helyezték el végső nyugalomra.

Mindnyájukat a nemzetállamok szabadságának forradalmi megvalósíthatósága töltötte be romantikus hevülettel, és valóban, az 1848-as februári forradalomban elkötelezték magukat a II. Köztársaság mellett közéleti, politikai, diplomáciai téren. Gérandóék párizsi baráti köréhez tartozott még Michelet veje, Alfred Dumesnil¹⁷ művészettörténész, Léon Faucher¹⁸ közgazdász és François Génin¹⁹ filológus, a Le National publicistája.

A *Sur l'origine des Hongrois* (1844) 167 oldalas mű, lenyűgöző forrásismeretről tanúskodik nyelvészeti, és őstörténeti kérdések tekintetében. Előszavában megemlíti, hogy a finn nyelvrokonság képviselői, így például Schlözer, Gyarmathy, komoly elismerésben részesültek a cári udvar részéről, s ezért akár tetszik, akár nem, a látszólag spekulatív tudományos vizsgálódásnak politikai jelentősége is van. Ezért-e, vagy mert a franciák körében Attila, hun uralkodó mindig is mitikus jelentőségűnek számított, mégiscsak fölülkerekedik érvrendszerében a nyelveredeti szemponton a néperedeti preferencia. A finnugor rokonságot tehát elveti, s az ázsiai, hun-török néperedet mellett áll ki. Részletesen ismerteti Kőrösi Csoma és Besse János Károly eredetkutatásait. Igazolva látja analógiásan a tibeti és a magyar nyelv rokonságát. Megállapítja, hogy az V–VI. században a har-

cias hunokkal, avarokkal megjelenő, vérbó emberek lehettek a magyarok, sok vonásban hasonlóak egyéb keleti népekhez, azok kultúrájához, de például nem voltak bálványimádók. Mindannyiszor a mongolok elől menekültek, s vegyültek az ottománokkal. Úgy véli, a hun eredetet erősítő kutatásokat kellene folytatni a továbbiakban a nyelvtudományban is. „Ha szerzőnk e kérdés körül tévedésben van, mit sem állítani, sem tagadni nem merek, úgy tekintetbe kell vennünk azt, hogy a kis munka ezelőtt mintegy tizenhét esztendővel íratott, mely idő óta az összehasonlító nyelvészet, a tudományoknak ezen legifjabbika, ropant haladást tett kivált hazánkban, hogy szerzőnk akkoron vizsgálataiban és okoskodásaiban csak Gyarmathy és Sajnovics elavult és hiányos munkáit vehette alapúl, s hogy nyelvészeinknek e kérdés körül tett újabb nyomozásairól s azok eredményeiről tudomása nem lehetett. Dolgozatának ezen részét tehát csak a nyelvtudománynak akkori álláspontjáról lehet méltányosan megítélnünk, s e szempontból tekintve az ellenvéleményűek sem tagadhatják meg a szerzőtől e kérdésnek élesesű és lelkiismeretes tárgyalását, valamint azt is mindenki elismerni kénytelen, hogy e munkájának természeténél fogva szárazabb tárgyát, kellemes, világos, elegáns, néhol elmés előadás által érdekessé

¹⁷ Dumesnil, Alfred (1821–1894) jogi, művészettörténeti, irodalmi tanulmányokat folytat, író, később kertész. Edgar Quinet-t helyettesíti Collège de France-beli tanszékén (1848–1852). Michelet könyveinek lektora, később Lamartine titkára (1852–1862). Idős korában polgármester lett Vascoeuilben.

¹⁸ Faucher, Léon (1803–1854) közgazdász, liberális politikus több miniszteri feladatot látott el egymást követően a II. Köztársaság idején, sőt miniszterelnök is volt rövid ideig.

¹⁹ Génin, François (1803–1856), Littré támogatásával antiklerikális vitát folytatott a *National* hasábjain, melynek szerkesztője is volt. 1846-tól a Strasbourgi Egyetemen tanított filológiát. A II. Köztársaság idején, 1848–1852 között az oktatási minisztérium magasrangú tisztviselőjeként dolgozott.

és vonzóvá tudta tenni – vélekedett az írásműről, százhetven évvel ezelőtt a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, Lukács Móric.²⁰ Nyitott kérdés, vajon ma mennyivel letisztultabb a képünk nyelveredetünk terén.

Kétségbevonhatatlan tény, hogy az egész XIX. századot tekintve, De Gérando Ágost volt az egyetlen olyan ismert francia írástudó, aki a nem könnyű magyar nyelvet megtanulta. A legnagyobb odaadással igyekezett mindent megtudni választott hazájáról, s a személyes tapasztalatokkal kibővített ismeretanyagot azonnal továbbadta a kortárs Európának. Működése nyomán, vagy fél évszázadon át, sokan fordultak referenciáért magyar-kérdésben írásaihoz. Ugyanakkor minden területen, így szeretett magyarjai között is, hangot adott a

francia szabadságszeretetnek. Sajnálatos, hogy a ma megjelenő, nagy referenzs művekben nem találjuk meg az ő rendkívüli teljesítményéhez méltó említést.

A magyar–francia barátságot a De Gérando és a Teleki családok természetesen mind a mai napig elevenen éltetik. A sok példa közül álljon itt egy: az Amitiés Touraine-Hongrie, kulturális, tudományos, sport-, gazdasági kapcsolatokat építő egyesület léte, melynek elnöke De Gérando Ágost dédunokája, Charpentier de Gérando Judith asszony, akivel személyesen megismerkedhettem, amikor egy magyarországi körútjuk során, 1993-ban kérésemre, akkori munkahelyemre, az Idegennyelvű Könyvtárba is elhozták az Antoine de Saint-Exupéry vándorkiállítását.

²⁰ Lukács Móric, *De Gérando Ágost emlékezete*, in: *Akadémiai Értesítő*, 1860. május 27., 343–360.

Tárnok Attila

V. S. Naipaul: Az otthon- talanság vákuumában

A harmadik világ angol nyelvű irodalmának sokszínűségét jelzi, hogy egymástól olyan eltérő térségek, mint az indiai szubkontinens, a Fekete-Afrika és a karibi szigetvilág mikrorégiója, számos nemzetközileg elismert író bocsátottak útra az elmúlt évtizedekben. Csak hogy az irodalmi Nobel-díj vonatkozásából villantsunk rá a sajátosságra, elég példaként említeni a nigériai Wole Soyinka 1986-os, a dél-afrikai (éppenséggel nem fekete) Nadine Gordimer 1991-es és J. M. Coetzee 2004-es, a karibi St Lucia-szigeti Derek Walcott 1992-es, a trinidadai származású V. S. Naipaul 2001-es és a fél életét Kelet-Afrikában töltött Doris Lessing 2007-es Nobel-díját. Valami elfojtott, kitörő közléskényszer szorításában alkotnak ezek a szerzők, gyakran önmaguk előtt is tisztázatlan nyelvi behatások eredményeként angolul, műveiket a befogadó közönség pedig az impérium nosztalgiájával vagy lélekmentő öntisztulásként: az elődök által a gyarmati lakosság ellen elkövetett sérelmek orvoslására, kiengesztelésére és egy látens, politikailag korrekt magatartás manifesztációjaként, utólagos jóvátételként a kortárs irodalom fősodrába emeli, támogatja és kedvvel olvassa.

A harmadik világban élő vagy onnan elszármazó, angol nyelven író szerző sajátos viszonyban áll a nyelvvel és az anyaország kultúrájával. Az angol nagyon gyakran nem a szerző anyanyelve, tanult nyelv csupán, de ezen a tanult nyelven a szerző alkalmassá vált mély és összetett, irodalmi, metaforizált gondolatok közlésére. Sokuk számára egy bennszülött anyanyelv is hozzáférhető (R. K. Narayan például tamilul és kannada nyelven is írhatott volna – ám soha nem tette: tucatnyi regényét kizárólag angol nyelven fogalmazta; Chinua Achebe sem használta anyanyelvét, az ibót irodalmi célokra, bár megtehetette volna), míg mások egyszerűen nem beszélnek már anyanyelvüket olyan szinten, hogy azon irodalmi szövegek alkotására képesek lennének. Salman Rushdie talán megérti az urdut, V. S. Naipaul a hindit, mert nagyszüleik még ezeken a nyelveken szólhattak hozzájuk, de egyikük sem képes az ősök nyelvét alkotó módon használni. (Magyar kulturális párhuzamban elképzelhetjük, milyen nehézségekkel jár a Magyarországot az 1920-as években, 1948-ban, 1956-ban vagy később elhagyó családok másod-, harmadgenerációs leszármazottaiban fenntartani a magyar nyelvismeretet. Külföldön élő másod-, harmadgenerációs szerzők műveit magyarul rendre csak fordításban olvashatjuk.) Ritka, szinte egyedülálló az olyan példa, mint a kenyai Ngugi Wa Thiongo esete. Első regényeit még angol nyelven írta, James Ngugi szerzői név alatt. Pályája delén, már elismert íróként fordult ősei nyelve felé, és gikuyu nyelven kezdett alkotni, jöllehet kenyai bebörtönzése után Londonban telepedett le.

A harmadik világ volt angol gyarmatterületei között igen zavaros belső kulturális berendezkedéssel bíró régió a karibi térség. Ősi kultúrája lényegében

nincs. Az arawak és a karib őslakosságot a gyarmatosító erők gyakorlatilag kiirtották; a korai spanyol telepesek kedvelt időtöltése volt lóhátról vadászni a bennszülöttekre. A maroknyi életben maradt hírmondó Guyana esőerdeiben kevésnek bizonyult ahhoz, hogy egy vegyes lakosságú új társadalomban az ősi kultúrát továbbörökítse. A modern karibi társadalom ezerarcú. A rabszolga-kereskedelmi háromszög középső állomásaként (erre utal V. S. Naipaul irodalmi útikönyv-szociográfiájának a címe is: *The Middle Passage* [A középső út]) otthont adott a Nyugat-Afrikából behajózott fekete bőrű rabszolgáknak.¹ Az 1830-as évek rabszolga-felszabadítása után a korábbi rabszolga nem mutatkozott hajlandónak arra, hogy visszatérjen az ültetvényekre, korábbi szolgálati helyére, urbanizálódó, gettósodó társas együttélésben keresett menedéket; ha tehetett, elmenekült. Hiányukat az ültetvényesek kezdetben betelepített német vendégmunkásokkal remélték pótolni, hamar kiderült, kevés sikerrel. Újabb megoldásként Indiából érkeztek fizetett vendégmunkások, akiknek nagy része a szerződésben rögzített 5, illetve 10 éves tartózkodást követően nem tért vissza Indiába, bár a hazatérés költségeit a megbízó lett volna köteles vállalni. Az indiai vendégmunkások a forrástársadalom alsóbb rétegeiből, legtöbbször Punjab tartományból, földművessorból kerültek az új világba. Praktikus okokból a szétszéledt rabszolgák barakkjaiban lettek elszállásolva, és életkörülményeik szinte semmivel sem voltak jobbak, mint rabszolga elődeiké. A munkaszerződés lejártá után gyakran nem volt hova visszatérniük, hisz nincstelenként nem hagytak maguk mögött semmit. Új hazájukban, kisebb-nagyobb mértékben szegregálódva, hindu kolóniákban, a fekete bőrű lakossággal gyakorta vizzályban éltek együtt.² A modern karibi társadalom további (kisebb) szeletét különböző vegyes rasszok, kínai kereskedők, libanoni muzulmánok és európai telepesek adták, akiknek egy része nem is volt állandó lakos: a tengeren túlról igazgatta az ültetvény gazdálkodását (*absenteeism*).

V. S. (Vidiadhar Surajprasad) Naipaul nagyszülei vendégmunkásokként érkeztek Trinidadra. A hindit, nagyszülei nyelvét Vidia már gyerekkorában is többnyire rituális szertartások alkalmával, szitkok, meseelemek rövid utalásai-ban hallhatta csupán. Már apja, Seeparsad Naipaul is irodalmi ambíciókat táplált. Egy napilap, a Trinidad Guardian munkatársa, életében kétszer is alkalmazást nyert ugyanitt. 1943-ban saját költségén egy novelláskötetet adott közre; ez az első ilyen jellegű munka indo-karibi szerző tollából, amely valószínűleg feledésbe merült volna, ha a később már több regényt jegyző fia angliai kiadója, André Deutsch, V. S. Naipaul előszavával újra meg nem jelenti 1976-ban.

Vidia tizenkét évvel fiatalabb öccse, Shiva hasonló pályán indult, mint bátyja. Szintén Oxfordban tanult, szintén többkötetes publikált szerző, nagyrészt bátyja utánzója, de fiatalon, negyvenegy éves korában szívinfarktusban meghalt. Shiva Naipaul egy hosszabb önéletrajzi esszében eleveníti fel, hogyan hagyta el Trinidadot Oxfordért (*Beyond the Dragon's Mouth*), amely kötet talán a legmaradandóbb műve. Vidia unokaöccse, Neil Bissoondath is irodalmi

¹ A behajózás élményét George Lamming a *The Pleasures of Exile* című kötetében plasztikusan illusztrálja.

² Ezt példázza Seeparsad Naipaul fiához Oxfordba írt titkos levele a hindu közösség zártságáról, ld. *Family Letters*, New York, Vintage Books, 2001, 122–4.

karriert futott be. Utóbb a torontói York Egyetem professzora lett, többkötetes szerző. Szépirodalmi munkái mellett említést érdemel, mert Kanadában vihart kavart, *Selling Illusions* című kritikai munkája, amely a kanadai kvázi-multikulturális társadalomról és kultúráról rántja le a leplet.

V. S. Naipaultól eddig magyarul három regény látott napvilágot, és a Nagyvilág két ízben közölte egy-egy elbeszélését. Ezeket a regényeket a keletkezés sorrendjében mutatom be, és nem a magyar fordítások megjelenésének időrendjében.

Naipaul apjának állít emléket a *Mr Biswas háza* főszereplőjében. Ez a portré néhol szomorú és ironikus. Naipaul életrajzírói aprólékosan megvizsgálták és lajstromozták, mely aktuális, a való életből vett esemény szolgál a regénybeli Mr Biswas mintájául. 1961-ben, a *Mr Biswas* megjelenésekor az apa 1953-ban bekövetkezett halála már elhalványult veszteség. Az apa életének utolsó három éve alatt már csak levelezés útján érintkezett nagyobbik fiával, aki 1950-ben elnyert egy állami ösztöndíjat és Oxfordban egyetemi tanulmányokat kezdett. Ennek a hároméves, a távolból ápolat kapcsolatnak a dokumentuma az 1999-ben megjelent családi levelezés, *Between Father and Son: Family Letters*. A sorsfordító esemény élményét, ahogy az ígéretes tehetségű fiú elindul Trinidadról, V. S. Naipaul szinte kizárólag az első hazaírt levelekben dokumentálja, ám – jóllehet önálló mű nem meséli újra az otthonról elindulás traumáját, katalizátorszerű élményét – szinte minden művében említést kap, és hol fikcionáltnan, hol önéletrajzi vonatkozásban, az elindulás örökérvényűleg önmeghatározó sajátága, origóként állandóan jelen van. Rögtön első munkája, amelyet tekinthetünk novellafüzérnek vagy regénynek is, ezzel az epizóddal zárul. „Otthagytam őket és fürgén a repülőgép felé indultam, hátra sem nézve, csak az árnyékomat bámulva magam előtt, egy táncoló törpét az aszfalton.”³ Ami egyidejűleg ilyen hidegen dokumentált élmény, ugyanaz sokkal megrázóbbnak bizonyult: az apja iránt érzett gyakran ambivalens ragaszkodás, megértés, szeretet sarkallja harmadik regényének megírására. A több mint hatszáz oldalas mű emléket állít apjának, Mr Biswas alakjában megrajzolja azt az embert, aki minden bizonnyal a családban a leginspirálóbb személyiség lehetett egy bontakozó írói ambíció élesztésében. A *Mr Biswas háza* magyar fordítását (2005) indokolja, hogy számos kritikus Naipaul legsikerültebb regényének tartja, de ebben sem, mint Naipaul körül szinte semmiben, nincs teljes egyetértés: ugyanennyien vallják, hogy a *Mr Biswas* csak egy korai mérföldkő egy később a *The Enigma of Arrival* (A beérkezés dilemmái) című vagy a Booker-díjjal kitüntetett, *In a Free State* (Egy szabad államban) és a *The Mimic Men* (Ripacsok), magyarul még nem olvasható, vagy *A nagy folyó kanyarulatában* (A Bend in the River) című, az Európa kiadónál Gy. Horváth László fordításában, Bart István utószavával megjelent művekben kicsúcsosodó pályán.

A nagy folyó kanyarulatában (1982) remekmű. Salim, az indiai származású főhős Kelet-Afrikából a kontinens belsejébe költözik, hogy egy családi vállalkozás keretében, de magányosan morzsolja éveit. A „nagy folyó”, a Kongó felidézi, újraírja és átértelmezi a posztkolonialis irodalom csírájaként is emlegetett Joseph Conrad-regényt, *A sötétség szívébent*. Salim, mint Conradnál

³ Naipaul, V. S., *Miguel Street*, Harmondsworth, Penguin, 1987, 172.

Marlowe, a regény végén a folyón menekül el a városból, hagyja maga mögött a polgárháború küszöbén álló országot, és hajózik egészen Londonig. A két regény közti párhuzam nyilvánvalóan szándékos; Naipaul regénye a conradi metafizikai kitérte és kitaláltság átértelmezése is egyben, ugyanakkor egybevág, Paul Theroux memoár jellegű Naipaul-mongoráfiájának tanúsága szerint, a Naipaulban rögeszmeként munkálkodó meggyőződéssel: biztatja Theroux-t, hagyja el Afrikát, mert itt mindent hamarosan újra magáévá tesz a vadon.⁴ A regény során állandósult metaforaként többször felbukkanó vízilótusz elterjedése, amely a hajózást kezdetben megnehezíti, majd lehetetlenné teszi, és ezáltal az őserdő belső területeit megközelíthetlenné változtatja, ezt a rögeszmét hivatott illusztrálni.

A Naipaultól eddig megjelent magyar nyelvű regények között a keletkezés sorrendjében harmadik, a *Fél élet* (2004) magyar nyelvű megjelentetése kiadói kényszerpálya eredménye: a 2001-ben Nobel-díjjal kitüntetett szerző akkor legfrissebb regénye került az olvasók elé, jóllehet ez a szerzőt nem mutatja meg igazi nagyságában, lévén a *Half a Life* egy idősödő, önismétlő író kissé fáradt és kényszeres önvallomása. Hogy miért nem a *Fél élet* folytatásával, a 2004-ben megjelent *Magic Seeds* (Varázsmagvak) című művel, amely a *Fél élet* főszereplőjének, Willie Chandran életének „másik felét” írja le, folytatódott a magyar kiadások sorozata, talán érthető. A *Magic Seeds* ugyanúgy tucatregény, mint a *Fél élet*. Mindkettő az otthontalan, bolyongó posztkoloniális egyén, a szülőföldjétől elidegenedett, hazátlan kozmopolita helykeresését mintázza. Ahogy a *Mr Biswas háza* is éppen úgy példázza az apa fizikai menedéket kereső létállapotát, mint a lelki menedék hiányából megszenvedett elutasítást, akaratlanságot, feleslegességet, porszemnyi mulandóságunkat, a *Fél életben* és a *Magic Seedsben* megjelenített Willie Chandran története is a fizikai és lelki elutasítás légüres terében önazonosságát, ősei kultúráját kereső, magára maradt, magányos hős traumája.

Az otthontalanság vákuum-érzését Naipaul folyamatosan újra és újra körüljárja. A *Mimic Men* semmihez és senkihez nem tartozó és nem köthető, egy londoni panzió ürességében élő, volt karibi politikusának visszaemlékezésében éppúgy ez a központi probléma, mint az *Enigma of Arrival* leginkább bevallottan önéletrajzi háttérű szerzői, narrátori, főszereplői elbeszélésében.

Az életmű formai vonulatától Naipaul két utolsó regénye elüt. Az utóbbi húsz év munkáival ellentétben, amelyek fokozatosan közeledtek az irodalmi műfajokat szándékosan egybemosó ábrázolásmód felé (*Ways of the World*, *Finding the Centre*, *Reading and Writing*), a *Fél élet* és a *Magic Seeds* hagyományos fikció. Épp ezért fordításban könnyebben megragadható, a külföldi olvasó számára kevésbé kultúrkörfüggő, míg Naipaul eddig le nem fordított regényei jobbára lábjegyzetekkel megterhelten lennének a magyar olvasó számára igazán érthetőek. Valódi dilemma, hogy hozzáférhetőek lesznek-e magyar fordításban valaha egyáltalán, vagy könyörtelenül elszállnak felettük az évek, és a magyar olvasó Naipaulról alkotandó képe csak az eddig megjelent

⁴ New settlements are „going back to bush” (80) „when the crunch comes” (102). Theroux, Paul, *Sir Vidia's Shadow: A Friendship Across Five Continents*, London, Hamish Hamilton, 1998.

három regényre támaszkodhat, aminél persze a teljes életmű, nemcsak terjedelemben, de világlátásában, filozófiájában, az írói mesterség minőségében is sokkal-sokkal több. Sokat kaphatnánk Naipaulból, ha akadna kiadó, aki vállalná a *Mimic Men*, az *Enigma of Arrival* vagy a *Guerillas* lefordítását és megjelenítését, hogy csak néhány, a magyar olvasó előtt az ismeretlenség homályába vesző regényt említsek (és akkor még az igazán csak esszéregényként jelölhető Naipaul-művekről nem is szóltam), az egyébként igen terjedelmes, többtucatnyi kötetre rúgó Naipaul-életműből.

KOLLÁR KATA

Joanna Urbańska

Az emlékezet szolgálatában

Szent II. János Pál pápának számos értékes műve mellett van egy *Emlékezet és azonosság* című könyve, melynek üzenete nagyon is érthető nemzeteink számára. A sors- és értékközösségen alapuló ezeréves barátságon túl, a szívből fakadó, alulról szerveződő ember és ember közti testvéri kapcsolatokon túl éppen az is összeköti a magyar és a lengyel népet, hogy mi jól tudjuk, mennyire fontos ez a két fogalom. Emlékezet és azonosság nélkül nem lennének sem magyarok, sem lengyelek. Ezért emlékezünk. Emlékezünk honfitársainkra, akik előttünk jártak ezen a földön, mert – Adam Mickiewicz szavaival élve – ha mi elfelejtjük őket, minket is elfelejt az Úristen.

A tavalyi év egészen különleges volt számunkra a nemzeti emlékezet szempontjából, hiszen 2018. november 11-én ünnepeltük a lengyel függetlenség és államiság visszaszerzésének 100. évfordulóját. Természetesen ez egy szimbolikus dátum hazánk életében, olyan sorsfordító, boldogsággal teli mozzanat, amely nem valósulhatott volna meg az előző nemzedékek hősies fegyveres szabadságharcai és a kitartó, áldozatos, mindennapos munkája nélkül. Metaforikusan szólva, a szabadságért folytatott küzdelem egy váltófutáshoz hasonlítható, melyben a lengyelek több generációja vett részt: hosszú évtizedek 1918 előtt és hosszú évtizedek 1918 után. Úgy adatott, hogy Lengyelország csupán 20 évig élvezhette a 123 évig tartó felosztottságát követően kivívott szuverenitását. Így nincs olyan nemzedék, társadalmi réteg és korosztály, amely nem képviseltette volna magát ebben a függetlenségi stafétában.

Ilyképpen az idei esztendő is bővelkedik rendkívül fontos jubileumokban, mind a centenáriumi ünnepek, mind más jelentős történelmi események tekintetében. Közülük a legszomorúbb a második világháború kitérésének 80. évfordulója, amely Lengyelország számára az egyik legnagyobb történelmi csapás, legfájóbb tragédia. Ahogy viszont az emberi életnek is vannak felváltva boldog és fájdalmas pillanatai, egy különösen örömteli jubileumot is celebrálunk 2019-ben, ugyanis pontosan nyolc évtizede, 1939. május 24-én nyitotta meg kapuit a budapesti Lengyel Intézet. Sajnos mindössze 4 hó-

nappal később a két totalitárius nagyhatalom újra széttépte hazánkat. Ám ennek a kimondhatatlanul szörnyű eseménynek is volt lélekemelő oldala, hiszen magyar barátaink nem hagytak minket cserben, megnyitották a határt több tízezer lengyel menekült előtt, a Lengyel Intézet pedig zavartalanul mű-

ködhett Budapesten egészen az 1944-es német megszállásig. Ez fényt derít a magyar–lengyel barátság egyik leghősiesebb dimenziójára, bemutatva, hogy szolidaritásunk nemcsak a közös harcban nyilvánult meg, hanem ugyanilyen nemes és kiemelkedő eredményeket hozott az embermentés területén is. Erre kiváló példa Henryk Sławik és id. Antall József együttműködése, amely szemlélteti a magyar–lengyel testvéri kapcsolat ritkábban hangoztatott aspektusát. Embermentő tevékenységük bebizonyította, hogy a két jó barát nemcsak egymásért áldozza fel életét, hanem arra is képes, hogy egy másik bajba jutott nép megmentéséért kockára tegye saját és családja életét, csak azért, mert így helyes, és ezt diktálja a becsület és a lelkiismeret. Hiszen a lengyel menekültek tömegei között, akik biztonságos és szeretettel teli menedéket találtak Magyarországon, több ezer zsidó is volt. A magyar állam legmagasabb szintű vezetői megnyitották előttük a határt és sokoldalú segítséget nyújtottak vallási hovatartozásuktól függetlenül. Így Teleki Pál, Keresztes-Fischer Ferenc, id. Antall József, Varga Béla és még megannyi magyar hős már örökre helyet foglal a lengyel nemzet hálás emlékezetében.

Hasonló szeretettel emlékezünk azokra a magyar katonákra, akik önzetlen, sokrétű segítséget nyújtottak lengyeleknek a varsói felkelés folyamán, melynek 75. évfordulóját augusztus 1-én ültük. A varsói felkelés a második világháború legnagyobb és legvéresebb felkelése volt, így érdemes több szót ejteni előzményeiről és tragikus következményeiről. A németek által megszállt Varsóban 1939 óta mindennapos volt a halál és a rettenetes terror, amely többek között razziákban és tömeges kivégzésekben nyilvánult meg. A hihetetlenül kegyetlen elnyomás 59 hónapja után végre eljött a „W” óra – 1944. augusztus 1-én, 17 órakor kirobbant a lengyel fővárosban a felkelés. Közvetlenül előtte a Vörös Hadsereg elérte Varsó külterületeit és a városon áthaladt egy nagy német hadiszökevény-hullám a keleti frontról, ami a háború gyors befejezésének reményével töltött el mindenkit. A felkelők zöme számított a nyugati szövetségesek segítségére – nem tudván, hogy azok már egy évvel korábban elárulták és eladták Lengyelországot Sztálinnak, ami az egész ország szovjetizálását jelentette. Hazánk politikai helyzete leginkább egy görög tragédiára hasonlított: nem létezett jó megoldás, Lengyelország halálos csapdába került. A szituáció re-

ménytelenségét legtalálóbban egy fiatal katona-költő verséből kiragadt mondat ábrázolja: várunk téged, te vörös dögvész, hogy felszabadíts minket a fekete haláltól. Ha már szóba került az irodalom, érdemes megjegyezni, hogy a háború alatt rengeteg tehetséges író és költőt vesztettünk. 75 éve, 1944.

aug. 4-én, a varsói felkelés 4. napján esett el az egyik legnagyobb, legeredetibb lengyel költő, Krzysztof Kamil Baczyński. Mindössze 23 éves volt. Nemzedéktársát, a szintén zseniális Tadeusz Gajcyt a németek aug. 16-án ölték meg, 22 évesen. A fegyveres harcban részt vett lengyel költő-katonák sorsa kissé hasonlít Petőfiére – úgy látszik, hogy nemzeteink néha a legértékesebb gyémántokkal kénytelenek lőni az ellenségre.

A gyengén felszerelt felkelő egységek 63 napon keresztül folytatták a hősiesség, magányos harcot az ellenség döntő túlereje ellen, akik nehéztüzérséget és légierőt vetettek be ellenük. Hitler kiadta a parancsot, hogy Varsót tegyék a földdel egyenlővé és összes lakosát mészárolják le. A felkelés ideje alatt 16 ezer lengyel katona és körülbelül 200 ezer civil vesztette életét, akiknek több mint egyharmada a tömeges kivégzések áldozata lett. A német csapatok idős embereket, nőket és gyermekeket mészároltak le. Élő pajzsként használták őket a gyalogság és a tankjaik védelmére. Gyilkolták a hadifoglyokat és a sebesülteket, bombázták a kórházakat. Általánosak voltak a rablások, valamint a kislányok és nők ellen elkövetett erőszaktetelek. 1944. október 2-ától, a felkelés kapitulációját követő néhány hónapban, a német hadsereg különleges egységei eltüntették Varsót a föld színéről, felégetve és felrobbantva mindent, ami még maradt belőle. Mind ezt a Visztula másik oldaláról tétlenül szemlélték a szovjetek, akik a felkelés kirobbanásakor leállították offenzívájukat Varsó keleti külvárosában. A háború után a felkelőket üldözte, bebörtönözte és gyil-

kolta a kommunista hatalom. Nem kellett hozzá folytatni a harcot és részt venni az antikommunista mozgalomban – elég volt a felkelő-múlt. Azonban mielőtt ez bekövetkezett, a felkelők és a város civil lakossága egyaránt ismét azt tapasztalta meg, hogy magyar testvéreinkre még a legdrámaibb helyzetekben is lehet számítani. Ahogy teltek a napok, a német ostromgyűrű szorosabbra húzásával az így egymástól elvágott felkelő egységek csak a városi csatorna-rendszeren keresztül tarthatták egymással a kapcsolatot. A kivételt ez alól a magyarok által elfoglalt területek jelentették, ahol a lengyel felkelők nemcsak szabadon mozoghattak, de bújtatásra, orvosi ellátásra, a hadifelszerelés, sőt, fegyverek és német haditervek átadására is számíthattak. Több honvéd át is állt a felkelők oldalára, életét kockáztatva a magyar–lengyel barátság nevében, sokat közülük kivégeztek a németek. Mindennek hálás emlékét őrizzük a szívünkben.

A kerek történelmi évfordulók vonatkozásában nem győzzük eleget emlegetni, hogy milyen heroizmust, önfeláldozást és bátorságot igényelt a fegyveres szabadságharc. Fejet hajtva a hősök előtt, párhuzamosan más szempontból is megközelítjük a függetlenségért folytatott küzdelmet, melynek egyik legfontosabb színtere a kultúra. Az ország 123 évig tartó felosztottsága, aztán a második világháború, a kettős német–szovjet megszállás és az ezt követő több évtizedes kommunista diktatúra ideje alatt a lengyeleknek azért sikerült megőrizniük

a nemzeti azonosságukat, mert – az erős hitük mellett – megőrizték a kultúrájukat. Kultúrájukat és emlékezetüket. Mindkettőre mint a nemzeti identitás alapjára különös gondot fordít a budapesti Lengyel Intézet. Eltekintve a szakmai vitáktól, tisztelgünk a hősök és az áldozatok emléke előtt. Természetesen a lengyel társadalmi és kulturális élet legkiválóbbjairól sem feledkezünk meg, akiknek születési, illetve elhalálozási kerek évfordulójuk az idei évre esik. Sok megemlézendő név közül elsősorban Stanisław Moniuszkót (a lengyel nemzeti opera atyját), Gustaw Herling-Grudzińskit (világhírű lengyel író) és Anna Walentynowiczot (a lengyel antikommunista ellenzék ikonikus alakját, akit a Szolidaritás Anyjának nevezünk) emelném ki, mivel 2019 az ő emlékévük. Ebben a vonatkozásban rengeteg izgalmas programmal várjuk még kedves vendégeinket. Nem mindegyik megemlékezésünk lesz annyira látványos és formabontó, mint a varsói felkelés 75. évfordulójának alkalmából nemrég megszervezett csatarekonstrukció, de az összes rendezvényünk garantáltan érdekes és magas színvonalú. Emlékezzünk hát együtt! Merítsünk a gazdag múltunkból, mert igazán szép jövőt csak erős alapokra tudunk építeni!

Ady Endre lengyelországi recepciójának történetéből

Nyomtatásba adta Jerzy Snopek

Ki lehet jelteni, hogy Ady Endre lengyel recepciója 1943-ban vette kezdetét... Magyarországon. Az akkori lengyel háborús menekültek körében a kiváló költő két versgyűjteménye jelent meg. Az első (*Wybór poezji / Válogatott versek/*) Kazimiera Hlakowiczówna fordításában, a második (*Popiołem i płomieniem /Hamu és Láng/*) Tadeusz Fangrat fordításában.

A háborús éveket mindkét fordító Magyarországon töltötte. Hlakowiczówna (aki emigrációja első szakaszát Erdélyben élte át) már közismert, nagyra értékelt költőnő volt, Fangrat – aki akkortájt a harmincas éveiben járt – alkotói pályájának még csak az elején tartott. Mindketten megtanultak magyarul. Hlakowiczówna többek között Tamási Áront, Fangrat pedig József Attilát fordított. Hlakowiczówna kiváló költészete lényeges rokonságot mutat Adyéval. A magyar költő egyike volt azoknak, akik poézisükkal elbűvölték. A háború után a Londonban megjelenő *Wiadomości* (Hírek) című lap hasábjain Ady-nak szentelt esszét

közölt. Fangrat, akinek alkotói temperamentuma eltért Adyétól, későbbi élete során – fordítóként – más magyar szerzők felé fordult.

Ady első két kis lengyel kötetének recenzense, Stanisław Vincenz (1888–1971) a XX. századi lengyel humanisztika nagy alakja. A háborús éveket – családjával együtt – ő is Magyarországon töltötte. Polihisztor és poliglott lévén, szenvedélyesen ismerkedett akkor Magyarországgal, a magyar tájjal, történelemmel, kultúrával, a mindennapi élettel. Magyarul többek között barátjától, Áprily Lajostól is tanult. Egy sor jegyzetet és esszét szentelt a magyarság kérdésének. Ezek közül – a lengyel menekültek folyóirataiból és más periodikáiból összegyűjtött anyagokból – elég sokat közöltem 1994-ben a Stanisław Vincenz, *Atlantyda. Pisma rozproszone z lat II wojny światowej* (Atlantisz. Szétszórt írások a második világháború éveiből) című könyvben. Innen származik az a két szöveg is, amelynek magyar változatát alább találja az Olvasó.

Stanisław Vincenz

Ady lengyelül

Megjegyzések és reflexiók

Kazimiera Iłłakowiczówna fordításának tükrében

Van-e adagnyi igazság abban a – bizonyára tréfás – mondásban, hogy a Kárpátok vonulata az utóbbi néhány évszázadban gyökeresebben választotta el Lengyelországot Magyarországtól a kulturális csere és hatás tekintetében, mint pl. a Himalája Indiát Ázsia többi részétől és a világtól? India esetében – így magyarázzák nekünk – nemcsak az iszlámot lehetne említeni, amely erőszakos betörése után szükségszerűen sok új civilizációs hatást és sok kulturális cserét vitt az országba. Hiszen évszázadokon át szűrődtek be Indiába Görögország fontos hatásai, és a Himalája járhatatlan hágóin keresztül átvergődtek Tibetbe és Kínába a vallási befolyások. Velük együtt pedig nagyon sok könyv, szerző, tudomány, gondolat és szellemi magatartás. Nagyon lényeges ebben az, hogy, különösen ez utóbbiak, nem a véletlen művei, nem holmi etnográfiai hatások, hanem célzott és tudatos, általánosan ismert befolyások voltak. A Kárpátok egyáltalán nem jelentenek áthághatatlan határt. A lengyel és a magyar határvidékek kölcsönösen átítatták egymást. Csakhogy Lengyelország és Magyarország esetében (bár világos, hogy itt nem is olyan fontos, nem is olyan hatalmas területekről van szó, mint a fentebb említettek) az utóbbi évszázadok során inkább önkéntelen hatások érvényesültek, a tudatalatti morzsák szinte névtelenek voltak. Éppen ezért ragadtak meg odalenn, szivárogtak be olyan rétegekbe, amelyeket a kultúra tudatalattijának nevezhetnénk: csak a népi rétegekhez tapadtak. A magyar zenetörténetből tudomásunkra jut például, hogy a híres verbunkos tánc a mi kolomyjkánk ritmikájából származik. A St. Mierczyński által összegyűjtött podhalei dallamok gyűjteményében pedig szinte minden oldalon a magyar dalokéra jellemző ritmikával találkozunk. Ilyen példákat bizonyára hosszan lehetne sorolni, s még akkor is maradnának feltáratlanok. Említhetnénk akár az építkezést vagy a népviselet elemeit, akár az erdei munkák gyakorlatát és elnevezéseit, vagy, végül, a szókincset (magyar hatásokat a mi kárpáti dialektusainkban és fordítva). Sok ilyennel találkozhatunk.

És sok minden bizonyára nincs még teljesen felkutatva. Miként a felhők és a madarak, úgy a dalok és szavak, a munka ritmusai és a tánc ritmusai oda- vissza repkedtek a Kárpátokon át. Elég sokat tudnak erről az egyes területek kutatói, az érdeklődés növekedésével pedig még számos dolgot megtudnak. A tudatos kulturális származástan számára azonban ennek nincs nagy jelentősége. Az ilyenféle hatások mind csupán materiális, nyersanyagok, sőt, gyakran hívatlan vendégek. Hogyan lehet ugyanis megmagyarázni, hogy szomszéd népek, amelyek közt nemcsak hosszú évszázadok alatt nem volt komolyabb összetűzés, de hiteles képviselőik által is hagyományos barátoknak mondják

egymást, viszonylag olyan kevés érdeklődést mutattak az iránt, amit mindegyikük a saját művészetének tart?

Ennek természetesen sok oka van. De vajon nem az-e a fő ok, hogy az utóbbi három évszázadban meggyengült – felváltva, hol az egyik, hol a másik országban – a kulturális élet érverése a különféle betörések, megszállások és háborúk miatt? És talán így alakult ki, a világtól történt időleges elzárttság következtében, két áramlat: egyfelől lelkesedés az újdonságok iránt, sőt egyenesen xenománia, vagyis az olyan országok felé fordulás, amelyekből hozni lehetett valamit, másfelől az, amit nálunk szarmatizmusnak neveznek, vagyis az önmagunkba záródás, önmagunk imádata – végső soron xenofóbia. És úgy látszik, hogy azok az osztályok, amelyek mindkét országban rokonszenveztek egymással, nem napfényes, megvilágított oldalukkal fordultak egymás felé. Ami pedig az utóbbi időket illeti, a két nemzet képviselői láthatóan nem vélelmezték, hogy a másik partnernél el lehet érni valamit az alkotói tevékenység kölcsönös informálásával. Épp ezért (nem) informálták egymást az alkotói tevékenységről. Ezért informálták viszont a németeket, franciákat, angolokat. Ráadásul a politikai konjunktúrák és a komoly kulturális együttműködés összekapcsolásának eredményességében való kételkedés meglapozott volt. Különösen, ha ennek hivatalos úton kellett volna megtörténnie. Mert manapság talán Afganisztán látszik indokoltnak, holnap Perzsia, aztán megint valami más... De hiszen néhol ezen az úton is vannak eredmények, legalább negatívan komolyak. A szovjet sajtóban például azt lehetett olvasni, hogy a szovjet területen élő, ukrán nyelven írók között az lett a tendencia, hogy kizárólag keleti költőket fordítanak a céllal, hogy elvágják magukat – ezt bizonygatták – a Nyugat káros befolyásától. Nem ítélem meg, hogy mit értek el ezen az úton, mert nem vagyok eléggé informált. A kezdeményezés mindenestre az uralkodó pártból indult ki. És éppen nem sokkal előtte a legnagyobb (lengyel családból származó) kortárs ukrán költő, Mihajlo Rilszki belső ösztönzésre olyan szépen fordította le a *Pan Tadeuszt*, hogy fordítását a modern ukrán beszéd emlékművének nevezhetjük. Az ilyen elfordulások, hirtelen kulturális fordulatok ritkák, európai viszonylatokban nem találkozni velük. Inkább elementáris esetek, olyanok, mint amikor Pompejít betemette a láva, vagy a törökök elfoglalták Konstantinápolyt.

És ugyan honnan ered az olyan tudás iránti vágy, a közvetítés olyan erőfeszítése és hősiessége, mint a híres kutatóé, Kőrösi Csomáé? Honnan az olyan áhítat, amilyen Marcell Ficiné (Platón fordítójaé), olyan kíváncsiság az idegen alkotások iránt, mint Goethéé, a közvetítés olyan szenvedélye és hevessége, amilyen Schegelé vagy a mi Boy-Želeńskinké, vagy akár a hűség és pietizmussal teli vonzódás, mint amilyen Paul Caziné (a *Pan Tadeusz*, *Pasek Emlékiratai* és számos egyéb lengyel mű francia fordítója)? Alighanem csak a lelki alkotótársi motívumokból származnak. Ezekre van szükség, hogy utat törjünk az olvasók elméje és szíve számára az idegen kultúra felé. Az igazi közeledés és igazi kulturális közvetítés érzékenységből és vonzódásból származik, a kíváncsiság pedig a rokonságból és a horizontok tágításának szükségéből származik. Összehasonlításként vegyük csak a sikeres és egyenesen hatalmas, tisztán könyvkiadói vállalatokat, amilyenek nem hiányoztak az angoloknál és a németeknél. Vagy akár az olyan köztisztületnek örvendő és eszmei központú intézmény működését, amilyen a Nobel Alapítvány. Csak ekkor tudatosítjuk magunkban a

nagy szellemi közvetítők jelentőségét. És látni fogjuk, mi a szerepe az alkotói individualitásnak a kulturális közvetítés területén.

Nyilvánvaló, hogy maga a nemzetek közötti kommunikáció és a kívülről már megélt kapcsolatok önmagukban is megkönnyítik a kulturális kapcsolatok fejlődését. Aki sosem találkozik a másikkal, aki nem ismeri egy nép nyelvét és kifejezéseit, annak nem lesz alkalmja a közösségért dolgozni. Megnézzük, mi a helyzet például a magyarból történő fordításokkal. Amennyire megítélhetem, ilyen fordításokat legnagyobb számban német nyelven közöltek. Némelyek közülük kétségkívül nagyszerűek, és nemegyszer magyar-németek, erdélyi szászok (vagyis magyar állampolgárok) vagy olyan magyarok a fordítók, akik kellőképpen közel kerültek a német gondolkodáshoz, kultúrához és nyelvhez. Ezek közé a legjobbak közé tartoznak a Mohács Jenő által fordított nagy magyar alkotások (különösen Madách és Vörösmarty művei), és nemrég jelentek meg a magyar líra darabjai a magyar-német Hans Leicht szép fordításában. „Magyar-lengyelek” eddig még nem akadtak. Ám, még ha voltak is szépebbek egyének, akik mintegy ilyen misszióra voltak hivatottak (mint egyébként az összes magyar szláv), úgy látszik, részrehajlóbban kerültek az itteni élet körébe. És lelkiileg már sem itt, sem ott nem érezhették magukat otthon.

Ħakowiczówna Ady-fordításai eddig, ha jól tudom, az első olyan eseménynek számítanak, amikor meghatározott lelki fiziognómiájú és nagy tehetségű lengyel költő elcsábul arra, hogy lefordítson egy nagy magyar költőt különleges vonzódásból és a rokonság érzéséből. Dicséretes szándékok és nemegyszer értékes fordítások – hogy csak Antoni Langét említsük, aki lengyel nyelvű „irodalmi panteont” szándékozott összegyűjteni – nem jelentenek itt kivételt.

Fölösleges lenne a fordítót bemutatni a lengyel olvasónak. Egyébként egy korábbi cikkemben megjegyeztem, hogy véleményem eléggé szubjektív. Ezenkívül lehet, hogy nem értem kellőképpen (így nem is értékelem megfelelően) azt a lengyel költészetet, amely 20 év alatt virágzott ki. Úgy vélem mégis, hogy Leśmian és Tuwim mellett Ħakowiczówna alkotásai jelenlegi líránk legbecsületesebb jelenségei közé tartoznak. Szellemi alakként legfőbb tulajdonsága valamiféle mélységes remény, amely rezignáció által megtisztított talajon nőtt ki. Ezért nem egy, a „tisza költészet” kiadásának tekinthető alkotásával gazdagította a lengyel költészetet annak minden területén.

Úgy vélem hát, hogy Ħakowiczówna Ady-fordításai kölcsönös cserénk szempontjából fontos jelenségnek számítanak, ami reményt kelt a jövőre nézve. Mert ahhoz, hogy a fordítás híd legyen lélektől lélekig, nemzettől nemzetig, többnek kell lennie, mint fordításnak, mint irodalmi *vademecumnak*. Egyelőre itt még nem az eredményekről, nem a sikerről beszélek, amelyet Ħakowiczówna a vállalkozásával aratott, hanem a szándékról. És tisztában vagyok azzal, hogy valami kockázatosat mondtam, amikor Ħakowiczówna és Ady rokonságát emlegettem. Amikor költői személyiségre gondolunk, nagyon gyakran mintegy a szemünk előtt lebeg az illető életrajza, átélt kalandjai és viszontagságai, személyes karaktere. Egy költő karakterisztikája, költők összehasonlítása szempontjából az ilyesmi gyakran hiba. Mert ugyanúgy, ahogyan kívülről eltérő szubsztanciákból ugyanazokat a kémiai összetevőket lehet kimutatni, ahogyan különféle kémiai összetevőkből hasonló illatokat nyerhetünk ki, ugyanúgy teljesen eltérő karakterű és életrajzú emberekből is kiszivároghat hasonló költészet.

Különféle területeken folyó olajfúrásoknál az első, fenti rétegek nem feltétlenül azonosak. Az a fontos, ami mélyebben jelenik meg, néha egészen mélyen.

Ezt az utóbbi összehasonlítást itt különösen találónak vélem. Mert Ady is, fordítója is olyan költő, aki regresszió, bizonyos értelemben redukció által süllyed magába. És legfőbb költői törekvésük (legalábbis abban, ami jellemző) nem a nekilendülés, nem az építés, nem a lassú cizellálás, hanem az önmagukba merülés, a minél mélyebbre merülés mindenféle rétegeken keresztül. Összehasonlításunkban az első rétegek természetesen eltérőek lesznek. Elsősorban is olyan drasztikus, kihívó, sőt brutális tónusoknak, amilyenek Ady költészetéből áradnak felénk, Iłakowiczównánál nyomát sem leljük. Vegyük például Ady *Vér és arany* című versét! Aki nem hajlamos a Heine-féle szójátékokban gyönyörködni, nem lesz azonnal elragadtatva ennek a versnek a hangulatától. És ne feledjük, hogy Ady nem parnasszista, azaz formális költő, akinek a vízió közömbös, aki csupán szép hangok és szófordulatok segítségével akarja az olvasót hasonló hullámhosszra készíteni. Mint már említettük, valamiféle elmerülés, mintegy valamilyen gravitáció irányítja őt. Az említett vers is a tevékenység ilyen redukciójának kifejezése. Felmentve magát az akarástól, illúziótól, és elmerülve önmagában, rátalál az első, nem túl nemes rétegre – a józan és állítólag férfias cinizmusra. Ugyanakkor észrevesszük, hogy a vers koncepciója – vagy inkább a lelki tendencia, amelynek kifejezője – nem többet, nem kevesebbet juttat eszünkbe, mint az ismert középkori misztikus, Ekhart egyik prédikációját. A prédikáció azt tárgyalja, hogyan születik Isten az emberi lélekben, a feltétlen elmerülés által feltétel nélkül átélte Istenben. Ekhart ezt mondja: „minden mag legbensőbb természetét a búza jelenti, a fémét az arany, az emberét pedig a megszületése”. Ekhart a „megszületést” fájdalmasnak, cselekedetnek tartja. Ilyen a misztika vallási álláspontja. A költészet, különösen az ilyen gravitációs költészet vaktában halad. És nem marad végleg a mélyben. Mindenekelőtt pedig nem leplezi tapasztalatait hallgatással. A magába merülés és a látomás megragadása után visszatér a felszínre. És tudatni akarja azt másokkal is. Ezért Ady költői „én”-jének nincs világi jellege, mert újra és újra a mélység bejáratánál áll, állandó kapcsolatban környezetével. Ettől olyan jellegzetes az *Én, szegény Magam* című vers:

Te: Én, szegény Magam.

Senkid sincs e bús, pucér világon.

Sorvasztó, álmatlan éjjelek

Holdfényénél fölujjongva látom:

Csak én szerettelek.

...

Nézd, szivekben hogyan be nem váltál:

Csak én vagyok ma itt.

Csakhogy minél mélyebben és minél gyakrabban merül magába a költő Ady, minél jobban bomlik fel az „én” – mintegy sugalmazott rétegből – létrehozott külső struktúrája, annál több hasonlóságot találunk közte és fordítója között. Elsősorban a valahol a mélyben nyugó, onnan fölfelé vágyakozó lélek

irányában. E mellett a mélyfúrás mellett, természetesen az, amit a fúrásban horizontnak hívnak, minden esetben másmilyen. Azzal a kikötéssel, hogy különböző egyének lelki rétegei (de ki tudja, hogy van ez a földdel?), minél mélyebbre ásunk, annál hasonlóbbak.

Valaki még azt hihetné, hogy az Adyra jellemző drasztikus őszinteség szomorú időszakai elképzelhetetlenek bármely költőnél, ha az nő. Nemegyszer ugyanis az a vélekedés, hogy a tisztesség mélyre nyúló fékje, amely a nőket jellemzi, sokszor megakadályozza az ilyen őszinteséget. Sok évvel ezelőtt egyik nagyon is éles eszű barátom ezt mondta nekem: „A nő organikusan képtelen az őszinteségre. Önmagával szemben még inkább. Kénytelen elnézni, elhallgatni önmaga előtt sok mindent, amit átélt.” Ezt ma teljesen helytelennek látom. Szt. Teréz misztikumának példája bizonyítja, milyen mély és határozott önmagába merülésre lehet képes egy nő. És azt is mérlegelni kell, hogy a felszínen lévő őszinteséget érdemes-e őszinteségnek nevezni.

Hamu és láng (Részlet)

Amikor Ady költészetét olvasom Tadeusz Fangrat fordításában, akaratlanul is eszembe jut költőnk emigrációban megjelent *Kolczasta wolność* (Tüskés szabadság) című első kis kötete. Akkoriban senki sem tudta igazán, merre megy tovább, milyen feladatot választ magának. A feladat, amelyet Ady fordításával választott – igazán büszke vállalás. Nemcsak azért, mert Ady eleddig ismeretlen volt Lengyelországban, nemcsak azért, mert nemrég fordította le Ady költészetének egy részét nem más, mint K. Hlakowiczówna. Maga Ady, a költő, aki úgy ül fel a magyar nyelv hullámaira, mintha a Tisza örvénylő árvájával vitetné magát – alig észrevehető mozdulatokkal kormányozva, ahogyan az egy mesterhez illik –, olyan feladat a fordító számára, ahogyan azt akár a német fordítások is bizonyítják, amely szinte megoldhatatlanul nehéz. A magyar nyelv archaikus felépítése lehetővé teszi a szavak egymás mellé állítását flexió nélkül, csupán egyetlen jelentéktelen végződéssel a mondat végén. Ugyanaz a felépítés, amely minket, idegeneket némiképp megdöbbsent, ha magyar újságot olvasunk, és valahogyan nyelvtanilag túlságosan polírozottnak vagy retorikusan pontosnak érezzük (lehet, hogy mindez a latin szerkezet hatása, amely a magyar nyelvre rakódott), nos, ez az Adynál utolérhetetlenül egyszerű és pedantériától mentes felépítés a paraszti nyelvre emlékeztet, szinte könnyűnek látszik. És ezért a legnehezebb a fordító számára. Ady maga a megtestesült nyelvi zseni. Akaratlanul is kedve lenne az embernek felkiáltania:

*Boldog, ki mindig újrakezdd,
Boldog, kit az élet maraszt,
Boldog, aki vígan kaszál,
Boldog, aki paraszt.*

Ady folyton újrakezdett és kezd. Ady egyúttal nem állt meg annál, ami öreg. Nemcsak olyan beszédet használ, mint a parasztember, inkább amilyet az

használhatna, és amelyet talán használnia kellene, ha önmaga volna. Ez Szophoklésznek a szereplőihöz való viszonyára emlékeztet. Csakhogy az egyszerűségével csábító, később örvényeivel és mélységével riasztó nyelvhez újabb nehézség kapcsolódik: Ady költői elrendezésének bonyolultsága. Ady annak a nagy szellemi krízisnek a megjósolója, amelyben ma élünk. Néha úgy érzi az ember, hogy mindez a méz és az erős paprika keveréke. Észrevehetjük távoli elemek és idegen, egymással ellentétes területek váratlan nyomait, valamint kísérletet, próbálkozást arra, hogy összekapcsolja a reményt sőt, eksztázist, a fanyar józansággal és a kétségbeesett cinizmussal. A csalódás és a látszólagos lemondás fájdalommal, kitartó fájdalommal kapcsolódik össze, amely azonban sosem rezignál. A halál kérelmelhetetlen lépdelése nyomán recsegő csontok zaja egyfelől, másfelől a finom, gyermeki vágyódás, gyermeki bizalom a „Nagy Halál, Szent Halál” iránt. Ennek megfelelően Ady a formában is furcsa szövetségeket hoz létre: ditirambus olvad össze prózai ötlettel, himnusz az utcai dallal, holmi népszerű vagy anekdotikus téma filozófiai alapot nyer. Ősi, örök emberi ideálok mintha alá lennének aknázva, erőtlenekek tűnnek fel. Mert elvesztek az emberi lelkekből a szívélyesség nedvei, amelyek táplálhatnák azokat... Megjelennek azonban valamilyen új formában. Modern illúziók vagy jelszavak születnek, amelyek annál jobban kábítanak, minél, úgymond, józanabb, minél könyörtelenebb az arculatuk. Mindez számos nyelvi árnyalattal szólal meg, és ez a nyelv sosem válik zavarossá, mindig megmarad világosnak és áttekinthetőnek, komoly nehézségeket okozva a fordítónak.

Honnan van hát az, hogy fiatal költőnk elcsábult olyan költészet visszaadására, amely szorosan összefügg egy annyira különálló, a bonyolult költői elrendezésből fakadó furcsa megjelenésű nyelvvel?

A magyarázat, amelyet itt találhatnánk, kétféle lesz. Ady, a legmagyarabb költő, egyúttal a legeurópaibb költő is. Mindenkihez képes szólni, aki ugyanazokat az ideálokat örökölte. És aki hasonló ábrándokat és csalódásokat, hasonló félelmeket és vereségeket él át. Különösen szól a fiatalokhoz, mert radikális, mindenestre nem megalkuvó. A további magyarázatokat a fordító személyiségében találjuk meg. Nem tudom, milyen lesz Fangrat költői jövője. Egy dolgot azonban látni, ha csak a költői stílust, a ritmust és a verselést illető haladását nézzük: költőnk kitartó, türelmes, képes tanulni. Ahogy én látom – akar tanulni. Ezért fordítóként nem kis eredményei lehetnek. Hallja a lefordítandó szöveget. Ugyanúgy, mint közülünk, menekültek közül a gyerekek és fiatalok sajátítják el legjobban a magyar beszédet, ugyanúgy ebben a fiatal költőben is megvan az adottság, hogy hűséges és úttörő fordítója legyen Adynak Lengyelországban. (Itt csak Fangrat Ady-fordításairól beszélek, mivel egyéb fordításait nem ismerem ennyire jól.)

Jelen kis gyűjteményt pozitív jóslásnak kell tekinteni. Észrevettem például magában a kötetben, a fordított szövegben javításokat és változtatásokat ugyanazoknak a verseknek a mi itteni kiadványainkban megjelent változataival összevetve. Jó jel, hogy Fangrat folyton vissza-visszatér Ady szövegéhez. Fordítóhoz illő módon alázattal viszonyul a szöveghez, versét addig akarja csiszolni, míg ugyanazt nem adja vissza lengyel tónusban. Nemrég a magyar Adam Mickiewicz Társaság egyik ülésén tanúja voltam annak, hogy a fordító és egy versmondó nő felváltva olvasták Ady eredeti verseit és Fangrat fordításait. Az a véleményem, hogy ilyen előadásokat gyakrabban kellene rendezni. Ezen az úton haladva a

provence-i trubadúr költők és valójában a görög aoidoszok nyomán haladnánk. Vagyis: hanggal ellenőrizni, nem bízni teljesen abban, amit kinyomtattak, és felhasználni, még ha önkéntelenül is, a hallgató együttműködését. Ez a felelősség megnövelését, a fordítás finomítását jelenti egészen addig, amíg méltóvá nem válik az eredetihez... A fordítónak ez a hallgatásból és alázatból fakadó meglepődést ad. Többet mondok: ez akár jóslat is lehet Fangrat további, saját költői fejlődését illetően: ha ugyanis jó hallgató, jó fordítója lesz a „világi írásnak”, annak a „láthatatlan írásnak” is, amelynek fordítására minden költő hivatott.

Továbbra is úgy véljük, hogy jó lenne, ha Fangrat a csiszolások helyett minél több Ady-költemény fordításához is hozzáfogna. Nem mondom, hogy az összeshez, mert az egész életmű mechanikus, gépies fordítása bizony nagyban különbözik a vers hallgatásától és az általa okozott meghatódástól, a verssel kötött olyan barátságtól és házasságtól, amilyen az igazi fordítás.

Amikor azt mondom, hogy Fangrat fordításai ígéretes jóslatok, egyáltalán nem akarom elkerülni a jelenlegi stádiumban lévő megítélését. Ha ítéletem és emlékezetem nem csal – mindegyik jó. Némelyek közülük szépek. Van néhány tökéletes. És ez nagyon sok... Ezeknek, úgy, ahogy vannak, tartós helyük van a mi fordításiroaldalmunkban.

Sajnos, nem ismerem Ady minden alkotását – még a felét sem –, ám úgy vélem, ha egy kisebb válogatásnak képet kell adnia az egészről, akkor Fangrat ezt kielégítő módon teljesítette. Nemcsak azt fordította ugyanis, ami személy szerint hozzá állt legközelebb, hanem igyekezett elmélyedni a különféle tónusokban, arra törekedve, hogy a lengyel olvasónak többé-kevésbé közvetítse a költő teljes szellemi képét, legalább fő vonásaiban. Ezért mi is halljuk, milyen hangnemben szól a költő saját társadalmáról és annak sorskérdéseiről, személyes sorsa és valamiféle gyilkos szerelem visszhangjairól, és a költő lelkének a halál folyton kísértő rémével folytatott állandó harcáról. Végül pedig azt, ahogyan Istent keresi régi, gazzal benőtt utakon, új tövises és meredek ösvényeken.

Az a fontos, hogy Fangrat fordításai többségükben mindenütt szöveghűek. A szöveghez tartva magát, nem követ el nagyobb hibákat. Közbe kell itt vetni, hogy az olyan olvasó számára, aki az eredeti nélkül, az eredetit elfelejtve – vagy aki előtt rejtve van, hozzáférhetetlen az eredeti –, az ilyen olvasó számára a „hűségese” fordítás új alkotásnak számít. És ez egyáltalán nem a szó szerinti filológiai fordítást jelenti. A költői fordítás legfontosabb célja az, hogy kifejezze a költői szándékot, megmentse a vers stílusát és hangulatát az új köntösben. Ilyen értelemben csak egy hibát találtam Tadeusz Fangratnál. Nos, *A paraszt Nyár* utolsó versszakában Fangrat ezt írja: „Słyszę zwycięski napór lata – i głos, który nie cieszy” (magyarul: Hallom a nyár győztes szorítását – és a hangot, amely nem vigasztal).

A magyar szöveg így szól: „Rám lép a Nyár győzelmesen / S szól lomhán, vígan, könnyedén”. Még egyszer megismétlem – nem holmi filológiai pontatlanságra gondolok, csakhogy az eredetiben a paraszt Nyár saját költő-gyermekének sírja fölött beszél a győzelem mély, lomha hangján: „vígan, könnyedén”, ami vigasztaló, ezért a „nem vigasztal” fordulat elrontja a koncepciót, gyengíti az egész vers benyomását.

Ami az egyéb kis hibákat illeti, a néhány versben előforduló helytelen interpunkció főlegesen elronthatja a gyakorlatlan olvasó szemében egyik vagy

másik strófát. Az interpunkció útmutató az olvasó számára a hangsúlyokra vonatkozóan, de a fordítónak egyáltalán nem kell pontosan követnie az eredeti vers interpunkcióját. Ahhoz a nyelvhez kell igazodnia, amelyre fordítják, hogy a megfelelő benyomást keltse.

Az ilyen tanácsok és megjegyzések természetesen nem igazán érdeklik az átlagos olvasókat, ahogyan a kényelmes pullmanvagonokban suhanó utasokat sem nagyon érdeklik a pályamunkák. Annál jobban kell érdekelnie a költő-fordítót mint felelős, jártas kormányost. Ha tiszta lesz a lelkiismerete, megkövetelheti, hogy az olvasó teljesen alávesse neki magát, és hagyja magát általa vezetni. A fordításhoz szükség van az alapvető feltétel, vagyis az alázat és a szöveg hallása mellett még valamire – bátorságra és invencióra. Ez egyáltalán nem mond ellent az alázatnak. Ellenkezőleg, fontos eszköz a szöveg poétikai hűségének megőrzéséhez. Ugyanúgy egyébként, mint minden művésznél – a fantázia, bátorság és invenció nem „ad maiorem suigloriam” szolgál, hanem hogy megfeleljen a világnak, a vízióknak – a „szövegeknek”.

Ady lengyel barátainak el kellene sajátítaniuk némely különösen sikerült versszakot Fangrat változatában. Milyen kedvesen, milyen büszkén hangzik lengyel nyelven Ady mártír sorsa és diadalmas büszkesége. (...)

A halál rokona, a Sírní, sírní, sírní és az *Adjon Isten mindenkinek* című versek példái elvezetnek bennünket az ábrándok titokzatos területére. És az olvasó önkéntelenül szeretne még tovább menni, elmerülni a költővel együtt prófétai ábrándokba, részt venni megragadó vándorlásokban és lelki utazásokban, amelyekben az emberi érzés összhangban van azzal, ami a világban történik. (...)

Ebben az állandó veszélyben, a mérhetetlen szenvedés, de a lelki gazdagság tömegében is, a költő áldja a világot, arra szólít minket, hogy kövessük őt. És osztogatja két kézzel kincseit:

*Átaladni úgy szeretném
Sok hirtelen vágyam, eszmém,
Sok drága kincset, nagyot,
Amihez már vén vagyok.
Gyönyörű-kék itt az Ég.*

Küzdelmeiből az „istenkereső” Ady furcsa, resignációval vagy reménnyel teli útmutatást von le. És valami apró bólintásfélét az éles eszűeknek, azoknak, akiket ma úgy sújt az ember megalázása. Mert amit nagynak tartottak – elbukott, és olyan kicsi lett. És talán ebben rejlik a változás ígérete, az, hogy még mélyebben, még teljesebben lehet az embert felemelni a bukásból, a kicsiségből. És hogy a megrázkódtatás megerősíti az emberi világot. (...)

Akaratlanul is szinte fáj, hogy a kis gyűjtemény túl rövid, hogy Ady tengeri kirándulásából nem lett hosszabb utazás. Kívánjuk a fordítónak, hogy legyen a lengyel olvasó kormányosa azokon a rejtélyes, titkok párájával bódító vizeken, Ady költészetének mélységeiben.

Nógrádverőce, 1943.

Szenyán Erzsébet fordítása

Bogdan Adamczyk

Isten Szolgája, P. Kelemen Didák nyírbátori tevékenysége

Ebben az évben emlékezünk meg Isten Szolgája, Kelemen Didák atya halálának 275. évfordulójáról. Két évvel ezelőtt pedig Didák atya tartományfőnökké választásának és egyben a nyírbátori templom használatba vételének 300. évfordulója volt.

Az idő, a szükség mindig hívja a nagy embereket, de ha a Gondviselés nem küldi őket, azok nem hallgatnak az emberek hívó szavára. A Gondviselés küldte tehát ezt az embert, akire ennek a vidéknek nagy szüksége volt, hogy a népeket pusztító erkölcsi nyomorúságból kigyógyítsa és az elvesztéstől megmentse. Írásomban Kelemen Didák nyírbátori tevékenységével foglalkozom, hiszen az 1683-ban Kézdialmáson született Kelemen Didák a Nyírségben fejtette ki áldásos tevékenységét.

***

A XVIII. század legkiválóbb magyar minoritájának, Isten Szolgája P. Kelemen Didáknak, a székely származású, Eperjesen a teológiában tudományosan kiképzett, Szatmárban, Biharban, Szilágyságban, Hevesben, Borsodban, Csanádban és Csongrádban, Nándorfehérvárt és Pozsonyban, vagyis a szó legteljesebb értelmében a Kárpát-medence országrészei között vándorló, apostolkodó, alkotó, Miskolcon 1744. április 28-án a szentség hírében elhunyt ferencrendi szerzetes papnak életét, tevékenységét, lelki nagyságát ismertetni megtisztelő, örömteli, egyszersmind hálás feladat.

Didák atya első tartományfőnöksége alatt (1717–1720) bontakozott ki igaz alkotótevékenysége. Működésének a székhelyét Nyírbátorba tette át. Otthagytá a nagybányai házat, és elköltözött Nyírbátorba, hogy minél hamarabb saját felügyelete alatt felépíttesse a minorita rend számára a szükséges hajlékot, illetve templomot. A török dúlás, a kuruc szabadságharc egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a korábbi templom romhalmazzá vált. A katolikus hitűek száma megcsappant már közvetlenül a reformáció fellépése után, de a sok háborúskodás, a török uralom is hozzájárult, hogy sokan vallást váltottak. A törökök által megszállt területeken iszlám hitre tértek át, míg a Partiumban szaporodott a reformáció követőinek száma. Nem véletlen tehát, hogy Didák épp ezen a vidéken (Partium) próbálkozott hittérítő munkával. Itt volt szükség leginkább az elkobzott egyházi javak visszaszerzésére, a katolikus vallás terjesztésére.¹

1717-ben Kelemen Didák Nyírbátorban telepítette le a rendet. Ezt gróf Károlyi Sándorhoz 1717-ben írt levelében olvashatjuk,² valamint azt is, hogy a november 23-i létszámhoz viszonyítva már tízen voltak.

¹ Ráncz Teréz, *Gyöngyeiteket ne szórjátok szét!*, Kézdialmás, 2003, 23.

² Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz. Bátor, 1717. december 30, In: R Rákos Balázs Raymond, *Isten Szolgája P. Kelemen Didák, O.F.M. Conv. levelei (1714–1743)*, Róma, 1978, 42.

Itt volt Didák atya apostoli munkájának központja, és innen látta el, a minorita atyákkal együtt, az egész környéken csak szórványosan található katolikus hívek lelki szükségleteit. Sokirányú tevékenysége miatt nem tudott mindig mindenhol személyesen jelen lenni, azért két lelkes házfőnököt megbízott, hogy őt képviseljék. Az első P. Labóczy Sándor volt, majd ezután P. Barabás Szilvér 1718. július 28-tól 1720. július 21-ig került ide házfőnöknek. P. Kelemen Didák csak 1720. július 22-én vette át a közvetlen vezetést. Tartományfőnöksége alatt, első ízben három évig, 1723. augusztus 9-ig volt házfőnök, majd hároméves rendfőnökség után másodízben, 1726. június 24-től 1729. július 27-ig vezette a helyi közösséget.³ Itt hat év alatt volt lehetősége és alkalma véglegesen megszilárdítani mindazt, amiért annyi éven át fáradozott és imádkozott.

A lelkes és fiatal tartományfőnök a Nyírségbe vezette rendtársait, akik egyelőre fabódéokban laktak vele együtt. Innen irányította a templom újrakezét, és örömmel levelezett Károlyi Sándor gróffal, akinek bőséges segítségével indult meg és folytatódott tovább az építkezés. Egyszerű bódéját „pusztai residentiának”⁴ nevezi, és tudatja, hogy a püspök is örül az építkezés haladásának, és segítségét is kilátásba helyezi. Nagy hatalmú patrónusa azonban nemcsak ígért, hanem adott is segítséget. Munkásokat meg építőanyagot is küldött, hogy legalább a templom minél hamarabb felépüljön.

1718-ban Didák hozzákezdett a templom újjáépítéséhez. Természetesen Károlyi Sándortól kapta a legnagyobb anyagi támogatást az építkezéshez. Kelemen Didák leveleiben egyfolytában hálálkodik e buzgó támogatásért. 1719. június 18-án így ír a grófnak: „*Excellentiád nékem küldött méltóságos úri levelét el vettem szerzetesi nagy alázatossággal, melyből az Excellenciád érdemünk felett hozzánk meg mutatott, mindenkor bővön tapasztalt, elégségesen meg nem köszönhető Kegyes Atyai Grátiájától alázatos instántiáimra tett örvendetes resolutiojít meg nem szűnő, szűnhető, hálaadó szép köszönettel értem.*”⁵

El is készült az 1718-ban, de az építőanyagból már nem jutott a torony építéséhez. Ekkor Didák atya Károlyi lányához, Haller Gáborné Klára grófnéhoz fordult, és a fiatalasszonynak küldött levelében megjegyzi, hogy „*fa nélkül toronyt nem építhetünk.*”⁶

Klára grófnő most is sietett eleget tenni a szent életű páter kérésének, s a torony építéséhez elegendő mennyiségű fát biztosított. Így aztán felépült a templom, és nagy ünnepek tervezése közepette készültek a fölszentelésre.

Kelemen Didák a pestisjárvány dühöngése idején, 1718-ban is éppen úgy, mint 1711-ben, megmutatta fáradhatatlan áldozatkészségét. Lelki buzgósága és mély emberszeretete erőt adott neki a betegek ápolásához. Amíg más papok rémülve menekültek a fertőzött helyekről, addig ő fölkereste a legel-

³ Hidegkuti Mihály, *A nyírbátori minorita-templom*, Szeged, 1941, 7.

⁴ Oltontúli, *Kelemen Didák életéből (halálának 200 éves évfordulójára)*, in: Kelemen Atya Közönlönye. Miskolc, 1944, 22.

⁵ *Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz*. Bátor, 1719. június 18., in: Rákos: *Isten Szolgálja P. Kelemen Didák levelei...*, 76. és Takáts Sándor, *Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja*, 256., in: *Katolikus Szemle*, Budapest, 1892.

⁶ Takáts, *Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja...*, 544. és Csák Alajos Cirjék, *Kelemen Didák csodás élete és működése*, Miskolc, 1927, 23.

hagyatottabb betegeket, kiktől mindenki irtózott. A pestisjárvány Erdélyben is pusztította az országot. Így pl. 1719 júniusában az erdélyi feljegyzések szerint a lemhényi plébánia hívei között 213 volt a halottak száma. A Székely oklevéltárban találjuk, hogy az aratásig tartó éhínség megtizedelte a lakosságot, amikor fát, szalmát, rügyet, makkot, dögöt „rág vala a szegénység és a közösség”.⁷

Didák atya gyalog járta be a környéket, faluról falura mérföldnyi utat tett, alamizsnát osztott, a rászorulókat szentségekben és irgalmas cselekedetekben részesítette. A tudatlan népnek tanácsokkal szolgált és a kétségbeesetteket vigasztalta. Nagy bátorságot mutatott mindenütt, s így sikerült a felindult kedélyeket lecsillapítania.

A hároméves tartományfőnöksége után, 1720-ban Didák atya további három évig maradt szolgálatban mint nyírbátori házfőnök. Szükség volt munkájára, hogy a nyírbátori minorita jelenléte személyes példájával megerősítse és a nehézségekkel szembenézzen. Magát „Báthor kiáltó koldusának” nevezte, aki Nyírbátorban vett bátorságot a bátor koldulásra, mert határt nem ismerő szegénységgel küszködik.⁸ „A nyomorult koldusokhoz oly könyörületességgel viseltetett – írja Haller grófné –, hogy süvegét, takaródzóját, köpönyegét utazásban is, az hol tanálkozott olyással, oda adta, magát megfosztani nem sajnálta, akár mell téli üdőben is [...] Az szegényeket liszt s afféle élelmekre való nélkül nem bocsátotta.”⁹ Nyomban kéri atyját és bátyját, hogy segítsenek a szegényeken. Károlyi Ferenc gróf erre megkérdezi Didák atyát, mire volna szükségük. A válasz levelére három egyszerű szóból állt: „bor, búza, szalonna.”¹⁰

A nyírbátori templomépítés tovább folyt, bár villámcsapás lassította az építkezést, ugyanis 1721. június végén a templomtoronyba villám ütött, és emiatt lassan haladt előre az építkezés. A későbbi feljegyzésekben olvashatjuk, hogy a szent életű minorita páter élete és buzdító szavai nem maradtak hatástalannak, hanem követőkre találtak. Segítségére sietett nemcsak a környék, hanem az egész Tiszántúl – fel az északkeleti határig – minden tehetősebb katolikus családja.¹¹ Didák atya Nyírbátorban végzett szerzetesi és lelkipásztori buzgóságának jelentőségét az is mutatja, hogy P. Victorinus Bellevari,¹² akit utódjául választottak tartományfőnöknek, 1721. június 24-én Nyírbátorba tanácsosi gyűlést hívott össze.¹³ Végül is 1722–1724 között készült el a templom mai barokk boltozata. Felszentelése 1725-ben történt. Maga Didák mondott beszédet a felszentelés alkalmával, beszédét *Lelki öröm* címmel ki is nyomtattatta Kassán.¹⁴

A templom berendezése, az oltárok tervezése, felállítása szintén Didák nevéhez kapcsolódik. „Az egész berendezés tematikája hatalmas teológiai

⁷ Ráncz, Gyöngyeiteket ne szórjátok szét..., 22.

⁸ Takáts, Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja..., 545.

⁹ Brázay János, Gróf Károlyi Klára néhai gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levele, Nagy-Károly, nyomtatott Seper Kajetánnál, 1890, 16.

¹⁰ Takáts, Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja..., 545.

¹¹ Hidegkuti, A nyírbátori minorita-templom..., 7.

¹² Knáisz Mihály, Chronologo-Provinciae Ordinis FF. Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae Hungariae et Transsylvaniae, Posenii, 1803, 346, 360, 394.

¹³ Uo., 394.

¹⁴ Ráncz, Gyöngyeiteket ne szórjátok szét..., 24.

program szerint készült el, szerzője maga Kelemen Didák volt.¹⁵ A templom mellé iskolát is építtetett, és 1734-ben megindította a kolostor felépítésének munkálatait Nyírbátorban.

Didák atya közben nemcsak új otthonát gondozta, nem szűnt meg a közeli és távoli vidék lelki javán is munkálkodni. A vegyes vidék fáradhatatlan igehirdetője, a Tiszántúl, a Nyírség apostola. Sok embert vezet vissza a katolikus egyházba (a tanúvallomások 300–1500 megtérésről beszélnek).¹⁶

Szüntelen járt Nyírbátort és környékét, ahol felkutatta azokat, akiket régen nem gondoztak. Felébresztette tanításával és beszédeivel a vallás iránti érdeklődést. Tanított, katekizmusokat és szentbeszédeket állított össze, melyek egy részét nyomtatásban is terjesztette. A „koldulásból szerzett alamizsnából ingyen tartott husz-huszonkét gyermeket, s akármely szűk időben el nem hagyta”.¹⁷ Főúri támogatói révén, és az összegyűjtött adományokból több faluban is visszaszerzi a protestánsoktól elfoglalt templomot, és számos helyen újakat is építtetett. Fehérgyarmaton, Csengerben, Érkeserűn és Tarcsán templomokat emeltet, Nagykárolyban és Nyírbaktán odahat, hogy a régi katolikus templomok visszakерüljenek a hívek tulajdonába.¹⁸ A lakosságot visszavezette a katolikus hitre, és „*ahol megjelenik csakhamar virágzásnak indul a magyarság ősi hite*”.¹⁹

Didák atya felelevenítette a régi hagyományokat, a búcsúkat az úri rendek jelenlétével ünnepelte, hogy jó példát adjanak másoknak, és a többieket buzdítsák a vallásos életre. Ily módon az ájtatosságok, úrnapi körmenetek, nagypénteki szertartások, sőt passiójátékok az egész megyében kedvelté váltak. A nyírbátori házfőnöksége alatt az Úrnapiját, és minden bizonnyal ezt követően Pádúai Szent Antal napját a hívek példás részvételével ünnepelték meg. 1720. június 7-én egyben kéri a kolostor támogatóját, hogy – „*Isten eő sz. neve dicsőretinek terjedéséért, másokh szép példaadásért, lelki épületekért, az itten kezdendő ájtatosságnak öregbítéséért, az teljes búcsúk elnyeréséért*”²⁰ – egész háza népével menjen el Nyírbátorba.

A Krucsay- (Passió-) oltár története

Nyírbátorban már a XIV. században állt az a ferences templom,²¹ ahová a XV. század végén, 1493-ban Báthori István temetkezett. A reformáció térhódításakor, a XVI. század közepétől, a térség ura, Báthori György is ennek a val-

¹⁵ Baranyai Béláné, *A nyírbátori minorita templom berendezéséről*. 198.; In: Művészettörténeti Értesítő, 3. szám, 196–229., Budapest, 1960.

¹⁶ Jakubinyi György, *A szentek nyomában Erdélyben*, Gyulafehérvár, 2009, 120.

¹⁷ Takáts, *Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja...*, 400.

¹⁸ Takáts, *Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja...*, 546.; Csák, *Kelemen Didák csodás élete és működése...*, 28.

¹⁹ Takáts, *Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja...*, 546. és Hirschberg Kornél: *Magyar minorita Hittérítők*. Budapest, 1944, 30.

²⁰ *Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz*, Bator, 1721. június 7.; in: Rákos, *Isten Szolgája P. Kelemen Didák levelei...*, 96.

²¹ Szakemberek, régészek és művészettörténészek által nem bizonyítható.

lásnak híve. Ezáltal egyre nehezebb lett a szerzetesek élete. Romlott a templom és a kolostor állaga, de a legsúlyosabb, végzetesnek tűnő csapás akkor következett be, amikor 1587-ben ellenséges hadak mindent feldúltak és felégették. Majd 130 éven át „hatalmas rom” maradt, és ezt tekinthetjük az ország akkori állapotára is jellemzőnek.

Ezeknek a nyírbátori romoknak az újjáélesztéséhez kezdett Didák atya 1717-ben. *„Enyim csak a foldozás...”* – olvassuk saját szavait a *„Búzafejek”* prédikációgyűjteményben, abban a levélben, amelyben az építkezésről is beszámol. És századok óta áll, és reméljük, hogy még századokig állni fog a magyar haza híres műemlék temploma, benne a barokk fafaragás egységes terv alapján készített remekeivel,²² ahogyan azt Lukácsy Sándor is bemutatja:

„Sokan ismerik és csodálják a nyírbátori faragott Krucsay-oltárt, a passió naturalista Krisztusával és magyaros öltözetű pribékjeivel; kevesen tudják, hogy ezt s a templom többi berendezését Kelemen Didák tervezte. Nagypénteki beszéde előbb készült el, mint az oltár, de talán megengedhetünk egy kis képzeletjátékot: áll a derék szerzetes a maga tervezte szószéken, a passió-oltárra mutat, és mondja-mondja a legszebb magyar prédikációt, mely valaha is elhangzott Krisztus szenvedéséről... A hallgatók sírnak.”²³

A Passió-oltár története Nádfői Krucsay János személyéhez kötődik, aki 1700-ban, 23 évesen feleségül vette a nála jóval fiatalabb Tolnay Borbált (14-15 éves lehetett). Krucsay János II. Rákóczi Ferenc odaadó híve volt, a szabadságharc alkalmával többször is fogságba került. 1711-ben a fogságból hazatérve felesége, Tolnay Borbála hűtlenségének híre várta. Haragjában és keserűségében feljelentette feleségét. Már 1711 májusában pert indított a hűtlen asszony ellen. A bíróság bűnösnek találta az asszonyt, a per halálos ítélettel végződött, de rövid idővel a kivégzés előtt Krucsay megbocsátott a feleségének.²⁴

Reverzális adott hűtlen feleségének, de kemény feltételeket is szabott,²⁵ ha felesége mégsem tartja meg, akkor Krucsay minden törvényes rendet kikerülve jogosult a halálos ítéletet végrehajtani, sőt *„átok alatt senki gratiát se kérhesen fejemenk”*.

Aztán a legkeményebb feltétel, hogy Krucsayné Tolnay Borbála minden vagyona Krucsay Jánosra szállt. Tolnay Borbála a haláltól ugyan megmenekült, de helyzete végtelenül kiszolgáltatott lett, Krucsay pedig meggazdagodott. Ha lefejezteti nejét, akkor a Tolnay-vagyon visszaszállt volna a Tolnay családra.

16 évvel később, 1727. november 24-én Krucsay János feleségét rajtakapta Krasznay Kovács Ferenc deákjával.²⁶ Borbála asszony a korábbi

²² Kecskeméti Gábor: *Rettenetes utolsó szempillantás*. In: Publicaciones Universitatis Miskolcensis. A konferencia előadásai. XIII. t., 31–39., Miskolc, 2008.

²³ Lukácsy Sándor: *Kelemen Didák nagypénteke*, in: *A végtelen jövő. Irodalmi tanulmányok*, Budapest, 1998, 49.

²⁴ Kőszeghy Péter, *Krucσαι János, a halál leánya és a „Rettenetes utolsó szempillantás”*, in: *Kuruc(kodó) irodalom. Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról*, Mórincz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza 2013, 58–68.

²⁵ A reverzális 1714-ben hirdették ki Nagykállóban, III. Károly jóváhagyásával.

²⁶ Kőszeghy, *Krucσαι János, a halál leánya...*, 68.

halálos ítélet miatti félelmében a radi minorita kolostorba menekült, ahol menedéket kért és kapott. Krucsay négy fegyveresét küldte el a kolostorba, de az asszony nem volt hajlandó elhagyni a kolostort. Majd csellel elfogatta. Elment Jósvey Ferenc kisvárdai plébánoshoz – mondván, egy kis civakodás történt közte és felesége között –, és kérte a plébánost, menjen el és hozza ki az asszonyt. A plébános jóhiszeműen el is ment, rábeszélte az asszonyt, aki 11 nap után kijött a kolostorból. Ám a fegyveresek azonnal elfogták. Az 1727. december 17-i közgyűlésen Krucsay János halált kért felesége fejére a következő indokkal: *„a hóhér keze vegye ki a tisztességes embe- rek közül”*.

A vád ismét házasságtörés volt, visszaeséssel súlyosbítva. Tolvay Borbála ellen 16 tanút sorakoztattak fel. A tárgyaláson Jósvey plébános tiltakozását fejezte ki, amiért Krucsay félrevezette,²⁷ és ehhez csatolta három radi minorita szerzetes vallomását is. A várkapitány azzal védekezett, hogy a plébános kiforgatta a szavait, és a felesége önként hagyta el a kolostort. 1728. január 22-én kezdődött a per, melyet feltűnő gyorsasággal tárgyaltak, Borbála asszony ügyvédje tiltakozott is amiatt, hogy nem kapta meg a törvény által előírt felkészülési időt, valamint amiatt, hogy a nemesasszony ellen jobbágyok tanúskodtak. A férj ez alkalommal nem bocsátott meg a feleségének, kimondták a halálos ítéletet, és e hónap 30-án a kisvárdai vár bástyáján Borbálának fejét vették. Krucsay János két és fél hónappal a kivégzés után, áprilisban újra megnősült,²⁸ a 28 évvel fiatalabb Csebi Pogány Borbálát vette el feleségül.²⁹ Boldogságát azonban hamarosan beárnyékolta súlyos lelkiismeret-furdalása, feleségének halála miatt. Második feleségével megbíztak egy eperjesi mestert a passió-oltár elkészítésével. Krucsay János valószínű azért éppen Nyírbátorban állíttatta a passió-oltárt, mert a per folyamán a minoritákat sértette meg aljas hazugságával,³⁰ és mivel Nyírbátorban a minorita szerzetes Kelemen Didák éppen akkor kezdte meg a templom újjáépítését, így ennél jobb helyet nem talált az

²⁷ Szoboszlay György, *Egy magyar passiójáték, Tolvay Borbála két házasságtörési pere, 1711–1728*, in: *Közösség és identitás*, szerk. Pócs Éva, Bp., 2002, 222. Kelemen Didák nyilván értesült az eseményről, és a három minorita atyát, Csengery Jakabot, Szunyogh Lászlót és Georgius Szászt ismerte. A testimonialis kelt: Rad, 1728. január 20. *„tisztelendő páter Jósvey Ferenc plébános uram ilyen asszekurációval és kondícióval hajtá ki az asszonyt, őkegyelmét klastromunkbul, tudniillik csak jöjjön ki az azilumbul és menjen akármelyik jószágába, semmi bántódása nem lészen Krucsay János uramtul, és jobb lészen az asszonynak most énelem eljönni maga jószántábul, hogynemint tovább-tovább az urát haragra gerjeszteni, mert én minden következő nyomoruságtul meg fogom menteni. Mely alkalmatossággal ott lévén nemzetes Balaskó András és István uramék is, őkegyelmek is hittel konfirmálták, hogy az asszonynak az említett úrtul semmi bántódása nem lészen. Különben ha ezen szókat és hites konfirmációkat nem hallottuk volna, az asszony az azilumbul semmikép ki nem jött volna”*

²⁸ Kelemen Didák Krucsay János halotti prédikációjában elmondta, hogy Csebi Pogány Borbálával 13 évet és két hónapot élt házasságban. Ezekből következően tesszük az esküvő időpontját 1728 áprilisára.

²⁹ Szoboszlay, *Egy magyar passiójáték...*, 225–231.

³⁰ Szoboszlay, *Egy magyar passiójáték...*, 222.

oltárnak, amelyet már 1729-ben elkezdtek építeni. Az oltár felállítására 1731 júliusában került sor.³¹

Krucsay János kisvárdai várkapitány, földesúr és felesége, Csebi Pogány Borbála 1731-ben engesztelésül adományozta a templomnak. Krucsay János második házasságkötése után 14 évre, 1741. június 18-án hosszas szenvedés után meghalt. Nyírbátorban a minorita kolostor udvarán ravatalozták fel. A gyászbeszédet Kelemen Didák tartotta, s beszéde végén a halott egyik imáját idézte: *„...megvallom szóval, szándékkal, cselekedettel véghezvitt vagy elszánt gonoszságaimat. ...Uram, Jézus, szent véred hullásáért, keserves kín-szenvedéseidért bocsásd meg énnekem minden bűnömet.”*

Az oltár adományozói templomunkban pihennek. Krucsay a szentély északi falánál, mivel halálakor (1741. Szent Jakab havának 13. napján) az oltár még ott állt, felesége, Csebi Pogány Borbála pedig a szerzetesek kriptájában. Ő férjét 36 évvel élte túl, 1777-ben halt meg.

Az oltár a Rákóczi-szabadságharc utáni újjáépítés egyik maradandó emléke. 1725. október 4-én Károlyi Sándor gróf jelenlétében történt a barokk előcsarnokkal, karzattal és boltívvel újjáépített gótikus templom újraszentelése. Az újra használatba vett templom berendezéséhez sikerült Didák atyának megnyernie a környék katolikus földesurait, akik később az általuk kifizetett oltárok alá temetkeztek. Amikor szent életű P. Didák 12 éves nyírbátori működése után 1729-ben Miskolcra megy, lényegében már elkészültek az eperjesi és lőcsei műhelyekben faragott oltárok.³² Az egykori minorita templom többi oltárától formailag és tartalmilag sok mindenben különbözik a Krucsay- (Passió-) oltár, amelyet Nádfőy Krucsay János szabolcsi földesúr és felesége, Pogány Borbála 1731-ben építtetett.

Az oltár készítőjét nem ismerjük, egy ismeretlen eperjesi mester volt (talán Temporovics Zakariás,³³ aki a miskolci és a nyírbátori minorita templomban dolgozott), de szellemi alkotóját, koncepciójának kidolgozóját nagy valószínűséggel igen: Kelemen Didák atya lehetett, aki egy passiójáték életképét faragtatta meg.³⁴ Ha Krucsay János történetesen nem érez lelkiismeret-furdalást első felesége kivégzése miatt, és Istent nem akarja kiengesztelni, ma szegényebbek lennének egy értékes műalkotással, amely drámai kifejezőerejével, népies alakjaival páratlan a maga nemében.

A Passió-oltár és a többi, nem kevésbé híres oltár tűzvészeket, forradalmakat, háborúkat élt túl, megmaradt csodálatos módon, s bár a 280 év előtti fényükről, színükről és ragyogásukról aligha lehet fogalmunk, még így is, megmentő kezek után kiáltva is döbbenetes hatást váltanak ki a látogatókban.

³¹ Rákos B. Raymund, *Ugye atyafiak?!. Isten szolgája Isten Szolgája P. Kelemen Didák, O.F.M. Conv. élete 1683–1744*, Róma, 1975, 399.

³² *A Nyírbátori Minorita Templom Krucsay-oltára [Passió-oltár] – Hapák József fotói*, Debrecen, 1994.

³³ *A Nyírbátori Minorita Templom Krucsay-oltára*, bevezetés.

³⁴ Rákos, 1975, *Ugye atyafiak...*, 401–444.

RÓZSAFÜZÉR A GYERMEKEKÉRT

VÁLASZÚT

PIPACSONK AZ ANYÓSÜLÉSEN

KASTÉLYPARKBAN

MANDULAVIRÁGZÁS

HALOTTI BESZÉD

SZEMKONTAKTUS

SÁRA

GYÖNGYVÉR

MEGY AZ ÉLET LEFELÉ

MOZART ÉS BARTÓK HŐSEI MA

AZ IDÓS GÖRGEY

Bellák Gábor

Kép a képben

avagy mit fest Csontváry, amikor önarcképet fest?

Csontváry Kosztka Tivadar egyetlen olyan önarcképet festett, melyen valóban festőként jeleníti meg önmagát. Nem tanítóként, nem prófétaként, nem tevéháton érkező honfoglalóként, nem egyszerű polgáremberként – ahogyan más képein találkozhatunk vele –, hanem valóban hivatásának kellékeivel, ecsettel, palettával, festővászonnal (1. kép). Fontos képeknek kell tehát tartanunk. Jelentőségéhez képest mégis ez a mű Csontváry egyik legkisebb arcképe. Sőt, olyan arckép, amelyet az alkotó soha életében nem állított ki, ráadásul a gácsi patika padlására számúzta, ahonnan a festmény csak 1919 zavaros hónapjaiban került át Magyarországra elcsatolástól nem fenyegetett területére, Kecskemétre. A nagyközönség csupán 1931-ben találkozhatott a képpel, attól kezdve azonban igen rövid időn belül az egyik legtöbbet reprodukált Csontváry-festmény „lett” belőle. Népszerűségét kétségkívül annak köszönheti, hogy az egyik legnagyobb festőművésztünk legszuggesztívebb önarcképe. Sokszor, sokféleképpen interpretált festmény,¹ néhány roppant egyszerű, ám mégis fontos kérdést azonban nem ártana újra fölteni vele kapcsolatban: mikor készült, hol készült és egész pontosan mit is ábrázol?

1. Csontváry Kosztka Tivadar: *Önarckép*, 1894, olaj, vászon, 67 x 39,5 cm
MNG, Budapest, ltsz.: 7572

Titokzatos dolgok. Csontváry életrajzában számos titokzatos dologgal találkozunk. Az első természetesen mindjárt az a bizonyos égi hang, ami kijelölte ennek az Iglón gyógyulató fiatalembernek a jövőbeli pályáját. Titokzatosnak tűnik az életmű „csodával határos” megmenekülése is 1919 végének zivataros hónapjaiban. S nem kevésbé titokzatos az a bizonyos „gácsi patika”, Csontváry egykori lakhelye és munkahelye is. A gácsi patika titka pedig nem más, mint az ottani padlásán felhalmozott festmények sorsa. Különböző visszaemlékezések

¹ Különösen érdekes elemzések: Németh, 1970; Sinkó, 1991; Bellák, 2016.

szerint volt, amit losonci gyűjtők vettek meg, volt, amiket a helyiek hordtak szét, hogy a jó minőségű vászonnal befedjék tyúkólaik tetejét, s voltak olyan képek is, melyeket egy 1970-es emlékező szerint a szülei annak idején olyan ócskának tartottak, hogy egyszerűen elégették azokat a ház udvarán.² Aztán a padlásról jó pár kép Magyarországra is eljutott, ahol különböző gyűjteményekbe kerültek, vagy festőnövendékek darabolták szét őket, hogy legyen mire festeniük. Máglyától a múzeumokig, tyúkóla fedelétől a festői újrahasznosításig terjed az a skála, ahol a gácsi patika padlásának kincseivel találkozhatna a mindent látó és mindent túlélő képzeletbeli utazó. Lassan olyan mennyiségű elveszett képet vizionálhatunk a gácsi patika egykori padlására, hogy az már-már az ismert életmű mennyiségét is túlszárnyalja. S ennyi titok és rejtély közepette egyáltalán nem csodálkozhatunk, ha e titkokból az egyes képek külön-külön is részesülnek. S titok maga a művész is. Megkockáztatható, hogy még ma is alig értjük Csontváryt. Az ő profetikus lelkét és kispolgári józanságát, s hogy ez a kettő hogyan is fért meg egy személyben. Még ma sem értjük, mert senki nem tette még föl azokat a kérdéseket, hogy hol és hogyan készültek kolosszális vásznai? Valóban Baalbekben festette a *Baalbeket*? Hol talált ekkora műtermet magának? Biztosan nem a Hotel Victoriában, ahonnan feltárult előtte a csodálatos látvány. S hogyan hozta haza? Miért festett pályaudvarokat? Budapesten és Kairóban. Miért ment el Selmecebányára, ami minden általa bejárt útvonalból kilógott? Bejárta egész Európát, de hol vannak, ha vannak egyáltalán franciaországi, angliai képei, vázlatai? S persze azt is alig értjük, hogy miért festette meg önarcképeit, ha soha nem állította ki őket?

Hol készült a kép? A képpel kapcsolatban az egyik legszilárdabb feltetelezés, hogy Gácson készült. Ennek a feltételezésnek az alapját az eddigi legteljesebb Csontváry-monográfia szerzője, Németh Lajos vetette meg, nem is akárhogyan! „A szakirodalom általában ezt a képet tartja Csontváry legműnchenesebb képének, úgy is vélik, hogy Münchenben készült. A szoba azonban a gácsi gyógyszerár szobája, és az ablakon át látott háztető is gácsi motívum...”³ Mivel fogalmunk sincs, hogy milyenek is a „gácsi háztetők”, nyugodtan kijelenthetjük, hogy ez így, ennyi látható motívum alapján *nem* megállapítható. Minden tiszteletünk ellenére Németh Lajosnak ezt a következtetését teljesen megalapozatlannak kell tartanunk. Az persze bizonyos, hogy Csontváry már az 1894-ben megkezdett müncheni tanulmányai előtt is festett. Sok képét „iskola előtti tanulmány”-ként mutatta be kiállításain.⁴ Sőt, bizonyosak lehetünk benne, hogy amikor hosszabb-rövidebb időkre hazatért, tán még akkor is festhetett ott. Egy dolog azonban megkérdőjelezi a gácsi készülést: a műterem ablakából kitekintve egy olyan házra látunk, ami a kémények és a tető arányából ítélve meglehetősen nagynak tekinthető. Látva a gácsi patika archív fotóját⁵ (2. sz. kép), nehéz elképzelni, hogy Csontváry ennek ablakából fölülről lásson rá egy, a patikánál jóval nagyobb, szomszédos házra. Sokkal valószínűbb, hogy az ábrázolt műterembelső egy ház első, de még inkább má-

² Szemadám, 2004.

³ Németh, 1970.

⁴ A madár-képeit nevezi így az 1908-as és 1910-es budapesti kiállításainak katalógusaiban.

⁵ A patika képét közli: Puntigán, 2012, 18–19. sz. képek.

2. Archív fotó a az egykori gácsi patikáról

sodik emeletén kellett hogy legyen. Ez viszont egyértelműen kizárja a gácsi keletkezést. Ha pedig nem Gács, akkor nyilvánvalóan München.⁶ De ha figyelembe vesszük, hogy Csontváry 1895-ben hónapokat töltött Karlsruheban is, ahol szintén volt műterme, akkor akár a karlsruhei helyszín sem zárható ki teljes bizonyossággal. Egyelőre...

Mikor készült a kép? Csontváry nem volt portréfestő. A kiállításaira saját maga által beválogatott arcképek között sem találunk mást, mint a müncheni szénrajztanulmányokat, rendszerint „Tíz rajz a müncheni iskolából” gyűjtőcím alatt, illetve a *Marokkói tanítót*. Ez utóbbit 1908-ban „Egy marokkói ember” címen állította ki, de ezt is azzal a megjegyzéssel, hogy „tanulmány”. Csontváry portréi a *Marokkói tanítón* kívül mind az életmű korai korszakában születtek meg. Az *Imádkozó öregasszony*, az *Almát hámozó nő* (akinek modellje szintén felismerhetően azonos a gácsi házvezetőnővel, s bizonyos értelemben ez is portrészzerű kompozíciónak tekinthető), a *Piros ruhás gyermek* és a sokáig hamisnak vélt másik *Önarckép* is a teljesen homogén, fekete háttér miatt tekinthetők összetartozó s az 1893–94 körüli évekre datálható műveknek. Ez az önarckép nem az úgynevezett fekete háttérű képek korszakához tartozik. Ráadásul ezen a képen sokkal több a tárgyi részlet is. Nemcsak egy ember arcát látjuk, hanem nagyon sok mindent az ő környezetéből, műterméből, pontosan megfigyelhetjük ruházatát, s természetesen azt is, hogy mit is csinál valójában. Ilyen részletes, ennyire az önmaga hétköznapi világát bemutató festménye nincs is több. Víziók, szimbólumok, tájképlátomások, gazdag narratívájú jelenetek – ez a Csontváry-életmű, de az *Önarcképen* kívül egyetlen alkotás sincs, ami arról szólna, hogy „ez vagyok én, Kosztká Tivadar, a festő”.

Éppen ezért feltételezhető, hogy a kép az életműnek abban a szakaszában készülhetett, amikor Csontváry immár valóban iskolázott festőnek tekinthette magát, de még nem indult el nagy utazásaira. Szicíliában, Trauban, a Nápolyi-öbölben, a Magas-Tátra csúcsai között Csontváryt már nem az önmaga arca és környezete foglalkoztatta, hanem a nagy motívumok és a napút-festészet általa kitalált problematikája. 1897–98-ban Csontváryt már Itáliában találjuk, 1899–1900-ban a dalmáciai Trauban fest képsorozatot, 1901-ben ismét Nápoly, aztán Taormina, s így tovább. Mindebből az a következtetés tűnik logikusnak, hogy az önarckép az 1894-ben megkezdett müncheni tanulmányok alatt, vagy azok után, de még az 1897-ben elkezdett utazások előtt kellett hogy készüljön. Sajnos, pont ez pár esztendő az, amiből nagyon kevés biztosan datálható darabot ismerünk. De kiállítási katalógusainak címei alapján mégis tudjuk, hogy 1895-ben Karlsruheban és Hollandiában, 1896-ban pedig Párizsban festett legalább egy-egy ké-

⁶ Ld. Ybl, 1960, 131.

pet. Bizonyos, hogy ezek a képek nem vázlatok alapján, utólag, Gácson, hanem az adott helyszíneken készültek, hiszen Friedrich Kallmorgen, a berlini akadémia professzora, akit Csontváry Karlsruhéból ismert, évekkel később is emlékezett Csontváry „csodálatos színei”-re,⁷ tehát Kallmorgennek látnia kellett az egyébként nála pár évvel idősebb magyar festőtárs képeit. Érdemes azonban emlékezni arra, hogy Csontváry már Münchenben is az alkonyat színeit tanulmányozta, s figyelmét egy idő után már nem az emberi arc kötötte le. „Már itt Münchenben rendkívül féltékeny voltam a színtanulmányaimra, amelyeket iskola után rendszer naplementén végeztem a szabadban. [...] Színtanulmányaimat Münchenben nap nap után nagyobb arányokban a Napból merítettem...”⁸ Ezért is ment tovább Karlsruhéba, majd Párizsba. Münchenben még foglalkoztatja az arc, hiszen korai müncheni tanulmányainak is a fejek, arcok állnak a középpontjában, az 1894-es év második felétől azonban egyre inkább a természetben végzett színtanulmányok izgatják. S ez egyben magyarázatot is adhat arra, hogy miért nem állította ki soha és miért rakta el a gácsi padlásra a festményt. Mindezek alapján pedig egyre valószínűbb, hogy Csontváry *Önarcképe* müncheni tanulmányainak összegzéseként, immár a festői mesterség birtokában lévő művész afféle mestermunkájaként készült el valamikor 1894 közepén, vagy az azt követő hónapokban.

3. Csontváry Kosztka Tivadar: *Női tanulmányfej* és Lakos Alfréd: *Két rajz Csontváryról*, 1894 papír, szén, ceruza, 580 x470 mm MNG, Budapest, ltsz.: G 93.57

Mit fest Csontváry? Az *Önarckép* rendkívül részletgazdag alkotás. Csontváry ünnepélyes polgári öltözetet visel, hozzá kalapot, éppen úgy, ahogyan a müncheni festőtárs, Lakos Alfréd róla készült rajzain (Lakos rajzairól derül ki egyébként az is, hogy Csontváry jobbkezes volt – ld. 3. kép).⁹ A tiszta polgári öltözetek pontosan azt fejezi ki, hogy a művész számára a munka, vagyis mindaz, ami a polgári lét alapja, tartalma és értelme, tulajdonképpen a teremtő alkotással azonos.

⁷ Csontváry önéletrajzi feljegyzéseiben többször is felidézi Kallmorgennel való kapcsolatát, s hogy a német professzor évekkel később még Berlinben is emlékezett Csontváry képeire: ld. Mezei Ottó (szerk.), *Csontváry-dokumentumok I. „Tudni akartam az igazságot”*. Csontváry-íráások Gegesi Kiss Pál hagyatékából, Új Művészet Kiadó, Budapest, é. n. [1995], 69, 70, 71.

⁸ *Csontváry-dokumentumok I.*, 69

⁹ Lakos Alfréd rajzai Csontvárynak egy fejtanulmánya mellett szerepelnek ugyanazon a papírlapon: Csontváry: *Női tanulmányfej* és Lakos Alfréd: *Két rajz Csontváryról*, 1894 (papír, szén, ceruza, 580x470 mm, MNG, ltsz.: G 93.57)

Egy szűkös műteremben ül a festő, az ablakon túl a kék ég és egy ház teteje látszik. Csontváry vörösésbarna zakója alól egy fehér ing mandzsettája villan elő. Öltözékét apró kékes virágokkal mintázott ezüstszürke nyakkendő egészíti ki, fején fura, keskeny karimájú, lapos kalap. Karja alatt jól látszik a színes, virágmintás kárpittal bevont karosszék kifelé ívelődő karfája. A tükörből ábrázolt képen a jobb és bal kéz éppen fordítva látszik, így helyesen mondva a bal kezében festékes palettát tart, ujjjaival különféle méretű és színű ecseteket fogva hozzá. Jobb kezében valami rajzeszköz, talán szén vagy kréta rövid csonkjá, amivel az állványra helyezett üres festővászonra készül rajzolni valamit. Látszik még a műterem falfestése, az ablak zsanérja, valamint jól észrevehető, hogy az ablak alsó és felső, kettéosztott kisebb üvegtábláit fehér papír vagy vékony vászon takarja, így ezeken a részeken csak a fény jön át, a látvány azonban nem. És van még valami, amiről külön is érdemes szólni: az üres vászon.

A kompozíció egyik sugárzó középpontját Csontváry szuggesztív pillantása, fürkésző kék szeme adja. Annyira erős a vizslató tekintete, hogy szinte el is tereli a figyelmet egy nagyon lényeges mozzanatról. Nevezetesen arról, hogy mit is csinál a művész? Rajzol vagy fest? Hiába tart ugyanis baljában palettát és ecseteket, a jobb kezével mégis rajzolni készül. Ha itt megállnánk a vizsgálódásban, már ennyiből is egy lényeges dologra, nevezetesen Csontváry munkamódszérére lehetne következtetni. A vászonra először fölrajzolja a kompozíció, a motívumok körvonalait, s csak mindezek után lát hozzá a festéshez.¹⁰ A művész rajzol tehát, de a rajzfelület mégsem fehér papírlap vagy vászon, hanem egy színes sík (4. sz. kép). Ez a zöldessárga átmenetekben gazdag színes felület egészen pontosan a kinti felhős égbolt és a szűk, sárgás falú kis helyiség színeit tükrözi vissza. A sárga és kék közötti színátmenetekben játszó üres festővásznat aligha lehet tehát másként értelmezni, mint egy olyan, eredetileg fehér felületet, amelyen a külvilág és műterem sárgás falának a reflexei jelennek meg.

Csontváry szándékosan nem fehérként jelenítette meg a festővásznat, hanem inkább a fehér vászon színességét kívánta érzékeltetni. De vajon miért?

Hétköznapi tapasztalataink is azt mutatják, hogy ha valamit fehérnek tudunk (pl. egy helyiség fehérre meszelt falát), akkor azt változó fényviszonyok mellett is fehérnek látjuk. Nagyon tudatos és nagyon kifinomult látás kell ahhoz, hogy megszabaduljunk az ilyen látási konvencióktól, s helyette valóban minél „objektívabban” próbáljuk meg észlelni a látványt. Csontváry számára a legfontosabb művészi feladat a színek pontos érzékelése volt. Önéletrajzaiban

4. Részlet az *Önarcképből*

¹⁰ Ezt bizonyítja egyébként az egyetlen ismert félig kész festménye is, az *Olasz város* (olaj, vászon, 46×55 cm, MNG, ltsz.: 94.2)

rendre visszatérő elem, hogy ő színfokozatokat gyűjt, kutat, egyre elmélyültebben: „ezerféle fokozatban a napszíneket kutattam...”,¹¹ „nagy eredménnyel gyűjtöttem a plein-airre vonatkozó színfokozatokat”,¹² s hasonlók. Csontváry nagyon büszke volt a rendkívüli színészlelési képességeire, s bizonyosak lehetünk abban, hogy önarcképének „fehér” festővásznán ezeket a különleges képességeit kívánta demonstrálni.

A művész tehát éppen hozzákezd egy képhez. Az üres vászon előtt ül, kezével felrajzolja a kompozíció körvonalait, majd hozzálát a festéshez. Több munkafázist sűrít egy kompozícióba, hiszen a rajzoláshoz nem szükséges, hogy ecseteket és palettát tartsunk a másik kezünkben. De amit igazából meg akar mutatni, az már az üres vásznon is látható: a természet hétköznapi szemmel fölfoghatatlan színessége.

Egy kérdés marad még hátra: miért látszik az ablak? Jobbkezes művészként Csontváry bizonyosan tudta, hogy rajzoláshoz, festéshez, vagy akár még az íráshoz is az lenne a helyes és kényelmes megvilágítás, ha a fény balról érkezne. A festményen ezzel szemben olyan pozíciót foglal el, hogy a fényforrás éppen a rajzoló keze felé, vagyis jobbra esik. Miért nem helyezte át a festőállványt az ablak másik szögletébe? Ha netán így járt volna el, akkor az önarcképen a rajzoló keze felől kellett volna ábrázolnia magát, de ebben az esetben meg nem látszott volna az üres vászon, sőt a kinyújtott karja is lezárta volna bizonyos mértékig a kompozíciót. De ábrázolhatta volna magát az ablak felől nézve is, s akkor ez a mostani pozíció lenne a helyes, csak éppen ablak nélkül. A háttérben így a műterem belsejét látnánk: falakat, esetleg egy ajtót, berendezési tárgyakat, ilyesmiket.

Csontváry bizonyosan tudta, hogy mit miért csinál. Olyan önarcképet akart alkotni, melyen egyszerre látható a külvilág és az ember otthona, a külső és a belső, a természet és az ember alkotta világ. Olyan képet, amely világosan reprezentálja a művész alkotói módszerét, a művész munkához való viszonyát, és a művész rendkívüli képességeit is a színek észlelése terén. Vizsgamunka, mestermunka, összefoglalása mindannak, amit addig tanult, s megelőlegezése annak is, ami felé a jövőben törekedni fog.

Idézett szakirodalom

Ybl Ervin, *Csontváry Tivadar kevésbé ismert festményei*, Művészettörténeti Értesítő, 1960/2., 127–140. • Németh Lajos, *Csontváry Kosztka Tivadar*, Budapest, 1970² (bőv. átdolg.), Corvina • *Csontváry-émlékkönyv. Válogatás Csontváry Kosztka Tivadar írásaiból és a Csontváry-irodalomból*, vál.: Gerlóczy Gedeon, bev., szerk.: Németh Lajos, Budapest, 1984³, Corvina (Művészet és elmélet) • Sinkó Katalin, *A Madonna-festő. Művész-szerep és historizálás Csontváry önarcképein*, Művészettörténeti Értesítő, XL. 1991. 3–4., 156–174. • *Csontváry-dokumentumok I. „Tudni akartam az igazságot”*. Csontváry-írárok Gegesi Kiss Pál hagyatékából, szerk., bev., jegyz.: Mezei Ottó, Budapest, é. n. [1995], Új Művészet Kiadó • Szemadám György, *Csontváry és az ezerkilencszázhetvenes nyár Mezei Ottóval, meg Haris Lászlóval – művészettörténeti utaleírás*, Országépítő, 2004/3. szám, 16–19. • Puntigán József, *Csontváry és Nógrád*, Salgótarján, 2012 • Bellák Gábor, *Csontváry 163.*, Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2016

¹¹ Csontváry-dokumentumok I., 71.

¹² Uo., 69.

Blankó Miklós

A nyelvi udvariasság groteszksége Örkény István egypercesekben

„Amíg a lány tojás megfő, amíg a hívott szám (ha foglaltat jelez) jelentkezik, olvassunk el egy Egyperces Novellát” – tanácsolja az idén negyven éve elhunyt Örkény István az egypercesei elé szerkesztett *Használati utasítás*-ában. Az írások rövidségük ellenére teljes történetek, amelyek az emberi lét komikus-tragikomikus vonásaiból, vagy Örkényhez jobban igazodva: groteszkségéből merítenek.

Az írásokat Örkény egyfajta tematikus rendezőelv szerint állította össze és adta ki több részletben, de az azonos téma nem jelenti a humor forrásának ugyanazon mivoltát. Egyes novellák komikumát részben vagy egészben a nyelvi udvariassági normák túl merev betartása vagy éppen riasztó kerülése adja. Az illem – és így a nyelvi illem is – a társadalmi együttélés nélkülözhetetlen eleme: olyan norma, amelynek (tartós) kerülése – ha többnyire súlyos büntetéssel nem is jár – a társas létbeli sikertelenséget eredményezi. Egészen kiskorunk óta belénk ivódnak az illemszabályok, a viselkedéskultúra verbális és nem verbális jelenségei. Éppen ezért ritkán „esünk ki” az udvarias ember szerepéből, és bizony, néha a túlzott udvariasság megmosolyogtat bennünket. Pár ilyen Örkény-részletet választottam ki.

„Muszáj dicsérni. Ha rossz, akkor is!”

A *Presztízs* főszereplői, egy – éppen szállóvendéglőben pihenő – há-

zaspár, ananászt vásároltak. A lakótársak, amint meghallották a ritka és egzotikus gyümölcs beszerzésének hírért, sorban tanácsokat adtak nekik, hogyan fogjanak hozzá a megevéséhez. Volt, aki rummal, volt, aki kristálycukorral, volt, aki ízesítés nélkül javasolta az elfogyasztását. Aztán eljött az idő az ananász feldolgozására:

Este meghámoztuk és megettük. Semmi íze sem volt. Alig valamivel volt rosszabb, mint a tök. Nyersen is, cukorral is, rummal is. Nagy nehezen legyűrtük, ittunk rá egy pohár vizet.

Pár nappal később az egyik „ananászszakértő” vendég feltette a kérdést a férjnek: hogy ízlett az ananász?

„Nagyon” – feleltem. Felsóhajtott. „Hiába – mondta –, az ananász, ananász.”

A férj pontosan tudta, hogy a kérdező milyen választ vár tőle, és ha őszintén megmondja, hogy nem ízlett neki a gyümölcs, megsérti ezt a kommunikációs normát, a lányból pedig megdöbbenést vált ki, így tehát azt válaszolta inkább, amit elvártak tőle.

„Légy türelmes az elesettekkel szemben!”

A *Törzsvendég* idős hölgye nem tudja elolvasni a kézzel írt étlapot, de a pincér a sok vendégre hivatkozva egy másik asztalnál ülő fiatalembert kér meg a menüsor felolvasására. A férfiú neki is lát kedvesen felolvasni az ételválasztékot. A hölgy pedig örül, hogy végre foglalkoznak vele, ezért

roppant körülményesen beszél, néha eltér a tárgytól is:

– Tessék, kérem. Halak. Van rántott ponty. Ponty roston, burgonya-salátával.

– Az igazat megvallva, nem vagyok halpárti, bár ennek a helynek az a híre, hogy nem tógazdasági pontyot vesznek, hanem folyamit. Különben is, mindenki dicséri az itteni konyhát, én csak azt nem bírom bennük, hogy kézzel úrják az étlapot. (...)

– Van kétféle halászlé. Szálka nélküli és nem szálka nélküli. Megrendeljem valamelyiket?

– Mi jut eszébe? És miért kiabál? Mert a kiabálást, azt nagyon nem szeretem.

– Azt hittem, a hallása sincs rendszerben a néninek. Akkor mondom a húsféléket. Borsos tokány. Krokett, idei zöldborsófőzelékkel.

– Nincs a fülemmel semmi baj, még látni is elég jól látok, csak a kézzel írott étlappal nem boldogulok. Viszont az én nyugdíjamból nem telik elegáns ruhákra, márpedig a jobbajta vendéglőkből, ahol géppel úrják az étlapot, kinézik az ilyen kopott ruhás vendégeket.

Sokan beszélnek az idősebbekkel hangosabban, néha már-már kiabálva, azt hive, hogy nem hallják jól, amit mondanak. Ez viszont a jól hallók számára sértő lehet. Ezt teszi szóvá „főhősnők”. A párbeszéd így folytatódik hosszasan, mire az idős nő a fiatalembernek pillanatnyi megnyugvást adva megszólal:

– Itt például még gombás bélszín is szokott lenni.

– Most is van. Azt hozassak?

– Jaj, dehogy. Szerencsére kifogtam egy jó ügyvédi munkaközösséget, ahol megmagyarázták, hogy se nyugdíjat, se kegydíjat pörrel lefoglalni nem lehet.

– Hát most olvassak, vagy ne olvassak?

És folytatja tovább a felolvasást az egyre türelmetlenebb fiatal. Az idős egyszer csak megállítja, és így szól hozzá:

– Köszönöm a fáradozását. Ma-napság szidni szokás a fiatalokat, hogy közönyösek és érzéketlenek, de én ebből csak annyit vettem észre, hogy majd mindnyájan türelmetlenek. Maga is, fiatalember, nagyon élvezetesen olvasott, de azért érezni lehetett, hogy maga is siet... Még egyszer köszönöm. A viszontlátásra.

Az idősebbekhez, elesettekhez való türelmesebb, megértőbb hozzáállás természetes a fiatalember számára, viszont a magányos hölgy hosszas csevegése és a felolvasás eredménytelensége próbára teszi őt. Udvariaságból persze leplezi ezt, de az idős nő ennek ellenére észreveszi és szóvá teszi ezt a türelmetlenséget, amit persze nem számonkérően, hanem dicséretbe és köszönetbe „csomagolva” közöl vele.

„Légy diplomatikus, ha más országbélivel beszélsz!”

A második világháború idején a taxiba szálló főhős és a sofőr beszélgetni kezd a francia fővárosban, a főpályaudvar felé tartva (Párizs, Isten hozzá!). A következő párbeszéd zajlik le közöttük:

– Hová utazik?

– Budapestre.

– Milyen ország az?

– Magyarország.

– A németek mellett vagy a németek ellen?

– A németek mellett.

– Nem ideális – mondta.

– Egy csöppet sem – mondtam.

A két nemzet közötti politikai-diplomáciai feszültség a mindennapi beszélő számára is kényes lehet, ha

egy másik – ne adj’ isten – ellenséges ország állampolgárával áll szóba. A feszültség itt feloldódik, hiszen a magyar sem érzi ideálisnak a németek mellett állást (vagy csak a konfliktus elkerülése miatt mondja ezt?), mindenesetre, ha másként válaszol, kellemtelen beszélgetés születhetett volna.

„Beszéljünk az időjárásról!”

Ösztönszerűen bennünk van, hogy társaságban beszélgetni kell, és igyekszünk kerülni a hallgatás kínos perceit. Így van ez a Vallomás fiatal szerelmeseivel is, akik összebújva ülnek egy padon, s miközben testük egyre közelebb kerül egymáshoz, a kommunikációban igyekeznek távolságtartással ellensúlyozni azt. A fiú a lányt arról kérdezi, hogyan lett ilyen napbarnított a bőre. A lány elmeséli, hogy a villanytelepi strandon volt sokat a napon.

– Egyszer megnézem azt a strandot – mondja a fiú.

– Úgyse nézi meg – mondja a leány.

– Ha mondom.

– Úgyse.

– Isten bizony – mondja a fiú.

– Hogy kell odamenni?

– A villanytelepnél egy kicsivel tovább. Az van kiírva: „Augusztus Huszadika Strandfürdő.”

– Nem értem – mondja a fiú, s mintha nehezebbé a hangja.

– Mit nem ért? – kérdi a lány, ő is lassabban, nehezen csordulón.

– Villanytelepnek hívják?

– Villanytelepnek.

Jobb vállán pihen a fiú keze. Nem pihen; lassan elindul lefelé.

– És Augusztus Huszadikának?

– Az a neve.

– Egyszóval, ez a keresztnéve.

Ezen megint nevetnének, de valahogy nem akar világra jönni ez a nevetés, mert a fiú keze becsúszott

a fürdőtrikó alá, és ott marad. A leány behunyt szemmel, tétován keresi a fiú kezét, de nem tudja eltávolítani onnan, ahová befészkelte magát. Ezek pontosan egymásba szabottak, a férfitenyér és a női mell.

– Villanytelepi? – kérdezi a fiú rekedten.

– Villanytelepi – mondja rekedten a lány.

– És Augusztus Huszadika – mondja rekedten a fiú.

– Augusztus Huszadika – mondja rekedten a lány.

Ez az egypercesrészlet jól mutatja, hogy van, amikor az udvariasság miatt nem mondjuk ki azt, amit gondolunk-érzünk, helyette inkább egy felszínes, illedelmes csevejbe kapaszkodunk. Főként akkor, ha szerelmeseink vagyunk...

„Most tegezzem vagy magázam?”

A végső kérdés egyik groteszk pillanatát a bevezető sorai adják, amelyben egy idegen beállít valakinek a lakására, majd megszólal:

– Meghalsz, nyomorult!

A meglepett „házigazda” feláll, és ijedten felel:

– Ön engem összetéveszt valakivel.

– Nincs tévedés! – kiabált tovább, de már abbahagyta a tegezést. – Magának ütött az órája!

Nem kicsit mosolyogtatja meg a befogadót, hogy a gyilkos betörő a „házigazda” magázására hirtelen észbe kap, és udvariassan átáll ő is a magázó formára. Ha valaki tegezi az embert, és ez kényelmetlen számára, valóban jó módszer, ha a magázással próbálja jó modorra tanítani – persze nem biztos, hogy ezt a betörőn kell gyakorolni...

„Néha szükség van a kegyes hazugságra.”

A *Nincs bocsánat* című írásban az idős és beteg édesapa kórházban van. Az őt látogató fia az orvosok-ápolók kedvességét igyekszik „megvásárolni”, csak hogy a tőle érzelmileg eltávolodott édesapjának kicsit jobb legyen – vagy hogy neki kevésbé legyen lelkiismeret-furdalása, ha itt marad nélküle. Az utolsó találkozáskor sem került közel egymáshoz apa és fia, reggel pedig felhívja az orvos a férfit, hogy éjszaka meghalt az édesapja, jöjjön be a holmijaiért. A szobába érve az előző nap megismert szobatárs fogadja.

Amikor beléptem a 217-esbe, már másvalaki feküdt a helyén. Az ágyszomszédja megnyugtatott, hogy nem szenvedett semmit, csak sóhajtott egyet, és vége lett. Gyanítottam, hogy a szomszéd talán nem mondott igazat, mert az jutott eszembe, hogy én is ezt mondtam volna az ő helyében, de aztán igyekeztem elhítenni magammal, hogy a szomszéd mégsem csapott be, és csakugyan fájdalom nélkül halt meg apám.

Nem tudja a befogadó sem, hogy valóban igaz-e a szobatárs állítása, de talán nem tévedek, ha azt állítom, legtöbbször ezt mondanánk akkor is, ha az illető sokat szenvedett. Az emberi együttérzés különösen erős akkor, ha a legsérülékenyebb élethelyzetben van a másik, és ezzel megkíméljük őt a sokszor kegyetlen és fájó valóságtól – tudva azt, hogy könnyebb elfogadni szerette halálát abban a tudatban, hogy nem sokat szenvedett, még akkor is, ha kétkedik, hogy ez valóban így történt-e.

„Lehetőleg ne panaszkodj!”

Amikor valakivel összefutunk, és megkérdezi tőlünk, hogy vagyunk,

nem mindig kíváncsi a valódi válaszra, pusztán udvariasságból teszi fel a kérdést, amelyre igen röviden felel az ember: „Jól vagyok”, „Minden rendben van”, „Megvagyunk.”, „Lehetnének jobban is” stb. Ezt nevezzük fatikus rítusnak. Örkény a *Hogyléte*mről című írásában pont ezt a szokásunkat teszi nevetség tárgyává, hiszen az udvarias beszélő hiába nem akar panaszkodni, a másik fél mégis látja a baját.

– Jó napot.

– Jó napot.

– Hogy van?

– Köszönöm, jól.

– És az egészsége hogy szolgál?

– Nincs okom panaszra.

– De minek húzza azt a kötelet maga után?

– Kötelet? – kérdeztem hátrapillantva. – Azok a belem.

Az örkényi egypercesek nem megkérdőjelezik a nyelvi illem, az udvarias kommunikáció létjogosultságát, sokkal inkább annak természetes létezésére és szükségességére hívják fel a figyelmet még akkor is, ha az udvariasság okozta helyzetek időnként haszталannak, időnként szórakoztatónak, időnként szánalmasnak – egyszóval időnként groteszknek tűnnek. Hiszen ezen tulajdonságaikkal együtt tarkítják mindennapjainkat, teszik könnyebbé (vagy éppen nehezebbé) a társas együttműködésünket, és színesítik kultúránkat. De ha a kedves Olvasó szerint mindegyik nem is „jó” a nyelvi illem, legalább Örkény István pár egyperceséhez ihletet adnak, s így kicsit megneveltetnek bennünket...

Irodalom

Örkény István: *Egyperces novellák.* (Örkény István művei), összeáll.: Radnóti Zsuzsa, Budapest, 2008.

Pölcz Ádám

A rövidség formái

Örkény István egyperceseiben

Bevezetés. Az emberek hálásak azért, ha mások nem rabolják az idejüket. Persze lehet, hogy a hálás kicsit erős szó, mondjuk inkább azt: természetesnek vesszük, hogy mások nem élnek vissza a (szabad) időnkkel. Ennek az ellenkezőjét is jól ismerjük: a csak-még-ezt-hadd-mondjam-el típusú emberekkel lépten-nyomon találkozunk. Ők azok, akik nem tudják, mi az elég. Hosszan beszélnek, történeteik sokszor strukturálatlanok: se elejük, se végük, és a beszéd közben nyitott számtalan zárójel között már a beszélők maguk sem tudják, hol tartottak. Az ilyen beszédhelyzetekből általában nehéz megszabadulni, hiszen az udvariasság azt követeli, hogy meg kell hallgatnunk a másikat, főleg akkor, ha mondanivalójának a lényegét még el sem mondta. A bőbeszédűséget, az összeszedetlenséget nem toleráljuk – sem szóban, sem írásban.

A rövidség ugyanis erény, azaz hozzájárul a mondanivalónk közlésének sikeréhez – ezt az ókori retorikában is felismerték. Igaz, kezdetben még csak négy stílusérényt tartottak számon:

- az illőséget: vagyis a dolgok megfelelő időben, megfelelő helyen és megfelelő stílusban való kimondását;
- a világosságot: a nyelvezet érthetőségét, a közérthetőségre való törekvést;
- a nyelvhelyességet: amelyen a közhasználatához (az úzushoz) idomult, művelt néprétegek által beszélt nyelvváltozat használatát értették;
- és az ékességet: amely a beszédben használt szóképekre és alakzatokra vonatkozó erény volt.

E négyhez vették hozzá a sztoikusok a rövidséget (brevitas). Felismerték ugyanis, hogy nincs szükség a dolgoknak „Ádámtól és Évától” való elmondására (akkor sem, ha az előzmények feltétlenül szükségesek a megértéshez), nem kell minden részletre kiterjedő tájékoztatást adni.

A rövidség mint erény a mondanivalónk megszerkesztésében játszik szerepet. Nevezték az idők során brevitásnak, tömörségnek (vagy perkurciónak), praecisiónak, és napjainkban a nyelvészek emlegetik a mennyiség és a relevancia maximájaként is.

A rövidség jellemzői. A rövidség legfontosabb jellemzői a következőképpen összegezhetők:

1. A mennyiség és a relevancia maximája Herbert Paul Grice társalgási maximáinak (minőség, mennyiség, mód, relevancia) két idevágó pontja. A mennyiség maximájának lényege, hogy az egymás közti társalgás esetén legyünk a kellő mértékben informatívak, se többet, se kevesebbet ne mondjunk, mint amennyire az adott helyzetben szükség van. A relevancia maximája a témához való ragaszkodásban, a megértést nehezzé tévő, fölösleges kitérők kerülésében ölt testet. Maga Grice nem egyenlő súllyal kezelte a maximáit. Úgy

vélte, hogy „egy magát szükségtelen bőbeszédűséggel kifejező ember például általában enyhébb bírálatot kapna, mint olyasvalaki, aki olyasmit mond, amit hamisnak hisz”, vagyis a bőbeszédűt kevésbé büntetik a társai, mint a minőség maximáját megsértő hazugot.

2. A brevitás a klasszikus retorika fogalma, és a lényeges elemek kiemelését jelenti. Eszerint az elbeszélést onnan érdemes kezdeni, ahol szükségesnek látszik, és a fölösleges részleteket mellőzve a lényegre kell koncentrálni. Szinonimája a tömörség (perkurzió), amelyről Cicero ezt írja *A szónokról* című munkájában: „Az ügy elbeszélése legyen tömör, s [...] a tömörség azt jelenti, hogy nincs benne egyetlen felesleges szó sem, [...] ám ha a tömörséget úgy értjük, hogy csak annyi szót mondunk, amennyi épphogy elengedhetetlen, annak is megvan az értelme.” A brevitást és a perkurziót a klasszikus retorika az elhagyáson alapuló gondolatalakzatok között tartja számon.

3. És a praecisio? Nos, mai nyelvhasználatunkból is ismerős lehet a *precíz*, *precizitás*, *precíziós* (műszer) szavak kapcsán. Ha az ember az értelmező szótárhoz fordul, mindegyik szónál a ‘különlegesen, aprólékosan pontos’ jelentést találja. A *precíz* eredendően a *praecidere* szóból származtatható, amelynek jelentése: megnyesni. A XIX. században *határozottság*ként szerepel a magyar retorikára nagy hatást gyakorló Hugh Blair munkájában (*Blair Hugo retorikai és esztétikai leczkái némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel* – 1838. Fordította: Kis János). A *határozottság* a gondolattal és a szóhasználattal kapcsolatos: tulajdonképpen azt jelenti, hogy minden felesleges szót, kifejezést ki kell húzni a szövegből, amely nem ad hozzá a gondolathoz – vagyis a szövegnek nem szabad sem többet, sem kevesebbet jelentenie annál, mint amit az író szándékolt. A praecisióban benne van minden eddigi fogalom esszenciája, amelyet Hugh Blair szavai alapján az 1. táblázat foglal össze.

„ha gondolatidat velem közölni akarván...”

<i>többet mondasz, mint a mennyi szükség;</i>	a mennyiség maximájának megsértése
<i>ha a fő tárgyhoz idegen 's oda nem tartozó körülményeket keversz;</i>	a relevancia maximájának megsértése
<i>ha a kifejezés' szükségtelen változtatása által a nézőpontot mintegy megmásítod, 's most magát a' tárgyat majd ismét valamelly más vele rokon dolgot láttatsz 's az által egyszerre több dolgokra kényszerítesz figyelmezni:</i>	a tömörség, a rövidség erényének megsértése

...a' fő tárgyat elvesztem szemeim elől.”

1. táblázat: A praecisio és a rövidség formáinak összevetése

A praecisio voltaképpen a szabatosság szinonimája, a szószaporítás ellentéte.

Kosztolányi Dezső a törlésről és a rövidítésről. A XX. századi eleji elvárások felé kanyarodva láthatjuk, hogy a fogalmazás tömörsége és a felesleges dolgok kihagyása nemcsak a hétköznapi nyelvhasználatban fontos, hanem az irodalomban is a siker kulcsa lehet. Erről Kosztolányi Dezső írt találó esszét *Egy és más az írásról* címmel. Ebben a szöveg- és lapszerkesztő nehéz munkájáról, a „törlés művészetéről” ír, amikor mások szövegeit kell közölhető formába hozni. Kosztolányi az írás elején így fogalmaz: A törléskor „...elhagyunk valamit, ezer millió dolgot, melyet mellékesnek tartunk, és kiemelünk valamit, egyetlenegy dolgot, melyet fontosnak tartunk. Aki tudja, hogy mit ne mondjon, az már félig-meddig tudja, hogy mit mondjon.” A szövegszerkesztés is alkotómunka, amelynél a gyengébb alkotások esetén nagy a kísértés, hogy a szerkesztő az egész szöveget – címmel együtt – áthúzza, és inkább semmit sem (vagy pont a semmit!) közölje az írásból. A törlés, rövidítés az, amit az iskolában elsőként tanítani kellene: a lényegtelen részek kihúzását, amelyek nem tesznek hozzá semmit a szöveghez – vallja Kosztolányi.

És mi a tanulság? Az, hogy a gondolat sekélyességét nem lehet a szavak dagályosságával és terjengősségével megváltani, mert a kicsit is beavatott szem észreveszi a csalást. A szöveg attól rossz, ha a gondolatot a szavak cifrázásával próbálja kiváltani.

Enthümémák. Mindannak az esszenciája, amit a rövidség eléréséért alkalmazhatunk (praecisio, perkurzió, brevitás, maxima), egy arisztotelészi fogalomban, az *enthümémában* gyökerezik. Az antik retorika egyik alapfogalmáról van szó, amelynek lényege, hogy beszédünk során olyan dolgokat nem mondunk el, amelyek a másik ember számára is nyilvánvalóak, vagy az elbeszélésből számára kikövetkeztethetők. Ezzel megkíméljük őt attól, hogy rosszul érezze magát a nyilvánvaló magyarázatától, mégis együtt gondolkodásra sarkalljuk, hiszen aktíválnia kell azt a háttértudást, amely az adott témáról a birtokában van. A klasszikus példával élve: Tétel: *Minden ember halandó.* – Következtetés: *Szókratész halandó.* A kettő közötti részkövetkeztetés (Szókratész ember) mindenki számára nyilvánvaló, nem kell kimondani, magyarázni, ezért energiát és kellemetlenséget takaríthatunk meg. A nyelvészet ma ezt a jelenséget az *implikátúra* terminussal nevezi meg.

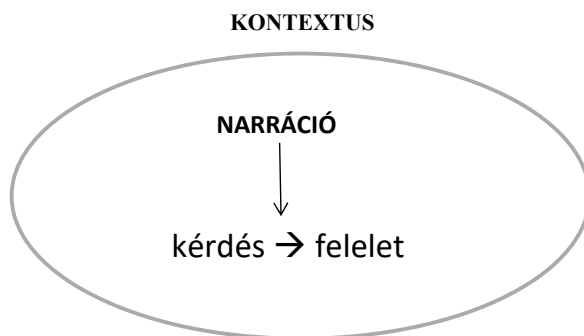
Örkény egypercesekben is szükséges olykor a meglévő háttértudás felelevenítése, a rövidségnek ez is az egyik letéteményese.

Az Örkény István-i rövidség. Örkény egypercesei – a groteszk és az abszurd mellett – a rövidségükről is ismertek. Maga a szerző is hangsúlyozza a gyűjtemény *Használati utasításában az Egyperces novellák* rövidségének fontosságát: „A mellékelt novellák rövidségük ellenére is teljes értékű írások. Előnyük, hogy az ember időt spórol velük; mert nem igényelnek hosszú hetekre-hónapokra terjedő figyelmet. Amíg a lány tojás megfő, amíg a hívott szám (ha foglaltat jelez) jelentkezik, olvassunk el egy Egyperces Novellát.” A címek is egyszerűek, tömörek („a szerző rövidségre törekedett”), minden együtt van tehát a praecisio és a perkurzió erényének megvalósításához. Itt jegyezzük meg, hogy a címek között valóban vannak rövid, címkeszerű nevek (pl. *1949, Itália, Vallomás, Apróhirdetés, Hír*), de nemegyszer előfordulnak szószerkezetek,

vagy akár teljes mondatok is a novellák elején (*Néhány perc külpolitika; Párizs, Isten hozzád!; Visszatért a Földre a magyar holdrakéta*).

A rövidséget néhány novella esetében az olvasói háttértudás segíti. Erre is találunk utalást a *Használati utasításban*: „Aki valamit nem ért, olvassa el újra a kérdéses írást. Ha így sem érti, akkor a novellában a hiba.” Azaz ha nehezen érthető a szöveg, valószínűleg túl sok rejtett utalást tartalmaz, ami megnehezíti az olvasó dolgát. Az ilyen rejtett utalások aztán összekapcsolódnak formai megoldásokkal is, s a kettő együtt adja a novellák rövidségének erejét.

Az örkényi rövidség több novellában is kérdés-felelet formában vagy a párbeszédre való utalásban mutatkozik meg – nagyon kevés narratori kiegészítéssel. A gyűjtemény egyik legismertebb darabja, az *In memoriam dr. K. H. G.* jól példázza ezt. A szöveg egyszerű kérdés-felelet formájában van fölépítve, megértésének fontos eleme a háttértudás: a német őr figurája és dr. K. H. G. német nyelvű kérdése utal a második világháborús környezetre. A sírásó értelmiségi (beszél németül, az irodalomról tesz föl kérdéseket) és az őr nemzetisége feleleveníthetővé teszi a kontextust. A szöveg vége (a német őr „paprikavörös lett, és lelőtte dr. K. H. G.-t”) pedig tömör csattanója annak, amikor a művelt-műveletlen embertípus közül az utóbbi kezébe hatalom kerül, és – mivel érvei nincsenek – az ökölszabályt alkalmazza: odacsap. A novella rövidségének képlete az 1. ábrán látható:

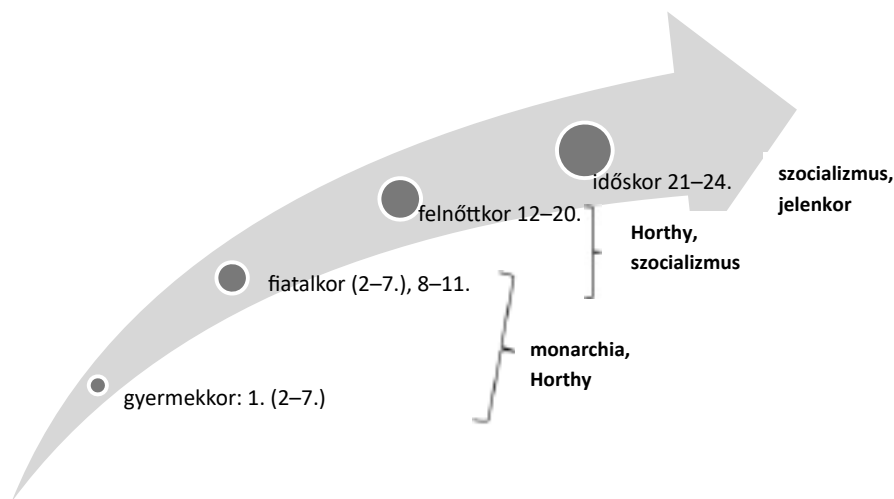

1. ábra: Az *In memoriam dr. K. H. G.* című novella rövidsége

Az elbeszélés technikája szempontjából különböző, de a kérdés-felelet látszólagos hegemoniájára épül az *Ahasvérus* című egyperces, amelynek értelmezéséhez szintén a háttértudás aktiválására van szükség. A cím a bibliai *Eszter könyvében* szereplő perzsa uralkodóra utal, a novella azonban egy későbbi jelentést, az *örök zsidó* vagy *bolygó zsidó* alakját idézi meg („Eközben mennek”, „Ők pedig továbbmennek”). A cím névként több formában is él (az új fordítású protestáns Biblia szerint például *Ahasvérós*), és ‘nagy király’, ‘nagy hatalmú’ jelentésben áll, amelynek valószínűleg pejoratív jelentését vonatkoztatták a bolygó zsidó alakjára (amelyet Arany János is megörökített *Az örök zsidó* című versében). A novella szövegében – a háttérismeret birtokában – a párbeszéd látszólagos fontosságát a folytonos haladás, a megállás nélküli menetelés valós problémája váltja föl, s a szöveget ismét egy csattanó zárja („Nehéz dolog ez”).

A tömör, mégis sokatmondó elbeszélésre is találunk példát az egypercesek között. Az *Egy magyar író dedikációi* rövid narratív bevezetője utáni, hosszabb-rövidebb címszavakban megfogalmazott 24 dedikáció egy kalandos, mégis átlagosnak mondható élettörténetet mesél el: a híres Tá. Dé. Vé. író életét. A dedikációk a perkurzió tipikus példái: bővebben is kifejthető, de irodalmi-dramaturgiai szempontból mégis rövidségükben meghagyott szövegek, amelyek sokatmondóan következnek egymás után. Találunk közöttük utalást a gyermekkorra (1.), a gyermek- és kamaszkori szerelmekre (2–7.), a fiatal felnőttkori kapcsolatépítésre (8–11.), a leendő, az elváló és a később megbocsájtó feleségre (12–13., 21., 24.), az állatbarátságra (17., 19.) és az utolsó időszak betegségeire (22–23.) egyaránt. Az egyes életszakaszok mellett a magyar történelemnek Tá. Dé. Vé. életére eső nagy szakaszairól is képet kapunk: megjelenik benne a Monarchia időszaka (8.: lófő – miniszteri tanácsos), a Horthy-korszak (11.: Goebbels prózája) és a szocializmus (15–16.: elvtársnő – Kautsky) is. Az utolsó, zárójeles megjegyzés („Fenti gyűjtemény korántsem teljes...”) megerősíti az általános tudást: egy ember életét nagyon nehéz a maga teljességében látni és értékelni, ezért mindig merülhetnek föl újabb és újabb részletek, amelyek érdekelhetik az érintetteket. Ez a novella is tehát a háttértudás felelevenítésére épül. A novellában megjelenő háttértudás sematikus vázát a 2. ábrán láthatjuk:

Összegzés. Az előzőekben a rövidség különböző értelmezéseit kívántuk bemutatni, amihez Örkény István egyperces novelláiban kerestünk illusztrációkat. Ezek alapján láthatóvá vált, hogy a rövidség különböző megnevezéseire (brevitas, perkurzió, praecisio, maxima, amelyeket jeles ókori és újkori szerzőknek köszönhetünk) kapcsolódó tartalmak az enthüméma (Arisztotelész terminusa, ma implikatúrának hívja a nyelvészet) fogalmával együtt nyernek valódi értelmet. A rövidség a gondolatok lényegre törő megfogalmazásában, a felesleges szövegrészek, szavak elhagyásában (ez utóbbit Kosztolányi Dezső példájával illusztráltuk) és a közismert vagy kikövetkeztethető részek elhallga-

tásában érhető tetten. A rövidség-tömörség formai megnyilvánulásai Örkény vizsgált novelláiban a kérdés-felelet szerkezetű szövegek (minimális narrációval), illetve a hosszabb-rövidebb címszavakkal megszóvegezett novellák voltak. Mindhárom vizsgált novella megértéséhez szükség volt az olvasó háttértudásának felelevenítésére, amely a feltételezett közös (történelmi, kultúr- és élet-történeti) ismeretanyag előhívására ösztönzi az olvasót. A novellák megértése e miatt a tömörség miatt nehézségbe ütközhet. Ugyanakkor – a bevezető gondolatokra visszatérve – maga Örkény is írta, hogy az egyperces novellák a hasznos időkitöltést szolgálják, véletlenül sem időrabló olvasmányok. S azt, hogy rohanó világunkban bizony már az egypercesek is hosszúnak számíthatnak, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az elmúlt években megjelentek a félperces novellák is! (Papp Andrea: *Félpercesek*, Inter, Budapest, 2019.)

Természetesen ennek az esszének a célja nem lehetett a teljességre törekvés, hiszen az örkényi novellák nyelvezete, szerkesztése sokkal gazdagabb, mint amennyi egy ekkora szövegbe belefér. Írásunk inkább az érdeklődés felkeltését kívánta elérni. Reméljük, sikerült.

Deák-Takács Szilvia

Ballada a körgang csendes hatalmáról

A körfolyosó közepén ül a lány. Keresztbe tett lábát folyamatosan lóbálja, sokfonatos haját alkalmanként meglibbenti egyik kezével. Épp most kereste fel egy barátja, meghallgatta a bánatát, de a sajátjáról nem beszélt. Tegnap is kereste valaki, és holnap is fogja. Szívesen meghallgatja őket. De ő csak néz, hallgat, keveset beszél. Reggelente végigköveti a ház ébredését, ahogy kúszik fel a fény a mohás betonról, ahogy a második emelet szemben lakója elsőként megcsörrenti a lakáskulcsot, a közvetlenül szemben lakó kinyitja a rácsot az ajtaja előtt, felsír az egyetlen kisgyerek a házban, a szomszéd néni elkezdti köhögését. Nézi az elhagyatott odaláncolt falétrákat, ahogy szintenként használatra kínálják magukat, a lépcső felé vezető ajtó törött üvegének karcait, a résen ki-be röpködő legyeket, az ablakokban elhagyottan, gondozatlanul heverő balkonládákat. Az egyikből kimered egy odaszúrt villa, valaha azzal kaparhatták meg a virágföldet, hogy folyjon lejjebb a víz vagy a tápoldat.

Egy ideig nem jött senki. A lány egyedül ül, várakozik. A ház lakói közül nemigen figyel rá senki, ez nem is az a napszak, amikor számíthatna bárkire. Egyetlen öltönyös fiatal férfi húzza el néha a függönyét, hogy rálásson a lányra. Talán óvni akarja, talán csak ugyanúgy érdeklí az, aki körötte él, de lehet, hogy a lány hajának ide-oda röpködése vonzza.

A lány feláll és elindul. Meg kell látogatnia valakit. Olyan valakit, aki nem fog odamenni hozzá, de szeretne beszélni, és neki meg kell hallgatnia. Ami-

kor becsukja maga mögött az ajtót, már erősen az udvarközépre tűz a nap. Ilyenkor már nem érzi azt a városi, kicsit poshadt, nedves mohaszagot, ami minden este megcsapja az orrát. Magához veszi a hajlított bambuszfogantyús, kockás mintás selyemesernyőt. Akikkel találkozik, ügyet sem vetnek rá, itt úgy illik, hogy ne is nézzenek egymás szemébe, nem kíváncsiskodó népség. Hogy miért van esernyő a kezében, amikor eső nyoma sincs, nem vált ki nagyobb érdeklődést. *Minálunk semmin sem csodálkoznak, legföljebb azon, ami természetes.* Az ernyő családi ereklye, nagyanyja kapta az ő nagyanyjától, de visszább nem ér a családi emlékezet. Valójában nem használható hagyományos módon, amolyan funkcióját vesztt, mégis értékes tárgy, a végén hegyes vörösréz szűrővel, segítségével felvehető egy-egy *piszkos papírszelet*, megbökhető a macska oldala, hogy üljön kicsit arrébb, de önvédelmi lát-szólagfegyvernek sem utolsó. Amikor megérkezik, a sarokba teszi, a lényeg, hogy vele legyen. De nem szerencsés, ha eldől, szóval *jó lesz vigyázni arra az esernyőre!*

Elkezdődik egy történet, hallgatja a lány, a lábát keresztbe veti, fonott haját meg-megtekergeti, de figyel. Ez csak épp egy történet, ahhoz hasonló, mint az ernyőé. A nehéz időkről a múltból, a katonákról a faluban, a nagyapa doni leveleiről, ezek közül egyet széthajtogat, sárga és kissé penészes. Eszébe jut a mohos udvar, ahonnan elindult és ahova visszatér.

De előbb betér a kiskastélyba, ahogy ő nevezi, a főtér felől érkezik, a bolt-íves bejárat előtt megigazítja a leomló borostyánleveleket, szépen csüngjenek. Nem is kastély már valójában ez a hely, valaha az lehetett, valaki valaha talán *lábujjhegyen ment föl a csigalépcsőn*, de ő most csak merengeni tér be ide. Felvesz egy könyvet az asztalkáról, megnézi az ajánlasként beleírt *négy sort*, elsőre nem érti, de próbálja megjegyezni. Amikor a gazdasági épület felől távozik, mormolja a szavakat, ha hazaér a mohos udvarra, talán lesz ideje megérteni.

Arra gondol, mennyire jó lenne kicsit hazamenni, abba a sűrű kertbe, ahol egymást érik a fák és a bokrok, amit mások keszkekusza összevisszaságnak tartanak, de ő imádja, mert szabálytalan, rendszertelen, az elején nem látni a végét, és ha a nap sugarai vagy a köd a fák közé ülnek, akkor misztikus hatása van, olyan, amitől rohanni támad kedve, a kert akkora, hogy *kifulladás nélkül körbe tudja futni*, és amikor megáll, pontosan nem is tudja, melyik kis úton is induljon vissza, de mindegyik kivezet, az anyukája is ezt mondta neki, amikor fonott hajú kislánként messzebb futott vagy elbújt, hogy ne aggódjon, mert mindegyik kis út hozzá vezet vissza.

Villamosra száll, viszi vissza a körgangra, meleg van, a nyitott ablakok keltette keresztvázat mozgatja a fonatokat, meglát egy gyönyörűen felújított épületet, a homlokzatáról kutya, alabárdos testőr, Hermész, pufók angyalok néznek le. Amikor becsapódik mögötte a kapu, megérzi a mohos szagot, kissé idegen még, eszébe jut, hogy fel kell hívnia a nagyanyját. A sarokba illeszti az ernyőt, leül a szokott helyére, hosszan mesél neki, mint mindig a telefonban, visszhangozza a körgang, de *emiatt még senki sem tett panaszt*.

(A dőlttel szedett részek Örkény-szavakkal való megegyezése nem a véletlen műve.)

Levélrészlet

A *Macskajáték* elsöprő sikere után Székely Gábor folyamatosan kérte, sürgette Örkény Istvánt, hogy írjon új darabot a Szolnoki Színház számára, amelynek akkor ő volt a főrendezője. Ez létrejött 1975-ben, és a végleges szöveg kialakítása és a próbafolyamat időszakában számos levélváltás született az író és Székely Gábor között. Ez a levelezés izgalmasan követi végig a *Kulcskeresők* születésének és a két ember művészi és baráti kapcsolatának, és alkalmanként feszültséggel teli alkotói munkájának egyes fázisait.

A *Dramák* gyűjteményének II. kötetében, a Jegyzetekben olvasható ez a teljes levelezés és az itt olvasható levélrészlet. A levelek megmutatják, milyen mélyen elemezte a két alkotó a karaktereket, a helyzetek egymásutánját, és milyen részletességgel, intenzitással járták körül a történetelmondás fázisait és a szövegmélyben rejlő közösségi tartalmait.

Érdekessége a közös munkának, hogy a sikeres bemutató után a budapesti Nemzeti Színházban is bemutatták Major Tamás felvezetésében, aki ezek után még Kolozsváron is megrendezte. A szolnoki premier után azonban Örkény István még mindig nem volt megelégedve a darab első részével, és további változtatásokat is végzett a szövegben.

A *Kulcskeresők* élte tovább az életét, néhány évvel ezelőtt Kéri Kitty rendezte meg a Veszprémi Petőfi Színházban, nagy sikerrel, 2015-ben, és a darab ebben a kitűnő előadásban bebizonyította időállóságát. Erőteljesen kiemelődött benne a szövegben rejlő modern kori önáltatás tragikussága, tragikomikussága és annak egyéni és nemzeti jellegzetességei.

2016-ban pedig Vincze János vitte színre színházában, a Pécsi Harmadik Színházban, szintén érdes, remek stílusban, a már említett tragikomédia hangvételének merész végletességében. Érdekessége a pécsi bemutatonak, hogy Vincze még jobban tömörítette a szöveg első felét, egyvégtében, szünet nélkül rendezte meg az előadást. Ez a sodró lendület és a különleges intenzitás még élesebben kiemelte az írás pszichológiai és nemzetkaraktérológiai jellegzetességeit.

Radnóti Zsuzsa

1975 okt. 11

Kedves Gabi!

Jónéhány huzásodat tudomásul vettem, sőt, közülük néhányat véglegesen is tekintek. Ezeket a példányba bejelölve találod. Az is rendben van, amit visszavettél. Néhány replikában megírtam a Bolyongóra való nekitámadást is.

Benedek: vigyázz, hogy ne legyen belőle egy második Bolyongó. Nagyon egyszerű képzet: gázszerelő, aki érti a szakmáját, de minden fusi munkát vállal /és elront/ kizárólag azért, hogy ne legyen a felesége mellett, sem amikor az szenved, sem amikor meghal. Elemzésed második része akkor is helyes, ha ő becsületes iparos ember, hiszen nem a pénzért vállal más, hanem hogy beszélgethessen, panaszkodhassék.

Fóris: A huzásokba nem egyeztem bele, a köv. okok miatt: nem szabad belőle bravurpilótát csinálni, mert akkor minék a Bolyongó, hogy belőle bravurpilótát csináljon? Nincs tét.

Ő számára megoldhatatlan feladatokat vállal, amiket azonban egy bravurpilóta játszva meg is tud csinálni. Az például lesszáll ilyen lapos szögben, még a pöfföt is belekalkulálja. Fóris erre képtelen.

Ő akkor lenne megbízható pilóta, ha nem akarna állandóan "kitemni magát". Ezt csak az teheti, aki kiemelkedő képességeivel alkalmas rá. Ő azonban ilyen képességek nélkül akar kitemni magát, ezért nem alkalmas pilótának /pedig tud mindent, amit egy jó pilóta tud/. (Kórodi nem tud úgy vezényelni, mint Klempere, de azért jó karmester.)

Fóris vétke, hogy kockáztat, de a kockázat kívánta követelményeknek nem tud eleget tenni. Egy ember, aki nem nyugszik bele abba, hogy képességei lehatároltak.

Ezért nem engedem kihuzni Katinka mondatát, amit félreértettél. Szerinte u.i. a Bodónak nincs szemmértéke, viszont Fórisnak rátermettsége nincs. /TI. a nála örökös bravuroskodáshoz/

Ugy érzem, nem látod világosan a néma Nelli és Fóris vitáját. Itt Fóris nem a felesége gondolatait "találja ki", hanem az ő /néma/ szájába adja, amit ő, ezen a mélyponton,

Balogh István

Lármafa a Tisza partján

Ezerkilencszáznegyvennégy
November kilencedikén
Éjjel háromfejű sárkány tört
A zentai Tiszára
Embereket emésztett el
Majd a föld gyomrába bújt
A vér helyén nőtt ki a lármafa
Hogy kiáltson némák helyett
A mindenkor élőknek

'44

Negyvennégy velem légy

Édesanyám-csecsem légy

Erőt adó

tejem légy

Minden látó

szemem légy

Kikiáltó

lelkem légy

Negyvennégy

velem légy

Negyvennégy Szabó *hallgatag* Imre örökmécs

Negyvennégy Dudás *part alatt* Péter örökmécs

Negyvennégy Kovács *alszanak* István örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy Ilovszki *fehér csont* Ernő örökmécs

Negyvennégy Dr. Bas *sötét folt* Lajos örökmécs

Negyvennégy Szeles *öcsém volt* András örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy Döme *fehér csont* Albert örökmécs

Negyvennégy Hagymás *hátán folt* Gábor örökmécs

Negyvennégy Janek *bátyám volt* Aladár örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy Guelfino *csipke csont* Sándor örökmécs

Negyvennégy Ferenci dr. *súlyos folt* Antal örökmécs

Negyvennégy Pásztor *húgom volt* Margit örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy Johanis *fehér* Kálmán örökmécs

Negyvennégy Keserling *csont* Ernest örökmécs

Negyvennégy *szélén* folt örökmécs

Negyvennégy Puskás *néném volt* Mária örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy örökmécs

Negyvennégy **Lakatos Gusztáv** Motynek Elek örökmécs
 Nevennégy **Tóth Szegedi Péter** Sic Lénárd örökmécs
 Negyvennégy **Kadvány D. Károly** Imre Ferenc örökmécs
 Negyvennégy **Boros Géza** Nagybonyi István örökmécs
 Negyvennégy **Molnár Gábor Béla** Zsiga Pál örökmécs
 Negyvennégy **Meszkanov Vaszilije** Magyar János örökmécs
 Negyvennégy **Bencsik Lajos** Kalmár István örökmécs
 Negyvennégy **Vass Pál** Lálics Imre Görgi Lajos örökmécs
 Negyvennégy **Lakatos Vince** Piszár Péter örökmécs
 Negyvennégy **Szollár János** Dukai Lukács örökmécs
 Negyvennégy **Katona Illés** Nagy Abonyi Mihály örökmécs
 Negyvennégy **Sörös Géza** Gábor Vilmos örökmécs
 Negyvennégy **Csipak (?)** örökmécs

Zenta, 1944. november 10.

A háborús bűnök és bűnösök bizottságának

Tagjai:

Stojkov Aleksandar sk.

Milićev Dušan sk.

Az okmány hitelélül:

Petar S. Senić sk.

P.H.

Zenta NFSZB

(Népfelszabadító Bizottság)

Negyvennégy	átkos légy
Negyvennégy	átkos légy
Negyvennégy	átkos légy
Negyvennégy	átkos légy
Negyvennégy	átkos légy

Semmi hír

Sehol sír

Sebre ír

Kincs:

Nincs

Sebre ír nincs sebre ír nincs sebre ír nincs sebre ír nincs
 Sebreírincssebreírincssebreírincssebreírincssebreírincs

Mert nincs

Mert nincs

Mert nincs

Mert nincs

Hallgató

Part alatt

Alsószék

Álmuk

Agyuk

Után

Folyt ki

Csonton

Átütött

Lyukon

2019

Biernaczký Szilárd

(Miért nem lettem nagy magyar költő)

Bár 15 éves koromban bekerültem Sugár Rezső középfokú zeneszerzés kurzusába a Konzervatóriumban, verseket viszont már alig 14 éves koromtól kezdtem írni (több tucat zsenge sárgul valahol a papírjaim között). Mivel nem a zenei gimnáziumban, hanem az újpesti Könyvesben tanultam általános tárgyakat, így e zsenékből néhány a mindössze négy számot megért Könyves Újság stencilezett oldalain látott napvilágot. A késztetést természetesen olvasmányok adták, hiszen hála az akkori alapfokú oktatásnak, kortársaimhoz hasonlóan, már az első elemi vége felé falni kezdtem az ifjúsági irodalmat, majd apám többezres könyvtárából mazsoláztam. Ami a költészetet illeti, a legnagyobb hatást Vörösmarty és Arany mellett a nyugatos költők tették rám, mindenekelőtt Ady, és még inkább Szabó Lőrinc. De idővel a korabeli élőket (Juhász Ferenc, Váci Mihály, Simon István, Garay Gábor stb.) is olvastam. Apám látva kamasz fia buzgólkodását, miszerint *nagy magyar költőnek* készül, írt számomra egy 200 oldal terjedelmű verstant, így még hindu versmértékekkel is megpróbálkoztam. Verseim téma szempontjából három forrásból táplálkoztak: rengeteg szerelmes verset írtam, másrészt az olvasmányélményeim igyekeztem költeményekké átformálni. Így született meg a *Történelmi képek* c. ciklus néhány darabja. Végül zeneszerzés-tanulmányaim is témákat adtak, több versezet született zenei élményeimet megfogalmazandó. De végleges, évtizedekre való elhallgatásom egyik fő oka is a zenei versekből keletkezett. Sugár Rezső mester biztatására elküldtem e verseket Kodálynak, aki azonban nem válaszolt (ezen Sugár maga is csodálkozott, azt állította, egyébként Kodály tanítványa volt, egykori mestere válaszolni szokott az ilyen levelekre)... Mindehhez hozzájött még a Kortárs elutasító válasza, illetve az, hogy az Új Írás válasza sem méltatott. Így a verses önkifejezés eme kísérletei az íróasztal fiókjában maradtak hosszú évtizedekre. Szerelmes verseken kívül (egy életen át, nemritkán csak afféle epekedő trubadúr módjára foglalva dalokba érzéseimet) házi használatra még ún. családi verseket írtam szeretteimnek címezve, és néha úti élményeimnek (Eger, Visegrád, Olaszország) is hangot adtam... Kodolányi regényét, a *Julianus barátot* elsős gimnazistaként olvastam, többször is újra fellapozva elragadó részleteket, és e gyönyörű szép magyarságélmény végül versírásra késztetett... Egy tizenhat éves gimnazista fiú sorai olvashatók itt.

Magna Hungaria

Julianus barát emlékére

Kodolányi Jánosnak

Déli tüzét leszórta már a nap, lassan megállt,
s a fény szétterült a poros országút hosszú hátán.
Egy sovány ember bandukolt imádva magában.
– Én Uram! Rongyos szolgád ma segélő karod dicsérve áld! –
suttogott a csendben.

Elült a por, s az elmúlt három év szenvedése
halk imaként rebbent ki bánatos tekintetéből,
körötte pusztai virágként kinyílt a csend is,
a reményt a rég-poros kolostori könyvek bús meséje
zúgta még, s döbbsenten

frátertársa lázas nagy szemét, két jegyenyénár
közt nyugvó testét látta... a gvárdián öreg álmát
szétszórta a szél... és a Magna Hungaria zúgva
felnyílt... bordái közt könnyes öröm lihegett, ha a halál
reccsent is feketén.

Szétdobált könyvekből kibúvó torz óriások
morgó szavát hallotta, s öreg eszmék intéseit,
az őshaza zord csikósát gyűrt fehér gatyában
látta felé rohanni, s már elhulltak tőle a gyászok,
fényből kifutó rém:

az elhagyott barát lázas búcsúja s a gyermek,
a tegnapi gyermek hívó magyar szava ölelte
őt, seb volt az, s ez nagy öröm... akkor a földön ült,
vásáros csörgött, s tevehajcsár üvöltött, mert megrekedtek,
...már hullt s tépett az ősz...

– Merrül jövel? – hallotta, s zihálva vetette magát
a gyümölcsöt majszólo kisfiú után, átszaladt
a vásártéren... a gyermek egy kunyhóban tűnt el.
Megtorpant, mint aki ősi búcsút visszaintve vad jövőbe lát!
...s a régi hegedős

ámán csontokból kilobbanó sápadt éneke
hullt szét a sárban... Türelmetlenül állt ott egyedül,
és belépett... ráncos öreg ember ült a padkán,
jöttén nem csodálkozott. Régi búcsú jaja nem méreg e
megroskadt vén kunyhó

füstös emlékeinek? ... halkan leült a földre,
s a kisfiú felkacagva ugrott az ölébe már...
– Mü üsseink nem ily rongyosan járottak ám – szólt
huncutul a padka felől, a csöndben kevés parázs dőlt le
a kövekre, és jó

hosszan végignyúlt a vándor a fonnyadt gallyakon,
míg csikóskorát idézte a ráncos vén öreg...
és a halk vándor mellett ott feküdt a gyermek is...
az út ott volt előtte, magyeri föld hívta őt: nagy halom
por és szétfutó dombok.

– Menj föl jó három napt egyenöst! – hallotta egyre
a ráncos gatyás magyart. Száraz torokkal ment tovább,
majd futni kezdett kétségbeesve, mert hátha „nincs”...
tágra nyílt szemekkel rábámult a szétcsorgó fellegekre,
s a felfutó dombok

egyikén aludt bénán és síró félelemmel...
vidám barna fiúkat álmodott fehér gatyában,
s a puszta rikoltó szavát remegve ölelte
meg-megránduló keze, majd a kibomlott lomha reggel
port hintett szemébe,

...s futott a domboldalon, hörögve, vakon keresett
valamit... lent az Ityl hömpölygött átkozódva...
túl vad barna fiúk... felüvöltve állt ott,
majd zokogva indult el a folyó felé, az ősi nyelvet
sodorta felé a szél zenéje...

(Újpest, 1960. január – augusztus 19.
– apró igazítás: Érd, 2019. május 21.)

Szalay Károly

A tőserdő remetéje*

Gerencsér bácsi, a szikrai szőlősgazda, hátradőlve, mindkét kezével meghúzta a gyeplőt hóházva, és megállította a kétlovas parasztszekeket.

– Nem hajtok tovább – mondta –, a tekintetes úr rögtön ráló sörétes puskával arra, aki megközelíti a házát.

– Nincs is itt semmiféle ház! – mondta az apám kissé mérgesen. – Mi a fenét beszélsz? Most hogy menjek tovább? Gyalog?

– Nincs más választása az úrnak. Én ugyan meg nem söréteztem a lovakat. Itt még meg tudok fordulni, ezen a tisztáson, de beljebb az erdőben a házig kellene mennem. Az pedig életveszély.

– Mi a fenét sajnálsz ezeken a gebéken? Egy kis vas kifejezetten jót tenne a szervezetüknek.

Gerencsér nem válaszolt. Leugrott a bakról. Alig volt harmincöt éves, de már három gyermek várta otthon, hosszú, kajla, vékony, de csupa ín-izom, barnára sült arcából valósággal világítottak világoskék szemei. Arca mindig gondosan megberetvált, mondta is az apám, nem érti, ki az ördögnek vakargatja simára a képét hajnalonként, amikor csak a szőlőtőkékkel találkozik egész nap. Igaz, a tanyája is hasonlóképpen rendben. A nagy udvart körülvevő, keskeny lécekből álló kerítést minden évben újrafestette sötétzöldre, a tanya, a lakóház és a melléképületek makulátlan fehérek, ha vihar, eső, jég levert egy darabot a vakolatból, azonnal betapasztotta és bemeszelte. Az udvar tiszta és kőkeményre döngölt, a ház mögötti zöldséges, veteményes a családi étkezést szolgálta. Néhány gyümölcsfa: a sárgabarack nehezen bírta az ártér közeli nedves talajt, kukorica a sertésnek, szárnyasoknak, és olyan tisztán tartott disznó- meg csirkeólak, hogy enni lehetett volna a talajukról.

Gerencsér bácsi mintagazda volt. Tanyájába a saját pénzén bevezettette a villanyt, holott Kecskemét külvárosában a Nyíri út környékén még a hetvenes években sem volt áram.

Kénytelen-kelletlen lekeserveskedtünk a szekérről, mert lépcső bizony nem volt, vagy ugrani, vagy a kerékre kellett lépni. Iskolai hátizsákomban személyes holmim, benne az 1939-es könyvnapra megjelent *Így úrtok ti*, nem ismertem ugyan a benne szereplő írókat, a karikatúráikon azonban nagyokat röhögtem. Gerencsér egy darabig elhozta a két nagy szatyrot, amit apám a tőserdei remetének szánt, mosószappant, tisztítószeret, tartósításhoz, befőzéshez alkalmas zacskós porocskákat, szalicilt, teát, kávé, cukrot, s legfőképpen legalább kétkilónyi pipadohányt és sok doboz gyufát. Ecetet, savanyítószer, papiroost, téntát, jegyzetfüzetet – nem sorolom –, mindent, amire egy robinzoni magányban élő, a világtól elzárt embernek szüksége lehet.

* Részlet a *Szélfúttá emlékezet* című, készülő memoárregényből

A talaj egyre lucskosabbá vált, ahogyan haladtunk befelé az embermagaságú bokrok, növények között, s amikor már Gerencsér oly messze került, hogy lovai biztatása sem hallatszott, apám megállt, leeresztette a földre csomagjait, és szomorú tekintettel rám nézett.

– Fiam! Emlékszel-e arra a lányra, akivel tavalyelőtt az Ung folyóban fürdöttél? – Már hogyan emlékeztem volna. Alig tizennyolc éves, hófehér bőrű, kissé kövérkés, barna hajú és barna szemű lány volt, sem szép, sem csúnya, felejthetően átlagos küllemű, éppenhogy érettségizett, gusztusos süldő malacka volt. Értem ezalatt a dundiságát. Nekem azonban feledhetetlenül tetszett, azt hiszem akkor minden lányba szerelmes lehettem, benne meg volt valami, körülvette valamiféle nőies erőtér.

Visszazökkentem lélekben a szikrai tőserdő szélére, s hallottam, de mesziről szinte, azt, amit apám mond:

– Na, ha emlékszel rá, ne említsd Jóska bátyádnak, hogy ismerted a lányát. Felejtsd el, ha netán együtt hancúroztatok az Ungban. Sárika ugyanis Jóska bácsi lánya, alig néhány hónap múlva, hogy eljöttünk Kárpátaljáról, megöngyilkolta magát. Ezt Józsi bácsi mindmáig nem heverte ki, embergyűlölővé vált, s otthagya állását, kiköltözött ide a vadászházába. Azóta senki nem találkozott vele. Hallottad, Gerencsér sem merészkedik a közelébe, rálő mindenkire, aki behatol a tőserdőbe. Pedig Gerencsérrel évtizede jó viszonyt ápolt, amíg Sárika élt, neki adta vagy cserélte el a vadhúsokat, amiket ő ejtett el, csak az agancsokat tartotta meg, most nyilván a húst is megeszi. Megbeszéltem Gerencsérrel, hozzon két nap múlva néhány zsák lisztet meg morzsolt kukoricát, amikor értünk jön, majd lerakja a szekérről, és ha távoztunk, Jóska bácsi behordja magához.

Kutyaugatás a hatalmas kocsányos tölgyfák között. Apám észrevette ámuldozásomat, s legyintett: – Majd ha meglátod az ártéri fákat! Karvastagságú gyökerek tekeregnek összevissza a vizes, omló iszap fölött, mint Laokoón családján a tengeri kígyók. Na! Ott a vadászház!

Valóban. Hatalmas, dús, csupa virág bodzabokrok mögül hirtelen bukkant elő a vadászház, tömzsi betonoszlopokon a mocsárból kiemelkedve, a nagy, német nyelvű, díszes Grimm-mesekönyv illusztrációjaként. Ajtók, ablakok zárva, bespalettázva, életnek nyoma sehol. Eszébe jutott apámnak Gerencsér figyelmeztetése, s fél karjával maga mögé tolt, a zsákokat pedig leengedte a földre. Azt hitte, ha a háta mögött tart, megvéd Józsi bácsi söréteitől, de tévedett. A hátunk mögött durrant a puska, falevelek peregtek ránk, néhány ceruzányi gallyal, és agyondohányzott, rekedt hang:

– Egy lépést sem tovább!

– Jóska! Én vagyok, Oszkár! Hát nem ismersz meg?

– Fordulj meg lassan, nyugodtan, és emeld föl a kezéd.

Apám szót fogadott és szükségszerűen szembefordult velem. Nem láthatam semmit, csak éreztem, hogy apám leengedi a kezét, és ő is, meg egy szörnyű bagószagú valaki átkarol. Ők ölelték meg egymást, én csak közéjük szorultam.

Arcvonásaiban, teste-alakja karakterisztikumában a lányára emlékeztető hasonlóságot kerestem azonnal. Csak lopva, észrevétlenül, mert a család legokosabb, legműveltebb, legfinomabb és legkulturáltabb tagja, Margit néném

figyelmeztetett, mi illik és mi nem. Apám örökösen neveletlen, mondhatni modortalan volt. Társaságban, magánéletben, úri környezetben, papok közt egyaránt. Anyám egyszer szelíden figyelmeztette, amikor Kovács Sándor szombathelyi püspök ebédelt nálunk vasárnap. – Oszkár! Ezt azért nem illik asztalnál. – Apám leintette:

– Nuska! Kétféle rossz modorú ember van. Az egyik nem tudja, hogy mi illik, és tudatlanságból vétkezik. Én tudom, hogy mi az illem, és mindig szántszándékkal szegem meg. Ha tudom, és mégis megszegem, nem vagyok tahó.

Sándor bácsi harsányan, dallamosan nevetett, mint egy reneszánsz főúr: – Igaza van Oszkárnak. A legszívesebben én is megszegném a legtöbb illemszabályt, de a cingulusom rabja vagyok. És ha vállaltam ezt a hivatást, megpróbálok eleget tenni követelményeinek.

Megindultunk a házba, Jóska bácsi előrement, mi még kinn álltunk a kerítéskapu előtt, két rettenetes vakarcs kutya mellett, sorra nyíltak ki az ablakpaletták, én meg azt vártam, mikor jelennek meg a „nyílásokban” Grimm mesealakjai: Rigócsőr király, a levágott kezű lány, a Haramia vőlegény vagy a Vasorrú bába, Hamupipőke, a törpék, az ördögök, a farkasok, de főleg a macacs gyermek, aki vézna kis kezét minduntalan kidugja a frissen hantolt sírból, hiába lapátolnak rá egyre több földet, mígnem az anyja egy vesszővel meg nem csapkodja fonnyatag kis karját, és végérvényesen elmerül a dombocska alatt.

Nem tudtunk bemenni, mert a kerítés kapuja előtt guggolt a két rémséges korcs, azt a benyomást keltve, hogy csak vicsorgó fogaik léteznek, a többi testrészük elhanyagolható. Végre Jóska bácsi elzavarta a kutyákat, és mi kiültünk a verandára. A hatalmas kocsányos tölgyes zúgott, pattogott, morgott az alkonyi szél nyomásában, s most végre megfigyelhettem az öregurat. Kis termetű, mondhatni fejletlen kamasz méretű, csont-vékony emberke volt, lötyögött rajta a zöld, rávarrott barna bőrmintákkal díszített vadászruha, az arca pedig fekete-barnára lesült, csak a tekintete emlékeztetett a lányára.

A kezekre már kicsi gyermekkorom óta figyeltem. Föltűnt, hogy ez a kétkezi munkát végző ember fát vág, kertet gondoz, földet turkál, és mégis milyen finom tiszta a körme. Előkelő kozmetikai szalonban ápolva sem lehetnének tisztábbak, gondozottabbak az ujjai.

Az apám által hozott hatalmas, friss, fehér házi kenyeret tette az asztalra, s csupa vadhúst, amit ő lőtt és dolgozott föl kolbásznak, sonkának. Apám és ő pálinkát ittak vacsora után víz helyett, én fura ízű forrásvizet: szikrait. A közelben fakad föl, az öregúr lehűti, és csak azután issza, itatja a vendéggel, gyanítom azonban, hogy vendég ritkaság errefelé.

Pipára gyújtott, még régi, maga által gyártott dohányból, büdös volt és keserű és csípős a füstje. Nem sokat szólt egész este, most is csak ennyit: – Elúzi a szűnyogokat.

Alkonyodott. Eloltotta a petróleumlámpát, bennünket meg kiterelt néhány száz méterre a Holt-Tiszához. Különös, göcsörtös, csupa ember- és állatfigurát formázó fatörzsek között slattyogtunk, néha kínlódva, mert helyenként marasztaló iszap cappingott a talpunk alatt.

Kiérve a vízpartra, egymástól alig emberhossznyi távolságra kivágott fák torzsaira telepedtünk, én meg ámultam-bámultam a naplementét, mert ilyet még nem láttam eladdig. Lángvörös ég, lángvörös állóvíz, és minden más fekete.

Távolabbról a mocsaras part felől elképesztően hangos ezernyi béka csör-röngött. – Barna békák – mondta Józsi bácsi. – Ettél már békacombot?... Finomabb, mint a csirkecomb. Holnap azt kaptok ebédre.

Apámat untatta a természet. De türelmesen ücsörgött a farönkön, és öszszevissza nézelődött. Így vehette észre, hogy a lábam előtt egy kis madártetem feküdt. Jóska bácsi vette föl, tenyerére fektette, megsimogatta kedves fekete-fehér fejét, megemelte fekete szárnyát, és csak annyit mondott: – Őszapó. A barát- meg a füstös meg a búbos meg a kék cinege rokona. És valóban. A feje teteje – a „haja” – hófehér, mintha megőszült volna, és a csőre alatti tollazat, a „szakáll” is, hajzatával együtt megfehéredett. Szeme tágra nyílván bámult a semmibe, de kedves kis fejecskéje, arcoskája, mint valami gyermekarc, kedvesen, szomorúan pihent Józsi bácsi fekete tenyerén,

Ott, az ősvadon tőserdőben, az emberektől irtózó, magányos remete társágában éreztem rá először a magyar nyelv szépségeire. Füttyülök arra, mivel rokon a nyelvünk, attól a tőserdei pillanattól kezdve kerestem nyelvünk kifejező szépségeit és hihetetlenül gazdag hajlékonyságát, különös tekintettel a képzeletdús madár- és állatnevekre, nem is szólva a szépséges virágnevekről.

Másnap hajnalban ébresztett bennünket Jóska bácsi. Kiültünk megint a teraszra, dideregtünk, én mezítláb, mert a mocsárdagasztásra alkalmatlan cipőm átázott. Jóska bácsi kiakasztotta a verandára, hogy nap, szél szárítsa.

Teát főzött, vékonyra szeletelt sült őzhúst tett az asztalra, s medvehagyma dús, nedves zöld leveleit a hús mellé.

Lassan, komótosan, szinte megfontoltan reggeliztünk, szótlánul. Apám, aki híres volt tapintatlanságáról, nem szólt, nem kérdezett, sőt még csak kísérletet sem tett szokásos viccelődéseire.

Az étkezést befejezván, Jóska bácsi gondosan elrakta a maradékot, megtörölte az evőeszközöket, a késeket, villákat, kiöblítette a bádogg teáscsészéket. Apám a saját gyöngyház nyelű, hosszú pengéjű, beretvaéles bicskájával evett, solingeni vasát papírdarabkába törölte.

Nem volt kétséges, fölszerelése, eszközei éppen úgy, mint éjszaka használt pokrócai, párnái hajdanvolt nagy vadászatok emlékeként maradtak meg. Az egész ház, a berendezés, a bútorok régi-régi nagy összejövetelek emlékét őrizték. Apám odasúgta nekem, amikor kettesben maradtunk: – Nem is értem. Alig két éve még itt, ebben a vadásztanyában tíz-húsz emberből toborzott vendég-sereg tanyázott, barátai, és most senki sem akad közülük, aki meglátogassa?

Előjött halászhálóval. Megkerültük a házat, s a kerítés mellett, amit befont valamiféle szív alakú leveles, fehér virágú futónövény, mentünk megint a fák közé.

– Biztosan ilyent még nem láttál – mondta Jóska bácsi, és lágyan, finoman két ujjja közé kapott egy gyermektenyérnyi fehér virágot. – Úgy hívják, hogy apácakonty. Vagy sárkánygyökér. Ki tudja, mi köze lehet az apáca kontyának a sárkány gyökeréhez? Föltehetőleg mérgező hatású. És ha hiszed, ha nem, nem méhek, hanem csigák porozzák be. Tanuld meg! A természetben minden élőlénynek megvan a szerepe a másik élőlény életében is. Ahogyan Shakespeare írta a Hamletben: mint sem bölcselmetek álmodni képes.

A meritőhálóval összefogdosott jó néhány hatalmas testű barna békát, s háza előtt a kis szabad térségen házilag készített faszenet rakott egy kövek-

kel körülvett mélyedésbe, rácsot helyezett rá, és roston sütötte meg a békacombot. Ebédre, ahogyan ígérte. Sok évtizeddel később, alig kilencszázötven kislányommal a Csepel-szigeten, egy parti kocsmában békacombot ettettem csirkecombként, de azután, hogy bevallottam neki, mit evett, kihányta szegénykém. Apám mindkét kezével integetett: köszöni, nem kér, nem éhes. Szegény Jóska bácsi most először mosolyodott el.

– Ugyan, Oszkár! Hazudsz. Megdöglesz az éhségtől. De olyan számár vagy, hogy a finom francia konyhától okádsz. Ha tudnád, hogy csigákat eszem, még kagylót is, nem is sejtet, milyen ízletesek.

Bement a házba, hozott ki előre puhított vaddisznóhúst, mert a vadhús, a kolbász kemény, s pillanatok alatt megsütötte. Köretnek azonban ehhez is nyers medvehagyma, sárgarépa, uborka saláta tálaltatott.

Nekem ízlett a békacomb, s kezdtem jól érezni magam. Józsi bácsi azonban a gerendafal mellett álló nagy méretű négyötödös ingaórájára nézett, és azt mondta: – Indulnotok kell, nemsokára jön értetek Gerencsér.

Fölszedelőzködtünk, ő vállára vetette vadászpuskáját, s két kutyája kíséretében megközelítettük a tisztást, ahol remélhetőleg már vár ránk a „fuhar”.

Házigazdánk félúton megállt.

– Nem megyek tovább.

– De Jóska! Gerencsér hoz neked lisztet meg egyéb hasznos dolgokat – mondotta apám.

– Vigye vissza. És téged meg arra kérlek, ne gyere többet. És hajdanvolt barátainknak se meséld el, a te szokásod szerint kiszínezve, miként találkoztál velem. Vegyétek tudomásul egyszer s mindenkorra, számotokra és a világ számára is meghaltam.

– De a liszt marad. Legföljebb megeszik a madarak.

Ölelés, kézfogás nélkül megfordult, és kutyáival eltűnt a keskeny út fordulójában. Soha többet nem hallottunk róla.

Hosszú ideig zötykölődtünk a parasztszekéren. Gerencsér sem kérdezett semmit. Aztán eszembe jutott, apám óvott attól, hogy előhozakodjam az ungvári időzésünkkel, s ne említsem Sáríkat. Megdöbbenett, utólag, hogy ő sem beszélt róla, pedig a lányáról lett volna szó, s lehetetlennek tartottam, ne tudta volna, hogy mi találkoztunk vele utoljára életében a Kárpátalján.

– Dehogynem említette. Csak te elfoglaltad magad az alkonyattal. Nem figyeltél másra. Nem hallottad? Azt mondta, nem nekünk, hanem magának, tőlünk elfordulva: ezt a sok szépséget itt hagyni!

Sarusi Mihály

Ej regő regény*

Akar a rege. A regény.

Reg.

Regöl.

Regös.

Reggel, délben, este.

Álmodban tán mégsem.

Fekete-Zaránd

Százegy igaz történet a Köves-Körözs mentéről. Rege – a borítón Miklós János belényesi grafikus rajza. Megjelent Csabán a Tevan Kiadónak köszönhetően.

Papok adtak kézről kézre. 1998-tól a 2002-es megjelenésig.

Tenkétől Remetéig.

Remetén máig ő a lelkipásztor: Szigeti Ferenc.

Belényesben az időközben megboldogult Zsiskú János nagytiszteletű úr. Miklós János, nyugodjék békében, a rajzával járult hozzá, címlapra került. A megnyomorított ember... egyik változata.

Várasfenesen az azóta nyugalomban vonuló Máthé László tartóztatott, maradjak még... S ha bármikor jövők... Rá másfél évtizeddel (2013-ban) a Fenesen tájházat, Györfy-otthont berendező váradi vállalkozó, Vura Ferenc lát bennünket vendégül. Március 15-i ünnepélyükön vagy százan vagyunk, utána danolni karikába állva éljük boldogan magyarságunkat.

Belényesújlakon Boros István épp nem volt odahaza, de azért elboldo-

gultunk. 2014-ben már ő fogadja a Fekete-Körös völgyében a *Fekete-Zaránd*dal faluról falura zarándokló csabai–martfői–almádi csapatot.

Köröstárkány? A drága Szatmári Elemérrel és nemkülönben drága asszonyával... Szívükkel, szeretetükkel. Segítségükkel. Kisnyégerfalván a kúratoruk karol föl... Mesél, regél. Ott túl az ingóhídon. (Ha még megvan...)

Belényessonkolyos? Az időközben más gyülekezethez szegődő (hajadon) Földesy Márta Katalin tiszteletes asszony, aki nemrég került oda, amiben tud, segít.

Gyantán... Soós József tárja eléd, amit lehetséges.

Tenke a célállomás végig a kutatóútjaimon. Csabáról Tenkére megyek, ott tanyázom le, onnan indulok... tovább, keletre. Remetéig. Többnyire magam. Néha, örömmre, a lelkész, Berke Sándor apjával, idős Berke Sándorral. Aki – ha kell – a Körös bal partján fölfele haladva az erdei úton elének mélyülő tóba frissen vágott botjával merül, mutatni, mehetek-é a kocsi-val... Igazi magyar honvéd! A tartása. Amilyen lehetett a háborúban. Amilyen akkor, 1998–2002-ben. Hogy azóta ő is elszenderüljön. A szívünkben megmaradva.

Kistenkén meg, amely katolikus – szemben a református Tenkével –, a plébános segít. Magával visz a görbediekhez egy vasárnapi szentmisére is... Moldvai csángómagyar származék. Giosuanu Lenárd atya... (Jankó

* Részlet a szerző *Könyvek hava* című (az 1997-es SZÖKŐÉLET-fejezetet kiteljesítő), készülő kötetéből.

szerint rátámadt a váradi főnökére, mert az rosszallotta, hogy családlátogatásra jár, emiatt neki többet adnak a hívek...)

Fekete-Körös-völgy? *Fekete-Zaránd*... a Fehér- és Köves-Körözs völgyének bányavárosaival. Tenkétől Remetéig fölizgatja a magyarokat. Ahogy megjelentem, adtak kézről kézre. Mikor megjelenék, néma csönd. Hogy közénk mész, évekkel a könyvkiadás után, jönnek eléd... még annyi szeretettel. Köszönetükkel. Szívükkel. Szabad? Szabad szabadon szólni? Érezni? Megvallani? Bevallani? Hinni?

– Maradjunk? – kérdik, mint évtizede az aradiak. – Érdemes-e? Lehetőséges, mégis? Akkor maradunk.

– A gyereketem akkor magyar iskolába íratom – dönt az egyik tenkei estem után egy magyar, mondá Szabó Janinak.

2009-ben kezdjük a sorozatot, Szabó Jani barátunk szervezi, szerkeszti, irányítja, vezeti az estet. Tenkén, a református paplak gyülekezeti termében. Hol legalább százan szorongunk.

Utóbb derül ki, mit kavart Hevesi körorvos Nagyzerind mellől.

Előtte való héten megjelentette a szalontai lapban *Lármafa-gyűjtogató* címmel a tenkei könyvbemutató beharangozásaként a dolgot.

Előtte való hetekben a székelyek lármafát gyűjtöttek a maguk hegyeiben, hogy toborozzák a híveket a szabadsághoz.

Más sem kellett a román közbiztonság és miegyebek állami felügyeletének! Előtte való nap meglátogatták a lelkész urat a lakában az illetékesek a maguk különítményével (nem tudni, erre nem terjedt ki a hírforrás figyelméből, hogy már ekkor vittek-é

magukkal föcskendőt), hogy tűzvédelmi próbát tegyenek. Kibírja-é a ház a Sarusi-estet?! A Sarusi féle lármafa-gyűjtogatót.

Elgondolható, hogy berezeltek egyesek.

– Sarusinak ne szóljatok!

Nem szóltak, így úgy zajlott le a viharos sikerű, nagyon izgalmas szembesülés író és írottak között, hogy a szerző és közönsége nem tudta, mi folyik a háttérben. Szoros felügyelet – ellenőrzés – alatt.

Lesz tűz, vagy mégse.

Az hiányzana, nem a Fekete-Körös völgyének föllármázása. Mit ad Isten, gyűjtogató által.

Antanték berezeltek? Kisantanték. Mitőlünk.

Kár volt.

Annyira azért.

Tán mégsem.

Hogy azt mondja az est szerkesztőjének egy négygyermekes édesatyja: most már biztosan magyar iskolába íratja a kicsinyeit.

... Majd (2015-ig) még hat est Biharban. Ez ügyben. *Fekete-Zaránd*ból kifolyólag. Valamennyiről majd ugyanennyi élmény idézhető volna.

Lenne.

Vala.

Szabó Jankó rendezi az estet. Körös-völgyi ómagyar karénekként szóval meg a közönség. Az abból kiemelt pár olvasó. Fölolvassák a falujukkal történeteket. Azzal az ízes kiejtéssel, ahogy csak ő tudják. Mintha mind egy kicsit másképp beszélne. (Dél-)bihari összhangzat.

Tűz, bennünk.

Belényessonkolyoson 2015. március 15-én délután a lelkészlak udvarán magyarzza egy idős férfiú, hogy s mint. Mit nem regélt volna

nekünk, másfél évtizede, ha összefutunk! Hogy regéje valóban bekerüljön könyvünkbe.

– Majd a folytatásba!

Sem második kiadás, amit rendre sürgetnek a fekete-Körös-völgyiek, sem annak javított, bővített változatába nem; ám ide miért ne?!

– Két magyar fiú fölment a román templom tornyába, onnan nézték a közeledő román és szovjet csapatokat. Itt, a magyar templom közelében egy udvarról meg két helyi román lőtte a Pontoskőn lévő magyar honvédek! Azok onnan belátnak az udvarunkba, de nem találták el őket, azok csak lőtték a magyarokat, lőtték! A két magyar fiút meg észrevették az oroszok, ők meg a román templomtornyot kezdték lőni; a fiúk lejjebb jöttek, hogy ne látszódjanak.

Pantaskú, pontosít Jankó barátunk.

– A két románt a magyarok végül elhallgattatták.

Az öreg hív, jöjjetek hozzájuk, legközelebb leülünk és lediktál nekem egy újabb könyvet a Belényes környéki magyar világról. És danolni kezd, jóféle borral kínál bennünket...

Hozzá valóban érdemes lenne visszajönni.

Hozzá?

A bitang rossz, kocsikeréktörő utakon gyakran eszembe jut, Miska, minek jöttél ide? Amikor aztán megérkezel valahová, annyi szeretet kapj, hogy nem győződ viszonzni (már ha tudod, ahogy). Hogy azt mondd, ezért jöttél ide. Biza érdemes volt.

Egy-egy gyülekezet fele jön el az irodalmi estünkre. 2014-ben Újlakon a 350 magyarból 250 volt ott.

Tiszta, szép magyar beszédjük. Gyönyörű gyermekeik. A tanítónő – óvónő? – büszke pillantása, hogy ők

erre képesek! Újlakon hús kamasz fiú, süldő lány, ugyanennyi apróság feszít ünneplőben, szaval, énekel, szerepel, szól... magyarul! A közönség figyelme; szeretete; érdeklődése.

Azt mondják, nem érdekli a magyart az irodalom. A saját (a honi és kortársi) különösképp nem. Hogy itt, Biharban, akár a csanádi Iratoson, a békési Csabán, a veszprémi Almádi-ban (...) nemegyszer ugyanezt érezd. Hogy ha róluk szólsz, ha nekik írsz, az érdekükben emeled föl a szavad, igenis figyelnek rád! Köszönik, hálásak, ölelnek. Ha másképp nem, a szemükkel.

Tenkefördő, Az el nem sodort falu (a száz évvel ezelőtt magyar kis mezővároska, Tenke) szélén. Tavasz-elő hava javán... zárva. „Magánterület, belépni tilos!” Persze, (dák nem látta) dákul. Favázas tornyú főépületén három zászló, az európai föltekeredve, az amerikai félig, a román szabadon lóg (a semmibe).

„Borneó és Celebesz, / Magyar volt és magyar lesz!”

2015-ben a nemrég magyar többségből 15 százalékra futja?

Könyves estek, könyvek nélkül. Merthogy a *Fekete-Zarándból* mutatóban sincs már. Pedig ezt mutatjuk be: újra (immár negyedjére) Tenkén. Ahol előszörre (2009-ben) ómagyar dalkör zengette a rege húrján az 1919-es és az 1944-es véres történeteket. Tárkány, Nyégerfalva, Remete, Gyanta, Bélfenyér, Újlak... Az egy-egy helységben megesett rémségekről szóló részt az adott faluból való olvasta föl, s együtt akár regösök dalárdája zengette a völgyi nótát. Élni, halni... Megmaradni. Hogy utána, mint a továbbiakban is, újra s újra fölmerüljön, mi a teendő, ha a gyilkos a szomszédban lakik.

– Lenint kellett volna megkérdezni!
Sto éto kotkodács.

Másodjára szilágyosomyói citerások húzták a regös talpa alá valót. Harmadjára Meleg Vilmos előadásához kunszentmártoni nyenyérés nyekeregette kintornáját. Majd Várasfenes, ahol a végén a férfiak kart karba öltve fakadtak dalra, s zengett... bele az éccakába (itt is, ugyanaz, az embőrének). Váradon a kálvinista könyvesboltban is *Fekete-Zaránd* nélkül vártuk az érdeklődőket, '14-ben Újlak, majd újra... Hogy az immár negyedik tenkei est után Belényessonkolyos és Körösjánosfalva várjon tiszta szívvel bennünket.

– Itt még magyarországiak nem voltak!

Itt nem.

Ám mi. Úti kalauzunkkal, (Vágner) Szabó Jankóval, meg a Kerepeczki Nóra vezette csabai színi tanodásokkal.

Átlag száz magyar dél-bihari öszszejeveteleinken. A tíz irodalmi estnek és könyvbemutatónak összesen majdnem ezer vendége volt. A Fekete-Körös-völgy magyarsága úgy 5000 lélek.

Helységek, szereplő személyek neve... elírva, átírva, eltüntetve. Hogy ne bántódhasson meg senki (ártatlan), ne támadhasson rám (furkósbottal, ügyességgel, vérbíróval a bűnös)...

– És mit csináljon az ember, ha a szomszédban él a gyilkos, és a gyereke az én gyerekemmel jár iskolába?

Az 1900-as évek végén Szabó János, volt debreceni deáktárs csábít a Fekete-Körös völgyébe. A gyantai, remetei vérengzésről apám is tudott, hallott aradi borbélysegédként nyilván épp eleget. Nemcsak tőle hallottam e tömeggyilkosságokról, szűkszavúan ugyan, de előkerült a kádári évtizedek sajtójában is.

Ez is bekerült a megírható-megírandó történetek közé. Ilyen mindig van pár. Mígnem Jankó elém nem állt: szeretettel fogadnak, bármikor mehatsz! Tenkén a Berke házaspár; Gyantán..., Tárkányban..., Fenesen.

Így is lett.

Ebből lett.

Jankó indított erre a felejthetetlen útra.

Kocsis István – kitűnő történelmi drámák szerzője, Erdély odaadó szellemi harcosa –, hallván tőlem arról, hogy nem írom ki név szerint a gyilkosokat, arra biztat, legyen meg az a piszkozat, amelyik megőrzi ezeknek az állatoknak a nevét. Meg is van; abban a számítógépemben, amely egyszer csak végleg leállt – abból bármi ki nem varázsolható. Hacsak!

E miatt a hacsak miatt őrzöm szekrényeink egyikének a tetejét. Mert hátha még föltámad.

Hiábahaza

Veszprém szánta rá magát 2010-ben. A Vár uccából gyüvet-mönet.

Hiábahaza... a haza szava... A pusztulásé: nem hiszem. A megmaradásé. Hogy csak azért is.

Regényírára kért ösztöndíj-pályázati kérelmünket hártották el – az NKA-nál? A MAOE-nél? Valamelyiknél. Hol ez, hol az, most is az egyik: Nem nyert! Miért nyert volna? Nyelt.

Aztán az Irodalmi Jelen pályázata utasította el.

Majd a Magyar Napló pályázata.

Következőként a KDNP Batthyány Alapítványa.

Hatodjára úgy vettem, akkor most nekiállok! Miután csak azért is kész lett, addig kalapoztam, míg össze

nem jött a rávaló. Mármint a nyomda-számla ára.

Hiába. Haza.

Ennyi szakértővel hogy boldogulsz másképpen? Szakértelem, döggivel.

A kormányuk már bukott, de hogy ők mikor fognak?

Sohase; mindhiába.

Hiába, haza. Hiábaháza!

A *Magyar Krisztus* 8. fejezete? Lett volna. Löhetőtt volna! De nem. Hogy lőtt volna! Ha écccó nem.

A Hítel is közölt belőle részletet; a címlapon már *Hiábahaza* volt, Hiábaháza helyett. Meglepődtem. Mert. Így a jobb. S lett belőle.

Köszönöm!

Ennyi mindenre jó az előzetes közlés. (Hogy még – az utolsó előtti pillanatban – javítsd.)

Kopóirat

Regény a XX. századból? Mindenesetre 2013 végén.

A Hungarovox Pesten, a Nagykörút és a Nyugati közelében lévő ülés-teremben mutatja be a könyvet. Jó helyen. Kocsis Pista új munkájával egyszerre. Jöttek is szép számmal. Köztük egy-két egykori. Valahai. Anynyira azért még nem néhai.

Az egyik sunyi gyűlölettel néz vissza rám, hogy távozik. Tán mert megemlítettem, hogy a kommunista politikai rendőrség tagjainak aligha volt lelkiismerete. Mivel regémben megírom, hogy az a besúgó ismerős, amelyik megbánta tettét, azt mondta a tőle mélyebbre hatoló jelentést váró tartótisztjének: azt a lelkiismerete nem engedi. Mire az ávós tiszt ráírta a lapjára: áruló lett! Áruló, mert föl-

támadt a lelkiismerete, miközben a barátja viselkedéséről kellett (volna) beszámolót írnia. Ügynöki jelentés gyanánt. Ő pedig csak a felszínit birizgálta.

A másik lelkesen kérdezett, az est alatt az első sorban majd kiugrott a bőréből; a végén odajött hozzám, majd nem az ölembe ült! Annyira odáig volt a regebéli leleplezéseimért. Hogy hírügynökségi főnököm utóbb ne arról tájékoztasson, olvashatom a világhálón, ha akarom, hogy a III/III besúgójaként működött a naphegyi társaság hálózatában.

Jaj, jaj.

Nagyon azt akarta nekem bema-gyarázni, hogy mi milyen jó régi kartársak vagyunk az MTI-ből! Miközben én éppen hogy nem emlékeztem rá. Ő igen, hogyne, nagyon, nem ismerem meg?! Miska, pedig mi.

Küldték? Küldte ugyanaz a szerv? Utódja?

Utó-ufó.

Aztán nem akármilyen bemutató a csabai színház különtermében! Ott szorong a honi KGB egyik volt helybéli vezetője; a hátsó sorok egyikében, hogy azért nekem ne szúrjon szemet. Csak valaki fölismeri, és utóbb a fülembé súgja, ki nem volt ott a jó félszáz fős tömegben. Azért is voltak ilyen szép számmal, mert az egyik újdondász úgy harangozta be a megyei világhálós honlapon, hogy Miska leleplezi az egykori viharsarki ügynököket! Végre valaki név szerint kipellengérezzi... Miközben épp erre nem készült ismerősötök.

Amikor nem politikai (nyugalma-zott) őrnagy társának elpanaszolod, kit láttak a tömött sorokban, csodálkozzon: miért csodálkozzom, tán szégyellnie kellene magát, netán világgá menni, amikor az Antall-kor-

mány megtartotta mint komoly szakembert?! Ha a rendszerváltozáskor nem bántották, nyilván nem követett el semmi rosszat.

Semmit, csak a bandájával annyi embert megnyomorított.

Nekik ez semmi.

Ám ahol, ugye, a szakértelem az első!

Az volt, nagyon volt. S maradt.

Olvasva a jelentéseket, üldözöttekkel beszélgetve, a magad történeteire magyarázatot keresve... csak fölmerült: mi lenne, ha név szerint.

Szarvasi Kántor egykománk mit nem mondott (hogyan rákérdeztem) – miután bocsánatot kérni másfél száz mérföldről távrecsegőn fölhevített –:

nem ő volt rám állítva! Mondom, tudom, ki volt az. (Ám néven miért nevezném neki ókalmét.)

Nem neki mondom, csak úgy, csöndben, hogy az hallja, aki nagyon közel áll hozzám: mégsem tudtak nyakon csípni.

Ha annyi eszünk lett volna, mint nekik?!

A *Kopóirat* – már megint – valami más, mint a többi.

Úgyhogy, jó mulatság volt.

Ha majd beledöglöttünk is!

Édes Istenkénk.

A lassan kész – *Életszomj* néven nevezett – levélregényünk rege helyett inkább leveleskönyv...

APÁM

Kiss Anna

(Két vers a Dativus ciklusból)

Falak, közök, képtelenségek

Bécs, még 2014

Szálloda, későn
enyhülő hőségben,
leengedett
rolókkal, a monarchia
szelleme e város,
méteres falai, dómja.

Közök, átjárók,
udvarok, minden ép,
valódi, (történelem a
napos oldalon), lánykámmal
déli árnyékban az
utcakövön. Kupoláról,
piac-ernyőkről
csordul ránk a fény,
járunk benne, ellep
múzeumi homálya,
rég holt festőkhöz ülve,
hogy elmondják,
milyen volt.

(Eltévedt aranykincsről
villansz elém, ragadsz
fel, égi sólyom!, alakot
ölt hiányod, jelenléted, a
múlt, bárhová rejszék,
kerülvén avar ménen
utána, hét augsburgi
gyászosak, vagy mi a
japánjainkkal,
fotó-lencsével, kalapban.)

Lélek dolga,
járunk idejében, múlik.

Hundertwasser korlátja
kanyarog fel képtelen
emeletére, másvilági,
habókos kasszagép,
finom csengése
lengi be emléket,
sajátos teremtése ettől
távoli mű – az óváros
ott felejtett nyugalomával
bár egybenő,
derű, valódi Bécs.

Ilyennek látnom
szegény jó Batthyányink,
Széchenyink nem
segít, nyelvét sem
beszélem a Burgnak.
Jobb falai mentén járnok,
emléknyomok
után, szűk közök kövein
fel-le, mik udvarokba
tévednek, s onnan tovább.
Kibukkanni vén kövein,
óvatos ablakai közül
nem vágyom,

csodát látunk pedig,
képtelen virág-pihéket,
kirakatban
tükröződve velünk,
könnyed világot,

mint cipőhóbortok
tárlaton továbbvitt
képtelenségeit –
művészi tökély s
használatatlanság,
elbotlóknak való.

Sajátos
szellemi futamok –
feledhetetlen.

Időn, téren uralkodó,
patinás üzletek,
szőlőskert dongása
birodalmi színekben,
szálloda, nyíló
zuhanyrózsák, felkínált
percek a hőségből,
leengedett rolókkal,

könnyed élet,
nosztalgia lassú patái,
hintó, szentek fölé
beláthatatlan boltozat,
valódi monarchia-élmény,
mint a mire sem
használható cipők.

Lélek dolga.

Legendák, halmok, legendák

Szibéria-változat

Ó, sok időt,

népeket látott Káspi,

s te, Bajkál!,

kénsárga, alvadtvér-szín
felhőkön át végre
fölsejlesz – legendák
merülnek fel kék, halas
vizedből, lassan, mint a
hódítók Pelso-ezüstje, Tihany
kővé vált kecskekörmei.

Én meg keleti selymet
bélelek prémmel,
doromb-zengésbe feledkezem,
átfordulnak az árnyak, az
öltés félbemarad. Ki tudja,
mióta, hogy az óra
bennem visszafelé jár,

(mint mikor albumot
letem kéregálarokkal a
moszkvai metróállomás
piacán, lekvárok,

gyanús húсок,
uborkás üvegek közt.
Fehér rókasapkát egy
másik állomásnál.
Illik rám. „A tunguz
istenit!”, tör fel belőled, hol
költők s más széllel-
béleltek nagy tál hússal
küzdenek a múlt ködén tálaló
világvegi Vadászban.)

Szibéria sokféle.

A zengés, a selymek is
arra keletről valók,
valahogy nem értem még
földet, napokig eltart,
kénsárga, alvadtvér-szín
égen át jövök, lapos
idol-arcok közül, enyéim
arra terelnek csengős, agancsos
nyáját, bárányokat a
lejtőn, hol lovak sörénye
csapkod, nehéz és
magától való minden: az
ősök figyelme, sas, sólyom
felettünk, messze elkerült
medveodvak, a sztyeppe.

Már elvirágzott.

„Az a nagy halom ott”,
szólal meg abakáni
másik felem, kinek
kamerája mindig ilyen
kénsárga, alvadtvér-szín
egek körül forog, „hogyan ott
embert áldoztak volna...
lehet az...?” Volt, ahogy
volt, testvérem, történetünk
csupa halom, néha
felléptet rájuk egy lovas
(mint az a nő, kendő-burokban,
bő ruhában), s emlékezik.

Úgy beszélünk, hallgatunk
együtt, mintha egy almafa
alatt nőttünk volna,
(alma!), utoljára Alma
Atában forgatott. Az „Ugor
folyam” elkészültének idején,
s már ő sincs sehhol!

Szokom a

virrasztásokat.

Kidőlt tengelye rengett, a
világ lejárt róla már
hajnalod előtt is, mindig, ha

országot gyászolunk,
vadkanok tépte úrt,
nagyságos fejedelmet,
árva Petőfit! Ki, ha mégis
menekült a nyugtalan
tömegsír torkából –
Pétervár nem Haynau
Budája. Szibéria

pedig Szibéria.

Tudnak volt nagy
szövetségeinkről, hogy
kik voltunk, vagyunk,
tudnak a „magyarok
száműzött Puskinjáról” –
mi róluk szinte semmit,
előítélet szül előítéletet, a
földről hol dekabristák
lelke lebeg, mint az
övé itt, s valamiképp ott is,
hol ugyanúgy lázadnak,
mint mi, ugyanúgy leveretnek,

a világ lejárhat a
tengelyéről, a lélek ellenáll,
a legendák nem
születnek csak úgy.

De mi van a tényekkel?

Halmi Tamás

Túlvirág Kiss Annának

Javasasszonyi javak gyülekeznek Kiss Anna költészetében; babonáinkat szentesítik kurta sorokból építkező epikus hosszúversei; révülten józan archaizmusok bővölnek tudunkon belül, ha őt olvassuk. Tótágas-bogas az ilyen líra lelke? Úgy lehet. S úgy lehet, hogy fundamentuma: firmamentum. – Halhatatlannak is hiedelmes jussa, hogy Isten éltesse!

Toót-Holló Tamás

Feljön a vihar egy rossz szitából is

(Tisztelgés Kiss Anna-sorokkal Kiss Anna előtt)

Feljön azért is, akiért itt még szita a péntek, s szerelem a csütörtök, ha a dobbal is csak érte dobok. Akivel az idő úgy telik-múlik, hogy már csak a színe lehet a visszája. S amint a visszájára fordulna, előre is csak egy nagyot lódná.

Ezért aztán te is világ volnál – ha benned magamfélék lehetnek.¹

Hiszen mindent úgy találunk, ahogy hagytuk.² Nem mintha a világ érthetőbb volna az álomnál.³ Tulipánok, ameddig a szem ellát. Mintha volnánk, akik vagyunk.⁴

Ami pedig titkos, az nyilván a hódbatyuban marad.⁵

Holott ugyan foszlik, bomlik már részeire a hajdan egész világ. Miközben ugyanvalóst fájnak ám egymás nélkül a részek.⁶

Talán beszéd ez is. A földé. S mint a kutak – ontják a bő erek a hús vizet.

Talán beszéd ez is a mélyből, éppen ahonnan a víz fakad.⁷

Talán beszéd ez is a rengető időből – hiszen bizony feljön a vihar.

Ha félik, ha nem félik. Hogy akár esik, akár fúj. Hogy akár tetszik, akár nem. Hogy miért ne, ha netán mégis igen.

¹ Világ volnál

² Az otthon illata, opál, vérvő meg lópisz az elmúlásnak

³ A hajó nélkülünk tovább, a világvégi halász s a visszatérő árnyak

⁴ Megyünk az alkonyatba

⁵ Régi, új álomkeresők

⁶ Rohanó ördögszekerek

⁷ Rengések, a hős ideje

Szakolczay Lajos
Lovagolok a seprűnyélen

Kiss Annát köszöntő limerikék

Az életem boldogan élem,
mert lovagolok a seprűnyélen.
Ha nem jutsz Budára,
velem mássz a fára,
aki bízik bennem, az ne féljen!

***

Kicsi Anna, kicsi Annácska,
Te misztikumból növő fácska,
felhőkbe ringassál,
meg is lapogassál,
hogy létünk ne legyen butácska!

***

Pókhálók között bivalycsorda,
micsoda szépség- s erőhorda,
áttöri a leget, s hódítja az eget,
magához húz, uzsgyi bokorba!

***

Anci-cica, Annácska-macska,
körülfogja egy sugaracska,
rigó úr szavára
üljél a batárra,
tengerben te légy a halacska!

Iancu Laura

Mi már hallgattunk együtt

Kiss Annának

felénk a rongybabák is
sírnak
hajuk nő s szeplőik
a holdvilágnál
nem látszanak
ez még a fű szabad világa
a hegy teteje Isten lába
Tihanynak itató hallása van
s a versnek ablaka

a fabábukkal nagy a gond
a szekérutat beszántották
két kicsi kígyó lábbon járja
járja a fautat a Golgotát

ha a zsebórák az időt méri
mire a harmatot felissza a Nap
a zabszem is elhal és kihajt

Kalász Márton

Esti hajó

Én – élénk, s kis tátogetó,
 tudva, ma alkonyt él, szel az esti hajó –
 sétáltat jó rokon, helyre épp ültetett,
 a parti csárdába be kézről vihetett.
 Oly szívek voltak s gyakran, város hétvégeink,
 ők a város, a falu mi, nem olyan messze kint.
 Anyánk nem bízott, de örült, ily kedvelt a fiú,
 s jónevű öccsére, névre ő, épp okkal s hát hiú.
 Mindazonáltal ott áll a szombati kerék már,
 bentalvás csomagja, néha nézhet, ki kit vár –
 s majd a hajó, bontva fényét, félve szép, toldhatom,
 topakodva kis ünnep tény közt; s hol a rokon, a rokon.
 Mondanánk, ma – már ezzel így, s a történet kerek?
 Bent vagy kint, halk önszóalás: búcsú, szép s kedvtelt, még
 ahány gyerek.

AZ IDŐS GÖRGEY

Át a pallón

mintha egy bárnak kellene át-
mennie a keskeny pallón, megriad
kövülte ez, föld, levek lüktetni kezd
fölötte a fán, a sárguló tűz, a

szóval levek rettenet: mi lesz veled? az erdő
suttog, biztat messre, mintha segítene
a bárnak maga van, s kellene át-
mennie a keskeny pallón — (mondani: így

szavak félnek fehéren, tetovásnak
ha remélni volna, néne át könyörgőn)

mintha egy bárnak száma el magát
száma magát, átulgy a pallón, vakmerő lesz
könyű, igaz bárnak: hiába nem hisz
abban, segít, ha hát karral vársz odaát

Vándorlás

Most változik át a levél
szilái mossa, nem-levélle.

Figyelhetem az ablakomból
milliméternyi síneváltását
naponta;
után mégis nélkülöz
lesz egyszerre nagy sárga szívóé.

S én elaludtam a pillanatot —

sose tudom meg azt, mikor
történt! S vajon meregetett-e
vagy inkább csak ablakon ősi
ríves kékjét nézte: hol lehetek —

s ha ott állnék, érdemes volna-e
beavatnia engem e reinkarnáció
titkába;

így, épp a halál előtt.

Parainesis

áldozatnak magadat győztesen ne ajánld föl
 szenvedtél ne kéréledjön a bánny
 ne boldogságúrn előre, mint a félek tüze
 ne mond, hogy általuk te csak megfontatol

a kigyó nem remeg, igaz, az útvallo'
 lappang s keményen mindent a romló sötétben
 egyik rálép, másik összemarja a másikat
 kigyót nem hallott még ráuk kiáltani senki

fölveti fejét most beünn a vakmerőség
 másokban korgasztja fejét a sunyiság
 szenvedtél oly bánny nézzen felhőtlen keppel
 szemiköz bölcsességgel állj, mint kemény tüze

mi vagyunk szerepüknek ma is fölé rendelése
 hogy megpróbáltassanak rajtunk s kivétessenek

Tóth Sándor
AZ ÁPRILY-ÜÖLGYBEN

Péterfy Lászlónak

Erdő-dajkálta két ház
keskeny út de messzire
tágul ha oda érsz
hol fák göcsörtös
ágai ölelkeznek

Faragott kapu előtt
láthatod túl
a piros tetőket
túl az égbe nőtt
fenyők címer-rajzát
este a holdat
erdélyi őrzők lelkeit

Visszatérnek itt
a csillagúton
mázsányi súllyal
birtokukban
megpihennek
ajándékot virágból vesznek

örökös boltjában
a Végtelennek

Tárul szív az ajtó
csendfüzérék közt
az egyetlen szó
hallatszik rendületlen

Kik itt éltek dalnok-révületben
időből-térből már kilépve
vigyázzák most is
nem nyugvó álmait
az éjnek

Anyám neve vár

Karcos a dél nyári veréstől
keményen üt forró a sugár
Sírok közt hűvös alázat
kövön anyám neve vár

Csak név -- egy mondat
öröklétből nyugtatón igaz
Ide fordul dombról az ösvény
minden út lelkektől igaz

Találkozások ködhéján át
emlék csorbítja álmait
törékeny anyám ahogyan látlak
szemedre zártan éveid

Mi lenne álom vesztegre zárón
felhők nem nyitnak kék eget
maradtam itt az elmúlásnak
többet hát én sem kérdezek

Dobai Péter
Betelt serleg

Kint partok. De semmi bennem.
Nem tudtam, milyen: félni a félelemtől,
és milyen lakni a félelemben.
Kint tárgyak, de semmi bennem.

Kint dolgok, majdnem eszmék.
De semmi bennem. Én csak így-úgy élnék?
Mert vagyok egy elgondolt és adott *van*-ban
és ettől én már váltig-váltatlan én vagyok?

Kint esték. Alig bírok ülni a széken.
A szavaknak értelmet én adok?
Vagy én is, de más is? És én ezt, mások azt?
Ki mondja ki akkor kétszer a szavakat?

Kint: ti. És tinektek: én, az *ők*-ben.
Tudom. De semmi bennem. Egy tény sem.
Mit olvassak egy régi anyakönyvben?
Gyanús, hogy csak kívülről tudom magam.

Kint: én. Mint egy jóslat: egyedül.
De semmi bennem. A félelem figuráinak
nem lesz hosszú karneválja-:
rendet teremtenek soraikban a véletlenek.

Voltam élni

„Az emlékek látnak...”
(Tomas Tranströmer)

Voltam élni.
Egy percet? Vagy éltem sok évszázadot?
Talán már *más*szor is éltem?
Nem emlékszem. Talán barátaim, szerelmeim
meg tudnák mondani... Vagy ők sem.
Elvégre nem élhetek örökké mások emlékezetében,
mint életükre települt parazita.
Egy biztos: a halál nem elég hosszú ahhoz,
hogy kipihenjük életünk fájdalmát, fáradtságát.
Előre ijeszt, hogy a lélek halhatatlan, rémít,
hogy egyszer megszólalnak az angyali harsonák,
félek, hogy lesz Feltámadás, erőszakos Feltámadás!
Félve félek az *Öröklét*től, az ön-nemző
szerelemtől, ölelés nélkül is
szépséges angyalok hideg körétől,
örök kórusától, suhogó szárnyaiktól, az angyaloktól félek,
akik még a halált, a nemlétet sem ismerik, nemhogy az életet,
az e g y s z e r i t, az e m b e r i t,
a sebes és sebző idő-múlásba belevettetett...
És attól is félek, és félő, hogy nemhiába:
az *Öröklétben* nincsen emlékezet — — —

Petőcz András

Új utak

*(a nyolcvanéves Komoróczy Emőkének
hatvanévesen)*

Valamikor azt hittem,
az utak előrefelé vezetnek.
Nem gondoltam arra, hogy
minden út véget ér egyszer.
Nem hittem semmi ilyesmit.

Az ünnepek mögött
szomorúság lapul.
A szomorúság mögött
kicsinke elfáradás.
Tudjuk mindannyian.

Az új utak az ünnepek
után kezdődnek, ha igaz.
Az elfáradás nyomán
újul meg minden.
Ezt üzenik, akik nincsenek itt.

Akik elmentek tőlünk, kíváncsiak,
mit is hagyunk majd magunk után.
Akik nincsenek már közöttünk,
megfigyelik tétova lépéseink.
És megítélnék minket.

Ünnepelünk, és új utat keresünk,
nyolcvan, aki nyolcvan.
Új utat keresek én is, megpihenve,
hatvanat hagyva magam mögött.
Indulunk tovább, amíg lehet.

És véget ér egyszer az út,
az utunk, amin lépegetünk.
És köszöntenek majd társaink,
akik már nincsenek velünk.
Megölelnek majd, jólesően.

Az improvizáció az én műfajom

Horváth Kornéllal Elek Szilvia beszélget

– *Lenyűgöző, ahogy egyik pillanatról a másikra bele tudod élni magad bármilyen ritmusba, mintha csak egy másik tudatállapotba kerülnél ilyenkor.*

– Tényleg, ez egy másik tudatállapot, ami erős koncentrációt igényel. Vannak begyakorolt részei, és mert közönség is van, ez egyfajta kommunikáció – mindig az adott szituációhoz igazítva.

– *Gyakran hallom klasszikus zenész kollégáimat hosszú időn keresztül úgy játszani, hogy szinte kívül maradnak a darabon. Növendékeken is látni, hogy rezzentelen arccal képesek zenélni. Ne haragudj, hogy ezt mondom, de a jazz, a könnyű műfaj képviselői – ugye ez az, amit te játszol, de erre még kiterünk –, úgy tűnik, egy pillanat alatt bele tudják élni magukat saját muzsikálásukba. A klasszikus zenésznek ez nehezebben megy, mert fontos, hogy milyen a terem, a közönség, hogy működik a keze, hideg van vagy meleg... Most pedig leültünk, és ahogy elkezdte játszani, azonnal megtörtént ez a csoda.*

– Ha valaki rezzentelen arccal tud egy Liszt-művet végighallgatni, azt mondom, rendben van, e művet lehet lehunytt szemmel is lehet élvezni. De pl. Bernstein vagy Cziffra György esetében nélkülözhetetlen a látvány is, a kommunikáció, a testbeszéd. Az előadásainkhoz hozzátartozik a testbeszéd, úgy is mondhatnám, hogy ez egy show, komoly exhibicionizmus

már a színpadra lépés pillanatától, megmutatni és közölni valamit. Ha valakivel elkezdek unottan egy beszélgetést, az egy idő után nem fog folytatódni. A zenével nemcsak kommunikálunk, energiát is közvetítünk, és ha megfogja a közönséget, akkor jók az energiák, nyert ügyünk van, és ha van visszajelzés is, akkor egyre jobb előadást tudunk létrehozni egy ilyen segítségével.

– *Az ütőhangszerek eredete a távoli őskultúrákhoz vezethető vissza, ahol a sámán, a varázsló a rezgések, a monoton hangok által valóban egy megváltozott tudatállapotba vitte a törzset vagy a hallgatóságot. Rengeteg mindent el tudott ezzel érní, például gyógyított. Te mint ütős tudatában vagy annak, hogy ez a hatás általad is elérhető?*

– Mindenkinek más a felvevőképessége, mindenkire másképp hat ugyanaz az előadás. Valaki azt mondja, hogy ez maga a sátán, ezt én nem is akarom hallgatni, de – ütős szólóknál főleg – felszabadult, artikulátlan hangok formájában is jön a visszajelzés a közönségtől.

Az énekhang után a legősibb hangszer az ütőhangszer, a világ minden részéről a legnagyobb kínálat belőle van. Érdekes, hogy mivel barbár hangszernek tartották, nagyon sok zenei műben nélkülözték, de pont kultikus, ősi mivolta miatt szükség volt rá a közösségi lét megéléséhez. Az összes ütőhangszer közül a legfontosabb a dob, a ritmus miatt,

ami mindenütt jelen van az életünkben. Persze ez nem tudatos, de a szívverésünk, az agyunkban az információtovábbítás mind-mind ritmusra jár, és minden pulzál körülöttünk. A génjeinkben hordozzuk a ritmust. Hangtálakkal, rezgésekkel gyógyítani lehet, elvitathatatlan a ritmikus rezgések fontossága. Amiben nincs ritmus, vagy nincs a ritmusnak szerepe, csak hangok vannak, az nem zene.

– *Ezzel teljesen egyetérték. Valamilyen módon az időérzetünket is a ritmus határozza meg.*

– Van olyan zenemű – és most a kortárs zenére gondolok –, amelyben nem érezni a ritmust.

– *Könnyű elveszni benne.*

– Valahogy érdektelenné válik, lehet persze azt mondani, hogy én ütőhangszeres vagyok, és ezért nem fog meg a dolog.

– *Itt szeretném megjegyezni, hogy „A világ legjobb ütőhangszere-sével” beszélgetek. Ez a cím viszonylag friss elismerés, mert 2016 novemberében tájékaán történt a jelölésed, és decemberben kaptad meg. Nem tudok róla, hogy magyar muzsikus kapott volna hasonló elismerést.*

– A világ legjobb ütőse – olyan nem létezik.

– *Pedig itt ülök most, veled.*

– Ez egy cím, ami – szoktam mondani – *már nem él*, 2016-ra vonatkozik, azóta már másé. De nemcsak nekem, hanem az egész magyar zenei életnek óriási megtiszteltetés volt, hogy a világ legjobbjai közé beválogattak.

– *És kik álltak mögötted a listán?*

– Az ütőhangszeresek nem annyira nevesek, mint a produkciók, amikben játszottak, ezért nem biztos, hogy mindenki tudja, kikről van szó, ha mondom. Például Mino Cinélu, Miles Davis, Sting, Sheila E. Prince, Trilok

Gurtu. Vagy Evelyn Glennie, ő egy klasszikus ütős világsztár, aki nem hall, hanem a rezgéseken keresztül érzé a zenét, és szimfonikus zenekarral játszik. Legutóbb a MŰPA-ban hallottam, a Magyar Virtuózokkal együtt játszott – egy különleges tehetség.

Hogy én ide bekerültem, nagy meglepetés volt, már a nominálásom is... A másik meglepetés pedig az volt, hogy a Rhythm Magazin, egy angol szaklap a tíz jelöltet megszavaztatta a közönséggel, vagyis hogy az internet közönsége kit tart a legjobbnak. Az említett művészek – Trilok Gurtu, Sheila E. Prince, Evelyn Glennie – már voltak ilyen helyzetben, én viszont soha, én csak egy új név voltam a sorban. De jött a magyar sajtó, a rádió, kiderült, hogy a nomináltak között vagyok, ami elindított egy lavinát, több ezren szavaztak rám az interneten keresztül itthonról és külföldről, végül a címet megnyertem.

– *És amikor kiderült, hogy megnyerted, mit éreztél?*

– Megélni, hogy a magyar közönség ennyire szeret, katartikus élmény volt, rengeteg gratulációt kaptam...

Azt, hogy engem külföldön ismernek, a *Thunder Duó*nak, Dörnyei Gábor barátomnak köszönhetem, akivel az utóbbi négy-öt évben intenzíven jelen voltunk az európai és amerikai koncertéletben. Számos felvételt készítettünk így, hogy a nevem mögött ott volt a Thunder Duo, ahogy Mino Cinélu neve mögött ott van Miles Davis. Olyan internetes csatornákon jelentünk meg, amelyek a legjelentősebbek ebben a műfajban, így váltunk ismertté.

– *Igen, csak hogy ez egy duó. Nem furcsa a kollégádnak, hogy nem ő kapta az elismerést?*

– A nominálásnál az is szerepelt, hogy *aki valami újat hozott*. Az újdons-

ság – ami nekem már nem újdonság, mert harminc éve ezt csinálom – az a stílus, ahogy játszom. Ha egy kicsivel másképp szólaltatod meg a hangszert – és itt több ezer évről beszélünk –, akkor mondhatjuk, hogy valami újat hoztál. Normál játéknál csak a tenyér belső felületével játszunk, én egész tenyérrel ütök – ami egy speciális pörgető technika –, a külső felével is, beleértve a körmeimet.

– *Ezt te találtad ki?*

– Itt ültem a szobában és próbálgattam. A hetvenes évek közepét írjuk, amúgy fuvolista vagyok, nem volt még videó, csak hallhattam, ahogy pl. az indiaiak hihetetlen tempóban pörgetik az ujjukat. Autodidakta módon ezt próbáltam díszíteni, de sehol erről nem tanultam, a határok zárva voltak, háromévente egyszer lehetett menni nyugatra, és évente egyszer Csehszlovákiába.

– *És nem volt számítógép...*

– Ha tehettem volna, valószínűleg kimegyek Nyugat-Európába, Amerikába, ahol ennek van iskolája, és ahol megtanulom például a latin ütéstechnikát, és akkor egy kongás lettem volna a sok közül.

– *Olvastam, hogy Horváth Kornél bármihez is hozzányúl, mindenen tud játszani: asztallapon, fadobozon, sőt, még papírlapon is. És hogy vannak különleges hangszereid.*

– Ez a hangszer itt az ölemben a *Hang*, egyre többen játszanak rajta, és semmi köze a magyar „hang” szóhoz. Svájci találmány, egy berni házaspár fejlesztette ki, körülbelül húsz éve van a köztudatban. Olyan, mintha két wokot összehegesztettek volna, a hangolási szisztémája pedig olyan, akár a *steel drumoké*. (A *steel drumok* olyan acéldobok, amelyek eredetileg a második világháborúban kiszuperált olajoshordókból készültek!) Új hang-

szerek számít, ha azt vesszük, hogy az indiai kultúrában ezeknek a hangszereknek több ezer éves tradíciói vannak. A *steel drum*ról azt kell tudni, hogy a (hordó) belső felét ütötték. A katonák (Trinidad, Tobago) otthagyták a hordókat, és a helyiek rájöttek, hogy azokat be tudják hangolni: minél nagyobb a horpadás, annál mélyebb a hang. Élőben csodálatos hatása volt egy ilyen *steel drum* zenekarnak, ahol több hordón játszottak egyszerre. A svájciak kifordították a „hordót”, úgy néz ki, mint egy kalap, kívülre kerültek a hangok, és azáltal, hogy a közepébe egy kúpot préseltek, a *gamelán*-hangzás is megjelenik, tehát a *gong*. És ez a földrészek találkozása: egyrészt Közép-Amerika, másrészt Dél-Ázsia; és ott van Afrika is – ha a hangszer alján a rést nézzük, ami az *utu-dobokra* emlékeztet. Előnye is és hátránya is, hogy konkrét tonalitása van, ez például itt egy c-mollos hangszer.

– *De lehet rendelni más hangnevet is?*

– Ezt a kilenc helyet – mert több nem fér el rajta – be tudják bármire hangolni, speciális hangskálát is lehet kérni. Persze lehet úgy is játszani, hogy van 4-5 db a hangszerből, és ide-oda nyúlálva mindegyikfajta használni.

– *Gyönyörű, hogy több szólamban meg tud szólalni.*

– Dallamot lehet rajta ütni. Komoly mágiája van, pedig nem egy különleges ötvözet, de varázslatos hangja van, és mindenkit megragad, aki először hallja. Érdekességként: ez már a második hangszerem, mert az első szétvertem, megrepedt, túl intenzíven játszom rajta. Vagyis nem szeretnek a hangszer készítői, mert szerintük inkább medicinaként kellene alkalmazni a hangját. Miattam kicsit meg is vastagították a falait, de így már nincs

olyan szép hangja, az első széria volt a legjobb.

– *Lehet, hogy formálódik még ez a hangszer, és a te nevedet fogja felvenni.*

– Nem, ők nem szeretnek engem, én túl barbár vagyok nekik, túl intenzív a játékom.

– *Van-e olyan tárgy, amit meglátál, és úgy gondoltad, hogy hangszert csinálsz belőle? Van saját fejlesztésű hangszered?*

– Van, de most nem tudom megmutatni, mert kamionban van, éppen turnén vagyunk (prospektust tudok mutatni róla), úgy hívják, hogy *Udukere*. Egy ütőhangszeres céggel a Thunder Duónak nagyon komoly szerződése van, ebben nemcsak zenészként, hangszerfejlesztőként is szerepelek.

– *Akkor meséld el, milyen ez a hangszer!*

– Van egy afrikai eredetű cserépdob, a *vodu*, aminek a tetejét és oldalát is ütik. Aztán van a *cekere*, ami tradicionálisan latin-amerikai. Önmagában is jól szól, de még ráhúztak egy gyöngyhálót, amire apró csonthéjas termések, kagylók vannak ráfűzve és ahogy ezt rázzák, a necc ritmusra dobálja őket.

Én hasonlót találtam ki, egy kis mikrofont dugtam az aljába és a lábaim közé vettem, amitől egy nagyon jó hangzást tud produkálni a színpadon. Évtizedekig játszottam rajta, de egyszer egy akkorát ütöttem rá, hogy berpedt. Ez már modern kori hangszer volt, nem lopótökből készült, hanem üvegszálás anyagból, felsértette volna az ember tenyerét, tehát valahogy meg kellett rajta szüntetni ezt a repedést. Vágtam rajta egy lyukat, és kiderült, hogy nagyon jól szól, egyszerre adja a vudu- és a cekere-hangzást is.

– *Egy öszvér-hangszer...*

– Nem olyan új és forradalmi, mint a Hang, hanem tényleg egy

öszvér-hangszer, de ez is színesíti a hangszerarzenált. Tehát ez az *udukere*, amit folyamatosan fejlesztünk, már van egy változata egy kis szeleppel az aljában, amivel hangmagasságot is lehet állítani.

– *Akkor soha nem beszélhetünk arról, hogy egy hangszer kész, mert bármikor történhet valami, ami által még változhat?*

– Igen. Például a tradicionális fuvalán nem voltak még billentyűk, aztán rákerült egy-kettő, később az egészet megcsinálták fémből (ezüsből, aranyból), és a billentyűket is kifűrták, hogy negyedhangokat is lehessen rajta fogni. Ez egy véget nem érő folyamat.

– *Most újra fából készítik.*

– Az ember mindig keresi az újat.

Én elsősorban jazz-zenész vagyok, az improvizáció az én műfajom, de más zenei területen is találkozhattak velem. Az utóbbi 15-20 évben a jazz világában nem jelentek meg kiugró egyéniségek, míg a hetvenes-nyolcvanas években majdnem minden évben valami korszakalkotó történt. Joe Zawinul zenekara, a Weather Report, vagy Herbie Hancock, vagy Miles Davis, Pat Metheny – sorolhatnám, kik formálták akkor a kortárs zene világát, ki kire volt hatással. Sokakat meglephet, de a modern amerikai jazz legintenzívebb formálójának Bartók Bélát tartják, rengeteget merítettek harmóniavilágából.

– *Ismert Benny Goodman-nel való barátsága.*

– Körülbelül száz éve Benny Goodman még a hagyományos jazz megtestesítője volt, de Bartók zenéje a közép-európai gyökereivel és újszerű dallamvilágával rendkívüli módon hatott a játékára. Ezzel nemcsak formálta a kortárs zenét, de az amerikai jazznek egy új ajtót nyitott. Még a Kádár-korszak idején történt, hogy Paul

Motian – aki a világ egyik legjobb dobosa – megérkezett Budapestre, lejött a repülő lépcsőjén és megcsókolta a földet; azt mondta, hogy *köszöntöm Bartók hazáját.*

– *De szép, erről még sosem hallottam.*

– Szokták mondani, hogy zenei életünkben Bartók a helyén van. Nem biztos, hogy igazán ismerjük az értékeit, és ez nemcsak Bartókra vonatkozik.

– *Valóban meglepő, hogy a mi nagy klasszikusunk, Bartók Béla ekkorra hatást gyakorolt az amerikai jazzre. A köztudatban inkább ennek a fordítottja ismert, vagyis az, hogy a jazz megjelenésével a komolyzene is jelentősen átalakult. Tulajdonképpen milyen hatással van a jazz a komolyzenére?*

– Az, hogy a jazzmuzsikások Bartók-harmonizációval dolgoztak, olyan tudást követelt tőlük, hogy a komolyzenével egy szintre emelkedett a jazz. Ugyanúgy merít az afrikai, mint a latin-amerikai tradicionális zenéből, és a végeredmény nem táncdal vagy könnyűzene, hanem jazz. Liszt is játszott verbunkost, ami tánczenének számított.

De beszéljünk az improvizációról, ami például Bach korában alapvető volt megszabott keretek között, pont úgy, mint a mai jazz – természetesen nem a *free-jazz*ről beszélek, bár ott is vannak kötött részek.

– *Akartam is kérdezni, te hogy látod a kortárs komolyzenét a jazz-zel összevetve? Ha téged hallak, időnként azt gondolom, hogy amit játszol, lehetne akár egy kortárs klaszikus mű is.*

– Az improvizáció a zeneszerzés kezdeti szakasza, és ha lejegyzem, akkor már mű. Van egy *Déjà vu* című ötperces baletteném, ami le van jegyezve, öt-hat éve az Operában

Kozmér Alexandra táncolta, aki egy csodálatos táncművész. A színpadon középen ülök, körben fényoszlopok, Alexandra ezeket körbetáncolja, majd az előadás közepén megfogja a hangszerem és megfordítja. Ettől kezdve a *Hang* másképp szól. Venekei Mariana volt a koreográfus – nagyon örülök, hogy megismertem őket, nagy élmény volt velük dolgozni.

– *Formációk. Olvastam valahol, hogy mindig olyan együttesekkel, társulatokkal lépsz fel, ahol vagy hiányzik egy bőgős, vagy két ütős van, de mindenképp valamilyen különleges formációhoz társulsz.*

– A nyolcvanas években a fuvola mellett csak passzióból próbálgattam az ütős-szekciót erősíteni. Akkor még a hangosítás nem volt ennyire profi. Most megint elővettem az altfuvolám, és speciális zengetéssel megfújom, de csak az örömködés szintjén, mert nagyon szeretem. De, hogy miért keresem a speciális formációt? A Thunder Duo már 12 éve csak dob és ütőhangszer, a maga nemében egyedülálló, tulajdonképpen ezt díjazza a nemzetközi szakma is. De emellett mindig vannak alkalmi formációk, mert az ember folyamatosan keresi az újat. Lantos Zoltán hegedűs tíz évig élt Indiában, beemelte a balkáni folkloort a magyar népzenebe, és nagyon különlegesen játszik, az elektronika is fontos szerepet játszik az előadásai-ban olyan effektekkel, hogy szinte egy egész zenekart hallunk. Duót játszani vele nagyon izgalmas, és nem hiányzik más hangszer. Azokkal a nagy tudású zenészekkel, akiket itt említettem, úgy lehet együtt játszani, hogy a közönségnek nincs hiányérzete. Ketten fölmegyünk a színpadra és improvizálunk, ebből a közönség semmit nem vesz észre, azt hiszi, előre meg van írva. Tehát ez egy nagyon intenzív

kamarazene, ahol mindketten előre kell hogy tudjuk, mi felé megyünk.

– *Például itt van Orosz Zoltán.*

– Orosz Zoltán játékában olyan el- képesztő dinamika van, amitől ő a világ legjobbja. Fél éve voltunk együtt Bordeaux-ban, ahol világzenei produkciókat adtak elő egy kultúrközpontban, de volt jazz-produkció is, mi pedig ki- álltunk ketten. A meghívónk azt monda, az utóbbi időben ilyen előadás itt még nem volt. Duóban voltunk, két ember, de ehhez kell a Zoli. Ha a partner nem megfelelő, akkor ez nem működik. Allegre Corrêával ugyanez.

Alegre Corrêa volt a Joe Zawinul Syndicate együttes gitárosa az utolsó három évben, mielőtt Zawinul meghalt. Vele például fölmentünk a színpadra, egyetlen hang nem volt följegyezve és úgy játszottunk. Számomra ez az abszolút improvizáció, amikor valami ott születik meg a színpadon. A közönség ebből semmit nem vesz észre. Ha valaki ilyesmire képes, hogy az agya ilyen szinten előre dolgozik, vagyis benne van nagyon a zenében, de már tudja, milyen irányba viszi előre – ez az abszolút improvizáció.

– *És ki kezdeményez?*

– Ez közös játék, párbeszéd, beszélgetés egymással, közben pedig kompozíciók születnek.

– *Hogy lehet erre próbálni? Őszszejtöttök előtte, hogy megbeszéljétek valamit?*

– Sehogy. Erről lemez is készült, öt koncertet vettünk föl, és abból válogattunk. Nem beszélünk meg semmit, mert elveszítené a varázsát. Idővel természetesen, a harmadik-negyedik felvételen már visszaköszöntek bizonyos dolgok, de mindig volt benne egy csavar, amitől egészen más lett.

– *Hogy szoktál gyakorolni? Nyilván nem úgy, mint egy énekes, aki először beszkalázik.*

– A napi rutin szerint – ami épp- olyan, mint egy énekesnél a skálázás –, mert fontos a kéz karbantartása, az izmok mozgatása.

– *Ez egy hihetetlen fizikai munka, ehhez az erőnlét is szükséges.*

– Igen, kell a fizikai erőnlét, de ez kicsit csalóka, mert ez tulajdonképpen technika.

– *Nem fáj a kezed, ha ütöd a hangszered?*

– Nem fáj, mert – ahogy említettem – ez technika, az energiák oda-vissza játéka. Ha ütök, nem hagyom ott a kezem, mert a hangszer visszaüt, pláne bőrs hangszeren, de fémhangszeren is lehet úgy játszani, hogy az ne fájjon.

– *Gyakorlásnál először lassan kezded, aztán begyorsulsz?*

– Oda kell figyelni, hogy nagyon intenzíven, teljes erőből nem szabad belecsapni, ha egy-két napot kihagy az ember, mert a test még nincs felkészülve. Napokat nem lehet kihagyni, mert később aztán ezt nehéz behozni.

– *Mit szeretnél még elérni? Ami a te szakmádban elérhető, azt te már elérted (Kossuth-díj, A világ legjobb ütőhangszeres művésze).*

– Mindig a legközelebbi feladatra koncentrálok, most a pop műfajban Zoránra. Zorán népszerűsége nem véletlen, mert szabad kezet ad nekünk. Az, ahogy a koncertjein játszhatok, improvizálhatok, köszönőviszonyban sincs egy lemezfelvétellel. És ott van Lattmann Béla, akiről mondhatom, hogy az ország legjobb basszusgitárosa, vagy Gyenge Lajos, a dobos, vagy Sipeki Zoltán gitáros – komoly kvalitású zenészek. Már 1993 óta Zoránnal vagyunk, és mivel jazz-zenészek is vannak a színpadon, ez egy olyan motor, amitől folyamatosan megújulunk. Zorán most volt 75 éves, és elképesztő, hogy még mindig tud a közönség-

gének újdonságot nyújtani. Ha ez nem így lenne, mi nem lennénk ott.

– *Milyen koncertre készülsz még?*

– Gáborral, a Thunder Duóval lesz sok fellépésünk, a nyár folyamán készülünk egy ázsiai turnéra, ősszel Amerikába szeretnénk menni, és Európában is játszunk. De most a nagy szerelem Stanley Jordan, aki – bocsánat, már megint a legekről beszélek – a világ egyik legjobb gitárosaként speciális *tapping*-technikával játszik. Tavaly a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon zenéltünk először együtt quartettben: a Thunder Duo mellett két gitáros szerepelt, ő volt az egyik, és a másik a már említett brazil Alegre Corrêa.

– *Két gitáros, két ütős.*

– Szeptember 30-án fogunk játszani a Fertőrákosi Barlangszínházban Stanley-vel, de nem biztos, hogy Alegre el tud jönni, tehát ott vagy trióban játszunk, vagy egy másik gitárost kell beemelni. Stanley-vel európai koncertek is lesznek, tehát nekem ez a nagy újdonság.

– *A díjak elvárásokkal járnak, igaz?*

– Örökké meg kell a címeknek felelni, hogy az jöjjön le a színpadról, amit a közönség vár, vagy amit életében még nem látott. Ázsiában még nem jártunk: Koreában és Kínában ez meg fog történni.

– *Japánnak, Kínának, Koreának különleges ütős múltja van.*

– Ezekben az országokban az ütőhangszereket egész más formában használják, gondoljunk a japán vagy kínai színházi előadásokra. Amit ott játszanak, az is ritmus, de nem táncritmus, mint Európában. Óriási fájdalom, hogy miért nincs a magyar népzeneben ritmushangszer.

– *De hát van a köcsögduda.*

– A köcsögduda nem az, az *ütőgardon*. Viszont láttam egy, a harmincas-negyvenes években felvett filmet,

amit Erdélyben forgattak, ebben egy parasztbácsi táncolt. És ott volt az ütőhangszer – a teste. Nemcsak csetintett vagy a csizmája szárát ütötte, hanem a testét is. Ha csak kicsit a Balkán felé megyünk, az egyik alaphangszer az ütőhangszer.

– *Nem lehet, hogy a cimbalmot használták ütőhangszernek?*

– Jó, ma már. De a cimbalnok nem régiek – nem vagyok teljesen képben, de csak 80 évvel ezelőttre gondolhatunk. A régi cimbalnok kicsik voltak, nem ütötték úgy őket. A jó értelemben vett vendéglátós roma zene megjelenésekor jött be a cimbalom, amin a játékot a legmagasabb színvonalra emelték, Bach-ot is játszottak rajta. Balogh Kálmán, Lukács Miki... lehetne sorolni, van jó pár tehetség ezen a hangszeren. De nincs a magyar népzeneben dob valami miatt. A bolgár népzeneben már a csecsemők is magukba szívják a páratlan ritmust: öt-nyolcad, tizenegy-nyolcad... teljesen természetes nekik, arra táncolnak. Erre a ritmusra egy magyar a nyakát törné, ha táncolni akarna.

– *Természetellenesnek tűnik, igen.*

– Tehát nem tudni, mikor és hol tűnt el a magyar ütőhangszer. Érdeemes volna kutatni.

– *Az a fajta lüktetés, ami a magyar verbunkosban is ott van, a népzeneire nagyon jellemző.*

– De egy bőgővel, brácsával, bármilyen vonóval képzett ütem korántsem tud annyira erős lenni, mint egy *tupan*-játék a törököknél vagy a bolgároknál.

– *És magyaros jazz van?*

– Hogyne. Amerikában New Orleansból erednek a „fekete gyökerek”, a jazzt ők találták ki, ez az ő zenéjük. Nagyon sok jó magyar jazz-zenész van, de soha nem fogják tudni úgy játszani, mint ők a saját zenéjüket.

Amit pedig egy magyar jazz-zenész tud, azt Stanley nem fogja tudni soha úgy játszani.

– És mik ezek az elemek?

– Más habitus, más dallamvilág, magyar népzene, a gyökerek – amiből meríteni lehet. A hetvenes-nyolcvanas években az amerikaiak is az indiai zenéhez, az afrikai zenéhez nyúltak, ettől tudott az amerikai jazz megújulni. De szimfonikus művek is születtek, például Gheorghiu húsz évvel ezelőtt olyan szimfonikus darabot írt, amit a mostani generációnak tanítani kéne. Tehát keresni kell az új utakat, meg kell tanulni, hogy a mások zenéje miért olyan jó, és ha azt be tudom szipkázni, akkor az egy olyan muníció, hogy abból már meg tudom alkotni a magamét. Persze ehhez a saját gyökereimet kell ismerni, fontos a származás, hogy honnan jövünk.

Most éppen családfakutatásba csöppentem, ami – ahogy öregszem – egyre fontosabb. Anyai ágon mi örmények vagyunk, a folyamatos üldöztetések során Erdélybe érkeztünk, aztán jöttek a különböző pogromok, és az 1700-as évek elején/közepén az erdélyi fejedelem engedélyezte a letelepedésünket Gyergyószentmiklósrá, az első emeletes házba, ami ma már múzeum. Ébner az eredeti családnév, a nagybácsi pedig Deák-Ébner. A mi családunk egy gyógyszerészdinasztia, zenész nem volt a családban. A nagypapa nagyon jól festett, de sok mindennel foglalkozott ezen kívül. Rendszeresen járt képtárakba, és a nagybácsi révén engedélyt kapott rá, hogy festményeket másoljon. De a Gellért-hegyen két forrás felfedezése is az ő nevéhez fűződik – a világháború előtt pedig a Margitszigeti Szikvíz Üzem igazgatója volt. De nem ő volt az örmény ág, hanem az anyai nagymama. Apám nyugat-dunántúli,

evangélikus családban született, sok lelkész is volt a családban.

– Sopron környékén születél, ugye?

– Lövön születtem, a patikában, ahogy apám és a nővérem is a patikában született, de a két bátyám nem. Ami még érdekesség, hogy az ükpapa, a vadosfai lelkész, aki irodalommal is foglalkozott, egy ideig a Berzsényi család házitanítója volt. Találtak a Berzsényi Dániellel folytatott levelezésükről is írásos emléket, amiben a költő panaszkodik, hogy nem úgy tartják számon őt, mint kéne.

– És a fiaidnak mit adsz tovább ebből a sokszínűségből?

– A fiaim nem zenészek. A kisebbik fiam Erasmus-ösztöndíjjal Németországban tanul. Hihetetlen színes a csoport összetétele, akikkel együtt van, és ez nagyon fontos, meg kell ismerni a világot. Amikor 1988-ban kijutottam Indiába, két hétig voltam csak, de száz százalék, hogy másképp jöttem vissza. Meg kell ismerni a világot, annyi szépség van benne, és persze annyi baj is, de remélem, hogy mindkét fiam megörökölte a nyitottságomat, az érdeklődésemet más kultúrák iránt.

– Milyen formációkról nem beszéltünk még?

– Volt egy ütős-zenekarunk Stojannal egy időben, a *Percussion Project*, nagyon sokat köszönhetek nekik: az ütős Teodosii, Papazov a klarinétos, közös menedzserünk volt, sok külföldi felvételt készítettünk együtt.

Ha különleges formációkról beszélünk, ebbe a körbe abszolút belepaszszol a Lovász Irén-féle trió, a *Groove and Voice*. Autentikus magyar népzene mellé kísérletezésképp elektronikát tettünk: volt szintetizátor, és az ütők nagy része is elektronikus ütőhangszer. Mizsei Zoltán játszott szín-

tetizátoron, aki a Liszt Ferenc Zene-
művészeti Egyetemen az egyházzenei
tanszak tanára, énekes. Az egész ma-
gyar népzene megjelenik itt, egy na-
gyon érdekes közegbe kerül, de nem
tánc, amit mi csinálunk. A közönség
ugyan át tudja venni ott a helyszínen
az egész atmoszféráját, de lemezen
ezt a mágiát nehezebb megteremteni.

Most készítünk egy lemezt Borbély
Mihállal, ahol az akusztikus hangsze-

rek mellett az elektronika is fontos
szerepet kap. Misi fúvóshangszer-ar-
zenálon játszik: sípok, doromb, az
összes szaxofon, basszusklarinét...
rengeteg hangszere van. Itt minden
egy-egy produkció egy egészen más
hangképet produkál. A koncerteken
én is több ütőhangszert használok,
mert ezzel lehet a leginkább a közön-
séget megfogni, a figyelmét fenntarta-
ni – és ez a legfontosabb.

A 2017-ben készült videobeszélgetés megtalálható:

<http://www.naputonline.hu/2017/05/05/vendegsegben-horvath-kornelna/>

Horváth Kornél
(Fotó: dr. Toldy Miklós)

Lőte Attila

Hatvan éve a Madách Színház színpadán

Születésnap interjú Lőte Attilával

A 60. évadát kezdi idén szeptemberben anyaszínházában, a Madáchban, ahol négy darabban is játszik. A 85 esztendő, Jászai Mari-díjas Lőte Attilával szentendrei otthonában beszélgettünk. Az üllőgarnitúra körül a falon könyvek, az emeleten zongora, gitár és néhány friss fotó Rékáról, Londonban élő lányáról és unokájáról.

– *Kérem, meséljen a családjáról, honnan örökölte a kultúra iránti igényét és azt az elegáns polgári magatartásmintát, amely szinte minden szerepén óhatatlanul átsüt?*

– A nagypapám, dr. illyefalvi Lőte József éltre szóló mintát adott. Nagyszerű ember volt, orvosprofesszor, bakteriológus, immunológus. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem egyetemi tanára, dékánja, majd rektora. Pályáját később a Szegedi Tudományegyetemen folytatta. Kutató orvosként Hőgyes Endre és a híres berlini Robert Koch professzor munkatársaként dolgozott.

– *A családja előneve erdélyi származásra utal...*

– A Háromszékhez tartozó Illyefalváról származunk, az elődeim székely nemesek voltak. Napjainkban már nem sokat számít, hogy az eredeti nevem Lőte Attila László György, az erkölcsi tartás azonban értékes örökség. A trianoni döntés után nagypapám repatriált; családjával áttelepedett Szegedre. Édesapám, dr. Lőte László is orvos volt, vidéki települések körzeti orvosa, aki pályája során közel száz csecsemőt segített a világra.

Amikor néhány éve közreműködőként egy Semmelweis-napi ünnepségre kaptam meghívást, végiggondoltam, hogy színészként hogyan kapcsolódhatnék „az anyák megmentőjéhez”. Eszembe jutott, hogy az 1950-es években Pécsi Sándor és Uray Tivadar is egy-egy kiemelkedő orvos alakját formálta meg filmen, illetve színpadon, és később még mindkettőjükkel játszhattam együtt. Magam messze estem a felmenőim fájától, de azért egy halvány, másodlagos kötődést mégis érzek. Hiszen a legkedvesebb színpadi szerzőm is orvosnak készült, pszichológiai tanulmányokat folytatott, és Anton Pavlovics Csehovként, a 19. század egyik legnagyobb drámaírójaként ismerte meg a világ.

– *Egy országos hírű orvosdinasztia leszármazottjaként miért választotta inkább a színművészeti pályát?*

– A színház édesanyám pressziója volt. Anyám Mezey Máriával, a később nagy karriert befutott színésznővel járt a Szegedi Tudományegyetem tanárképzőjébe, zongorázott is. Talán ez a fiatalkori barátság indította arra, hogy engem is erre a pályára tereljen.

1957-ben Garas Dezsővel, Harkányi Endrével, Medgyesi Máriával, Láng Józseffel végeztem a főiskolán, Pártos Géza tanár úr volt az osztályfőnökünk. Több nagyszerű darab mellett a főiskolán Szomory Dezső *Incidens az Ingeborg hangversenyen* című vígjátékával arattunk zajos sikert.

– *A diplomaosztó után azonnal a Madách Színházhoz került?*

– Várkonyi személyesen hívott a Vígszínházhoz, Major Tamás pedig közvetítőn keresztül üzent, hogy szeretne leszerződteni a Nemzeti Színházba. Végül úgy alakult, hogy Medgyesi Marival és Harkányi Bandival Debrecenbe szerződünk. Az első évben Both Béla volt az igazgatónk, a következő évtől Szendrő József. Két évet töltöttem a Csokonai Színházban, és mondhatom, nagyszerű tanulmányként szolgált a színészet alapos megismeréséhez olyan kiváló vendégrendezőkkal, mint Horvai István és Békés András. Valódi főszerepeket is játszhattunk, és több műfajban kipróbálhattuk magunkat. Két évvel azután, hogy Mensáros László és Márkus László Debrecenből visszament Budapestre, a Madách Színház triumvirátusa engem is fölhozott.

– *Akkoriban kikből állt a Madách vezetése?*

– A különleges hármast Vámos László, Ádám Ottó és Pártos Géza alkották. Ádám Ottó rendkívüli hatást gyakorolt rám. Együttműködésünk harminc éve alatt 29 olyan feladattal bízott meg a Madách Színházban, a Madách Kamarában és a Magyar Televízióban, amelyek egész életpályám gerincét alkották. Már a legelső évben egymás után játszhattam el Trofimovot, az öregdiák szerepét a *Cseresznyés kertben*, Szép Ernő *Vőlegényének* címszerepét a Madách Kamara Színházban, és nyáron, a Körszínházban Akhilleuszt, Euripidész *Iphigénia Auliszban* című darabjában. Ő osztotta rám Szerebjakovot a *Ványa* bácsiban, és számos Shaw-darabban játszhattam a rendezésében. Talán a legnagyobb érdeme, hogy szinte a teljes Németh László-életművet televízióra alkalmazta. Kiemelkedő rendezésében, a *Villámfénynél* című darabban a falusi jegyzőt, az *Eklézsia megkövetésében* gróf Bethlen Miklóst, korának kiemelkedő politikusát alakítottam. Érdekes adománya a sorsnak, hogy visszavonulásakor Ádám Ottó – ismét a *Cseresznyés kertben* – Ljubov Andrejevna bátyját, az öreg Gajevet osztotta rám.

– *Ma hogyan látja, a Madách valóban szerencsét hozott?*

– Egymás után jöttek hullámhegyek és hullámvölgyek. Tény azonban, hogy a televíziós munkákkal együtt eddig 210-220 szerepet játszottam. Huszti Péterrel játszottam a legtöbb darabban (23), utána 21-gyel Psota Irén következett. Molière *Tudós nők* című vígjátékában anyám egyetemi évfolyamtársa, Mezey Mária is a partnernőm volt. Szerepem szerint én voltam Henriette (Vass Éva) hősszerelmese, a három tudós nő pedig: Kiss Manyi, Psota Irén és Mezey Mária. Az 1960-as évek közepétől virágzott a színház. Előadások után együtt maradtunk a társulati büfében, beültünk egy körúti étterembe, vagy a FÉSZEK klubba jártunk, amelynek bárjában minden este jazz-zongorista játszott.

Volt szerencsém két darabot is rendezni életemben. Nem tartom magam rendezőnek, de jó dramaturgiai érzékkel rendelkezem. Budaörsön a korábban általam játszott *Bolondok grófját*, Tatabányán pedig a *Magánélet* című darabot állítottam színpadra Sztankay Istvánnal, Piros Ildikóval, Orosz Helgával és Kautzky Armanddal.

– *Emlékszem, az 1980-as évtized közepén egy egészen furcsa szerepet kapott Molnár Ferenc Játék a kastélyban című vígjátékában.*

– Ebben a darabban játszott utoljára főszerepet Márkus László. Én Almády voltam, a színész, akit a darabbeli író azzal büntet, hogy rengeteg francia mondatot kever a szövegébe. Még ma is gyakran kérik, hogy idézzek egy kicsit a párbeszédből. Örömmel teszek eleget a kérésnek, hiszen ma is tudom, hogy

„Grófnővé és gazdaggá tettem önt. És a hála? Ön megcsal, igenis megcsal a szomszédoddal, Jean Francois Gillette de la Tour d’Auvergne márkival, Porigord des Champignons és Saint Sulpice de la Grande Parmentière urával...”

– *Hogyan tanulta meg ezt a nehezített szöveget?*

– Dunai Tamás kollégám segítségével, akinek eredeti hivatása franciatanár. Az idegen kiejtés számomra nem okoz nehézséget, mert megtanulható. Németül például egyáltalán nem tudok, mégis én szinkronizáltam Maximilian Schell az *Ítélet Nürnbergben* című amerikai filmben. Egy Rolfe nevű német ügyvédet játszott, aki a bíróságon néhány mondatot németül mondott, majd angolra váltott. A magyar változatban a német szöveget nekem is németül kellett mondanom, az angolt pedig magyarul. Ma is emlékszem a német mondatokra.

Annak idején rengeteg külföldi kollégának kölcsönöztem a hangom; pályám során 74 szinkronom volt, ebből 45 főszerep.

– *Akadtak-e nehéz helyzetek előadások közben?*

– Emlékszem, hogy szegény Domján Edit halálakor éppen Peter Schaffer színművét, a *Black Comedyt* kellett játszani. Édesapám halálakor amerikai vígjáték volt műsoron. Amikor édesanyám meghalt, Laertes voltam a *Hamletben*. Talán ezek a legnehezebb időszakok egy színész életében.

– *Ön hatvan éve hú a Madách Színházhoz. A korábbi pályáját tekintve, milyen érzés évtizedek óta egy zenés színházban játszani? Világhírű musicalekben szerepel, de ezek mégsem shakespeare-i vagy Molnár Ferenc-i szerepek...*

– Énekelni már azelőtt is énekeltem, hogy a színházba beköszöntött a zeneszínház. A Jókai regényéből készült darab címszereplőjeként játszottam és énekeltem a *Bolondok grófját* a Kamaraszínházban. A *Yermában* is énekeltem, nem beszélve arról, hogy két nyáron keresztül a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon, a *mosoly országában* játszottam Hatfaludy Ferit Ágai Karola, illetve Németh Marika partnereként. Volt tehát zenei előéletem; a Rádióban és a fellépéseken is énekeltem szonokat. Nem csinállok ebből problémát, egyszerűen tudomásul veszem, hogy korunk elhozta a musicaldömpinget amiben szerencsére még idős korom ellenére is akad egy-két szerep a számomra.

– *Bemutatná az ön által megformált karaktereket?*

– A Józsefben Jákobot játszom, az ősapát – Zenthe Feritől örököltem ezt a szerepet. Játszom és énekelek is benne. Megvan az íve, nem nagy szerep, de jelentős. Komoly drámai lehetőség rejlik abban a katarzisban, amit az apa az elveszettnek hitt kedvenc fia megtalálásakor érez. Két évtizeddel ezelőtt már játszottuk a darabot, akkor Potifárt alakítottam és az előhangot mondtam. A *Mary Poppinsban* kettős szerepet játszom: Bumm tengernagyot és a bankigazgatót. Ez utóbbi jelentősebb feladat, mert énekelnem itt is kell. E két darab mellett az *operaház fantomjában* a leköszönő igazgatót játszom, és Porterhouse-t alakítom Ray Cooney „elpusztíthatatlan” *Páratlan páros* című vígjátékában, amely már a 920-dik előadáson is túl van. Büszke vagyok rá, hogy a fiatalabb generációval közösen immár 33-dik éve együtt vagyunk a színpadon.

– *Világéletében Szentendrén lakott?*

– Néhány éve a budai Várnegyedből költöztünk ide a szentendrei Petyinára, ahonnan ellátni a Duna fölött egészen a Börzsönyig. Élvezem a jó levegőt, a várost, igyekszem minél többet sétálni, és nagyon szeretek úszni is. Szentendrén

nagyszerű az uszoda, de kocsival néhány perc a leányfalui strand és a visegrádi wellnessfürdő sincs messze. Néha lejárók az egyik helyi galériába, ahol jó hangulatú baráti beszélgetések zajlanak különböző művészek között.

– *Nem okoz gondot, hogy innen nem lehet csak úgy beugrani a színházba, és előadás után eltart egy ideig, amíg hazaér?*

– Ez kétségtelen tény, ám semmi ahhoz képest, mint amikor vidékre utazunk egy-egy előadással. Június végén Makón jártunk a *Páratlan párossal*. Aznap itthon megreggeliztem, néhány dolgot rendbe tettem, majd beültem az autómbe és bementem Pestre, a Madách Színházba. Rövidesen megérkezett a színházi busz, és elindult velünk Makóra. Két és fél óra alatt értünk le. Előadás előtt sétáltam egyet a városban, mert nyári, szabadtéri előadás lévén, 9-kor kezdtük játszani a darabot. Este 11-kor lett vége, utána átöltöztünk, beszálltunk az autóbuszba, ami visszavit Budapestre. Éjjel 2 óra után ültem át a saját kocsimba, és nem sokkal 3 előtt értem haza.

– *Mivel tölti az idejét, amikor nincsenek színházi feladatai?*

– Ma már néha érzem, hogy fáradékonyabb vagyok. Egy délelőtti próba és egy esti előadás már nem nagyon férne bele az életembe, de bevallom, érzek még magamban annyi erőt, hogy – ha adódna – felkészüljek egy új szerepre. Addig pedig írással foglalkozom. A *Maszk nélkül* című, 2007-ben megjelent kis könyvem egy színész szubjektív történeteit tartalmazza egy színészről, aki őszintén feltárulkozik az olvasó előtt. Mostanában ismét színházi történeteket, epizódokat vetek papírra, mert rengeteg jegyzetem gyűlt össze. A Madáchban az évtizedek során rendkívüli emberek alkották a társulatot. A fülem ma is tökéletes; amikor felidézem magamban akár Domján Edit, akár Tolnay Klári alakját, hallom a hangjukat és a nevetésüket. Amikor róluk írok, nagyon közel érzem magamhoz őket. A nyár közepén gőzerővel kezdtem a munkát, eddig tíz fejezet készült el. Ahogy az előző kötetnek, úgy ennek a másodiknak a megjelenését is egy gimnáziumi osztálytársam nagyvonalú támogatása teszi lehetővé.

Amikor éppen nem írok, akkor olvasok. Kitűnő könyvesbolt működik Szentendre főterén, ahol mindent be lehet szerezni. Most éppen két Márai-könyvet olvasok egyszerre, *A szegények iskoláját* és a *Válás Budánt*. Márai elképesztően nagy hatású, modern gondolatokkal teli író. De vár rám a Molnár Pál által szerkesztett *„Hinni és hihetni egymásnak”* című kötet is, amely Széchenyivel kapcsolatos írásokat tartalmaz.

– *Gyakran felismerik az utcán?*

– A régi népszerűségem alaposan megcsappant, de azért a szembejövő szépasszonyok mosolyából észreveszem, hogy talán fölismertek, mert láttak valamiben, és akadt olyan idősebb úriember is, aki megszorongatta a kezemet és örömet fejezte ki, hogy még létezem. Mindez nagyon nagy örömet okoz. Idén tavasszal az a megtiszteltetés ért, hogy a Balassi Kard Művészeti Alapítvány kuratóriuma nekem ítélte a Balassi-emlékérmet. E díjat – Rieger Tibor Kossuth-díjas szobrászművész alkotását – minden esztendőben annak adják át, aki Balassi szellemi iránymutatását követve, a magyar kultúra és az anyanyelv ápolásáért tevékenykedik. Úgy érzem, hogy ezt az elismerést illyefalvi székely felmenőimnek is köszönhetem.

Kérdező: Rojkó Annamária

Levélkeringő-5

Budapest – Frankfurt – Smula Solsäter – Oslo – Frankfurt

Budapest, 2019. március 21.

Benne vagyunk már a korban. Árnyaltan fogalmazva is, *Döglött aknák*.

Csurka István nem túl hízelgő kisregénycíme ez. Óvatos, gyanakvó énünk csak annyit merít az 1965-ben írott műből, amennyit elbír. A színházra adaptált változatot viszont már szinte lehetetlen magunktól távol tartani.

„A hatalmát vesztett, fanatikus balos káder és az ugyancsak leszerepelt, virtigli reakciós exvállalkozó kényszerű kórházi összezártsága ideális színhelye kettőjük politikai mérkőzésének. Az már csak hab a tortán, hogy hőseink nem egy átlagkórház átlagkórtermében, hanem a kiemelt káderkórház idegosztályán találkoznak. Paálnak első perctől gyanús, hogy betegtársa volt az, aki 1944-ben a légópincében feljelentette és a nyilasok kezére adta őt, s csak a véletlennek köszönhető, hogy elkerülte a végzetet. Moórt viszont az bántja, birizgálja, hogy amikor hajdanvolt jólétének visszaszerezését remélve lángossütői engedélyért folyamodott, a hivatalnokként még mindig döntéshelyzetben levő Paál volt az, aki ezt megtagadta tőle. Ergo: nemcsak történelmi, politikai ellenfelek, de a hatvanas évek végén – amikor a darab a színlap szerint játszódik – még személyes ellenségek is.” (Földes Anna, 2015)

A kisregény volt előbb. Megjelent, de minden visszhang nélkül maradt.

Csurka ráérezett valamire, a *téma a színpadon hevert!* Az első bemutató Kállai-Major kettőse hátborzongatóan precíz. Kísértet járja be Európát... és sátáni figurák. Kádár János is megnézte a darabot, és az arcát fürkésző

tanúk szerint beosztottjaival együtt jókat nevetett. Vajon miért büntet bennünket a sors, hogy ilyen ősoket örököltünk? Kétségtelen, nem a mi szennyesünk, s utódaink ítélkeznek majd, magunk nem lettünk-e még gonoszabbak...

Máig nem szorultam kórházi ápolásra. Illetve egy pénteki napon hevenyészett laborvizsgálatok után kaptam egy folyosói ágyat, de otthoni jobb ellátás reményében, hétvégére hazaküldött az ügyeletes. Az oslói közkórházak akut ápoló- és orvoshiányban szenvedtek (s szenvednek azóta is). Hétfőn reggel jelentkeztem, s miközben rám húzták a halványkék köntöst, egy rászorulóbb már el is foglalta a paravánnal lerekesztett folyosói ágyam. Mielőtt munkahelyem virágcsokra megérkezett volna, lapát-ra tett a nálamnál is rosszabb nyelvtudású felcser. Legalább a felettébb kellemetlen, egyre gyakoribb kórházi fertőzést elkerültem...

Eszmélésem a XX. század második felére esik. Megúsztam a Nagy Háborút, a '19-es vadbarmok tobzódását a Tanácsköztársaság dicstelen 133 napja alatt. A második világháború után születtem. '56-ban kikerekedett szemmel követtem a házunk előtt oda-vissza elcsörömpölő tankokat. Ablakunk a Záhony-Budapest főútvonalra nyílt. Második általánosba jártam, iskolánk szomszédságában döntötték le Malinovszkij marsall lovas szobrát. Társbérőnk fia a mi kamránkba akart elrejtetni egy jókora bronzdarabot s egy megtépett zászlót. Dédi abroszba-

tyuba kötötte értékeinket. Az alváshoz nélkülözhetetlen Brumitól nappal sem voltam hajlandó megválni.

Egy évben születtem a KGST-vel, a Csehszlovák Írók Szövetségével, a NATO-val, az Európa Tanáccsal, a Magyar Népköztársaság Alkotmányával, a Kínai Népköztársasággal, az NDK-val, a Nők Lapjával, az új Lánchíddal és Makk Károly *Úttörők* című filmjével (amit azóta sem tudok beszerezni többezres filmgyűjteményembe).

Csurka csodálkozott a legjobban, hogy az ország legeldugottabb csücskébe is eljutó darabján milyen jóízűen nevettek. Mindenki ismert legalább egy olyan valakit, akire megtévesztésig hasonlított Paál vagy Moór. Csak tükörbe nem nézett senki. Hiába úsztam meg a vérzivataros háborúkat és a komcsi csőcselék rémuralmát, a gulyáskommunizmus sem volt fáklásmenet. Minden fordítva működött, kék volt a meleg vizes csap, és piros a hideg, hideg volt a zónapörkölt, a sör pedig meleg.

Utólag mosolygok csak a száanalmas kis hadnagyocska vergődésén, aki népművelősködésem alatt keresett fogást rajtam. Hiába, mindhiába. Szüleim bölcs előrelátása látszott beigazolódni, mérnöknek tanítottak, hogy ha kell, elbújhassak a rajzasztal mögé. S lám, bevált, disszidálásom előtt n-edik nímánd voltam egy tervezőirodán. A kutyát sem érdekelte, hogy miben sántikálok.

Norvég kollégáim is fogást keresnek rajtam, időről időre azt firtatják, hogy mi a különbség a két ország között. Nem teszik zsebre a válaszom: Magyarországon már rég felhagytak a szocializmus építésével. Azt viszont elhallgatom, hogy szülőházamban a

takarítónő akarja megmondani, használhatom-e a hendikepes vécét, s az eladók váltig azt hiszik, hogy szíveségből szolgálnak ki.

Döglött aknákból maradt épp elég. A napokban ürítették ki a BAH-csomópont környékét. „...építkezés során második világháborús robbanószert találtak. A 100 kilogrammos bomba gyújtószerkezetét a helyszínen robbantották fel, a többit elszállították.” (Hír TV, 2019)

Kovács katáng Ferenc

***

Frankfurt, 2019.05.18.

Déjà vu

A teljes nézetazonosság, a proletár őszinteség és éberség, a világ proletárjainak egyesülése és a szocializmus győzelme idején a nagy csókosszájú keletnémet vezető a Német Szocialista Egységpárt kongresszusán beleüvöltötte a világba, hogy a *szocializmus győzni fog*. Igaza lett, csak nem a keleti országrészben, hanem a nyugatiban. A szocialista, a zöld és az ún. kereszténydemokrata politikusok, a *megvásárolt újságírók* (Ulfkotte) és a helyzetben lévő 68-as nemzedék és utódai segítségével megvalósult a szocializmus, amit itt új liberalizmusnak hívnak. Persze ez nem azonos a szocialista demokráciával, hiszen még nem jön a fekete autó a másként gondolkodókért. Viszont a sötétség leple alatt ebben a liberális német demokráciában is megtörtént, hogy az utcán félholtra vertek egy ellenzéki parlamenti képviselőt. A túlnyomó többségű balliberális média megmondóemberei azokat, akik nem a fősdor félrevezető mantráját, vagyis az elménktől való megszabadítást hirdetik, rögtön kitolják a jobbszélre, egy

kalap alá veszik őket a nációkkal, és ellátják a fasiszta, populista, nacionalista és rasszista jelzővel. Ettől még az egykor népszerű német kerti törpék is hideglelést kapnának és azonnal elhatárolódnának.

Emlékszem, amikor a hetvenes évek végén nevelőtanárként kellett megtapasztalnom, hogy a szocializmust építő népi demokráciánkban a március 15-i munkanapos nemzetközi ünnepen megverték a tüntető diákokat.

De ne menjünk olyan messzire. 2006. október 23-án történt meg az a gyalázat, hogy tömegoszlató rendőrök a forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulóján több száz békés ünneplőt megtámadtak, *rohadt magyarok* kiáltással agyba-főbe vertek, tartóztattak le, és ezreket félemlítettek meg. A diktatúrákat idéző akciónak 167 sérültje volt. Érdekes, hogy sem az otthoni liberálisoknak, sem az európai demokrácia Brüsszelben üldögélő képviselőinek ez nem szúrta szemet, mert az ő kutyáik kölykei voltak nálunk hatalmon.

Németországban a jobboldali radikálisok vannak célkeresztben, ez helyes is, de közben ha a baloldali radikálisok borogatják fel a rendőrautókat, mint az az Európai Központi Bank megnyitójakor történt, az nem veri ki a biztosítékot. Működik a kettős mérce. Rosszalkodnak a gyerekek? Majd kinövik. A liberális demokrácia dicsőségére. Mindig eszembe jut az a német náció közé beépített tisztcske, akit évtizedekkel ezelőtt egy tüntetésen jól elagyabugyáltak és lecsuktak, majd a tárgyalásán volt nagy meglepetés, mikor felfedte fedő kilétét. Nem volt nagy sajtója.

A jelenlegi szocialista gyökerű német államfő nemrégiben egyik beszédében meghirdette a populizmus

– mint túrhetetlen irányzat – elleni összefogást. Ennek kapcsán említette, hogy a demokrácia csak liberális lehet.

Nemrégiben egy német szervizben váraкоztam. Azt mondta az egyik munkafeltevő a másiknak, hogy ez a legutóbbi ügyfél nagyon pofátlan volt.

– Külföldi? – kérdezte a másik.

– Nem, német volt.

– Mondom, hogy külföldi!

Így humorizálnak egymással a bevándorló honfitársak. A németek pedig megfélemlített birka módjára tűrik és engedik a tűz és a víz felső utasításra történő keveredését. Európa vezető országa lakosságának 22 százaléka migrációs háttérű. Egyik kedves muszlim ismerősöm úgy jellemezte, hogy a németek alszanak.

Egy hét múlva EP-választások lesznek. A tavalyi helyhatósági választások előtt az ellenzéki populista Alternatív für Deutschland plakátjain a jelölt arcát Hitler-bajusszal befestették. Ahogy ment be az ember a liberális metropoliszba, Frankfurtba, a magas oszlopokra helyezett AfD-plakátokat zöld és vörös festékekkel leöntötték. Most még csak megszagatták. A heseni rádióban egy megmondóember tegnap arra biztatta a hallgatókat, hogy ne szavazzanak alternatív, vagyis bevándorlásellenes módon, mert az nacionalizmus és rasszizmus. Ezt mesélik a hétfős szíriai csoport által Freiburgban elkábított és megerőszkolt német nőnek!

Ha az EP-választás után marad minden a '68-as nemzedék által meghatározott politikailag korrekt légkörben, akkor tovább folytatódik a kereszténydemokrácia eróziója, és végre az alkotmánybírók utasítására bevezethetik az annyira áhított harmadik nem fogalmát. Sorsdöntő szavazás lesz, amely befolyásolhatja az ország

és Európa jövőjét. Ahogy ezt az agy mosott, megfélemlített, bevándorláspárti európai többséget figyelem, nézve a százalmas, rövidlátó, a szocialista és ún. kereszténydemokrata, egy követ fújó holland, illetve német főjelöltek tv-vitáját, minden marad a régiben. Enyhe csalódottság érződik ugyan a választóknál, mert növekszik a szegénység, sok gyermek éhezik, de ez a lelkiállapot nem lesz elegendő az 1,7 millió bevándorlóval megnövekedett lakosság jövőjének megváltoztatásához, a várva várt – urambocsá! – jobboldali előretöréshez és az Európa jelenleg még bezárt kapuinál várakozó szerencsétlen, többmilliónyi, a nyugat-európai gyarmatosítók által kismizmizett beözönlésének megakadályozásához, ezzel együtt a földrész összeomlásának és az európai éthosz megsemmisülésének késleltetéséhez. A harmadik nem részére kezdhetik építeni az oly fontos harmadik WC-fülkét.

2003-ban egy magyar látnok az Európai Unióról azt írta, hogy *Ez az új uralom rosszabb és aljasabb lesz, mint a szovjet uralom, mert ez a „demokrácia” köntösében jelenik meg. (...) Fő eszközük a hazugság és a félrevezetés.* Bingo.

Pécsi nagyapám az én koromban sokat mondta, hogy kisunokám, ez a világ engem nagyon fáraszt és idegesít. Hazug és csaló. Csak otthon nagyanyáddal és a templomban érzem jól magam. Most értettem meg őt a 2019-es EP-választás előtt.

Cserna Csaba

***

SMULA SOLSÄTER, 2019. május 31.

Kedves Ferenc!

Kissé nehezemre esik leveledre válaszolnom, mert az évek során nagyon

messze kerültem attól a világtól, mely téged korán hatalmába kerített és ma is intenzíven foglalkoztat. Még meg sem születtem, mikor családomnak menekülnie kellett Erdélyből. A második világháborút át- és túléltem, ugyanígy a kőkemény Sztálin–Rákosi-rendszert is. A nyomasztó Kádár-korszak megpróbáltatásait viszont már nem kellett elviselnem, mert még idejében elhagytam Magyarországot.

Az 1956-os forradalom alatt tagja voltam a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Forradalmi Bizottságának, és nem tudom, hogy ez a forradalom leverése után milyen következményekkel járt volna. Te még mindig itt vagy? – kérdezte egyik-másik ismerősöm. Tanárom, Szervánszky Endre, aki jól ismerte makacs és egyenes természetem, távozásra buzdított:

„Gaál, maga menjen el innen! Magának nem terem fű ebben az országban.” Igaz, voltak olyanok is, akik óvatosságra intettek. „Ha nincsenek kapcsolataid, inkább maradj, mert támogatás nélkül nehezen fogsz külföldön boldogulni” – mondta egyikük.

Barátom, A. a forradalom napjait egy békés kisvárosban töltötte nővére vendégeként. A városkában nem történt semmi rendkívüli. Az eseményekről csak rádióadásokból értesült. Mikor visszatért Budapestre, hogy folytassa tanulmányait, egy tájékozottabb kollégájához fordult, és attól tudakolta, hogy mit hoz a jövő. „Minden marad a régiben” – hangzott a válasz. Ezt hallván barátom azonnal elhatározta, hogy útnak indul. December második felében kalandos körülmények közepette jutott át Jugoszláviába. Végül ő is Svédországban kötött ki hosszú és viszontagságos jugoszláviai tartózkodás után.

Én már novemberben átléptem az osztrák–magyar határt. December

12-én érkeztem ide. Első benyomásom lehangoló volt, és kissé ijesztő is. A komp, mely virradatkor indult a dániai Helsingörből, kora reggel érkezett Helsingborgba. Roppant hideg fogadott és szürkesség. A svéd kikötővárost sűrű köd takarta. Partra szállásunk után azonnal egy hatalmas barakkba tereltek minket. Kiderült, hogy tisztálkodni fogunk, és ezután orvosi vizsgálatra kerül sor. A sok meztelenre vetkőzött férfi között váratlanul felbukkant néhány megtermett svéd matróna. Nem zavartatták magukat, nem bámészkodtak. Térültek-fordultak, hoztak szappant, törülközőt, előteremtettek mindent, amire szükségünk lehetett. Munkájukat szó nélkül végezték. Aztán eltűntek nyomtalanul. A dolog kissé szokatlan és meglepő volt, de nem kellemetlen.

Egy-két nappal később táborba kerültünk, ha egy jól felszerelt szállodát tábornak nevezhetünk, a Keletitenger egyik szigetén, Ölandon. Már az első estén, legalábbis férfiszemmel nézve, csodálatos élményben volt részünk. A Luca-napot, a fény ünnepét, két nappal korábban tartották meg, de a ceremóniát tiszteletünkre megismételték. A pódiumon csinos, szőke lányok énekeltek, gitároztak; fejükön zöld koszorú, égő gyertyákkal megtűzdelve. Mintha angyalok ereszkedtek volna le a magas égből.

A befogadók részéről mind privát, mind intézményes vonalon jóindulatot és segítőkészséget tapasztaltunk. A helyi lakosok egyike meghívott otthonába kávézni, ami itt megtiszteltetésnek számít. Kaptunk zsebpénzt, valamint egy nagyobb összeget, hogy a zord téli időjárásnak megfelelő öltözetet vásárolhassunk magunknak.

Hirtelen kilépni az ismeretlenbe olyan, mint a halálugrás. Akkor keletkezett verseimet olvasva látom, hogy

a menekülés erősen megviselt. Honatlan lettem. Úgy éreztem, hogy talpam alól kicsúszott a föld. Szorongás és bánat vett erőt rajtam.

Óriási szerencse, hogy választásom, mert szabadon választhattam, azért esett Svédországra, mert azt reméltem, hogy nagymértékben különbözik a megszokottól. Ebben a várakozásomban aztán nem is csalódtam. 22 éves koromban Brassó, Debrecen és Budapest után most egy negyedik helyre kerültem. Majd mindent előről kellett kezdenem. Elsajátítani egy számomra teljesen idegen nyelvet, és megismerni a társadalmat, amelynek vendége lettem.

Ahány ház, annyi szokás. Én nem csak ismételve ezt a szólásmondást, hanem ebből indulok ki minden egyes alkalommal, mikor új környezetbe kerülök. Pillanatig sem jut eszembe, hogy azokat, akik másként viselkednek és gondolkoznak, mint én, lekezeljem és azonnali hatállyal beszámíthatatlannak minősítsem, mint ezt sok úgynevezett idegenbe szakadt honfitársam teszi, hanyag eleganciával. Így nem csoda, hogy nem alakul ki szorosabb kapcsolat köztük és a befogadók között. A kezdeményezés a vendég, a bevándorló feladata. Jöttek a tanulóévek.

A stockholmi Királyi Zeneművészeti Főiskola növendéke lettem. Mint ez itt szokás, tanulmányi kölcsönt vettem fel, a nyári szünetek során pedig végeztem azt a munkát, amit épp kaptam, hogy szert tehessek egy kis pénzmagra. Így aztán számos foglalkozási ágat kipróbáltam és rengeteg svéd emberrel találkoztam, nőekkel és férfiakkal, fiatalokkal és öregekkel, professzortól az utcaseprőig. Három jónevű, egymástól igen különböző zeneszerző tanított; Lars-Erik Larsson, Karl Birger Blomdal és Ingvar Lid-

holm. Elvégeztem a zenetanári tanzakot is.

Míg a magyar zeneszerzők és növendékeik magánlakásokon, félig-meddig tiltott, s ezért titkos hanglemezkoncerteken ismerkedtek a nyugati modernizmus már túlhaladott zeneszerzési módszereivel, én Darmstadtban találkozhattam a fiatal generáció képviselőivel, élő előadásban hallhattam legfrissebb alkotásaikat. A stockholmi Zeneművészeti Főiskolán időnként jeles vendégtanárok bukkantak fel, köztük Karlheinz Stockhausen, Terry Riley, Mauricio Kagel és Ligeti György.

Bejutottam a stockholmi Elektroakusztikus Zenei Stúdióba és megismerkedtem a modern technika zenei felhasználásának alapjaival. Ez erősen befolyásolta zenei gondolkodásom, mert a technika lehetővé teszi olyan művek létrehozását, melyeket nélküle lehetetlen megvalósítani.

Sorsom ide-oda taszított. Voltam pedellus, voltam hanglemezárus. Kis híján alkalmaztak a stockholmi Bonctani Intézet hullaházában. Voltam gyári munkás, egyesületi titkár, zenetanár. Nem voltam válogatós. Ez volt az ára annak, hogy független maradhassak.

Az évek során hihetetlenül sok hatás ért, mind emberileg, mind szakmailag. Utóbbiban viszont válogattam. Amit érdemesnek ítélttem arra, azt megtartottam; amit nem, azt elvettem.

Sokan mutattak szimpátiát irántam, és ezért köszönettel tartozom nekik. Szorongásom megszűnt, bánatom lassanként elcsitult.

Idővel találtam egy olyan munkát, mely lehetővé tette, hogy tudásomat és tapasztalataimat hasznosítsam.

Saját elképzeléseimből indultam ki, és ezt főnökeim szó nélkül hagyták, mert az eredmény legtöbbször kielégítő volt. Munkaköröm egyre bővült és többször változott. Kezdetben producer voltam, később projektek kezdeményezője és irányítója, majd az új zene terjesztője, végül zeneszerzőként alkalmaztak.

Barátaim támogatása jelentős volt. Sajnos, egyik a másik után költözik át az árnyékvilágba.

Te is sokat jelentettél nekem, Ferenc. Ha te nem veszel rá a verses levélváltásra, három közös kötetünkben közölt verseimnek zöme talán meg sem születik.

Első feleségem súlyos betegsége és halála késztetett arra, hogy felveszem a kapcsolatot egy gyermekkori barátjával. Azóta minden hétköznapon találkozunk a Skype-on. A technika segítségével beszélgetünk, verseket olvasunk, zenét hallgatunk, próbálunk jól megalapozott álláspontot kialakítani korunk művészetének és a világhelyzetnek megítélésében.

Második feleségem, akivel több mint negyven éve élek együtt, apai ágon svéd, anyai ágon dán eredetű. Beépültem egy kiterjedt svéd-dán családba. Ez jó is, mert a sajátom kihalófélben van.

Huszonöt éve annak, hogy megvásároltunk egy kis vidéki házacskát. Már tizenöt éve lakom itt. Négy évvel ezelőtt feleségem is nyugdíjba ment és ide költözött.

Nyugdíjunk, mely svéd viszonylatban alacsonynak számít, lehetővé teszi, hogy úgy éljünk, mint fiatal ösztöndíjasok. Feleségem rávetette magát olyan területek tanulmányozására, melyek mindig érdekelték, de korábban sosem volt ideje arra, hogy foglalkozzék velük.

Jómagam komponálok, összeszedem és hozzáférhetővé teszem kompozícióimat a világhálón, a SoundCloud elnevezésű adatbázison. Változatlanul foglalkozom a költéssel is.

Testünk öregszik, bizonyos képességeink csökkennek, olykor ránk támad valami apróbb-nagyobb nyavalya. Hogy ez így fog történni, annak kezdettől fogva tudatában voltunk. Nincs benne semmi meglepő.

Nem panaszkodunk. Tesszük azt, ami erőnkből telik.

Gaal Zoltán Svédországból

***

Oslo, 2019. július

Volt idő, amikor érdemes volt retúrt váltani. Oda-vissza olcsóbb volt a vonatjegy. El is várták a szülők, hogy a jegyre szánt pénz felét ne spóroljuk meg egy autóstoppal. Féltettek, naná. Bármi megtörténhet – zárta rövidre a vitát Anyám. Mintha ötven évet előre látott volna az időben. Ma már nem is stoppolnék, de nem is vennék fel senkit/akárkit.

A légitársaságoknál csak retúrjegyet lehetett kapni. Kétségtelen, hosszabb távról hogyan is térhettünk volna vissza „csak úgy”. S egyes konzulátusok csak akkor pecsételtek vízumot az útlevelünkbe, ha felmutattunk egy oda-vissza repjegyet.

Régi szép idők! Mielőtt nosztalgiába dőlénk és telekönyveznénk egy tucat papiertaschentuchot, gondoljuk át alaposan, manapság mit nyerünk azzal, hogy nem kell előre eldönteni, mikor térünk vissza a kiinduló állomásra.

Nagyi nem azt közölte vasárnap reggel, hogy hánykor indulunk a templomba, hanem azt, hogy legkésőbb mikorra érünk vissza. A vásárló kocsis némi töprengés után kikal-

kulálta, hogy a hazaút – ha azt a két kocsmát és a nem kívánt herceharcát is beszámítja – legalább két óra, de semmiképpen sem több, mint három.

Ezek szerint akkoriban a visszatérésre tették a hangsúlyt.

– Majd jövök! – kiáltottam vissza a kapuból, annak becsapódása előtt néhány másodperccel. Amíg Nagyi levegő után kapkodott, nagyapám már ki is káromkodta magát. Nehezen viselték a bizonytalanságot. Időben és egyben tudni a családot – ennél szentebb dolgot nem ismertek. Nagyi addig virrasztott a hokedlin vagy a sámlin, míg mindenki haza nem ért. Aztán szó nélkül lefeküdt ő is. Másnap reggel, jobban mondva dél felé morogult, csak úgy magában, mégis jó felé célozva, hogy aki legény éjjel, nappal is állja!

Anyám sosem látogatott el külföldi otthonunkba, mondván, jöjjön haza, aki látni akar!

A *Retúr* című filmet nézve (Palásthy György, 1996) nem a fentiek jutnak eszembe. A cím csupán jó poén, húzószó, következmények nélkül való. Anti-hőseink, Horn Gyula pufajkás-pajtás ideje alatt hozott rendelet értelmében, nyugdíjasként ingyen utazhatnak a MÁV-val. Más-más okkal ugyan – de felszállnak az esti személyre, átbeszélgetik/szunyókálják/vészeli az éjszakát, majd reggelre visszaérnek a kiinduló állomásra.

1982-ben nem váltottunk retúrt, disszidáltunk/dobbantottunk. Három év várakozás után úgy kaptunk kiutazási engedélyt, hogy hittek szép szavunknak. Mint lelkes tömegsportolók és szorgos kajakszakosztály-vezetők „kiérdemeltük”, hogy megtekintsük a labdarúgó-világbajnokságot. Ausztriánál nem Spanyolországunk vettük az

irányt, hanem egyenest északra. Az 59° 54' 49.9" N-ig meg sem álltunk. Villamosmérnöki diplománk jó ajánlólevélnek ígérkezett. Mielőtt bárkit is elkapna a sárga irigység: piszkosul megizzadtunk a korántsem dobogós helyekért. Kétszer annyi munkával, szerényebb javadalmazásért kapaszkodtunk lassan fölfelé. Mert ne feledjük, ott is a hazaiak az egyenlőbék. Jól is volt ez így, mi tudtuk a helyünket, és nem vertük a tamtamot. NGO-ok még mutatóban sem léteztek, hogy jogtalan igényeket világszenzációvá dagasszanak. Retúrjegyünk nem volt. Nyolc évet vártunk arra, hogy a „Magyarország kivételével a világ összes országába érvényes” ideiglenes iratunkból végre kikerüljön ez a „megszorítás”. S ekkorra, csodák csodájára, megnyíltak a határok. Úgy suhantunk végig Európán, hogy csíkos sorompót csak Hegyeshalomnál láttunk újra.

Retúr. Út a jövőbe, vissza a múltba? Egy évet? Ötöt? Évtizedeket? Vajon mit szól mindehhez Csaba barátom odaát, Frankfurtban?

Kovács katáng Ferenc

***

Frankfurt, 2019. július idusa

Új világ

*Multunk mind össze van torlódva
s mint szorongó kivándorlókra,
ránk is úgy vár az új világ.
(József Attila: Hazám)*

Tavaly Frankfurtban, a katolikus Szent Péter-templomban, amit ún. művészeti összejöveteléhez alakítottak át (liberális nyelven: „deszakralizáltak”; érthetőbben: meggyaláztak), izgalmasnak ígérkező rendezvény hirdet-

tek az ifjúság számára, középiskolás diákok részvételével. Izgatott kíváncsisággal vártam, hogy Goethe, Schiller és Beethoven szellemi örökösei, ha kicsiben is, de helyrebillentik a megbomlott világot. Mélységesen csalódnom kellett. Koncert helyett a zenét és művészeti tantárgyakat oktató tanárok által koreografált értelmetlen, fülsértő zörejeket lehetett hallani, versek és prózai összeállítás helyett zavaros és összefüggéstelenül bekiabált szavakkal próbálták érdeklődésünket felkelteni. A diákok lényegében egy nihilista manifesztumot dramatizáltak, ami hűségesen visszatükrözte a mai, szélsőségesen liberális és agresszív német közhangulatot. Azt a minősíthetetlen színvonalat, amit az a fiatal moderátor/humorista is képvisel, aki korábban a német televízióban a török elnökről azt mondta, hogy kecskével hál és elnyomja a kisebbségeket. Ha családilag nem lettem volna érdekelt, öt perc múlva elhagynom a termet.

A kiheverhetetlen sokkot az ideai, 2019. évi EP-szavazás csak tovább fokozta: előretörték a magukat liberálisnak/szocialistának nevező, európai nyugalomuk és jövőnk felbérélt szétverői. Ismét meg kellett érnem, hogy szégyellhetem magyarságomat, mert vannak honfitársaim, akik a saját országuk képviselői ellen szavaztak, amikor azok bizottsági tagsága volt a tét. Mindezek tetejébe azt hazudják, hogy a magyar kormányzópárt képviselői Európa-ellenesek. Tettük emberileg értelmezhetetlen.

Bár egy-két illegális migránspárti csúcsjelöltet sikerült kiütni a versenyből, látni kellett volna a sikeres általános iskolai végzettségű, volt német szocialista kancellárjelölt arcát, amikor a televízióban az egykori vörös komisszárok kioktató stílusában minősítette Orbán Viktor és a kelet-

európaiak győzelmét. Vörös feje szinte összemosódott a mögötte lévő paraván pirosával, és tekintetében ott parázslott az elszánt gyűlölet, hogy elvbarátaival mindent megtesznek a magyar, lengyel és olasz populisták ellehetetlenítésére. Persze az ő liberális demokráciájuk keretén belül, aminek az a lényege, hogy egyedül az ő álláspontjuk az igaz, másoké elfogadhatatlan, üldözendő, azt el kell hallgattatni. Nem képesek tudomásul venni, hogy a visegrádi négyek Közép-Európában vannak, ugyanis a német földrajzi ismeretek szerint Európa nem az Urálnál végződik, hanem az egykori szocialista országok keleti határainál. Az Európai Parlament szocialistái állítólag levélben mondtak köszönetet frakciónak az európai parlamenti bizottsági tisztségekre jelölt fideszes képviselők kinevezésének megakadályozásáért. *Világ proletárjai egyesültek.*

A Kohl kancellár által megálmodott egyesült Európa a szemünk előtt pusztul.

Miután 2015-től, a Kancellár aszszony utasítására, korlátozások és papírok nélkül engedtek be boldog-boldogtalant, kitelve a szívesen látott vendég böcsülete: nincs hová kitoloncolni őket. Nem beszélve arról az abszurd esetről, ami Lipcsében történt a minap: a hatóság a tartózkodás elutasítá-

sa miatt próbált meg letartóztatni egy migránst, mire honfitársai (karöltve a balos-liberális aktivistákkal!) palackokkal és kövekkel támadtak a rendőrökre. A legfrissebb eset pedig az integrációhoz fűzött reményeket dönti romba: egy nigériai migráns kideríthetetlen okból szétverte egy bajor befogadó központ munkatársainak autóját.

Ezekből a bankkártyával és mobiltelefonokkal felszerelt/felhergelt szerencsétlenekből akar a német külügyminiszter továbbiakat beengedni, majd szétosztani az EU-ban, hogy máshol se legyen nyugalom?! Magyarország és a V4-ek álláspontja józan, logikus és humánus: nem a migránssokat kell idehozni, hanem a segítséget odavinni. A bölcs vezetőnő képtelen elismerni a 2015-ben mondott végzetes tévedését: *Meg tudjuk csinálni.*

Mi lesz a sorsa Európának? Erre annak a mozinak a nevével válaszolnék, ami Frankfurtban a vakok intézete mellett működik: 'MAJD MEG-LÁTJUK'.

A bevezetőben említett középiskolás diák fél évvel az érettségi előtt bement a német gimnáziumába, és közölte, hogy nem jön többet, majd vásárolt egy repülőjegyet Amerikába. Nem retúrt. Csak oda.

Cserna Csaba

Nélküle – nélkülünk lenne a

25 éve – tökéleteshez közeli lelkiismeretes munkája nélkül: nincs a közel ezer könyv, negyedezer folyóiratszám. Lélegzünk általa, aratjuk az elismerést, jelenünk meg minden névváltozatunkban. Megható Kovács Ildikó alázatos-alkotó szolgálatkész hozzáállása. Ennyi esztendőn át ezt betűközelből élni meg – magamnak: biztonság, ajándék. Munkája nem csupán a magyar (nyelvű) irodalmat, hanem bennünket, szerkesztőket is nemesen gazdagít...

Mosolyog, türelmes. Kézzel javított oldalak százezrei. Mintának, tanulságul őrizni kellene belőlük. Szinte szerkesztőként gondolja: *ápolja az írói, tudósi műveket, – értőn, bele-, vagyis szövegbe helyezkedően.*

Már nem jutok oda, hogy díjat alapítsak szöveggondozó munka elismerésére. Először ő kapná. Műhelyünk mennyi szerzője óhajtaná egybehangzón... Mind.

Főhajtás, Ildi. Köszönjük, köszönöm – nem csupán életed kerekféle esztendőjében: **Szondi György**

Báthori Csaba Köszöntő

Kovács Ildikónak

Első kéz vagyok, te pedig a döntő pillantás. Alig látszom. És hogy lássanak, hogy teljesebb legyek és magasabb, te úgy vezetgetsz, mint egy hű iránytű.

Az író eltelik töredelemmel – de hogy nem csak sötétség csodája, hanem épen, ragyogva jön világra, ahhoz kell egy rejtőző, gondos ember.

Ott jövök el asztalodon, tekinteted körében. Nyitott-behunyt szemet követel a teremtés. Figyelni nagy, egyszere tett:

jóságod műveinket létre menekíti.
Költő nem támadna fel tízezer perced nélkül. Most is együtt tudunk születni.

Egy nélkülözhetetlen munkatárs

A 2010-es években több vaskos könyvem (mint a *Kerámia, textil, üveg* és a *Czellőr* című tanulmánygyűjtemény és a *Tapló 2.* című kíméletlen művészeti napló-folyam), illetve általam szerkesztett kiadvány (mint a Supka Magdolna művészettörténész, a Hann Ferenc művészeti író és a Deim Pál festőművész művészeti írásait közreadó kötet) jelent meg a Napkút Kiadó gondozásában, amelyekben a kiadási adatokat felsoroló kolofon-rovatban kivétel nélkül az olvasható, hogy: Szöveggondozó: Kovács Ildikó.

Az összességében több ezer oldalas szövegfolyam gondozásában, megjelenésre való előkészítésben hallatlan fontos szerepet játszott a Napkút Kiadó munkatársa: korrekciói, javítási indítványainak végrehajtása nélkül nyers, hibáktól hemzsegő, pongyolán fogalmazott, stilisztikailag bizonytalan szövegekkel szembesülhettek volna az olvasók. Kovács Ildikó rendkívül precíz, a nagy összefüggésekre és a legapróbb részletekre is figyelő, naprakész felkészültségű, ugyanakkor a szerzői szándékokat mindenkor tiszteletben tartó szerkesztői és szöveggondozói feladatvállalása számomra a kezdetektől nélkülözhetetlen volt: kézírataimat, az általam szerkesztett könyv-terveket rendre azzal a feltétellel nyújtottam be a kiadónak, hogy a megjelenés kritériuma az ő korrektori, szöveggondozói közreműködése. A nyomdába kerülés előtti, Kovács Ildikó által gondozott könyv-nyersanyag a sok javítás, a sűrű bejegyzések miatt a szerző számára kissé elszomorító látvány, és meglehetősen lehangoló szöveg-állapot volt, de aztán a korrekciós javaslatok 90-95 %-át kényszerű belátással elfogadva végül minden kitisztult, és a hibátlan közelítő, optimális minőségű könyv formálódott, kristályosodott ki. A jövőbeni további együttműködés reményében kívánok a magyar könyvkiadás magas színvonalát és igényességét garantáló, az eddigihez hasonló kedvvel, energiával és ügyszeretettel végzett munkálkodást Kovács Ildikónak.

Wehner Tibor

Okosnő

Fogadni mernék, hogy sok néző figyelmét megosztotta a minapi Chelsea–Liverpool isztambuli labdarúgó-szuperkupa követése közben a lelkük („férfi-önérzetük”) mélyén bujkáló avított berzenkedés – még ha csak a leküzdésen próbáltak is iparkodni –, hogy női bírót vezet (a sporttörténetben először!) ilyen rangos férfimeccset. Hagyján, hogy Stéphanie (és két asszisztense, a partjelzők, Manuela és Michelle) lábát a széptantól távoli szempont, állóképességük, a szusz, a százhusz perc foxtrott szerint kell megítélni... De vajon kitelhet-e egy kontyos-copfos játékvezetőtől, hogy fejében ott az egész futballszabálykönyv, pontról pontra, percre készen, van-e a homloka alatt éles szeme a pikpakk helyzetfelméréshez, határozottsága egy lesgól, kiállítás, tizenegyes megítéléséhez? (És lenne készenlétben még egy gyenge nőben az erélyesség is, a kimért szigorszpré is a kakaskodás lefegyverzésére...)

Ilyen makacs beidegződés a „hosszú haj, rövid ész” mondás!

Tartja magát a megkülönböztetés, hogy nőben elmegy, ha butácska, de tehetséges; férfi ellenben hiába tehetséges, ha bunkó. (Merthogy utóbbiról az járja, hogy – már ha férfi a javából – a teremtés koronája kell legyen.) Egy rém okos nő, félő, hogy csak okos nőréim lehet...)

A férfi pedagógusi apai éroszból kipattant Polgár lányoktól a honunkbeli családdügy, igazságügy vagy az úrkutatás mai, mégoly eszes, talpraesett letéteményeseiig a nőket (nem is mindig egészen elleplezett) fejcsóválás övezi: mit keresnek férfivirtust követelő poszton.

Különös, hogy olyan belterjesebb, „nyugis” területen is, mint az írás körüli, ráadásul a tanításhoz vagy a betegápoláshoz hasonlóan markánsan elnöiesedett alkalmazott háttérzolgálatok, a szöveggondozás, él a fáma, legkiválóbb művelői jobbára férfiak. Annyiban igaz is, hogy a tudományos pálya a nyelvészetben is inkább férfiaknak van kikövezve, túrhető szintű jártasságra pedig huzamos gyakorlattal, betanulással is szert lehet tenni.

Közrejátszhat ebben másfelől, hogy a veretes „szövegszabóságokat”, melyek nem szűkölködtek kiváló nő szakemberekben, a könyv- és folyóirat-kiadásban lassan felváltották az ilyen-olyan „szövegvarrodák”... (Nem csoda, ha produktumaik legtöbbször szövegturkálókban a helye.)

Akinek valaha is, mint nekem az utóbbi 25 évben, szerzőként, szerkesztőként vagy fordítóként alkalma volt Ildikóval textuális ügyben együttműködni, annak, hiszem, kivétel nélkül, egyre erősödő benyomása nyomán kiérlelődő összképe az lehetett róla, milyen bámulatosan okos nő! Van szeme, van füle és van tudása a szövegfejtéshez és szövegértelmezéshez, jelentés-helyreállítás-hoz, lelkiismeretessége és türelme; néha még makacs is tud lenni. Miközben végső soron mást sem tesz, mint kiszolgálja a szerkesztőt, a szerzőt. És a nyelvnek, a megformálásnak a játékosságára ugyanúgy fogékony, mint a matematikához és a zenéhez fogható bonyolult és következetes logikájára.

De, hogy mentesülhessünk a fenti epitheton ornans vázolt, rosszallható viszásságától, okostelefonok, okosházak korában köszöntsünk benne egy *okosnőt!*

Isten éltesse, IldiQó! Jó szöveg-játékvezetést és kedvet hozzá!

Bognár Antal

Horváth Ferenc

Írhatta volna:

Petőfi Sándor

Karácsonyest

A talp szilárd, fenyőfánk, íme, áll,
de mégse jár ezért még a medál:
amit tettetek, kevés, bárha szép,
ne higgyétek, hogy ennyi már elég!
Jó, ha szorgalmatok még nem lohad –
kössétek fel a szaloncukrokat!

Siessetek, az idő úgy telik,
és dolgozhattok akár estelig,
ha a legfontosabb nem függ a fán,
az olyan veszteség, olyan hiány,
mit szív a szentestén el nem fogad –
kössétek fel a szaloncukrokat!

Hogy függjenek a fenyőn végre már,
arra a lélek áhítózza vár;
a szaloncukrokkal a fákra fel,
ezen az estén nekik lógni kell;
lám, rátok pirít már az alkonyat –
kössétek fel a szaloncukrokat!

A bejgli tálcán, kisült már a hal,
valahol szól egy karácsonyi dal,
a színes gömbök fánkon csüngenek,
hogy köszöntsék velünk az ünnepet,
pótoljátok, ami még elmaradt –
kössétek fe a szaloncukrokat!

Nem lehetnek a szemek fényesek,
míg ők, a fő-fők fent nem függenek;
de hogyha mind ott lóg az ágakon,
a szent derű a szívekig hatol:
teljen be hát a karácsony-rovat –
kössétek fel a szaloncukrokat!

Írhatta volna:
Radnóti Miklós,
a 2010-es években

Kilencedik ecloga

Pásztor

Hogy keveredtél, drága barátom, e messzi vidékre?
Bár nem akartad, e tájra sodort egy kósza fuvallat,
mellyel a pitypangernyő is gyakran tovaröppen,
titkos szárnyai közt megbújva pilóta-merészen?

Költő

Tényleg szinte repültem hozzád, tiszta poétám,
hallottam, hogy a pennádat furulyára cserélted,
kedvvel fogván holmi tilinkós pásztori létbe,
s jöttem téged visszavezetni a régi utadra.

Pásztor

Pajtás, úgy örülök teneked, gyere, ülj ide mellém,
hosszú volt az utad, hát kell egy kis pihenés most,
csüccs le a pusztai trónra, legottan frissül a kedved:
bársony a fű, mikor érzi a tomport, megsimogatja –
s ingyenes ám ez a réti, de égbeli masszázs!

Költő

Kedvvel ülök le, mivelhogy roppant kellemes itten,
pontosan úgy áll minden fűszál, mint ahogy írtad
postai úton küldött hetven disztichonodban:
e-mailt vártam, persze, tetőled, sok csatolással,
s néztem jó nagyot ám, hogy mit hoz nékem a postás.
Brúderem, elpateroltad kedves laptopodat tán,
azt, amelyikben pont kicserélted a mikroprocesszort,
mely így, mit tudom én, hogy hány gigahertzre avanszált?
S mondd, mi a frász van okosmobiloddal, az újjal?
Hívtam a számod ezerszer is, ámde hiába pötyögtem.

Pásztor

Nincs mobilom, sem laptopom, én ezt már odahagytam,
 mint ahogyan mindent, ami eddig életem adta.
 Facebook, skype, chatelések, a like-ok balga lesése –
 mind-mind messzire tűntek, s elmúlt tőlem a hívság:
 verseimet már látni se bírnám tán a lapokban.
 Nem vagy szomjas? Kérsz-e barátom a kecsketejemből?
 Nemrég fejtem, kortyolj párat e bükkfa kupából!

Költő

Fámák szólnak a kecske tejének furcsa szagáról,
 s arról mit se tudok, hogy az íze mifajta, miféle;
 ismersz jól, tudod azt, hogy kényes, gyöngye a gyomrom,
 s árnyékszék sincs itt netalán, hova űzhet a szükség.

Pásztor

Jókora gödrét én magam ástam a zsenge akácok
 hús közepében, mondjuk, négy tucat öltre e helytől,
 s déli irányban, mint ahogy azt fenn jelzi napocskánk:
 hogyha a szükséged noszogat, majd ott kucorodj le.

Költő

Hagyjuk! Szedjed a cókómókod szaporán, s gyere vélem!
 Várnak a régi barátok, a szerkesztők a lapoknál,
 bölcs kiadóvezetők, akik új opusokra vadásznak –
 s melyek a könyved nyomni szeretnék: várnak a nyomdák!

Pásztor

Jobb nekem itten. Rég elegendő lett abból a létből,
 melyben a kontárt és a tudatlant dönteni hagyják,
 honnan az érték menti az irháját szaporázva,
 hogy ne lehessen korpa között disznók csemegéje –
 merthogy a próza, a vers özönölhet most kritikátlan.
 S vannak olyan lapok is, hol rá se bagóznak a műre,
 ám azt, hogy *hova ír és merre irányul* a szerző,
 üstöllést kutakodják, vizsla ügyéshi szemekkel:
 így szondázta bagázsát egykor tán a kommisszár.

Költő

Menjünk, itten meg se születnek benned a versek!
 Tiszta szonettet, szívbeli ódát veszni ne hagyjál!
 Csak te keverhetsz rímeket úgy, mint tetted ezerszer,
 s metrikusan sose írhat más ilyen *egyszeri* módon:
 írnod kell, amicém, ez a költőnek kötelesség –
 itt a poétának nincs tér, hát jöjj velem innen!

Pásztor

Hallga, a szellő már fuvolázgat halkán a napnak,
 alkonyi búcsú, bennem a versem ritmusa moccan,
 dallama tisztult, elmuzsikáljuk, én meg a szellő,
 kelnek a szók is, négysorosommal száll le az este.

Költő

Esteli versezeted már égbeli dalra hajazgat,
 s méltó párja a szellő éteri, halk fuvolája;
 szívbe futó ez a koncert, s van tere is, csuda pompás:
 tágas e templom alatt, és szent kupolája az égbolt!

Pásztor

Még mielőtt lepihennénk, nézzünk cseppet az égre,
 látod-e, ott van a Göncöl, pattanjunk fel a bakra,
 s hogy fusson szekerünk jól, pattogtassuk az ostort:
 hipp-hopp, íme, bejártuk máris a csillagok útját!

Költő

Megszomjaztam az úton, van még kecsketejedből?

Pásztor

Két szép bükkfa kupám van, mindkettőt teletöltöm:
 koccints kecske tejével vélem a holnapi napra!
 S jó lesz aztán végre a kunyhóban leheverni,
 és elaludni, remélve, hogy ismét eljön a reggel,
 melyről tudni való, hogy bölcsebb mindig az estnél.

Írhatta volna:
 Lászlóffy Csaba
 – *amottan.*

Túl

(Az abszolút klímaváltozás szonettje)

Bizony, *azóta* klímám változott,
 valami egy más tájra áthozott,
ide cipelt a titkos valami,
 hol nincs telihold, front, se cunami,

nincs szélcsend, játszi poétai szó;
 ez egy egészen más dimenzió:
 kívül nyitott, belül örökre zárt –
 ide lökött a végzet, a hazard.

Íme, zsúfoltak könyvespolcaim,
 de hiányzik a tartalom, a cím!
 Mormolgassam verseimet? Ugyan!
 Itt mindegy, hogy mi ível, mi zuhan...

S hiába vágyom azt az *égi rést*,
 melytől annyiszor nyertem enyhülést.

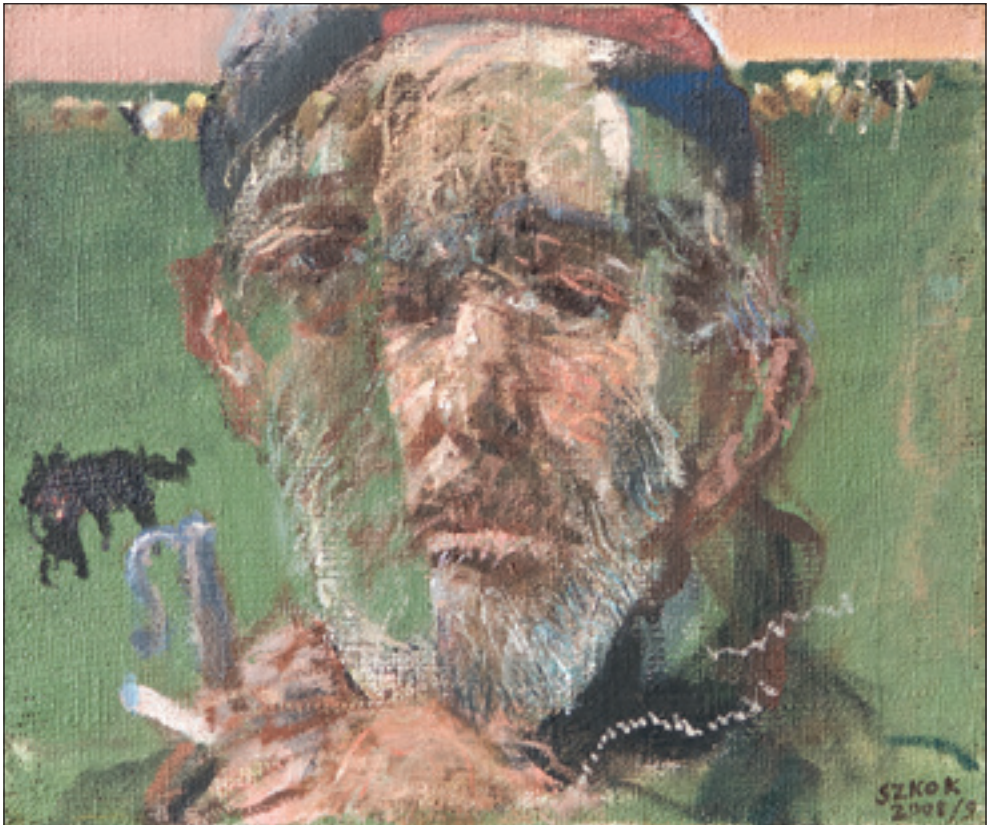
E számunk szerzői

- Bogdan Adamczyk** (1965) – minorita szerzetes, Arad (Románia)
- Albu-Balogh Andrea** (1981) – irodalomtörténész, egyetemi oktató, Nagyvárad (Románia)
- Ásványi Tibor** (1960) – programtervező matematikus, Budapest
- Balázs Géza** (1959) – nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, Budapest
- Balogh István** (1946) – író, költő, tanár, Zenta (Szerbia)
- Báthori Csaba** (1956) – író, költő, kritikus, műfordító, esszéista, Budapest
- Bellák Gábor** (1959), művészettörténész, Budapest
- Biernaczky Szilárd** (1944) – néprajzkutató, afrikánista, Érd
- Blankó Miklós** (1997) – egyetemi hallgató, Budapest
- Bognár Antal** (1951) – író, újságíró, szerkesztő, Budapest
- Cserna Csaba** (1947) – mérnök, előadóművész, Frankfurt (Németország)
- Deák-Takács Szilvia** (1973) – középiskolai tanár, irodalomkutató, Anarcs
- Debreczeni-Droppán Béla** (1976) – történész-levéltáros, Budapest
- Dobai Péter** (1944) – író, költő, dramaturg (Budapest)
- Elek Szilvia** – zongora- és csembalóművész, zeneszerző, író, szerkesztő, Nagykovácsi
- Gaál Zoltán** (1934) – zeneszerző, költő, műfordító, Ásarp (Svédország)
- Halmai Tamás** (1975) – költő, irodalmár, Pécs
- Horváth Ferenc** (1948) – sakktanár, költő, Veresegyház
- Horváth Kornél** (1954) – ütőhangszeres művész, Budapest
- Iancu Laura** (1978) – író, költő, néprajzkutató, Velenice
- Juhász Andrea** (1973), irodalomtörténész, Budapest
- Kabdebó Lóránt** (1936) – irodalomtörténész, professor emeritus, Budapest
- Kakasy Judit** (1955) – tanár, könyvtáros, Budapest
- Kalász Márton** (1934) – költő, író, műfordító, Budapest
- Kiss Anna** (1939) – író, költő, drámaíró, Budapest
- Kovács katáng Ferenc** (1949) – író, műfordító, képzőművész, Oslo (Norvégia)
- Köszeghy Péter** (1951) – irodalom- és művelődéstörténész, Budapest
- Lóte Attila** (1934) – színész, Szentendre
- Németh István Péter** (1960) – könyvtáros, költő, irodalomtörténész, Tapolca
- Petőcz András** (1959) – költő, író, lapszerkesztő, Budapest
- Pölcz Ádám** (1989) – nyelvész, egyetemi adjunktus, Budapest
- Radnóti Zsuzsa** (1938) – dramaturg, Budapest
- Rojkó Annamária** (1962) – újságíró, szerkesztő, Budapest
- Sarusi Mihály** (1944) – író, költő, esszéista, újságíró, Balatonalmádi
- Jerzy Snopek** (1952) – lengyel irodalom- és kultúrtörténész, műfordító, diplomata, Budapest
- Szakolczay Lajos** (1941) – irodalom- és művészettörténész, kritikus, Kismaros
- Szalay Károly** (1929) – író, irodalomtörténész, Budapest
- Szentmártoni Szabó Géza** (1950) – irodalomtörténész, Budapest
- Szenyán Erzsébet** (1943) – műfordító, Budapest
- Sziklavári Károly** (1969) – kutató, szerkesztő, Miskolc
- Szok Iván** (1944) – festő- és szobrászművész, Budapest
- Szondi György** (1946) – bolgarista, műfordító, főszerkesztő, Budapest
- Tárnok Attila** (1963) – nyelvtanár, író-műfordító, Esztergom
- Toót-Holló Tamás** (1966) – író, szerkesztő, Budapest
- Tóth Sándor** (1939) – író, költő, újságíró, Piliscsaba
- Tóttós Gábor** (1954) – helytörténész, író, Szekszárd
- Joanna Urbanska** – a budapesti Lengyel Intézet igazgatója
- Veres Emese Gyöngyvér** (1966) – néprajzi szakíró, rádiós újságíró, szerkesztő, Budapest
- Virágh László** (1939) – zeneszerző, költő, műfordító, Budapest
- Wehner Tibor** (1948) – író, művészettörténész, Budapest
- Zalán Tibor** (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

Utazási irodát szervez magának, majd lapot indít, kiadókiadót alapít. Költő lesz, aki azután a pénze nagy részét erre a lapra és kiadóra fordítja, illetve arra, hogy „körbeutazzassa” Amerikában a magyar irodalmi-művészeti élet jeleseit. Nem volt kis vállalkozás egyik sem. Első megjelent könyvének a címe, *A képzelet kertjeiben*, mintha erre az attitűdre rímelve. Gondolt, amit gondolt, azt nyilván nem gondolta, hogy a rendszerváltozás után, amikor hazatér, mennyire magára – és támogatás nélkül – marad, tette, amit a szíve jónak vélt, és a szíve akkora nagy volt, mint az amerikai kontinens.

A mese itt rövidre fogja magát. Előbb a lap jött (félíg) haza, azután ő egészen. De még hazatérése előtt hívott fel, a folyóirat magyarországi társszerkesztőjét, azon az ominózus augusztusi éjszakán, hogy mély szomorúsággal és csalódással a hangjában bejelentse, úgy döntött, megszünteti az M-Szivárványt. Így hívták a folyóiratot. Őt pedig Mózsai Ferencnek. Talán sokan emlékeznek rá. Rájuk. Béke velük!

Zalán Tibor

PÁSZTOR

Évnapok az esztendőben

„1588–1589 telén Balassi Erdélybe utazgat, „jó hamar lovakért”. Ne szé-
pítsük, kupeckedésből akar némi pénzmaghoz jutni.” (Kőszeghy Péter)

„Javasasszonyi javak gyülekeznek Kiss Anna költészetében; babonáin-
kat szentesítik kurta sorokból építkező epikus hosszúversei; révülten
józan archaizmusok bűvölnek tudtunkon belül, ha őt olvassuk. Tót-
ágas-bogas az ilyen líra lelke? Úgy lehet. S így lehet, hogy fundamen-
tuma: firmamentum. – Halhatatlannak is hiedelmes jussa, hogy Isten
éltesse!” (Halmai Tamás: Túlvirág Kiss Annának)

„Félve félek az Örökléttől, az ön-nemző / szerelemtől, ölelés nélkül is /
szépséges angyalok hideg körétől, / örök kórusától, suhogó szárnyaik-
tól, az angyaloktól félek, / akik még a halált, a nemléte sem ismerik,
nemhogy az életet, / az egyszerűt, az emberit” (Dobai Péter)

„1939. május 24-én nyitotta meg kapuit a budapesti Lengyel Intézet.
Sajnos mindössze 4 hónappal később a két totalitárius nagyhatalom új-
ra széttépte hazánkat. Ám ennek a kimondhatatlanul szörnyű esemény-
nek is volt lélekemelő oldala, hiszen magyar barátaink nem hagytak
minket cserben, megnyitották a határt több tízezer lengyel menekült
előtt.” (Joanna Urbańska)

„Máglyától a múzeumokig, tyúkólak fedelétől a festői újrahasznosításig
terjed az a skála, ahol a gácsi patika padlásának kincseivel találkozhat-
na a mindent látó és mindent túlélő képzeletbeli utazó.” (Bellák Gábor
Csontváryról)

„Meg kell rajzolni végre a 20. század erdélyi magyar evangélikus egy-
háza egyik legnagyobb alakjának, Járosi Andornak a portréját.” (Veres
Emese Gyöngyvér)

Ára: 1000 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

